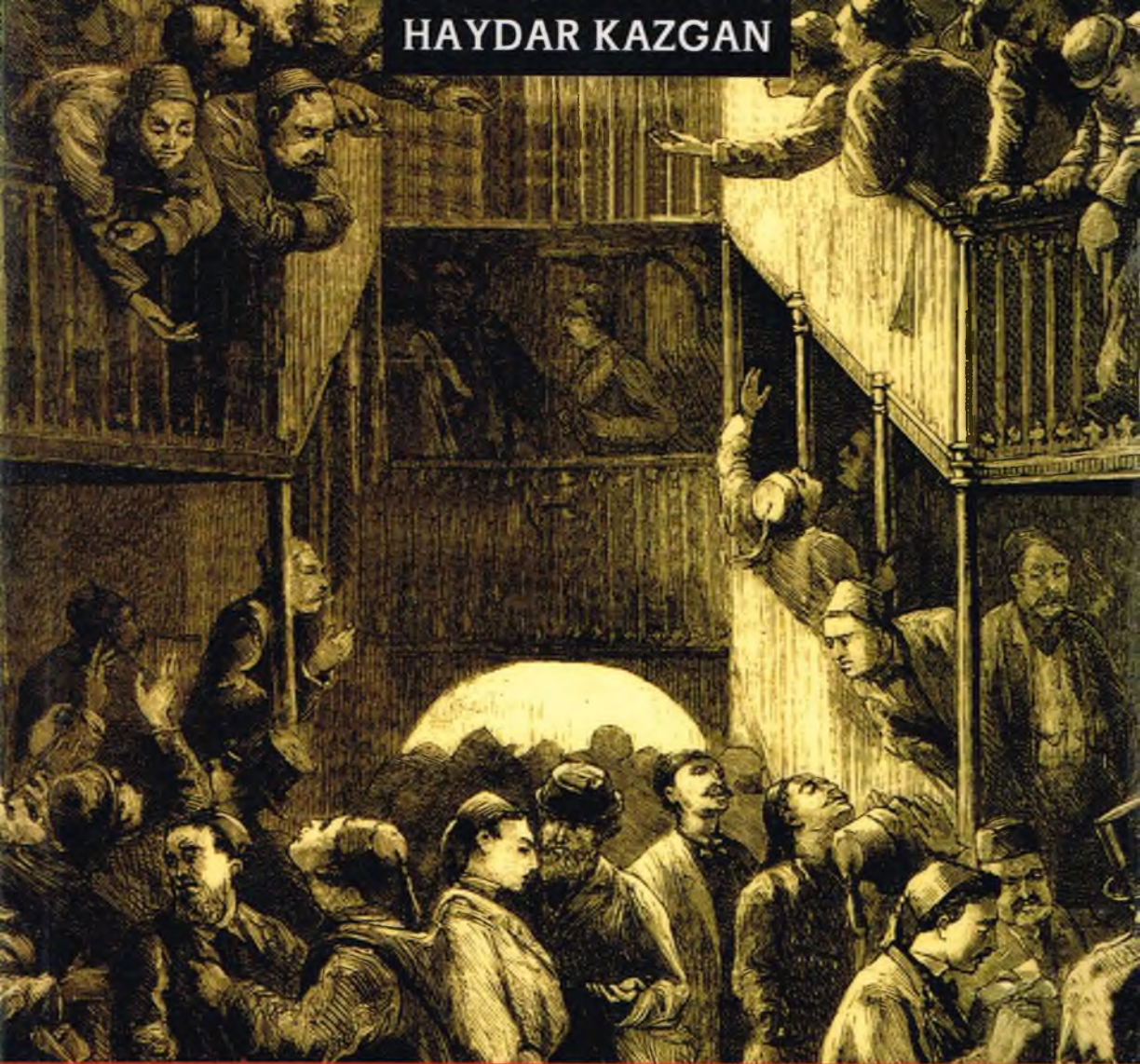

GALATA BANKERLERİ II. Cilt

اندر سرده

اور لفظ سترہ

قوله في قوله تعالى يا أيها الذين آمنوا
 قولي لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل
 سورة البقرة الآية ٢٦٤

سرما پسی ۱۵۰۰۰۰ نورک پراسی

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

دو کبریا ۲۵ خستون ۱۹۲۶ تاریخه انصافه فیلا لبریز کزما فور کزما جومونی ریاسته انصافه حلیه لافند لبریز کزما
۱۶۵ دین ۱۹۲۷ تاریخه انصافه حلیه لافند لبریز کزما

۱۶۰۷ م د ۱۹۲۷ م خ

311 3

HAYDAR KAZGAM

GALATHEA

NIXERLE

ORION

GALATA BANKERLERİ

Prof. Dr. Haydar Kazgan

Cilt: II

ORİON YAYINEVİ – 09

Tüm hakları saklıdır
ISBN: 975-6043-08-3

© Orion Yayınevi, 2006
Tüm Hakları Saklıdır.

GALATA BANKERLERİ
Cilt: 2

Yazar
Prof. Dr. Haydar KAZGAN

Editör
Hamdi TURŞUCU

Dizgi ve Teknik İşler
Mustafa GÜLTEKİN

Kapak Tasarımı
SFN Tanıtım&Tasarım Ltd. Şti.

Baskı
Pozitif Matbaacılık
0 312 397 00 31 (pbx)

1. Baskı 2006

Büklüm Sokak No:19/2 06650 Kavaklıdere / ANKARA
Tel:0 312 418 54 74
Faks:0 312 418 78 76
www.orionyayinevi.com – orion@orionyayinevi.com

İçindekiler

ÖNSÖZ

GALATA'NIN BEYLERİ VE EFENDİLERİ	9
GALATA BANKERLERİ.....	17
FİNANS KAPİTAL KARŞISINDA GALATA BANKERLERİ.....	23
BANKERLER VE OSMANLILIK.....	31
TÜTÜN REJİSİ KAVGASI	37
REJİ ŞİRKETİNİN KURULUŞU	43
GALATA'NIN YENİ BEYLERİ VE ESKİLERİN PROTERLEŞMESİ	49
GALATA'DA PİYANGOCULUK HAMBURG PİYANGOSU SOYGUNU	55
İSTANBUL SU ŞİRKETİNİN KURULUŞU	61
İSTANBUL SU ŞİRKETİNİN SU TEKELİNİ ELE GEÇİRMESİ.....	67
BİR OSMANLI BANKERİ'NİN ÖLÜMÜ	73
GALATA'DA BİR YABANCI	79
JORJ ZARİFİ'NİN MİRASI VE FAKİR MÜSLÜMANLAR	85
GALATA'DA BİR LOTARYACI: BARON HİRŞ	89
RUMELİ DEMİRYOLLARININ FİNANSMANI VE GALATA PİYASASI	95
BANKER ABRAHAM KAMONDO'NUN İSTANBUL'A GELİŞİ VE 1866 İSTİKRAZI	101
BULGARLARIN GALATA PİYASASINDAKİ OYUNU	105
GALATA'DA ALMAN FİNANS KAPİTALİ VE BAĞDAT DEMİRYOLLARI	111
BATI DÜNYASININ BANKERLERİ VE GALATA'NIN EFENDİLERİ	117
OSMANLI BANKASI VE BORSA OYUNLARI.....	123
TARIM KREDİLERİ, OSMANLI BANKASI VE GALATA BORSASI.....	127
RUMELİ DEMİRYOLLARI İKRAMİYELİ TAHVİLATINA GETİRİLECEK YENİ ESASLAR VE GALATA'NIN TEPKİSİ.....	131
OSMANLI MERKANTİLİZMİ VE OSMANLI FİNANS KAPİTALİ	137
GALATA'DA DIŞ BORÇ VE YABANCI SERMAYE ÇATIŞMASI.....	141

GALATA BORSASI'NIN DIŞ İLİŞKİLERİ VE NEWYORK BORSASI	147
GALATA'DA ALMAN, İNGİLİZ, FRANSIZ ÇEKİŞMESİ	151
GALATA'DA BANKERLERİN MADENCİLİK GİRİŞİMLERİ	157
GALATA'DA ANADOLU DEMİRYOLLARINDAN BEKLENENLER.....	163
GALATA'NIN YABANCI FİNANS KAPİTALI KARŞISINDAKİ DİRENİŞİ VE DEMİRYOLLARI	167
GALATA PİYASASI VE OSMANLI DEVLETİNİN SİLAH İHTİYACININ KARŞILANMASI	171
BANKERLER VE YENİ OSMANLI DONANMASI.....	177
BANKERLER VE SİLAH SATICILARI.....	183
OSMANLI EĞİTİM POLİTİKASI VE BORSACILIK	189
GALATA BORSASI'NDA YOĞUN FAALİYETLER VE HÜKÜMETİN MÜDAHALESİ.....	195

Önsöz

Osmanlı mali tarihinde olduğu kadar ekonomik ve sosyal hayatında büyük rol oynayan Galata Bankerleri hakkında 1945’de bu bankerlerden ikisinin kurduğu “Banque de Constantinople” olayından başlayarak, Osmanlı Rus savaşını takiben yine bu bankerlerden bir grubun Osmanlı hükümetlerinin Rusya Savaşı ve Rusya’ya ödenecek savaş tazminatında hükümete destek olmak üzere sağladıkları avans ve kredilerin Rüsumu Sitte anlaşması (1879) olayına kadar olan bir dizi yazıyı son olarak “Para” dergisinde yayımlamıştık. Gerçekte, büyük ilgi gören bu yazı dizisini bu derginin faaliyetini tatil etmesi yüzünden sürdürememenin benim gibi bu konuya amatörce yaklaşımdan öteye gitmeyen bir yazar için pek üzücü ve hayal kırıcı olmadığını itiraf etmek isterim. Zira Üniversite’deki yaşama göre çok ağır olan görevimi sürdürürken, bu konuyu ciddi bir şekilde bir “hobi” veya boş zaman değerlendirme uğraşı olarak ele almak olanağı pek yoktu. Bu sebeple, bazı arkadaşlarımla ve okuyucularımla bu yazı dizisinin bir ciddi esere ve bir kitaba dönüştürülmesi için beni devamlı uyarmaları karşısında konuya profesyonelce yaklaşma olgunluğuna gelmeden böyle bir eseri yayımlamak cesaretinde olmadığını beyan edip durdum. Zira, bu konuda derinlere indikçe ulaşılması çok zor bilgiler edinmek zorunluluğu ortaya çıkıyordu. Oysaki, resmi arşivler ve gazete, dergi ve sair yayınlarda istediğim bilgiler ve belgeleri elde etmek için fiziksel gücümü çok aşan bir beden uğraşında gerekli idi. O kadar ki, bırakınız resmi arşivleri ve kütüphanelerdeki kaynakları, senelerdir topladığım evrakı ve yayınları bu konuya göre değerlendirip tasnif etmek ve faydalanabilir hale koymak dahi bugün artık benim fiziğimin ötesinde bir şey olduğu gibi, onları bulundukları dar mekan içinde asgari faydayı sağlayacak bir tasnife tutma olanağını da artık yitirmiş bulunuyorum. Bu sebeple daha evvelki kısımda olduğu gibi, Duyunu Umumiye’nin kuruluşundan sonraki Galata Borsası ve Galata Bankerleri’nin hayat serüvenini ve Osmanlı ve Avrupa finans piyasasında oluşan olayları profesyonel bir tarihçi gibi değil, fakat profesyonel tarihçilerimizin belki gelecekteki kuşaklarını bu konuya eğilmeyi sağlayacak bir merak ve heyecan içinde ele almaktan öteye gidemeyeceğimi peşinen bildirmek isterim.

Bu vesile ile bana Galata Bankerleri hakkındaki çalışmalarına devam ve yayımlamak hakkını bahşeden “Para ve Sermaye Piyasası” Dergisi yönetimine derin şükranlarımı arz ederim.

Bu çalışmalarımı kitap haline getirip yayımlayan Orion Yayınevi’nin yetkililerine ve kitabımın basılmasına vesile olan eşim Gülten Kazgan’a teşekkür ve sevgilerimi sunarım.

Ayrıca kitabı yeniden gözden geçirerek gerekli tashih ve düzenlemeleri titizlikle yerine getirip kitabın editörlüğünü yapan sevgili meslektaşım Arş. Gör. Hamdi TURŞUCU’ya teşekkür ve başan dileklerimi ifade etmek isterim.

*Prof. Dr. Haydar Kazgan
İstanbul, 2006*

Galata'nın Beyleri ve Efendileri

1. Mahmut Nedim Paşa Operasyonu Arifesinde Galata Borsası ve Galata Bankerleri

6 Ekim 1875 tarihinde Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın girişimleri ile yayımlanan "İradeyi Seniye" ile Osmanlı borçlarının vadesi gelmiş faiz ve anapara taksitlerinin yansının ödenmesi ve geriye kalan borçlar için beş yıl vadeli %5 faizli tahvilat verilmesi kararı, aslında bütün dünya borsalarında bir şok tesiri yapmıştı. Zira Osmanlı tahvillerinin gerek Galata ve gerek dünya borsalarında değeri bütün uydurma haberlere rağmen, önemli bir düşüş kaydetmemişti. Nitekim, Galata Borsası'nda işlem gören Osmanlı tahvilatının hacmi, özellikle eskiden olduğu gibi, Galata bankerlerinin tamamen kontrolleri dışında kalmış olmasından kaynaklandığı ifade edilmekte idi. Bu konuda o günlerde Galata Borsası ve Osmanlı Borçları hakkında her sayısında yansız haber vermeye çalışan "Revue de Constantinople" (16 Temmuz 1875)'da şu ifade de bulunmaktadır:

*"Bir zamanlar Société Générale ve bazı Galata bankerlerinin oluşturdukları gruplar **konsolidelerin** borsa değerlerini istedikleri gibi indirip çıkarabilirlerdi. Oysa bugün artık işlem gören tahvilat hacminin büyük ölçüde artması bu tür keyfi müdahaleleri önlemiştir. Artık borsada gerçeğin geçerliliğine herkes ve hatta amatör konsolitiçi'ler de inanmış bulunmaktadır."*

Gerçekte piyasada muamele hacminin artması Galata Bankerleri'nin yanında Osmanlı Bankası başta olmak üzere, önemli Avrupa bankalarının da Galata borsasında aktif rol oynamalarına sebep olmuş ve bunun sonucu olarak Galata Bankerleri, gerek şahıs olarak ve gerek kurumları ile bu yabancı bankaların âdeta kontrolü altına girmişlerdir.

Aslında Revue de Constantinople'da yayımlanan "Avrupa Borsalarının Durumu" başlıklı makaleye göre Osmanlı borçlarının 1875 yılında yıllık ödenmesi gereken faiz ve anapara taksitleri 60 milyon Osmanlı lirasını bulmakta idi. Oysa Osmanlı Hükümeti Bosna-Hersek İhtilali dolayısı ile bu paranın yansından fazlasını, bu ihtilali bastırmak için harcamıştı ve bu sebeple Galata Borsası'nda Osmanlı tahvilatı, 1874-75 yılları arasında önemli olmasa da bir düşüş kaydetmişti. Fakat düşüşün daha da şiddetlenmesi beklenmiyordu. Çünkü gerek Galata Bankerleri ve kurumlarının ve gerek diğer bankaların portföylerinde önemli miktarlarda

konsolid bulunuyordu. Bu sebeple Galata Borsası'nda konsolid değeri, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali durumunun kötüleşmesine paralel bir değer kaybetmediği içindir ki 6 Ekim 1875 tarihli faiz ve anapara taksit ödemelerini yanya indiren İradeyi Seniye şok tesiri yapacaktı.

İşte Revue De Constantinople, yukanda adı geçen makalesi, bir bakıma, gerek Hükümet'in ve gerek Galata Bankerleri'nin ve adlarını aşağıda açıklayacağımız bankaların ve hükümetin birleşen menfaatlerini belli eden bir yazı olduğu açıktır. Nitekim aynı makale, İstanbul'da Galata Borsası'nın Osmanlı tahvillerinin değerini koruyacak en emin araçlar olarak aşağıdaki mali kurumları sıralamaktadır:

- 1- **Mösyö Foster ve Emile Deveaux** tarafından maharetle yönetilen güçlü **Osmanlı Bankası**. Bu bankanın çok güçlü bir kurmay heyeti bulunmaktadır ve Emile Deveaux'nun başarılı ve akıllı yönetimi ile başarılı sonuçlar almaya devam edecektir.
- 2- **Le Crédit Général Otoman**, Osmanlı Bankası'ndan sonra en büyük yerli banka olan bu kurum, meslekte gücünü göstermiş yöneticilerin elinde bulunmaktadır.
- 3- **Société Général**, iştirakçilerine öteden beri yüksek temettü sağlayan ciddi bir kurum.
- 4- **Société de Change et de Valeur**. hisse senetleri Galata piyasasında da da ima prim yapan bankacılık kuruluşu.
- 5- **Banque de Constantinople**. Mösyö Vlasto, Coronio, Skuludi, Sinkros gibi ünlü banker ve iş adamlarının bulunduğu bu banka, bu isimler sayesinde halkın büyük güvenini kazanmıştır.
- 6- **Société Commerciale Ottomane**. Yeni kurulmuş olan bu şirketin büyük bir geleceği olacağı anlaşılmaktadır.
- 7- **Avusturya-Osmanlı Bankası**. Bu banka Osmanlı Bankası ile birleşmek üzere tasfiye halindedir.
- 8- **Verissi ve Kossudis Bankası**. Bu banka Galata piyasasında önemli bir yer tutmaktadır.
- 9- **Türk-Mısır Bankası**. Mısır tahvilatını galata Borsası'nda değerlendirmede olumlu bir rol oynamaktadır.
- 10- **Osmanlı İmparatorluğu Kamu İşleri Şirketi**. Padişahımızın baş mühendisi olan Serkez Bey'in öncülüğü ile kurulan bu şirket Türkiye'ye büyük hizmet vaatmektedir.

Bütün bu kurumların yanında Galata Piyasası'nın ünlü bankerlerini de şu şekilde sıralayabiliriz:

Camera, Camondo, Tubini, Stefanoviç, Zarifi, Kristaki, Valyano, Glavani, Carapanos ve Kuyumcıyan, Stefano Ralli, A. Mavrokordate, Köçeoğlu Agop, Kuto ve Karo, Lebot, Hansen, Lorando Kardeşler...

Gerçekte Galata Borsası'nın Bosna-Hersek ayaklanmasından sonra geçirdiği krizli günleri ortadan kaldırmak ve bütün kötü haber ve yorumlara rağmen **konsolidi** aranan kâğıtlar arasında tutmak amacı ile yazılmış bu yazıda yazar Vte Alfred de Gaston, son olarak Waterioo yenilgisinden sonra Paris Borsası'nda halkın maneviyatını yüksek tutmak ve bozgunun meydana getirdiği kötümserliği biraz olsun sindirmek için Paris Borsası'nda Fransız tahvi-

latinin değerini yüksek tutmaya çalışan borsacılar karşı "Biz gençler o zaman aldatıldığımızı düşünerek şiddetle karşı koymuştuk, oysa o ne büyük bir şeymiş..." demekte ve devletin geçirdiği bu kötü günlerin borsalardaki değerlendirilmesinde nasıl davranılacağını bu küçük hikâye ile okuyuculara ve daha doğrusu bankerlere hatırlatmaktadır.

Şurası bir gerçektir ki, Galata bankerleri Bosna-Hersek ayaklanmasında hükümetin içine düştüğü malî sıkıntılardan borsaya aksetmemesinde azami gayret göstermişlerdir. Hatta Galata'nın gerek ünlü kurumları ve gerek kişileri, hatta aileleri çeşitli sosyal ilişkilerde aktif rol oynayarak iyimser havalannı sürdürmeye çalışmışlardır. Örneğin, Zarifi ve Kristaki gibi iki ünlü banker 6. Daire adı ile anılan Beyoğlu Belediyesinde caddelerin tanzimi, şehir suyu şebekesinin ıslahı vesaire gibi bayındırlık işlerine yardım komitesinde yer almakta, diğer bankerler de onların gerisinde kalmamak için her türlü iane ve yardım işinde listelerde baş taraflarda yer almaya çalışmakta idiler. Bütün bu iyimserlik içinde Galata Borsası'nın "Pompei'nin son günlerini" yaşadığı kimsenin aklına gelmiyordu. Nitekim Mahmut Nedim Paşa'nın 6 Ekim 1875 günü patlayan bombasının gürültüsü, bütün Avrupa telgraf tellerini sarstığı halde Galata beyleri olayın doğruluğuna en son inananlar arasında kalacaklardı.

Mahmut Nedim Paşa'nın "sadrazam" olarak aldırıldığı faiz ve ana para taksitlerinin yansını ödeme kararı ile ilgili geniş ve ayrıntılı bilgiyi daha evvel "Para Dergisi'nde kaleme almış olduğumuzdan burada ancak eksik kalmış noktaları ele alacağız. Konunun yabancı yazarlar tarafından bize aktarılan kısmı, bir bakıma gerçekleri pek aksettirmedeğinden, hükümet ve Osmanlı basını ve bu arada bazı Osmanlı devlet adamlarının konuya yaklaşımını dile getirmek istiyoruz. Fakat Galata Borsası'nda o güne gelinceye kadar hakim olan tutum ve öngörülerini bütün açıklığı ile ortaya koymakta ne kadar haklı olduğumuzu da ispat etmek niyetindeyiz.

İlk olarak 1875 yılı Şubat ayında Borsa'nın haftalık durumunu günler itibariyle ele alacağız. Şubat ayı, Beyoğlu'nun kış eğlencelerinin en yoğun olduğu bir ay idi. İtalyan Operası, Fransız Tiyatrosu, Tepebaşı Bahçesi, Taksim Bahçesi, kahveler, birahaneler her akşam tıklım tıklım doluyordu. Meşhur bankerler akşamları özel localarında aileleri ile yer almakta idiler. Ama gündüzleri sabahın 8'inde işlerinin başında idiler ve akşam yedilere kadar Galata Borsası ve dünya borsalarından gelen rakamlar ve havadislerle "haşırmeşir" oluyorlardı. Bu, yazın bile böyle idi. Böyle olduğunu anlatmak için küçük bir fıkrayı burada hatırlatmayı gerekli görüyoruz. Banker meşhur Jorj Zarifi, kışın Maçka'da, ilkbahar ve sonbahar aylarında Büyükkada'daki meşhur Banker Stefanoviç'in kızı olan karısı Elena'ya ait köşkte (bu köşk şimdiki Büyükkada Yat Kulübünün bulunduğu yerde idi ve sonra İngilizler tarafından yıktırılarak yeni kulüp binası inşa ettirilmiştir) yaz sıcaklarını da Tarabya'daki köşkünde geçirirdi. Bir yaz günü Ada'nın meşhur simalarından Şemsi Mola, Zarifi'nin evinin yukarısında olduğu için köşkün nıhtımını da görebilmekte idi. Şemsi Molla bir sabah erken uyanıp, pencerenin önüne geçerken Zarifi'nin istimbotunun yalının nıhtımından hareket etmek üzere olduğunu görür; daha gün yeni ağarmaktadır ve Büyükkada'nın Osmanlı kalem efendilerini dairelerine götürecek Mahsusiye vapuru köprüden bile kalkmamıştır. "Bre Çorbacı Zarifi", böyle erkenden Galata'ya gittiğine göre Borsa'da bir şeyler var. Acele giyinir ve ilk vapurla Borsa'ya gider, fakat içerde her şey sakin ve sessizdir. Kızar ve sorar: "Ne işi vardı bu çorbacının sabahleyin erkenden yollara düşmede "Borsa'nın kapısında duran faytoncuların biri: "Beyim o her gün bu saatte gelir, saat sekiz olmadan işinin başındadır" der.

Galata Kulesi

Galata bankerlerinin en önemli özelliklerinden biri de işlerindeki ciddiyet ile sosyal yaşamlarındaki samimiyeti birbirinden ayırma güçleri idi. Gündüz, Borsa'da birkaç lira için ter dökerler, akşamları eğlencede ve hatta oyun masalarında binlikleri harcarlardı. Hükümet ile olan ilişkilerinde de gayet ciddi idiler. Bazen bir banker, bir hükümet yetkilisine ve hatta Padişaha vereceği avans için uygulayacağı faiz oranında bir santim için saatlerce direnirdi. Ayrıca hemen bütün devlet adamlarının birer veya ikişer bankeri vardı. Bu bankerlere sonsuz itimatları olduğu halde bazen aldatılmış olmak korkusu içine sürüklenir ve hesap sormaya kalktıklarında gülünç duruma düşerlerdi. Zira Borsa'da parasını değerlendirmek isteyen kim

olursa olsun, bu işi bir banker aracılığı ile yapmak zorunda idi. Borsa işlerinden anlamak da öyle kolay bir iş değildi. Nitekim ilk borsa Komiseri olan Abidin Paşa, yazdığı "Hava Oyunları" adlı küçük kitapta borsa oyunlarını bilenlerin bilmeyenleri nasıl kandırdığını uzun uzadıya hikâye etmektedir. Osmanlı devlet adamları da ellerine geçen birkaç kuruşu bu bankerlere teslim eder ve bazen para da kazanırlardı. Fakat çoğu zaman bu kazanılan para bankerin hükümetle olan bir işinde kendisinden destek görmesi karşılığı olmakta idi. Zira o devirde de, bugün olduğu gibi, Borsa rantlarını o işi meslek edinmiş olanlar paylaşırdı.

2. 6 Ekim 1875 Tarihli Karardan Evvel Galata Borsası'nın Bir Haftalık Faaliyetine Bir Örnek

1875 yılına gelindiği zaman Galata Borsası'nın işleyişi ve işlemleri, gerek basının ve gerek iş çevrelerinin, artık asla ihmal etmediği konular arasına girmişti. Beyoğlu basını, adedi ona varan ve Fransızca olarak yayımlanan dergi ve günlük gazeteleri ile her gün Galata Borsası ile ilgili haberlere geniş yer vermekte idiler. Rumca, Ermenice ve Musevice yayımlanan gazete ve dergilerde aynı şeyi yapmakta idiler. Babiâli basını ise, günlük borsa cetvellerini yayımlamakla birlikte yorumlarda ancak çok önemli olayları dile getiriyordu. Şimdi Revue de Constantinople'dan aldığımız 1875 yılı şubat ayının ilk haftasına ait haftalık borsa yorum ve haber bölümünü gerekli açıklama yapmak suretiyle burada da değerlendirmeye çalışacağız:

Pazartesi:

Hafta tam bir durgunluk ile başlamakta Paris ve Londra'dan alınan telgraflar hafif bir düşüş haberi verirken Borsamız (Galata) istikrar arz etmektedir.

Konsolid tahvilleri yetersizliği sebebiyle rapor (1) 3,5 paraya düşmüştür. Buna karşılık;
1 günlük Stillages (2) 2 lira 50 kuruş
8 günlük Stillages 6 lira
1 aylık Stillages 12 lira olarak gerçekleşmiştir.

Borsamızda iyi niyet hâkim olmasına rağmen, Londra ve Paris borsaları kurlarının devamlı etkisi altında kalmak gibi, bazen kötü sonuçlar veren bir etki karşısında bulunmaktadır. Bu durum arbitrajcılara çok yarayabilir, oysa biz burada borsanın yakınıdayız ve her şeyi daha doğru bir şekilde değerlendirmek durumundayız, bu sebeple Galata'nın artık inisiyatifi ele geçirmesi zamanı gelmiştir diyebiliriz.

Salı:

Borsa konsolid değeri 46,36 olarak açıldı, fakat önemli alışların gerçekleşmesi ile %5 faizli tahvillerin değeri hemen 47,3 çıktı ve kapanış 47,10 ile sonuçlandı.

Borsanın durumu fevkalade olarak gözükmektedir. Genel bir gelişme kaydedilmekte ve bütün tahviller ve hisse senetleri üzerinde birçok işlem yapıldığı saptanmıştır.

Repor 3 para

1 günlük Stillages 4 lira

8 günlük Stillages 8 lira

Ortalığı karıştıncıların öngörülerinin aksine likidasyonlar gayet verimli sonuçlar vermiştir.

Çarşamba:

Tam bir durgunluk içine giriyoruz. Londra'dan gelen bir telgrafa göre Konsolid 42,5/8, Paris'ten gelene göre de 43,5.

Galata'da açılış 46,38'den yapılmış daha sonra kapanış 47,7'ye yükselmiştir. Akşam gelen haberler gayet iyi, hükümetin Osmanlı Bankasının yeni statüsünü kabul ettiği haberi iyi haber alan kaynaklara göre kesinleşmiş gibi. Bu haber, büyük partiler halinde alışlara sebep olmuş ve konsolid 47,17'ye kadar çıkarak akşam 47,14 ile kapanmıştır.

Diğer taraftan, her ne kadar gelen haberler doğrulanmamışsa da, Rumeli Demiryollarının Avusturya sınırına kadar uzatılması için Baron Hirsch ve Salm'ın gerekli imtiyazı sağladıkları söylentilerinin Borsa'daki akisleri Rumeli Demiryolları tahvillerinin (Lets Tures) 127 Frank'a kadar yükselmesine sebep olduğu görülmüştür.

Perşembe:

Anlatılması, tarifi güç bir gün. Sabahtan itibaren Osmanlı Bankası ile ilgili İradeyi Seniye'nin öğleden sonra çıkacağı artık anlaşılmıştır. Artık tereddüde mahal kalmamıştır, olay gerçekleşmiştir.

Londra'dan gelen telgraf haberine göre konsolid 42,3/4, Paris'te ise 43,25. Galata 47,25 ile açıldı. Bu fiyatın yükselmesi beklentisi var. Bununla beraber konsolid satış emirlerinin artması dolayısıyla kur 47,15'e kadar düşmüştür. Rumeli Demiryolları tahvillerindeki yükselme eğilimleri de durmuştur.

Cuma:

Courier D'Orient gazetesi hariç, Osmanlı Bankası işinin olumlu sonucundan hiçbir gazete bir tek kelime bile bahsetmemektedir. Oysa bu statünün kabulü, bütün Osmanlı malîyesinin düzene girmesi, Osmanlı borçları ile ilgili taksitlerin muntazaman ödenmesi garantisi, herkes için refah habercisi sayılmak gerekir. Bu sebeple, kısa vadede olsa Borsalarda bir yükseliş beklemek gerektir.

Bu olaya göre Borsa'nın durumu iyidir. Dışarı çıkıp rahatça dolaşabiliriz. Dedikoducular varsın içeride kalsın. Gelen telgraflar birbirileri ile yarış edercesine ortalığı kanştırıyor.

Borsanın açılmasından evvel Londra'da Osmanlı rantının 43,15/16'ya kote edildiğini bildiren telgraflar üzerine Galata'da 48 kuruştan satanlar büyük kazanç sağladılar. Buna rağmen Borsa 47,26'dan açıldı.

Sabahleyin 128 3/4 olan Rumeli Demiryolları tahvilatı kuru akşama doğru 127'ye düştü. Borsa'da bütün gün çalkantılı geçti, her türlü şayia ve haber dolaştırdı ve sonunda büyük ölçüde satışlar dolayısıyla konsolid 47,14'e kadar düştü.

Cumartesi:

Londra'dan gelen telgraflara göre konsolide 43/1/8 olduğu halde, Galata Borsa'sında açılış 47,17'den yapılmış ve sabah saat 11.30'a doğru da aynı değeri muhafaza etmiştir.

Borsa'da fazla hareket görülüyorsa da fiyatlarda bir artış beklentisi muhakkak gibi görülmektedir.

Aynı yazıda İstanbul'daki meşhur bankerlik kuruluşları ile diğer Anonim Şirketlerin hisse senetlerinin fiyatları aşağıdaki borsa değerlerini arz etmekte idi:

		Borsa değeri	Nominal değeri
Crédit Général	O.L.	11,16	20,00
Société Générale	O.L.	7,38	20,00
Société des Changes et des Valeurs	O.L.	5,27	11,00
Banque de Constantinople	O.L.	6,29	10,00
Société Commerciale Ottomane	O.L.	3,20	-
Banque Vérissi ve Cossoudi	O.L.	4,20	-
Rumeli Demiryolları	Frs.	127,00	128,50
Tramvay Şirketi	O.L.	3,90	5,00

Buna karşılık çeşitli Osmanlı borç tahvilatının aynı borsa değerleri şu şekilde gösteriliyordu:

		Borsa değeri	Nominal değeri
1863 İstikrazı Tahvilleri	Frs.	338,50	500
1865 İstikrazı Tahvilleri	Frs.	324,50	500
1869 İstikrazı Tahvilleri	Frs.	290,50	500
1872 İstikrazı Kuponları	Frs.	80,00	-
1873 İstikrazı Kuponları	Frs.	273,50	500

Galata, 13 Şubat 1875

Yukandaki tabloda Galata bankerlerinin bankerlik kuruluşlarının hisse senetlerinin piyasa değerinin nominal değerlerinin altına düşmüş olması, bunların durumlarının hiç de iyi olmadığı görünümünü yaratmaktadır. Oysa, durumlarını başka bir yönden ele aldığımızda tamamen farklı bir yargıya varabiliriz. Hisse senetlerinin piyasa fiyatının düşüşü, piyasa faiz haddinin yükselmesine bağlandığında ve aynı kurumların hükümete bu yüksek faizle avanslar ve kısa vadeli krediler sağladığı düşünüldüğünde durumlarının o kadar kötü olmadığı ortaya çıkar. Zira, hükümete verdikleri avanslar ve kısa vadeli krediler devamlı yenilendiğinden ve faizler devamlı anaparaya ilave edildiğinden, bu bankalar realize etmedikleri faizleri gelir kaydetmemekte ve böylece temettü dağıtmakta hasis davrandıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bankerlik kuruluşlarının hisse senetlerini ellerinde bulunduran şahısların büyük bir kısmı küçük banker ve sarraflardan oluştuğundan, bunlar ellerindeki hisse senetlerini satarak ele geçirdikleri fonları kaime ticareti, tefecilik ve özellikle memurların maaşlarını kırmada kullanmaktaydılar. Osmanlı tahvilatının öteden beri borsa oyunlarını tahrik edici iniş çıkışları, bu küçük banker ve sarrafları "konsolid üzerine hava oyunları"na çıkarmıştı. Zira ilerde de göreceğimiz gibi, Osmanlı tahvilatı ve dolayısıyla da Galata Borsası, bankerlere ve kişilere **portafolio** oluşturmada değil, talih oyunları ve spekülasyon işlemlerinde etkili idiler. Örneğin, nominal değeri 500 Frank olan 1863 istikrazı halka 330 Frank'tan satılmış ve böylece %6 olan nominal değer üzerinden faiz haddi gerçekte %10,48'e yükselmışse de bu tahvillerin 1872 yılına kadar Borsa'larda devamlı yükseliş kaydederek, 367,75 Frank'a kadar çıkması, Galata Borsası'ndaki spekülasyon hareketleri ve "hava oyunları" ile yaratılan suni talep yüzündendir,

diyebiliriz. Bu sebeple, 1875 yılına girildiği zaman, Galata Borsası bütün dünya borsalarından farklı olarak, geniş halk kitlelerinin tasarruflarını hisse senedi ve tahvilat olarak değerlendirmelerinde piyasa kurallarını geçerli kılan ve aldatmalar ile hayaller kurmanın pek yeri olmayan bir borsa değildi. Tam aksine geniş halk kitlelerinin tasarruf yaratmadığı bir ülkede bir kısım hayalcilerin, gelirini arttırmak için talih oyunlarından başka alternatif bulamayanların birtakım açığözlere profesyonel oyunculara yem olmaya devam ettikleri bir borsa idi.

Osmanlı Bankası

Bu Banka, 1856 yılında yani Abdülmecid devrinde kurulmuş Ottoman Bank'ın İngiliz sermayesi yanında Fransız sermayesinin de, özellikle alınan dış borçlar bakımından, etkin olmaya başlaması ile, İngiliz-Fransız ortaklığı olarak ortaya çıkmıştır. Bu maksatla kurulacak yeni bankanın gerekli hazırlıklarını yapmak ve şartları oluşturmak için aşağıdaki kişilerden oluşan bir sendika kurulmuştur:

İsaac Pereire, Yönetim Kurulu Başkanı, Casimir Salvador, Paris Crédit Mobilier yöneticilerinden, Emile Pereire, İspanyol Crédit Mobilier yöneticisi, Parisli banker Foul ve Ortakları, Paris'li banker Hottingen ve ortakları, Parisli banker Mallet Kardeşler ve ortakları, Parisli Banker Pillet Will ve Ortakları, Parisli Banker J. A. Seillier, Parisli Banker A.J. Stern, Parisli Banker F. Greininger, Parisli Bankerler Massard, Andéon ve ortakları, Duc de Galliera, Paris Comptoir d'Escompte Bankası Müdürü Hippolyte Biosta, Londra'daki Ottoman Bank'ın yöneticileri Bruce, Grenfell ve Rate ile Londra'lı iş adamı Drake.

4 Şubat 1863 tarihli anlaşma ile Osmanlı Bankasına şu imtiyazlar verilmişti:

- a) Hamiline ve iadesi halinde altın karşılığında ödenecek banknot ihracı.
- b) İhraç edilecek banknotların toplam değeri, bankanın ilk iki sene içindeki altın ankesininin iki katını, daha sonraki senelerde de üç katını geçemeyecektir.
- c) Hükümet imtiyaz müddetince kendisi hiçbir şekilde kâğıt para ihraç etmeyeceği gibi, bir başka banka kuruluşuna da bu imtiyazı vermemeyi taahhüt etmektedir.
- d) Hükümet, bankaya kendisine gerekli olan binayı inşa ettirmek için bir arsa vermeyi kabul eder.
- e) Banka ve şubeleri her türlü vergi ve rüsumdan muaf tutulacaktır.
- f) İmtiyaz müddeti, 30 yıl olarak saptanmıştır.

Bankanın sermayesi, her biri 500 Frank nominal değerinde ve yarısı hemen peşin ödenmiş 135.000 hisse senedinden oluşmak üzere 67.500.000 Frank idi. Hisselerin 80.000 adedi İngiliz ve 50.000 adedi de Fransız gruplarının kapatılmıştı. 5.000 adedi de Osmanlı Hükümeti'ne ayrılmıştı (Bunların hemen tümünü daha sonra Galata Bankerleri ele geçirecektir).

Banka imtiyazlarına karşılık olmak üzere Osmanlı Hükümetine 12.500.000 Frank'ı aşmamak şartı ile bir cari hesap açacaktı. Bu kredi 60 ve 90 günlük Hazine Bonoları ile garanti olacaktı.

Bu bonoların ödenmesinde bankanın şubelerinin bulunacağı kentlere ait devlet gelirleri karşılık ve kaynak teşkil edecekti.

Banka gerek İstanbul'da ve gerek şubesinin bulunduğu her yerde hükümetin haznedarlığını yapmayı taahhüt ediyordu. Gerek içi ve gerek dış borçlarına ait faiz ve anapara taksitlerini, saptanan az bir komisyon karşılığı ödemeyi yüklenmiş oluyordu. Devletle ilgili bu görevlerinin dışında bu banka ticaret bankası olarak da faaliyet göstermek hakkına sahipti.

Osmanlı Bankası 5 Kasım 1865 tarihinde aldığı bir kararla sermayesini 4.050.000 Sterline yani 101.250.000 Frank'a yükseltmişti. Bu banka 1875 yılının 17 Şubatında Osmanlı Hükümeti ile yeni bir anlaşma yapmış ve statüsünde bazı değişiklikleri gerçekleştirmişti. Gerçekte, bankanın o yıl Avusturya-Osmanlı Bankası'nı da ele geçirmesi dolayısıyla ortaya çıkan bu anlaşma ile bu banka Osmanlı maliyesi ekonomisi içindeki gücünü bir hayli arttırmıştı. Sermayesi 10 Milyon Sterline çıkarılmış, imtiyaz müddeti otuz yıldan elli yıla yükseltilmiş ve en önemlisi hazine bonolarının pazarlanmasında tekeli durumuna girmiştir. Buna karşılık daha önce 12.500.000 Frank ile sınırlanmış olan, Hazine ile bu banka arasındaki cari hesap, özel garantilerle bunun beş katına yani 2.700.000 Sterline çıkarılmıştır.

Bu anlaşmayı takip eden senelerde de bu bankanın görev ve yetkileri bazı değişikliklere uğramıştır. Bunlardan sırası geldikçe bahsedeceğiz.

Bu bankanın Osmanlı Hükümeti ile yaptığı 17 Şubat 1875 tarihli anlaşma bu bahiste ele alacağımız ve Galata Borsası'nı çok yakından ilgilendiren olaylara sebep olmuştur. Bunların en önemlisi, ileride de göreceğimiz gibi, Osmanlı Bankası'nın Galata Bankerlerinin oligopoline liderlik edeceği dönemin başlamasıdır.

KAYNAK

İmtiyaz ve Mukavelat, Cilt:1, İstanbul, Matbuayı Osmani, 1302, ss. 253-260.

Du Vellay "Essai d'Histoire Financière de la Turquie, Paris, ss. 189-196.

Galata Bankerleri

1. “Rüsumu Sitte” Yönetiminin Başarısı

22 Kasım 1879 “Rüsumu Sitte” mukavelesi ile Galata Bankerleri’nin oluşturduğu sendika, Batılı Osmanlı alacaklarında ilk önceleri bir tedirginlik yaratmış, fakat kurulan **Rüsumu Sitte İdaresi** başarı kazanmaya başlayınca, büyük bir fırsatı kaçırmış olmanın paniğine kapılmıştı. Hele bu idarenin başarısı ile Osmanlı tahvillerinin fiyatı büyük sıçramalar kaydetmeye başlayınca iş büsbütün ciddileşmişti. Büyük bir fırsatı kaçırmışlardı. Hemen hesaplar yapılmaya başlanmıştı; bu altı rüsumun geliri kendilerine bırakılmış olsaydı, 1875’ten beri ödenmeyen faiz ve anaparalar ödenebilir hale gelecekti. Galata Bankerleri’nin başan haberleri Avrupa gazetelerinde yer almaya ve borsalarda Osmanlı tahvilatı fiyatları yükselmeye başlayınca, Osmanlı tahvilat hamilleri İngiltere ve Fransa’da sokağa dökülerek mitinglerle hükümetlerine karşı bir sürü ithamları dile getirmişlerdi. O kadar ki bu işi “Galata Bankerleri’ne rüşvet karşılığı verildiği ve bu rüşveti alanın her zaman olduğu veya sanıldığı gibi Osmanlı devlet erkânı değil, kendi hükümetlerinin adamları olduğu iddiaları bile yayılmaya başlamıştı.¹

Nihayet İngiliz ve Fransız Osmanlı tahvilatı hamilleri, Londra ve Paris’te toplanarak alacakları karşılığı benzer bir sistemin kendileri için de kurulması önerisinde bulunmayı kararlaştırmışlardı. Buna cevap olarak Osmanlı Hükümeti’ni Londra’da temsil eden Müssürüs Paşa bir proje hazırlamıştı. Bu projeye göre Osmanlı tahvilatının değeri, nominal değer yerine ihraç değeri olarak konversiyona tabi tutularak yeni tahvillerle değiştirilecekti. Eski birikmiş, yani ödenmemiş faiz ve amortismanlar iptal edilecekti ve yeni ihraç edilecek tahvillerin faizi %4 olacaktı. Konversiyon şeklinde çıkarılacak bu tahvillerin faiz ve ana para ödemeleri için garanti olarak gösterilecek devlet gelirleri; 1854-1881 yılına kadar çıkarılmış olan eski tahvillerin gümrük hâsılatı, bazı aşar gelirleri hâsılatı ve hayvan vergisi hâsılatı gibi gelirler idi. Ancak Galata Bankerleri’ne hâsılatı bırakılan altı önemli devlet gelirleri de hesaba katıldığı zaman, devlete, işlerini yürütmesi için hemen hiçbir gelir kalmıyordu. Bu durumda hele gümrük gelirlerinin alacaklılara bırakılması, özellikle Babiâli Basını tarafından şiddetle tenkit edilmekte idi.² Zira gümrük hâsılatı yılın her ayında gerçekleştirilebilen bir gelir kaynağı idi bu da Maliye Nezareti’nin cari harcamalarda en önemli karşılığı oluyordu.

Avrupalı alacaklıların bu durumda gözleri, Galata Bankerleri’ne verilmiş olan altı önemli rüsumun hâsılatına çevrilmişti. “Bu gelirleri bize devredin, biz de Galata Bankerleri’nin alacaklarını diğer Avrupalı Osmanlı tahvilatı sahiplerinin alacağı haline getirelim” diyorlardı.

¹ Du Velloy, a.g.e., ss.328-334.

² Vakıf, 28 Mayıs 1881.

Başka bir yol olmadığını da, Galata Bankerleri'ne devredilen gelirlerin aslında önemli bir kısmının Avrupalı Tahvilat sahiplerine garanti olarak verildiğini hatırlatarak beyan ediyorlardı. Bu teklifler, gerek Beyoğlu ve gerek Babiâli basınında her gün tartışılır hale gelmişti. Birtakım alternatif projeler öne sürülüyor, bu proje sahipleri savaş sonrası yeniden canlanan Beyoğlu. "Tatlı hayat"ı içinde Galata Bankerleri'nin temsilcileri ile görkemli akşam yemeklerinde buluyor, tiyatro kulislerinde hep aynı konuyu tartışıyorlardı.

Böylece geçen günler sonunda Avrupalı tahvil sahipleri de çeşitli tahrikler ile sokaklara dökülmüşlerdi. Avrupa gazetelerinde Galata Bankerleri'nin "Rüsumu Sitte" anlaşması ile önlere geçtiği ve Berlin Kongresi'nin Osmanlı Borçları ile ilgili hükümlerini bir tarafa iterek kendi alacaklarına öncelik veren bir anlaşma imzaladıklarını belirtiyor ve hükümetlerinin derhal teşebbüse girerek tahvilat sahibi vatandaşlarının hakkını aramasını istiyorlardı. Londra ve Paris'te mitingler tertip ediliyordu. Durumun ciddiyetini gören Fransız ve İngiliz hükümetleri bir şeyler yapabilmış olmak için İngiliz alacaklıların temsilcisi olarak M. Bourke'u ve Fransız temsilcisi olarak Mösyö Valfrey'i İstanbul'a hükümetle görüşmeler yapmak üzere yollamışlardı. Fakat bu arada artan gerginliği azaltmak için bütün riskleri üzerlerine alarak aşağıda açıklayacağımız girişimde bulunmuşlardı.

Galata Bankerleri ile yapılan 22 Kasım 1879 tarihli "Rüsumu Sitte" anlaşmasının 13. maddesi gereğince, alacaklı bankerlerin alacağı öncelikli olmak sıfatını muhafaza etmişti. Bu durumda altı rüsumun hâsılâtının, bunların alacakları ödenmeden başka alacaklılara devredilmesi mümkün değildi. Bu arada Batılı hükümetler; Karadağ meselesi, Yunanistan ile hudut ihtilafının halli ve Ermenilerle ilgili bazı meseleler dolayısıyla Osmanlı Hükümeti ile hızlı bir diplomatik ilişki içine girmişlerdi. Vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nde olan alacaklarına öncelik verecek durumda değillerdi. Bu sebeple İngiltere ve Fransa hükümetleri, tahvilleri büyük ölçüde kendi vatandaşlarının elinde bulunan ve diğer istikrazların aksine faiz ve anapara ödemeleri her şeye rağmen muntazam yürütülmüş olan 1855 istikrazını alacaklılar lehine

yürütebilmek için bir müşterek faaliyet göstermek zorunda kalmışlardı. Böylece ilerisi için diğer tahvil sahiplerine bir ümit vermiş oluyorlardı.

Bilindiği gibi Kırım Savaşı arifesinde Osmanlı Hükümetini desteklemek amacı ile İngiltere ve Fransa; Mısır Vergisi, İzmir Gümrükleri ve Suriye Gümrükleri hâsılatı karşılık gösterilmek şartı ile Osmanlı hükümetine 5.300.000 Frank değerinde bir istikraz yapmışlardı. Bu istikraz Londra'da Rothschild Bankası tarafından nominal değerinin üstünde bir değerle 102,5/8 ihraç edilen tahvillerle gerçekleşmişti. Faizi %4 idi ve aslında o devirde çok iyi şartlarda sağlanmış bir kredi idi. Bu tahviller Londra'da ihraç edilmekle birlikte, zamanla büyük ölçüde Fransızlar'ın eline geçmişti. Bu sebeple bu iki devlet Osmanlı tahvilat hamillerine ümit vermek için bu istikraz tahvillerinin servisinin aksamadan yürütülmesi için, bazı tedbirler almak yoluna gitmişlerdi. Şöyle ki; 1855 yılının 17 Temmuz ile bunu takip eden 27 Temmuz tarihli anlaşmalarıyla Fransız ve İngiliz hükümetleri, Osmanlı Devleti bu tahvillerin faiz ve anapara ödemelerinde acze girdiği halde İngiltere Bankası hemen gecikmeden ödemedede bulunacak ve sonra Fransız Hükümeti'nin payını Fransız Bankası'ndan tahsil edecekti. Böylece bu sistem devam edegelmiş ve 1875 yılında bütün diğer Osmanlı borçlarının faiz ve ödemeleri durdurulduğu halde, 1855 istikrazı faiz ve anapara taksitleri ödemeleri İngiliz ve Fransız merkez bankaları tarafından aksatılmadan yürütülmüştür. Bu durumda İngiltere ve Fransa hükümet olarak Osmanlı Hükümeti'nden doğrudan doğruya alacaklı duruma girmişlerdi. Zira 1875 yılından bu yana tahvillerin faiz ve anapara ödemelerini Osmanlı Hükümeti namına ödemeye muntazaman devam etmişlerdi. Bu sebeple Galata Bankerleri'ne tanınan öncelik hakkının daha evvel kendilerine tanınmış olduğunu hatırlatarak müzakereye oturmak istiyorlardı.

Galata Bankerleri'nin "Rüsumu Sitte" deneyimi ise, Romanya maliyesini kısa zamanda düzeltilmiş ve büyük başarılar sağlamış olan Mösyö Lang'ın yönetiminde, beklenilmeyen sonuçlar almaya başlamıştı. Lang'a göre "Rüsumu Sitte" idaresi ilk yılda 1.620.000 Osmanlı Lirası hâsılat sağlayacaktı. Bunu söylediği zaman ilk altı aylık gerçekleşen hâsılat 465.000 Osmanlı Lirası idi. Bu idare'de sadece 130'u Müslüman Türk olarak 5.714 görevli bulunuyordu. Bunlara verilen ücretler de Osmanlı Devlet teşkilatının üst kademe ortalamasından dahi yüksekti. Durumdan Osmanlı Hükümeti de büyük ölçüde memnun görünüyordu. Zira bu altı rüsumun saptanan hâsılat fazlalarında büyük pay hükümete düşecekti. Bu başarılı sonuç Avrupa'da hayretle karşılanmış ve bütün Osmanlı tahvilat sahiplerini ümitlendirmiş, borsalarda Osmanlı tahvilatının değerlerini hızla yükseltmeye başlamıştı. Böylece Galata Bankerleri, bir taraftan Osmanlı Devleti'nden olan alacaklarını tahsile olanak bulurken, bir taraftan da ellerindeki Osmanlı tahvilatının değerinin süratle düşmesi ile girdikleri zararı telafi edecek duruma girmişlerdi. Artık Beyoğlu yine şenlenmişti. İlane baloları birbirinin ardına tertipleniyor ve ünlü bankerler iane vermede liste başı olmakta birbirleriyle yarış ediyorlardı.

2. Galata Beylerinin Osmanlı Toplumunda Yeniden Saygınlık Kazanması ve "Rüsumu Sitte" Uygulaması ile Bazı Gerçeklerin Ortaya Çıkması

Galata Bankerleri'nin Osmanlı-Rus savaşında, Hükümet'e yaptıkları yardımlar kamuoyunda birbirine zıt şekillerde değerlendirilmişti. Özellikle Beyoğlu basını bunlara "kurtarıcılar" sıfatını verirken Babiâli basını ve dolayısıyla İslam-Türk kamuoyu bu bankerleri hâlâ birer

tefeci olarak görüyordu. Hatta bazıları,³ Lütfi'den aldığı metine dayanarak bunları devleti iki koldan soyan, bu topraklarda yetişmiş şapkalı beyler olarak görüyorlardı. "Devleti Âliye Tebaasından oldukları halde Sakızlı Zarifi ve Yanyalı Kasap Kritaki birtakım başları şapkalı kim-seler, hazine-i maliyeye koşuştular, iltizamlar almaya ve fahiş faizlerle hazineye ikraz etmeye başladılar. Hesapsız paralar kazandılar" şeklindeki yargılar Babialî basınında sık sık tekrar edilmekte idi. Eskiden hükümetin emrinde, âdeti maliyenin bir kasası olan sarrafların yerini alarak Galata'da lüks dairelerde işlerini yürüten bu bankerler, Osmanlı Devleti'ni dış ülkelerin parasına muhtaç edecek kadar fakirleşmesine sebep olarak gösteriliyorlardı. İddia edildiğine göre, Sultan II. Mahmut Devri'nin sonlarına kadar bankerlerin ahfadı olan sarraflar hükümetin emrinde idiler ve iç kaynak yaratmada etkili oluyorlardı. Oysa, bankerler bir taraftan özellikle gümrükler ve verimli toprağı olan bölgelerin aşar gelirlerini iltizam usulü ile çok ucuza kapatarak hükümeti paraca zayıflatıyor, diğer taraftan, kendilerinin acze düşürdükleri aynı hükümete, borç veriyorlardı. Bir bakıma devletin parasını devlete borç verir duruma girmişlerdi. Bu mekanizmayı bilenlerin bu bankerlere karşı sempati beslemelerine imkân yoktu. Hatta Rus Savaşı tazminatının ödenmesinde hükümete yardımcı olacaklarını açıklamaları dahi, haklarındaki kötü yargıları silmeye yetmemişti. Memlekette tefeciliğin alıp yürütmesine ve Rusya Savaşı sırasında çıkarılan kâğıt paraların "kaime" değerinin hızla düşmesine sebep olarak bu bankerlerle onların yönetimini almış olan uzak vilayetlere kadar uzanmış olan sarraflık teşkilatı gösteriliyordu. Devlet büyüklere, memur, küçük esnaf ve çiftçi de küçüklerine borçlu idi.

Fakat Rüsumu Sitte yönetimi bir başka şeyi ortaya koymuştu: İyi idare edildiğinde Osmanlı Devleti'nin varidatı inanılmayacak şekilde artabiliyordu. Kısa zamanda elde edilen sonuçlar, Galata beylerinin bütün çevrelerde saygınlık kazanmasına sebep olmuştu. Gerçekte, özellikle tütün kaçakçıları ile mücadelede bu kuruluşun etkin olması, bazı çatışmalara sebep oluyordu ama, üreticiler yeni idareden gayet memnun hale gelmişlerdi. Bir bakıma tefecilerin ve mütezimlerin zorbalığından kurtulmuşlardı. O kadar ki, bu altı rüsumu tâbi olan ürünlerin piyasası canlanmış, üreticileri yeni tanım alanları açmaya teşvik eder hale gelmişti. Bursa ve civarındaki ipekçilik de kısa bir zamanda gelişmeye başlamıştı. Avrupa'dan ipek tohumu ithal edilerek hastalıklı tohumların kullanılması önlenmiş oluyordu. "Rüsumu Sitte" yönetiminin başarısı, Galata Bankerleri'nin hükümete yeniden avans verme işlemlerini başlatmak olanağı sayesinde, özellikle maş ödemelerinin aksamadan yapılmasını sağlayacaktı. Nitekim La Turquie gazetesinin 4 Ağustos 1880 tarihli sayısında Tercüman-ı Hakikat gazetesinden alınan bir haber şu şekilde sütunlara geçiyordu:

"Maliye idaresi evvelki gün Galata piyasasından 50.000 TL. tutarında bir borç akdetmiştir. Tercüman-ı Hakikat gazetesinin ifadesine göre, bu şekilde sağlanan paranın Ramazan bayramı arifesinde bir aylık maaşlarla önlenmesine tahsis edilecektir."

Yine aynı Ramazan ayı günlerinde aynı gazetenin 20 Ağustos tarihli sayısında Banker Jorj Zarifi'nin Salı günü akşamı Padişah'ın davetlisi olarak Saray'da iftar yemeği yediğini haber vermektedir. Fakat en önemlisi aynı gazetenin aynı banker hakkında iki gün sonra verdiği haberdur. Bu haberde de şöyle denilmektedir:

³ Ahmet Rasim, Tarihi Osmani, Cilt:4, s.214.

“Far dü Bosfor gazetesinin haber verdiği göre şehrimizdeki Zarifi ve Zafiropolu müessesenin satın aldığı, Yanya’da bulunan ve Hazine-i Hassa’ya ait olan arazileri teslim almaya gitmiştir. Fakat Osmanlı Hükümeti, siyasî sebeplerden ötürü bu arazileri başka bir kimseye satmak zorunda olduğunu beyan ederek, Jorj Zarifi tarafından ödenmiş olan bedelin iade edileceği bildirilmiştir. Jorj Zarifi’nin bu sonuçtan memnun kalmadığı söylenmektedir.”

Gerçekte Zarifi’nin bu arazileri satın alması, Yanya’dan geçecek demiryolu ile alâkalı olduğu, araziye demiryolu şirketine devretmek zorunda kalarak bu satışı önlemek istediği bilinmektedir. İleride göreceğimiz gibi, özellikle Rumeli’nde Manastır-Selanik ve Selanik-İstanbul hatlarının inşası için demiryolu şirketi ile Galata Bankerleri arasında toprak spekülasyonu çekişmesi zaman zaman hükümeti çok güç durumlara sokacaktır.

İstanbul’da Rum cemaatinin başı olan Jorj Zarifi Yunan Hükümeti’ne de tıpkı Osmanlı Hükümeti’ne verdiği şekilde avanslar veriyordu. 25 Ağustos 1880 tarihli “La Turquie” Gazetesi’nin Paris’in meşhur günlük gazetelerinden olan “Journal des Débats”dan aktardığı bir habere göre J. Zarifi’nin başında bulunduğu “Banque de Constantinople” ile “France-Egyptienne” Bankası ortaklaşa olarak Yunan Hükümeti’ne on iki aylık vadeli hazine bonoları karşılığı 15 milyon Franklık bir avans vermek üzere mukavele imzaladıklarını haber vermektedir. Nitekim aynı gazete, Jorj Zarifi’nin Atina’ya gideceğini 31 Ağustos 1880 tarihli sayısında belirtmektedir. Yunan Maliyesi’ni de tıpkı Osmanlı Maliyesi gibi idare eden bu banker “Rüsumu Sitte” yönetiminin bir benzerini Yunanistan’da kurmak için Atina’ya gittiği ve yukarıda adı geçen avansın bu iş için bir köprü görevini kurmak amacını taşıdığı söylenmekte idi. Zarifi zaten bütün Yunan istikraz tahvillerini İstanbul’dan pazarlayan bir banker olarak da ün yapmıştı. Nitekim aynı günlerde hemen bütün gazetelerde Yunan İkramiyeli tahvilatının çekilişinde iki İstanbullu’nun büyük ikramiyeyi kazandığı haber veriliyordu.

Rum bankerlerin yanında Musevi bankerler de o günlerde gözde idiler. Meşhur Kont Camondo hemen bütün Musevi okullarının kurucusu ve hamisi olmuştur. Onun bankerlik sahasındaki bütün Avrupa’ya yayılmış olan ünü sayesinde Avrupalı Musevi bankerler de Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Musevi cemaatlere türlü yardımlar yapmışlardır. Özellikle Rumeli Demiryolları yapımcısı Baron Hirsch de bu yardımlara katılmıştı. “Rüsumu Sitte” idaresi kurucularından M. S. Fernandez o günlerde İstanbul Musevi cemaati lideri olarak ün yapmıştı. Karısı Hélène Fernandez de cemaate yardım için para toplama işlerinde kendisine hayli yardımcı oluyordu.

Bu arada 15 Aralık 1880 tarihli bütün Beyoğlu gazeteleri Stavraki Efendi’nin Galata Borsası’na hükümet komiseri olarak tayin edildiğini yazmakta idiler. Bu kişi daha evvel Maliye Nezareti Aydın Sancağı müfettişi görevinde bulunuyordu. Aynı günlerde yine gazeteler, Jorj Zarifi’nin kızı Terez ile “Rüsumu Sitte” ortaklarından Antuan Vlasto’nun nişanlandığını haber veriyordu. Sene sonuna doğru Bankerler ve Galata Borsası artık yine eski şanlı ve hareketli günlerine erişmişlerdi. Galata Borsası yine dışarıya taşmaya başlamış ve hükümet bazı yolsuz işlemleri önlemek için bazı tedbirler almış ve Dahiliye Nezareti bu konuda aşağıdaki tebliği neşretmişti:

"Havyar Hanı'nın avlusunda ve Borsa binası haricinde halkın tahvil alıp satması ve fiyatların bu şekilde borsa dışında oluşturulması nedeni ile Ticaret Nezareti Polis Komiserliği ile birlikte aşağıdaki tedbirler alınmıştır:

Bu gibi borsa işlemleri 27 Kasım 1880 Perşembe gününden itibaren sadece Borsa'nın içinde veya bu işlemler için tahsis edilmiş olan yerlerde yapılacaktır. Borsa haricinde yapılacak işlemleri önlemek için polis teşkilatı görevlendirilmiş bulunmaktadır. Bu sebeple bundan böyle bütün işlemlerin geçerlilik kazanabilmesi için Borsa dahilinde yapılması gerekecektir."

Ama gelin görün ki "Rüsumu Sitte" yönetiminin başarısı dolayısıyla beş yıldır kasalar da, bohçaların içinde, aynalı konsolların dibinde kalmış olan Osmanlı tahvilatı yükselmeye başlayınca borsa oyunculuğu İstanbul'da herkese bayramı, seyranı hatta yaklaşan Noel'i bile unutturmuştu. Bu arada hırsızlar bile bu kazanç furyasından nasiplerini almak için Halil Paşa ve Peştemalcı Hanı'nın arkasındaki Sağlık Merkezi'ne ait kömür deposuna gizlice girerek duvarı delmek suretiyle Zarifi ve Valiano bankalarını soymaya teşebbüs edecekler, fakat başaramayıp kaçacaklardır.

Société Générale de l'empire Ottoman:

Hiçbir zaman Türkçe karşılığı ile anılmamış ve genellikle Galata piyasasında "Sosyete Jeneral" olarak bilinen bu banka, 10 Muharrem 1281 (1864) tarihli Fermanı Âli ile her biri 20 Sterlin nominal değerli 100.000 hisse senedinden oluşan iki milyon sterlin değerinde bir sermaye ile kurulmuştu.

Bu 100.000 hisse senedinden 6.500'ü 4 sterlini peşin olmak üzere İstanbul'da Borsa'da satılmış ve 26.500 adedi de aynı şartlarla Osmanlı Bankası aracılığı ile Londra'da satışa arz edilmiştir. Geriye kalan 67.000 adet hisse senedinin 24.000'i de, bir müddet adlarına yazılı olmak kaydı ile kuruculara verilmiş, geriye kalan 43.000 hisse senedi yine kuruculara fakat halka dağıtıldığı şartlarla aktarılmıştır.

Banka'nın merkezi İstanbul'da idi ve otuz yıllık bir imtiyaza sahipti. Galata Piyasası'nda "Sosyete Jeneral" diye anılan bu Banka'nın kurucuları, başta Osmanlı Bankası olmak üzere Galata Bankerleri'nden A. Baltazzi (Baltacı), Kristaki Zoğrafos, Boğos Mısırlıoğlu, A. A. Ralli, Jak Kamondo ve Ortakları, Zafiropole, G. Zarifi Oppenheim, Alberti ve Ortakları, S. Sueizbach, Fruling ve Groschen, Stem Kardeşler, Buschoffsheim ve Goldschmidt'den oluşuyordu.

Şirket'in hisse senetleri büyük rağbet görmüş ve emisyonundan birkaç gün sonra hisse senedi başına 3 Sterlin gibi bir prim yapmaya başlamıştı. Bu Bankanın hükümete çeşitli avanslar ve krediler açmak yanında tüccar ve esnafa kredi sağlamak imtiyazını elde etmesi hisse senetlerinin değerinin bir anda yükselmesine sebep olmuştur. Zira o günlerde tüccar ve esnaf, banker ve sarraflardan çok ağır şartlarda kredi alabilmekte idi ve faizlerin yüksekliği Hükümetin devamlı müdahalesini gerektiriyordu. Oysa yeni banka piyasa faizleri üzerinden kredi açacak ve böylece kredi piyasasına hâkim olacaktı. Gerçekte de böyle olmuştur. Daha kurulduğu yılın ikinci yarısında hükümete 50 milyon Frank borç vermişti ve tüccar ve esnafın kısa vadeli kredi taleplerini karşılamaya başlamıştı. Fakat ileride açıklayacağımız sebepler dolayısıyla bu banka çok uzun ömürlü olmamış ve 1893 yılında tasfiye edilmiştir.

Finans Kapital Karşısında Galata Bankerleri

1. Galata Bankerleri ile Batılı Alacaklılar Arasındaki Rekabet ve Çekişme

Rüsumu Sitte idaresinin başarısı gelecek için daha fazla ümitler verince, Batılı alacaklılar da 1875 yılından beri ödenmeyen anapara ve faizler için Osmanlı İmparatorluğu'nun "ödeme gücünün bulunmaması ve yok olmuş sayılması"nın bir aldatmaca olduğunu görmüşlerdi. "İmparatorluğun ufak bir bölgesinde oluşan gelirlerden alınan altı rüsum, yılda bu kadar gelir getirirse nasıl olur da böyle bir devlet bize olan borçlarını ödeyemez hale girebilir" diyerek çeşitli ödeme projeleri hazırlama yoluna girmişlerdir. Nitekim Müsürüs Paşa'nın bu altı rüsumu Galata Bankerlerine bırakmak şartı ile özellikle gümrük gelirlerini kapsayan projesi bir anda ortalığı kanştırmaya yetmişti. Bir kısım Avrupalı uzmanlar gümrük hâsılatı Osmanlı Hükümeti'nin elinden alındığında, Hükümeti varidatsız bırakmak tehlikesini getireceği, bunun da İmparatorluğun ileride dış borç almak olanağını önleyeceği kanaatinde idiler. Bu durum zaten Avrupa finans kapitalinin işine gelmiyordu. 1875 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu plasman alanı dışında kalınca Avrupa'da faiz hadleri süratle düşmüş ve finans kapitali, büyük krize girmişti. Onun için Osmanlı İmparatorluğu'nun plasman alternatifi olarak yeniden ortaya çıkması onlarca kaçınılmaz görülüyordu. Bu sebeple eski alacakların Osmanlı Devleti gelirlerinin ancak küçük bir kısmının karşılığı olacak şekilde bir ödeme projesine bağlanmasını gerekli görüyorlardı.

Mesele bir başka bakımdan ilginç boyutlara varmıştı. Galata Bankerleri grubu yalnız "Rüsumu Sitte" ile ilgili değillerdi. Meşhur Banker Baba Baltacı'nın oğlu Leonidas Baltazzi o günlerde İtalyan modeli bir "Tütün Rejisi" projesi ile Hükümet'e yeni kaynaklar vadeden bir proje ile ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan, Rüsumu Sitte ortağı Osmanlı Bankası, Batılı alacaklıların Rüsumu Sitte'nin kendilerine devredilmesi ile ilgili projeleri yüzünden ikili bir politika izlemek zorunda kalmıştı. Osmanlı Hükümeti de Rüsumu Sitte idaresini, onun yerine alacak yabancı idareler yanında "milli" saymak zorunda bırakılmıştı. Öteden beri Galata Bankerleri mültezimler olarak, devletin bazı gelirlerinin hâsılatı kendilerine bırakımlık suretiyle, borç ve avans vermişlerdi. Bu mültezimler karşısında Osmanlı Hükümeti daima her şeye hâkim olarak devlet gücünden hiçbir taviz vermemişti. Oysa şimdi, yabancılar mültezim olunca politika ve güçlü devletlerin kapitülasyonlara bağlı haklarını alacaklı olarak da kullanmaları gibi, devletin hâkimiyet hakkını zedeleyebilecek sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Hükümet o zamana kadar Galata Bankerleri karşısında acze düşünce birtakım vaatler ile uyuşabiliyordu. Oysa şimdi

yabancılar karşısında acze düşmek, politik tavizler vermek, imparatorluktan devamlı olarak toprak isteyen küçük devletlerin Batılı güçler tarafından desteklenmesine bir sebep olabilecekti.

Osmanlı Hükümeti, Batılı alacaklıların hükümetleri vasıtasıyla Galata Bankerlerine verilen önceliği Rüsumu Sitte idaresinin de kendilerine devredilmesi teklifine varan bir sürü proje karşısında kalınca, kendisine en uygun olabilecek projeyi seçebilmek için Galata Bankerleri ile anlaşma yollarını aramaya başlamıştı. Osmanlı Bankası Galata'daki ortaklarına Paris ve Londra'dan aldığı direktifler doğrultusunda garanti vermişti. Nitekim ileride göreceğimiz gibi, Muharrem Karamamesi ile Osmanlı Bankası Galatalı ortaklarının Rüsumu Sitte'ye bağlanmış alacaklarını ödemeyi üstlenecektir. Fakat başta Abdülhamid olduğu halde bazı devlet erkânı Rüsumu Sitte İdaresi'ne benzer bir idarenin yabancılar tarafından kurulmasına taraftar görünmüyorlardı. Nitekim 23 Ekim 1880 tarihli Osmanlı Resmî Tebliğinde, aşağıda görüleceği gibi, Hükümet değişik bir teklif ile Batılı alacaklıların karşısına çıkıyordu. Bu ilginç teklif veya öneri aynen şöyle idi (La Turquie, 24 Ekim 1880):

"Osmanlı Devleti... sefaretî Osmanlı tahvilleri hamillerinin tümüne şunu resmen bildirmek istemektedir ki, Babiâli borçlarının faiz ve anapara ödemelerine tekrar başlamak üzere uygulanabilir ve adil bir şekil vermek için, alacaklılarla bir an evvel anlaşmak niyetiyle tahvilat hamillerini, aralarından seçecekleri belirli sayıda delegeyi İstanbul'a yol-layarak aşağıda belirtilen teklifleri görüşmelerini sağlamaları amacı ile davet eder:

- 1- Tahvilat hamilleri delegeleri ile Osmanlı Hükümeti arasında anlaşma gerçekleştikten sonra bu delegeler Rüsumu Sitte İdaresi'nin yerini alacak ve o doğrultuda işlemlerini yürütecek bir banka göstereceklerdir. Rüsumu Sitte'de taraf olanların alacakları, onlarla yapılan anlaşmanın 13. maddesi gereğince tamamıyla ödenecektir. Tahvilat hamilleri tarafından bu suretle seçilecek olan banka, altı rüsumu yönetecek ve elde ettiği hâsıla ile İmparatorluğun Kamusal Borçlarını ödemek görevini ve işlemlerini yüklenecektir. Osmanlı Hükümeti genel anlamda kontrol hakkını muhafaza edecektir:
- 2- Halen %8 olan gümrük resmi, ilerde arttırıldığı takdirde, % 8'i aşan hâsılat İmparatorluğun Kamusal Borçlarının faiz ve anapara ödemelerine tahsis edilecektir.
- 3- Aynı ödemelere aşağıdaki gelirler de tahsis edilecektir:
 - a) Halen alınmakta olan temettü vergisi (gelir veya kazanç vergisi) "Patent vergisi" haline dönüştürüldüğünde ortaya çıkacak hâsılat fazlası,
 - b) Doğu Rumeli geliri,
 - c) Kıbrıs adası geliri,
 - d) Bulgaristan emareti vergisi,
 - e) Devlet gelirlerinin zaman içinde artması halinde bu artışın bir kısmı."

Dalgalı borçlar ve Rusya savaşı tazminatı konulannıyenî anlaşma ile birlikte ele alınacaktır.

Osmanlı Hükümeti'nin Batılı tahvilat sahiplerinin alacaklarını bir düzene sokmak için yayımlanmış olduğu bu bildiri Avrupa'da Galata piyasasında pek etki yapmamıştı. Avrupalılar Galata Bankerleri'ne öncelikle verilmiş olan alacaklarını tahsil olanağının onlardan alınarak kendilerine verileceğine pek inanmıyorlardı. Buna karşılık Galata Bankerleri, Hükümetin Rüşumu Sitte anlaşmasının 13 Maddesi gereğince bu işi yapmaya hakkı olduğunu bilerek, durumu sükûnetle karşılamışlardı. Zira 1875 yılındaki olaydan sonra Avrupalıların öne sürdükleri ödeme projelerinde gümrük gelirleri gibi hükümetin en önemli kaynağı da vardı. Oysa, bankerler Hükümete kalacak vergi kaynakları ne kadar geniş olursa, eskiden olduğu gibi, bu kaynaklar karşılığı kısa vadeli avans ve hazine bonoları yolu ile Hükümete yüksek faizlerle borç vermek olanağını muhafaza edebileceklerini düşünüyorlardı. Eğer Hükümet, Rüşumu Sitte anlaşmasını kaldırmadan bunun dışında kalan gelirleri karşılık göstermek suretiyle benzer bir yönetim şeklini Avrupalılara tanıyacak olursa, Hükümetten alacaklı olarak marjinal duruma gireceklerini biliyorlardı. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmını elden çıkarmış olan Osmanlı Hükümeti, acze düşünce Rüşumu Sitte İdaresi'ne tazyik yapacak ve kendilerini malî bakımdan birtakım güçlükler içine düşürebilecekti. Ayrıca, Bankerlerin elinde önemli değerde Osmanlı tahvilatı vardı. Batılılarla Hükümet anlaşınca bu tahvilatın değeri yükselecek ve büyük zarardan kurtulmuş olacaklardı.

Gerçekte, Avrupalıların Rüşumu Sitte İdaresi'ni devralmaları ile eski tahvillerin iptali ve yerine yeni tahviller verilmesinde nominal değer üzerinden bazı kayıplar olacaktı ama, Bankerlerin elindeki eski tahvilatın büyük bir kısmı da zaten borsalardan toplanmıştı. Bankerlere bunların maliyeti paçal olarak %50'yi geçmiyordu. Bu sebeple Hükümetin yukarıda açıkladığımız kararnı bankerler sessizce karşılamışlardı.

1880 yılının son aylarına gelindiği zaman, Avrupa'dan gelen delegelerle görkemli akşam yemeklerinde buluşan Galata beyleri "Rüşumu Sitte" deneyiminin sonuçlarını açıklayarak onlara âdeta moral veriyorlardı. Zira aşağıda görüldüğü gibi, bu delegeler o günlere kadar durumdan hâlâ endişeli idiler ve Osmanlı Hükümeti'nin bu son kararı hakkında iyimser görünmüyorlardı. Osmanlı Hükümeti ile görüşmeler yapmak için İstanbul'a gönderilmiş olan İngiliz delegesi M. Bourke, yaptığı temaslar sonunda pek iyimser olmadığını bir mektubunda bildirmektedir. (La Turquie, 20 Ağustos 1881). Özellikle alacaklılar arasında ellerindeki tahvilatın garantilerine bağlı olarak bir çözüm istemeleri halinde Osmanlı Hükümeti ile anlaşma olanağının ortadan kalkacağını ifade eden M. Bourke, alacaklıların tümünden büyük fedakârlıklara bağlı bir çözüm şekli bulunabileceğini ifade etmektedir.

2. Osmanlı Duyunu Umumiyesi'nin Kurulmasından Sonra Galata Piyasası

1880 yılının sonlarından başlayarak delegasyon ve alternatif proje görüşmeleri, nihayet 1881 Eylül başında Avrupalı alacaklıların temsilcileri ile Osmanlı Hükümeti temsilcilerinin bir masaya oturmaları ile sonuçlanmıştı. Eylül başından aynı yılın Aralık ayına kadar dört ay süren toplantılar sonunda 28 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Karamamesi imzalanmış ve bu karamamenin hükümlerine göre Rüşumu Sitte İdaresi Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne bütün yetkileri ve kapsamı ile devrolunmuştu. Böylece Rüşumu Sitte İdaresi'nin sahipleri olan Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası, Osmanlı Devleti'nden olan alacakları karşılığı altı önemli

rüsumun gelirini cibayet ve tahsil işlemini alacaklarının Osmanlı Bankası tarafından itfasi taahhüdü ile Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne devretmiş oluyorlardı.

1882 yılı başından itibaren kuruluş ve organizasyon çalışmalarına giren Düyun-ı Umumiye İdaresi "Rüsumu Sitte" idaresinin deneyimi ve organizasyonundan faydalanmayı uygun bulduğu için, Osmanlı Bankası aracılığı ile Galata Bankerleri ile sıkı bir işbirliği yapmak yoluna gitmişti. O kadar ki Rüsumu Sitte İdaresi'nin Celal Bey Han'ındaki büroları, olduğu gibi personeli ile Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne geçirilmişti. Gerçekte Rüsumu Sitte İdaresi'ni kuran Galata Bankerleri bu altı rüsumun toplanacağı gelirlerin nasıl oluştuğunu mükelleflerin durumunu yakından takip edecek bir yönetim mekanizması kurmuşlardı. Bu idarenin başındaki M. Lang ise işin teknik yönünün uzmanı idi. Galata Bankerleri zaten bu altı rüsumun senelerce mültezimliğini yaptıkları için vergi kaynağının oluştuğu yere kadar uzanan bir teşkilata sahip idiler. Bu sebeple onlar için işi daha resmî bir teşkilat ile yürütmek çok zor olmamıştı. Düyun-ı Umumiye İdaresi de bu bankerlerin resmî ve gayri resmî teşkilatını esas alarak işe başlayacaktı. Ancak Düyun-ı Umumiye'ye devredilen gelirler daha kapsamlı idi ve iltizam usulünü bir bakıma devlet gücünün de üstünde bir güce bağlıyordu. Bu sebeple Düyun-ı Umumiye İdaresi üst kadrolarını, hep dış ülkelerden getirilen uzman kişiler doldurmuş, Rüsumu Sitte İdaresi'nin üst kadroları bu suretle birkaç derece aşağı inmişti. Ama taşra teşkilatı, Galata Bankerleri'nin mültezim teşkilatından çok faydalanacaktır.

1881 yılı sonunda Rüsumu Sitte yönetimini devreden Galata Bankerleri için o yıl fena geçmemişti. Gerek İstanbul Bankası ve gerek Sogyete Jeneral anı yılın Nisan ve Mayıs aylarında yaptıkları genel kurullarında başarılarını herkese ilan ediyorlardı. Hatta bu başarılarında "Rüsumu Sitte" idaresinin katkısını da ortaya koymaktan çekinmemişlerdi. Oysa aynı günlerde İstanbul'a gelen Avrupalı delegeler bu idarenin kendilerine devredilmesini açığa vurmuşlardı bile.

İstanbul Bankası'nın yıllık Genel Kurul toplantısında Jorj Zarifi toplantıya başkanlık yapmış, yardımcılıklarına M. Fernandez ve Psikirari ve sekreterliğe de o devirde bu bankanın en büyük hissedarı olan Mösyö Blessa getirilmiştir. Bu toplantıda sunulan yıllık faaliyet raporunda hissedarlara %13,5 oranında temettü dağıtılacağı ve bankanın ihtiyatlarının yatırılmış sermayenin üçte biri oranında ihtiyat akçesi oluştuğu büyük bir iftiharla bildiriliyordu. Bu Banka'nın 1880 yılı sonuna kadar safi varlıklarının 1.058.278 O.L. (Osmanlı Lirası)'ye eriştiği ve Osmanlı Hükümeti'ne verdiği avans ve kredilerin yekûnunda 207.924 O.L. olduğu bildiriliyordu. Aynı yıllık raporda Osmanlı Hükümeti'nin kısa vadeli borçları ödemedeki gayret ve başarıları da övgü ile hatırlanmakta idi.

Raporun en ilginç tarafı Galata Bankerleri'nin dışa açılmadaki başarısını bir örnek teşkil eden bu Banka'nın Fransız-Mısır Bankası ile ortaklaşa Yunan Hükümeti'nin Hazine Bonoları ile Mısır Hükümeti Hazine bonolarına 198.500 O.L. değerinde para yatırmış olmasıdır.

Aynı yıl yapılan Sogyete Jeneral dö l'Ampir Ottoman adlı, Galata Bankerleri'nin diğer bir önemli kuruluşunun hissedarlar genel kurulunun raporu çok daha ilginç verilerle doludur (La Turquie, 20 Mayıs 1881). En önemli hissedarların Charles Lafontaine, Antoine Psichary, Paul Stefanoviç ve Salamon Fernandez gibi Galata'nın en önemli kişileri olduğu, bu bankanın Osmanlı Bankası Genel Müdürü M. Foster'in riyasetinde yaptığı genel kurulda, 1880 yılında 61.364 O.L. safi kâr sağlandığı açıklanmıştır. Bu Banka'nın Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkileri de aynı yılda büyük bir gelişme göstermiş ve Hükümet'e verdiği avans ve kredi-

lerin 1880 yılı sonuna göre faizler de dâhil olmak üzere 464.300 O.L.'na ulaştığı kaydedilmiştir. Bu bankanın da İstanbul Bankası gibi Mısır ve Yunan Hükümetlerine hazine bonoları karşılığı kısa vadeli kredi sağladığı anlaşılmaktadır.

Her iki bankanın yıllık raporlarında dış ülkelerle ilişkilerin geliştiği, Londra'nın ve Paris'in en büyük malî kurumları ile iş yaptıkları ve kambiyo işlemlerinden bu sayede para kazandıkları belirtilmektedir. Bu iki bankanın ortakları aynı zamanda Rüşumu Sitte'nin ortakları durumunda olduklarından, 1880 yılında Rüşumu Sitte'nin başarılı sonuçlarına bu bankaların başarılı sonuçları da eklenince, gerçekten "Galata'da bir bayram havası bütün yıl boyunca esmiştir" denebilir. Ünlü bankerler bu şekilde kazandıkları paralarla artık iane ve yardım listelerinde yine başı tutmaya başlamışlardır. Nitekim Nisan 1881 ayında Çeşme'deki büyük zelzeleden dolayı zarara uğrayanlar için toplanan ianede Osmanlı Bankası 400 lira ile başta bulunurken, Kredi Jeneral Ottoman 200, Sosyete Jeneral 300 lira ile liste başlarında yer almakta idiler. Ayrıca ünlü bankerler şahıs olarak da bu ianeye iştirak etmişlerdi. Zelzenenin büyük tahribat yaptığı Çeşme ve Sisam adasında Rumların çoğunlukta olmasıyla Rum bankerler liste başına geçmişlerdi. Nitekim Zarifi 300, kayınbiraderi Stefanoviç 500, Mavrokordato 250, Nekroponto 200 lira ile listenin başlarında yer almışlardı (La Turquie, 21 Nisan 1881).

Aynı yıl içinde Jorj Zarifi, Fener'deki Rum okuluna 1000 O.L. bağışta bulunmuş, Rum olmakla beraber rakip durumda olan Antuan Vlasto ve Jorj Koronyo adlı bankerler de hemen arkasından aynı okula eşit miktarda teberru yapmaktan geri kalmamışlardır. Hastalığının tedavisi için aynı günlerde Paris'te bulunan Jorj Zarifi için Fener Kilisesi'nde, biran evvel iyileşmesi için bir ayin düzenlenmişti. Patrik ve Sen Sinod üyelerine Paris'te bulunan Zarifi'nin karısı Helen Zarifi'nin, kocası için gösterilen bu kutsal ilgi ve teşekkür etmek üzere yazdığı mektup, bütün Beyoğlu gazetelerinde yer almıştır.

Diğer taraftan Galata'nın üçüncü büyük bankası olan Kredi Jeneral Ottoman ihtiyat fonlarını şirketin kendi aksiyonlarına yatırma kararı almıştır. Bankanın Yönetim Kurulu Başkanı Fransız uyruklu Bernard Tubini, fevkalade kurulda yaptığı açıklamada, piyasadan toplanmış olan bankaya ait 23000 hisse senedi ile amacın bunları tekrar satarak yeni bir ajiotaj ile para kazanmak değil, güçlü bir portföy oluşturmak olduğunu söylemiştir. Genel kurulda bulunan Emile Deveauz, Mişel Portugagal Efendi ve Leonidas Zarifi (Jorj Zarifi'nin oğlu) gibi ünlü bankerler, Tubini'nin bu teklifini kabul lehinde oy kullanılmasında etkili olmuşlardır (La Turquie 26 Temmuz 1881).

Görüldüğü gibi, 1881 yazı ve sonbaharında Galata beyleri çok sıcak ve başarılı günler geçirmişlerdir. Bu arada meşhur banker Baltacı'nın oğlu Leonidas Baltacı, Avrupalı delegelelerin Osmanlı Borçları'nın yeni bir şekle sokulması ile ilgili tekliflerine alternatif olan "Tütün Rejisi" teklifinin de gerek Galata'da ve gerek Paris ve Londra finans çevrelerinde büyük ilgi gördüğünü de hatırlatmak isteriz. Bu konuda gelecek bahiste açıklama yapacağız.

Galata Bankerleri'nin Kurdukları Kredi Kurumları

Crédit Général Ottoman- Bu banka Osmanlı Bankası kurucularından Pereire kardeşler ile Paris'teki meşhur Crédit Mobilier'nin yine Paris'teki Société Générale de France adlı meşhur banka arasındaki rekabetin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 31 Ekim 1868 tarihinde Société Générale de France ile Galata Bankerleri'nden Tubini, Osmanlı Hükümeti namına 150 milyon Frank tutarında Hazine Bonosu ihraç etmek görevini yüklenmelerini sağlayan bir anlaşma imzalamışlardır. Bu kredi kısa vadeli idi, fakat Pereire kardeşlerin o günlerde büyük bir kriz içinde bulunmaları dolayısıyla Osmanlı Bankası Hükümet'in bu teklifine müspet cevap vermemiş ve işi rakiplerine kaptırmıştı. Zaten 1865'te genel borçların konversiyonu operasyonunu da yürütmüş olan bu rakipler, hazine bonusu olayından da faydalanarak Osmanlı Hükümeti'ne yaklaşmışlar ve böylece 5 Ocak 1869 tarihli Fermanı Âli ile "Crédit Général Ottoman" adıyla ile Osmanlı finans tarihine geçecek bankayı kurmuşlardır.

Aslında 5 Ocak 1869 tarihli ferman ile kurulan bu banka Osmanlı Bankası'nın kuruluşunda yer almak isteyen fakat başanlı olamayanların kurduğu bir bankadır. Nitekim Paris'teki "Société Général" ile Galata Bankerleri'nden Fransız uyruklu Tubini, Osmanlı Bankası'nı kuranların arasına giremeyince ona rakip bir banka kurmak için hemen harekete geçmişlerdi. Bankanın sermayesi, yansı ödenmiş olmak üzere her biri 500 Frank değerinde 100.000 hisse senedinden oluşuyordu. İlk yönetim kurulunda Tubini, Parisli banker Bliount, İstanbul Darphane Müdürü Mihran Düz, Paris Ticaret Odası Başkanı G. Deniere, Fransız Bankası murakıbi Victor Fére, Parisli Kambiyo ajanı F. Ganneron, Galata Bankerleri'nden Köçeoğlu Agop, J. Lorando, Mısırlı Andon, Parisli banker Koenigswarter ve Paris-Lyon ve Akdeniz demiryolları Genel Müdürü P. Talabot'tan oluşuyordu.

Bu Banka 1872 yılında Osmanlı Hazine Bonolarını kendi kefaleti altında Avrupa borsalarına sürebilmek başarısını elde etmiştir. İki milyon Frank tutarındaki bonolar özellikle Viyana piyasasında müşteri bulmuştu. Bu banka 1875 yılına kadar alınan dış borçlarda çok aktif bir rol oynamış, bu sebeple 1875 krizinde büyük zararlara girmiştir.

İleride bazı yıllık genel kurul toplantıları hakkında ayrıntılı bilgi vereceğimiz bu banka, 1899 yılında faaliyetini durdurmuştur.

Galata Bankerleri'nin Osmanlı Hükümeti ile Olan ilişkilerini Belirten İlginç Bir Makale

Galata Bankerleri, "La Turquie" 30 Mayıs 1882 Eastern Express'den Alınan Makale

Dün yayımladığımız Osmanlı İmparatorluğu Genel Şirketi'nin (Galata'da "Société Générale olarak bilinen bankerlik kuruluşu) yıllık raporu, bize, büyük önemi olan bir olayı hatırlamak fırsatını verdi. 1875 yılının o unutulmaz sonbarından beri -Mahmut Nedim Paşa olayı- Galata bankalarının sermayesi Osmanlı hazinesine verilen avanslara bağlanmış- tır. Galata Bankerleri olarak bizce bilinen kuruluşları kastediyor ve özellikle bankacılık tarihinde bir benzeri görülmemiş bir fırtınayı maharetleri sayesinde bazıları hafif ve bazıları ağır bir şekilde atlatmış olan kuruluşlardan bahsetmek istiyoruz. Bu bankaların kuruluş amaçları ve gayeleri başka ülkelerde kurulan benzer bankerlik kuruluşlarınınkinden farklı olmuştur. Bu bankaların ticarî kredi ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir faaliyetleri olmayıp, Sadık Paşa'nın 1869 yılındaki raporunda belirttiği gibi, Osmanlı Devlet gelirlerinin tahsil zamanı ile bu gelirlerin devlet harcamalarına tahsisi arasındaki geçen zaman zarfında hazine açıklarını kapatmak ihtiyacından ortaya çıkmış olan bankalar olduğu bir gerçektir. M. Watson İngiltere'nin İstanbul'daki sefaretinde müsteşar olarak bulunduğu zaman Galata Bankerleri'nin, yani Galata bankalarının Hazine'nin dalgalı borçlarını yüklenmeye yönelik araçlar olduğu gerçeğini açıkça belirtmişti. Gerçekte ara sıra ticarî işlemler de yapıyorlardı ama asıl konuları bu değildi. Yaptıkları başlıca iş Osmanlı Hükümeti'ne cari masraflarını ödemek ve Osmanlı Hükümeti yeni bir dış kredi anlaşmasına yöneldiği sırada arada vadesi gelmiş olan konsolide borçların faizlerini ödemek için gerekli olan parayı sağlamaktır.

Bu çok zor bir işti; verilen krediler büyük miktarlarda idi ve Hazine'nin davranışları o devirde önceden tahmini mümkün olmayan düzeyde idi. Genellikle bu bankalar ancak kredileri tarafından pazarlanabilecek olan menkul kıymetler karşılığında büyük paraları avans olarak vermeye zorlanıyorlardı. Galata Bankaları Babiâli'ye uzun yıllar bu iyi hizmeti vermişlerdir. Bunlar katlandıkları riskler ve Osmanlı Maliyesi'nde iyi bir yönetimin bulunmaması karşısında anormal sayılamayacak şartlar altında çalışmışlardır diyebiliriz. Bu krediler için bir sürü garantiler düşünülüyordu; fakat bunların içinde verilen avansları karşılayacak en önemli garanti Osmanlı Hükümeti'nin yeni bir dış borç akdetmekte gösterdiği başarı idi. 6 Ekim 1875 operasyonunun etkileri (Mahmut Nedim Paşa olayı) gerçek durumun nasıl bu dış borçlanmaya bağlı olduğunu göstermişti. Nitekim Osmanlı Hükümeti Batı kaynaklarından borç alma olanağını yitirince Galata Bankaları verdikleri avansları geri alamamışlar ve böylece milyonları aşan alacakları ile bütün sermayelerinin bloke duruma girdiğini görmüşlerdir. Ayrıca verdikleri avanslar karşılığı aldıkları kâğıt evrakın değerinin bir anda esas değerinin yüzde yirmide birine kadar düştüğü için bir kısım Galata Bankeri 1876 yılı Ocak ayında iflasın eşğine gelmişti. Gerçekte bu çöküş bu bankerlerin Hükümet'ten aldıkları yüksek faizin yüksek risklere girmek pahasına olduğunu anlamalarına bile vakit bırakmamıştı. Zira bu yüksek faizler ileride anaparada meydana gelebilecek kayıpları önleyebilecek şekilde gerekli yıl sayısına henüz ulaşmamıştı. Paralarının Hükümet nezdinde bloke kalması, faizleri bile tahsil edememeleri, işlerinin tamamen durmasına sebep olacak sonuçlar yaratmıştır.

Bankerler ve Osmanlılık

19. asrın son çeyreğine geldiğimizde Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentleri, başta İstanbul, İzmir, Selanik, Trabzon, Şam ve Halep olmak üzere başlıca Avrupa kentleri seviyesinde bir yaşam biçimine sahne oluyorlardı. Genellikle kozmopolit bir halk kitlesinin yaşadığı bu kentlerde “yeni milliyetçilik” akımları büyük destek görmeye başlamıştı. Özellikle 1870 Alman-Fransız savaşından sonra Alsas-Loren'de yaşayan ve ırk olarak Alman olmalarına rağmen Fransız dil ve kültürüne bağlı ve Fransa ile beraber olmak isteyen halkın duygularını aksettiren “Renan Milliyetçiliği” bu sebeple büyük ilgi görmeye başlamıştı. Osmanlı azınlıkları da o günlere kadar din, dil ve ırk bakımından farklı topluluklar oluşturmakla birlikte Ernest Renan'ın ortaya attığı bu yeni milliyetçilik akımını benimsemiş görünüyorlardı.

Bilindiği gibi, Osmanlı azınlıkları 1850'lere geldiğinde kendi içlerinde bir hiyerarşi içinde idiler. O kadar ki, 1856 da yayımlanan ve hukukî açıdan bütün azınlıkları bir sayan ve Türk İslamlarla hukuk açısından eşitlik tanıyan yeni hukuk düzeni genelgesine karşı çıkan Rum Başpiskoposu, doğru sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya giderek “Paşam ve yaptınız, biz vatandaş olarak ikinci sırada idik, bizi tuttunuz Ermeniler ile Yahudilerle bir yaptınız” demekten kendini alıkoyamamıştır.

Fakat 1856'dan sonra gelişen olaylar ve özellikle Osmanlı Bankası'nın kuruluşu, yabancılarn demiryolları, su, havagazı, elektrik, tramvay, rıhtım şirketleri ile azınlıkların üstünde bir iktisadi güç oluşturmaları ve azınlıklara ancak orta ve alt kadrolarda iş vermeleri azınlık aydınları üzerinde etki yapmaya başlamıştı. Diğer taraftan, azınlıklar ellerine geçirdikleri iktisadi ve ticarî olanakları yabancılara kaptırmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle bankerler ve bir kısım tüccarlar Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ile başlayan yabancı uyrukluların iş kurmak ve büyük kentlere yerleşme ve mal-mülk edinme işine karşı çıkmak için “Osmanlı” başlığını taşıyan banka ve ticaret kuruluşlarını yaymaya başlamışlardır. 19. asrın son çeyreğine gelindiğinde, İstanbul başta olmak üzere, büyük kentlerin başlıca iş merkezlerinde ve caddelerinde asılı tabela ve ilanlarda “Osmanlı” kelimesinin yaygınlaşması bu tepkinin bir sonucu olarak görülmeye başlanacaktır.

Durumu özellikle Beyoğlu basınından da takip etmek mümkündür. Revue de Constantinople, La Turquie, Phare du Bosphore, Osmanlı, Le Moniteur Ottoman vs. gibi Fransızca olarak yayımlanan gazeteler her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin birer sadık yayın organı olduklarını ve Osmanlı menfaatlerini savunma azminde olduklarını göstermede birbirleriyle yarışa girmişlerdir. Hatta, aralarındaki çatışmaların hemen tümünün bu tutumlarında birbirlerine olan üstünlüğü kabul ettirmek hedefine bağlı kaldığı görülmeye başlanmıştır.

Gerçekte, aynı günlerde azınlıklar arasında milliyetçilik cereyanlarının da hızla geliştiği fakat “Osmanlılığa” kayan bir sentez hareketinin daha ağır bastığını görmekteyiz. Nitekim, Banker Zarifi Yunan kralının kendisine verdiği özel Yunan pasaportunu hiçbir zaman kul-

lanmamış, Avrupa'ya gidiş gelişlerinden birinde Fransız gümrüğünden geçerken Fransız memurun kendisi için sarfettiği "Grek" sözünü tashih ederek "Osmanlı" kelimesini kullanmasını söylemiştir.

Bu akım özellikle Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonra daha da belirli olmaya başlamıştır. O kadar ki 1882 yılının sonuna doğru, ileride göreceğimiz gibi, Düyun-ı Umumiye İdaresine bağlı olarak Tütün Reji Şirketi'nin kuruluşu bahis konusu olduğu zaman, bu şirketin Galata Osmanlıları tarafından kurulması için yoğun çaba gösterilmiştir. Bu arada aslında hissedarlarının ve yüksek kademede yöneticilerinin yine hemen tümünün yabancı olan Osmanlı Bankası'nın bile, Düyun-ı Umumiye'ye karşı hükümeti ve Galata Bankerleri'ni tutmaya başladığı görülmüştür. Gerçekten, Osmanlı Bankası'nın İstanbul'da ikamet eden yöneticileri bu kente gelip yerleştikten kısa bir müddet sonra Galata Bankerleri ile ailevi ve iş ilişkileri içini girmekte idiler. Bu sebeple, bir taraftan da hükümet erkânı ile olan samimi ilişkileri dolayısıyla merkezden yani Londra ve Paris'ten gelen talimatlara uymakta zaman zaman güçlük çekmekte idiler. Bir kısmı zaten sırf bu yüzden değiştirilmişti. Fakat, buna rağmen, Osmanlı Bankası'nın özellikle hükümet ile olan ilişkileri statüsündeki tahditlere ve kayıtlara rağmen bankerlerin gelenek haline getirdikleri ilişkilerden farklı olamamıştır. Ayrıca bu bankanın yöneticileri Padişahın verdiği hediye ve nişanlar karşısında direnme gösterme olanağını da yitirmişlerdi. Nitekim içlerinden biri bir gün istifa ederken: "sizlerce takdir edilmedim ama Osmanlı padişahının takdir ve sevgilerini kazandım, bu bana yeter" diyecektir.

Neydi bu Galata'nın Osmanlılığı? Avrupa'da III. Napolyon'un başlattığı ve daha sonra 3.Fransız Cumhuriyeti'nin de, Alsas Loren dolayısıyla benimsediği bir milliyetçilik anlayışı ile ne ilgisi vardı? Frankofil Galata ve Pera Beyleri'nin Fransa'dan ithal ettikleri her şeyden biri mi idi? Bu konuda bir araştırma yapmakta fayda vardır. Zira Galata Beyleri ve diğer azınlık tüccar ve işadamları hakkında o devirde de hükümet ve İslam halkı arasında yaygın olan kanaat, onların bu Osmanlılığı ile hiç bağdaşmıyordu. Bunların hepsi azınlık idi ve bizi sömürüyorlardı kanaati, bugün dahi canlılığını muhafaza etmektedir. Ama aradan yıllar geçtikten sonra, Türkiye'de, özellikle bankacılık ve ticaret kesiminde kaydedilen gelişmeler ve oluşan politika ve tutumları ele alacak olursak, bir zamanın Galata Beyleri'ne karşı daha insafli olabiliriz. Onlar Osmanlı olabilmek için "oyunun kaidelerinden" "katı kişisel menfaatlerden" zaman zaman nasıl sapmak zorunda kaldıklarını bugün içinde yaşadığımız olaylara bakarak daha iyi değerlendirebiliriz sanıyorum.

Geçen asrın (19. asır) ikinci yarısından itibaren çeşitli okullarımızda, iktisat ve bankacılık, programlarda yer almasına rağmen 1908 Devrimi'nden sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın öncülüğü ile kurulan bankalara Türk-İslam personel bulunamamış, 1924'te İş Bankası kurulurken aynı dert yine başgöstermiştir. Bazılarına göre bunun sebebi Osmanlı toplumu içindeki iş bölümünün durağanlığını muhafaza etmesidir. Bazılarına göre ise asıl sebep, azınlıkların birçok mesleği ve bu arada bankacılığı ele geçirdikleri ve aile efradı ve yakın çevreleri dışında kimseyi işlerine almamayı bir politika haline getirmiş olmaları idi. Ama ortada bir de gerçek vardı: Diplomalı Türk gençleri işe başlarken bir "masa bir makam" istiyorlardı. Oysa ne Kristaki ne de Zarifi işe masada değil, elinde süpürge ile dükkânın önünü süpürmeyle işe başlamışlardı. O devrin ünlü bankerlerinin hemen tümü hademelikten çıkarılıktan yetişmişti. Zengin bankerler bile çocuklarını okullarını bitirdikten sonra patronun oğlu olarak masa başına geçirmiyorlardı. Hatta bir aralık bu azınlık gençlerinin Osmanlı kalem efendilerini kusanır duruma girdikleri ve babalarını isyan ettikleri bile söylenmişti.

Bizdeki anlayış ve tutumdan bir örnek verebilmek için uzun bir müddet İstanbul Ticaret Mektebi Âliyesi'nde hocalık yapmış Zühtü Bey'in "Mali Piyasalar ve Banka Siyaseti" adlı eserinin (İstanbul 1337-38) 22. sayfasında "Tanzimat ve Bankacılık" başlığı altında yazdıklarını buraya aktarmayı faydalı buluyoruz:

"Tanzimat devrinin inkısam eylediği üç devrin ikincisinde, Abdülaziz'in tahta çıkışı ile başlayan yeni hareket zamanlarında aydın sınıfla beraber hükümet erkanının ve özellikle padişahın fikir ve düşüncesi iki noktada özetlenebilirdi: Banka ve yol, Devletin her ıslahat teşebbüsünde memleketin itibarını (kredi alma gücünü) artırmak arzu ve emelleri görülüyordu. Yalnız bunun için çalışılmakta, Avrupalılar ile onlara aracı olmak isteyenlere hürmet ve itibar göstermekten başka siyaset, hukukî ve iktisadî imtiyazlar verilmekte idi. Bu devirde ilan edilmiş olan çeşitli Fermanı Hümayun'larda Türkiye'yi Avrupa'ya benzetecek en esaslı ve gerekli vasıtanın 'banka ve yol'dan ibaret bulunduğu resmi bir lisanla itiraf ve ilan edilmekte, muhiti maliyeye doğru yükseklerden propaganda yapılmakta idi. Bu teşebbüslerin faydası olmadı denemez. Birçok banka tesisin temel taşları bu zamanda atıldı. Devlet bankamız bu zaman vücut buldu; yahut mevcut bankalardan biri yükseltilerek devlet bankası haline getirildi ve sonra hususi banka teşebbüsleri meydana çıktı."

Bu hareket ve emellerin hem zahiri muhalifleri vardı, hem de fiili muhasımları muhiti millide çok idi. Türk kitlesi, umumiyetle bu yeni değişikliklere şüpheli gözlerle bakmakta ve değişikliklerden bir şey anlamadığını göstermekte idi. Memlekette banker sınıfı namı ile eski sarrafların üstünde, daha yeni ilmî ve iktisadî araçlar ile donatılmış bir sınıf türedi. Fakat bu sınıf içindeki efradı umumiyetle Müslüman ve Türk olmamak şartı ile vücut buldu. Yeni bankerler sınıfı Avrupalı Levanten Rum, Yahudi ve Ermeni idi. Devlet, resmî hükümet lisanı ile bankacılığın ehemmiyetin pek açık bir ifade ile ilan ettiği halde, bu sınıfta ortaya çıkan bizden kimse yoktu. Hükümet de zanaatın Türkler arasında revaç bulmasını temin edecek tedbirler düşünmüyordu. Bu zanaatı yeni gençlere tedris edecek mektepler açılmıyor, ameli dersler, bankacılık öğrenmek üzere başka yollara müracaat etmiyordu. Hatta bu kadarla seyirci kalsa yine iyi idi. Bazen deli Fuat Paşa gibi vezirlerinin ağzı ile "banka ve yol" bank ve rut, evet Türkiye dört el ile çalışıyor, bu maksadına süratle gidiyor. Evet, yakında görürsünüz Türkiye "bankörut" yani "müflis" olur diyordu. (Fransızca Banqueroute kelimesi iflas anlamına gelmektedir).

Fuat Paşa iste bu sözlerle bankacılığa hücum ediyordu. Belki burada maksadı herhalde bankerlerin hırsı muhtekiranesine hücum idi. Nitekim bunlardan Türkiye'nin inkişafı için medet beklemek saflık idi. Fuat Paşa saf bir kişi olmadığı için yeni türeyen ve memleketin boğruüne zamanın padişahının ve bütün ekabiri milletin rica ve arzulan ile tayin ve kuvvetli bir sınıf teşkil etmeye başlayan bankerlere hücum eder ve onlardan memleketin geleceği için muhakkak ki korkardı.

Fakat bu korkusunu emniyete tahvil lazım gelmez mi idi? Müslüman'dan ve Türklerden banker yetiştirmeye çalışmak kendisine ait bir vazife olmuyor mu idi? Bankacılık tedrisatına memlekette önem vermek ve bu müthiş silahı memleketin açık fikirli tüccarı arasında başka yollarla da yapmak onun gibi büyük vezirler için bir vazife değil mi idi? Fuat Paşa, demek oluyor ki, hakikatte faydalı fakat bizim elimizde olmadığı gibi, zaranımıza kullanılması

beklenebilen bir alet kabul ediyor bankacılığı... Zira suistimal edildiği için bu vasıtanın iflasa doğru götürceğine inanmış bulunuyor. Lakin, bu silahı bizim elimize teslim etmeye kendisinde bir türlü iktidar ve cüret göremiyor.

“Ben hemen aynı cümleleri senelerden beri söylemekteyim:

Bize bugünkü şartlar dahilinde mevcut kredi müesseseleri aheste aheste mütemadiyen iktisadî çöküşümüze hizmet etmekte, memleketimizin istilasını projelerini hazırlamakta veyahut hazırlanan istilayı iktisadî ve siyasî projelerinin tatbikatında nezaret eylemektedir. Elan memlekette milli bir hareketi mühime görünüşü yoktur. Bilhassa hükümet çevrelerinde bu sıfatı millileştirmek ve Türk’e mal etmek ve bu olmaz ise, zararını asgari bir hududa indirerek nötralize etmeye çalışmak hususunda geniş bir kanaat görülmüyor. Eğer bu hal devam ederse ticareti millîye ile birlikte, el işleri küçük zanaatımız ve nihayet ziraatımız için iktisadî çöküş muhakkaktır. Vakia arada sırada fevrani bir surette muhiti malî ile beraber hükümet çevrelerinde birçok ümit ışığı ara sıra parıldıyor ve nizamsız, intizamsız ve hesapsız suretlere ve birkaç ay devam edecek derecede geçici arzular hareketler, tanzimi nizam ve kanun hevesleri, bazı müesseseler tesis ve teşkil emelleri belirliyor. Bazı da hakikaten fiilî birtakım şeyler vücut buluyor. Fakat bunlar, bir sel midir nedir, zamanı geçince cereyanın kuvveti azalıyor, suyu âdeta çekiliyor. Müteşebbisler ortadan kayboluyor, müesseseler yıkılıyor, fikirler ve emeller tarihî birer hatıra olarak kalıyor...”

“İşbirlikçi” Bankerler İddiaları ve Gerçekler

Müderris Zühtü Bey bu satırları yazdığı zaman İttihat ve Terakki hareketinin kurduğu iki banka tasfiyeden de öteye bir çıkmaza girmişti. Büyük ümitlerle kurulan bu iki banka, savaş yenilgisi dolayısıyla bu partinin dağılması sonucu devlet desteğini kaybedince, bir iki ay içinde iş göremez hale gelmişti. Ayrıca yine savaş sonrasında yabancı bankalar ve özellikle Yunanistan yanlısı olanları İstanbullu Rumların İstanbul’un tapusunu ele geçirmeleri için Yunan Drahmisi’nin Osmanlı Lirası karşısında devamlı değer kazanmasını sağlayan bir hareket içine girmişlerdi. Her biri imparatorluğun iktisadî kalkınmasına destek vaatleri ile bütün büyük kentlerde şube açma izni elde etmiş bankalar gerçekte, Fuat Paşa’nın dediği gibi, o günlerde memleketin bankörut olmasında çok aktif bir rol oynuyorlardı. Fakat Tütün Rejisi Şirketi’nin kurulması önerisinde Düyun-ı Umumiye, şirket ve hükümet arasında tütün tekeli gelirinin bölüşümü projesini hazırlayan Leonidas Baltazzi bu şirketin Galata sermaye çevreleri tarafından kuruluşunu istemesi, Osmanlı menfaatlerine uygun bir istek idi. Zira bu şirketin, ileride göreceğimiz gibi, yabancıların eline geçmiş olması dolayısıyla hükümet ile arasında devamlı anlaşmazlıkların çıkmasına sebep teşkil etmiştir. Özellikle hükümetin reji şirketinin hâsılatından olan payına mahsuben avans taleplerinde şirket, gayet formal davranmış ve sırası geldiğinde 3000 liralık bir avans için dahi mesele çıkarmıştır. Oysa, bu şirket Galata Bankerleri tarafından kurulmuş olsaydı hükümetin avans talepleri eski alışılmış usuller ile yürütülmeye devam edecekti.

Kendilerine Osmanlı sıfatını veren ve bunu her fırsatta açıkça kullanmayı âdet edinmiş olan bankerlerin Batılı güçlerle işbirliği halinde oldukları ve Osmanlı İmparatorluğu’nu pay-

laşmak emellerine dolaylı dolaysız hizmet ettikleri iddiaları zaman zaman gerek basında ve gerek bazı kitaplarda tekrarlanmıştır. Ancak bu iddialar genellikle bazı hükümet adamlarının ve hatta bazı aydın kişilerin kendi hata ve tutumlarının sebep olduğu kötü sonuçlara bahane bulmak çaresizliğinin bir sonucudur. Gerçekte Galata Bankerleri özellikle ilk dış borcun alındığı 1854 yılından itibaren, zaman zaman gerek hükümet adamları ve gerek basın tarafından dış alternatif öne sürülerek âdetâ tehdit edilmişlerdir. “Siz vermezseniz dışarıda daha iyi şartlarda bize para verecekler var” şeklindeki bu tehditler birçok bankeri dış ülkelere göçe kadar zorlamıştır.

Bazı iddialar Galata Bankerleri’nin Avrupa finans kapitaline davetiye çıkardığı şeklinde de ortaya çıkmıştır. Gerçekte, 1850’lerden sonra gerek devletin gerek ekonominin finansman açıkları bankerlerin gücünü aşmıştır ve bankerler Hükümetten ve piyasadan olan alacaklarını tahsil edebilmek için finans kapitali ile işbirliğini girişmek zorunda kalmışlardır. Ancak onların bu aracılığı, Finans Kapitali’nin tekelliliğini zaman zaman bozmuştur. Şöyle ki, bankerlerin aracılığı sayesinde Osmanlı Hükümeti ve tüccarlar, aynı finans kapitalinden kredi talep eden diğer bazı memleketlere nazaran daha iyi şartlarda kredi sağlamak olanağı bulmuşlardır.

Galata Bankerlerinin Rum, Musevi ve Ermeni azınlığından olmasının Türk-İslâm insanının bankacılık ve benzer işlerden uzak tutulmasının bir sebebi olduğu fikrine gelince, bu konuda da ihtiyatlı olmak gerekir. Gerçekte azınlıklar, sahip oldukları bütün işyerlerinde Türk-İslâm gençlerini ancak istikbal vaat etmeyen işlerde kullandıkları iddiası, daima genellemeye tabi tutulmuştur. Türk gençlerine en ağır işleri yaptırırlar, içlerinde istidatı olanları ustalık, muhasebecilik vesaire gibi geleceği olan işlerde kullanmamak için çeşitli bahaneler bulurlar, şeklindeki iddiaları genelleştirmek doğru değildir. Bunun ne kadar doğru olabileceğini Rıza Tevfik’in 1908 hürriyetinden sonra Selanik’te yayımlanmaya başlanan “Bahçe” dergisinde çıkan “Hapishane Hatıraları”ndaki bir olay ile ortaya koymayı faydalı buluyoruz.

Bilindiği gibi, filozof lakabı ile ün yapan Rıza Tevfik, Abdülhamid devrinde geçirdiği gençlik yıllarında hürriyetçi ve istibdat rejimine karşı yazı ve eylemlerinden dolayı tutuklanarak o zamanki Zaptiye Nezareti binasında bizzat nazır tarafından sorgusuzca tâbi tutulmuştur. Günlerce süren bu sorgu sırasında öğle ve akşam yemeklerini bir lokantada yemesine müsaade edilmiş ve yanına iki polis verilerek her gün yemeğe çıkması sağlanmıştır. Polislerle gide gele ahabpılık kuran Rıza Tevfik, birgün bunlardan birine nasıl polis olduğunu sorar. Polis biraz da pişmanlık duygusu içinde hikâyesini anlatır: Çocukluğunda Unkapanı’nda bir Rum yağ tüccarının yanına girmiştir. Rum tüccar çocuğu olmadığı için onunla bir baba-oğul ilişkisi içini girmiş, okuma-yazma, hesap ve piyasa ahvalini öğretmek için yoğun çaba göstermiştir. Böylece seneler geçmiş ve askerliğini yapmak için delikanlı köyüne gittiğinde onu okuryazar gören köylüleri “Sen bu halinle hâlâ o çorbacının yanında çırak olmaya devam mı edeceksin, git polis ol, askerde de çavuş olursun” demişler ve gitmiş polis oluvermiş. Oysa Rum tacir işini ona bırakmak istediğini büyük bir içtenlikle söylemiş... Ben, diyor Rıza Tevfik lokantada karnımı doyururken, onlar kapıda o güzelim yemek kokularını koklaya koklaya nöbet tutuyorlardı.

Zühtü Hoca’nın bankacılık eğitimi veren okullar açmada geç kaldığımız iddiası da pek doğru sayılamaz. Osmanlı İmparatorluğu’nda ticaret mektepleri ve yüksek ticaret okulu açıldıktan sonra da bu okulları bitiren azınlıklar, babalarının işlerine dönerken, Türk-İslâm çocukları devlet kapısına girmeyi hep tercih etmişlerdir. Yabancı bankalar Türkiye’de şube açmak

için müracaat ettiklerinde Türk-İslâm memur alma zorunluluğu konmuş, fakat uygulamada akde riayet etmeyen onlar değil bizler olmuşuzdur. Açıp bütün yabancı şirket ve bankaların yabancı müdürlerinin bazılarının yazmış olduğu hatıratları bir okuyun, göreceksiniz. Türk-İslâm memurları, hâkim olan yargı değerleri ve sosyal baskıya dayanamayarak kısa bir müddet çalıştıktan sonra devlet memuriyetine geçmişlerdir. Bir çok devlet ricalimiz bu yabancı banka ve şirketlerdeki memuriyetlerini terk ederek devlet kadrolarına geçip yükselmeyi tercih etmişlerdir.

Galata Bankerleri'nin kurdukları bankalarda hep azınlıkların çalıştırılmış olmaları bir politika değil bir zorunluluk olmuştur. Zira bu bankaların sahipleri ile hükümet ricali arasında Osmanlı âdetlerine uygun bir ahablık ve samimiyet mevcut idi ve buna dayanarak bu hükümet adamlarımız çocuklarına eş, dost ve akraba gençlerine bu bankalarda iş verilmesini temin edebilirlerdi. Ama bir banka hiçbir zaman bir vekil veya vükelanın çocuğu ve akrabası için cazip bir çalışma yeri kabul edilmiyordu. Toplumdaki bu yargının kaynağı ne idi? Neden bu gibi işler hep aşağılanıyordu? Ama aşağılanan bu işler aşağılayanları daha da aşağıya itmiyor muydu? Oğlunu bu bankalardan birine memur yapmayı kendisine yediremeyen bir nazır bakıyordunuz aynı oğlunu evlendirmek için aynı bankanın sahiplerinden bir miktar borç almak arzusu ile kendini ne kadar küçük düşürüyordu!

Gerçekte tarihimizin bu yönlerini pek iyi bilmemekteyiz. Bu sebeple Galata Bankerleri hakkında olumlu ve olumsuz yargıları sırası geldikçe ortaya çıkarmak yanında olayları bu açıdan da değerlendirerek bu yargılara ters düşenleri özellikle belirtmeyi amaç edineceğiz.

Tütün Rejisi Kavgası

1- Osmanlı Tütünleri ve Galata Bankerleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün ziraatı, tütün işleme, tütün mamulleri imalatı ve bunlara iç ve dış talep; ekonominin dışı tam olarak açıldığı 1838 yılından itibaren devlete varidat sağlamam bakımından önemli olmaya başlamıştır. Bu konuda "Ekonomi Ansiklopedisi"nin 3. cildinde (ss. 1048-1051)'de ayrıntılı bilgi verdiğimizden burada konunun sadece Galata Bankerleri ile ilgili olan kısmını ele alacak ve özellikle Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonra tütün gelirinin bu idareye bırakılması ile ortaya çıkan meseleleri ele alacağız.

Bilindiği gibi, Galata Bankerleri'nin tütün varidatı ile ilk ilişkileri 1872 yılında, bu yılın ilk ayında vadesi gelen dış borç ve genel borç taksitlerinin Avusturya-Osmanlı Bankası ile bir kısım Galata Bankerleri'nin de dahil olduğu ve Osmanlı Bankası'nın öncülüğünü yaptığı bir grup tarafından verilen avans ile ödenebilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Bu avansı hükümete verenler zamanın Sadrazamı Mahmut Nedim Paşa'ya (1871 yılı eylül ayında vefat eden Ali Paşa'nın yerine sadrazam olan) alacaklarını en kısa zamanda tahsil edebilmek için bütün dış ve iç borçları konsolide etmek üzere çeşitli projeler sunmuşlardır. Bunların arasında en önemlisi tütün için bir rejî idaresinin kurulması ve buna bağlı olarak 15 milyon Liralık bir istikraz addedilmesi idi. Bu istikraz, rejî gelirleri ile garanti edilmiş olacaktı. Mahmut Nedim Paşa, her yıl %10 artmak kaydı ile yılda bir milyon Osmanlı Lirası istiyordu. Böylece beş yıl sonunda Rejî Şirketi'nden yılda 1.500.000 varidat beklemekte idi. Ayrıca bu şirketi, Hükümet istediği zaman bedeli mukabilinde satın alabilecekti. Fakat bu proje ilgililerce cazip bulunmadığı için uygulanamamıştı. Bunun yerine o zaman Galata bankerlerinin en ünlülerinden olan Kristaki ve Zarifi hükümete bir alternatif teklifte bulunmuşlardı. Bu iki banker İstanbul ve civarında tüketilen tütün ve mamullerinin inhisarının kendilerine verilmesi karşısında beş yıl süresince her yıl 400.000 Osmanlı Lirası'nı Hükümete ödemeyi taahhüt etmişlerdi. Ayrıca, işlenmiş tütünler için beş yıl müddetle okka başına Duhuliye resmi ödeyeceklerdi. Tütün fiyatları için Hükümetin onayladığı bir tarife uygulanacaktı. Fakat başta Tubini ve Lorando, Mısırlı Andon, Darphane Müdürü Mihran Düz gibi Galata piyasasının ünlü kişileri ile bazı Avrupalı bankerlerin ortak oldukları "Crédit Général Ottoman" adlı banka, o sıralarda hükümetle yeni bir istikraz akdi görüşmelerine başlamışlardı. Hazine bonoları karşılığı 278.115.000 Frank tutarındaki bu istikrazı fırsat bilen bu bankanın ortakları Kristaki ve Zarifi'ye kaptırlan bu kârlı işin kendilerine devri için yoğun bir çaba göstermeye başlamışlardı. Hatta Rejî'nin başarısızlığı için hükümetin, yapılan anlaşmadaki haklarını sonuna kadar kullanması için destek olmaya koyulmuşlardı. Kendi yanlıları olan gazetelerde yıllık hükümet payı olan 400.000 Lira'nın çok düşük olduğunu, İstanbul'da bir yılda tüketilen tütün mamullerinin bu değer yüz defa daha üstünde bulunduğunu hergün büyük başlıklarla ve yorumları ile yayımlıyorlardı. Diğer taraftan Kristaki ve Zarifi de bu işe hazırlıksız girdikleri için bir sürü güçlüklerle karşılaşmışlardı. Özellikle kaçakçılarla başa çıkamıyorlardı. Zira kaçakçıların çoğu-

nun ünlü hükümet adamlarının himayesinde oldukları ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu suretle adı geçen dedikodulu reji, birkaç ay sonra hükümetle anlaşarak elindeki mevcut tütün stokunu hükümete devretmeye mecbur kalmıştı. Bu iki bankerin bu işten zarar edip etmediği hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Yalnız bu rejinin yerine ikame edilen bandrol sistemi ve her türlü tütün işleme ve mamul hale getirme işlemlerinden Hükümetin, adı geçen Reji'nin İstanbul ve civarı tekeli karşılığı hükümete sağlayacağı yıllık 100.000 varidatı asla sağlamayan bir uygulama olduğu ortaya çıkacaktır. İleride Cumhuriyet kurulduktan sonra bandrol usulü mü yoksa reji mi daha faydalıdır, şeklinde gündeme gelecek olan tartışmalarda taraflar, Kristaki ve Zarifi reji uygulamasını kendilerine göre değerlendireceklerdir. İstanbul Ticaret Odası, tütün işleme ve mamul hale getirilmesi işini serbest bırakmak ve devlet payını bandrol usulü ile tayin etmenin tütünden maksimum gelir elde etmenin tek yolu olduğunu söylerken, inhisar taraftarları da aksini iddiaya koyulmuşlardı (Bak: Bandrol'ün Mali ve İktisadi faydaları, İstanbul 1340).

Kristaki ve Zarifi'nin tütün rejisi denemesinden sonra uygulamaya konulan bandrol usulü ile dış ülkelerden ithal edilen sigara vesair tütün mamullerinden sadece gümrük resmi alınıyordu. Bunlar bandrol resminden muaf idiler. Bu sebeple bazı yerli mamulleri de ithal edilmiş gibi gösteren bayiler ortaya çıkmıştı. Aslında 1872 yılından 1875 yılına kadar, daha önce de gördüğümüz gibi, Osmanlı Hükümetleri borç taksitlerini ödemede büyük acizlik içinde bulunduklarından, ithal tütünlerin de bandrole tabi tutulması teşebbüslerinden sonuç alamamışlardı. Zira alacaklı devletler kapitüler hükümleri uygulamada güçlü duruma girmişlerdi.

Bandrol usulü bu şekilde 1880 yılı başına kadar devam etmiştir. Bu tarihte önceden de açıkladığımız gibi, Rüsumu Sitte İdaresi, Galata Bankerleri ile yapılan "Rüsumu Sitte" anlaşması ile diğer beş önemli malın geliri ile birlikte Galata Bankerleri'nin oluşturduğu bir kuruma bırakılmıştır. Bu kurum bir sene devam etmiş ve 1881 yılında Muharrem Karamanesi ile kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi "Rüsumu Sitte"yi devraldığı için tütün geliri de bu idareye geçmiştir. İşte bu geçişten sonra yeni bir reji teşkili gündeme gelmiş ve Galata beyleri ile yabancılar arasında bu rejiyi kurma işinde kıyasıya bir rekabet başlamıştır.

Muharrem Karamanesi'nin 9. maddesi'nin 7. fıkrasına göre hâsılatı Düyun-ı Umumiye yönetimine bırakılmış olan tütün ve tuz işletmeciliğinin, kurulacak reji şeklindeki bir anonim şirkete verilmesine Osmanlı Hükümeti'nin karşı çıkmayacağı belirtilmişti. Bu konuda verilecek karar, Düyun-ı Umumiye İdaresi ile Hükümet arasında yapılacak yeni bir anlaşma ile gerçekleştirilecekti.

İşte bu maddeye dayanarak Muharrem Karamanesi'nin imzalandığı günden itibaren çeşitli gruplar teşkil edilerek tütün rejisi şirketi konusunda hükümete ve Düyun-ı Umumiye İdaresine teklifler yapılmaya başlanmıştı. Zaten Muharrem Karamanesi'ne esas olan teklifler arasında bir tütün rejisi şirketi kurma da bulunuyordu ve bunlardan en önemlisi İtalyan usulü bir tütün reji şirketi kurma projesi idi. Bu proje Galata Bankerleri'nden meşhur Baltazzi'nin oğlu Leonidas Baltazzi tarafından hazırlanmıştı.

Rüsumu Sitte deneyiminin ilk yılında tütün hâsılatının umulanın üstüne çıkması ve diğer taraftan tütün işleyen ve tütün mamulleri imal eden bir sürü küçük işletmenin kısa zamanda büyük paralar kazanmasına karşılık, devlet olarak Osmanlı Hükümeti'nin bu üründen diğer devletlerdekinin çok altında bir gelir sağlaması yerli ve yabancı sermaye gruplarını "Reji

Şirketi" konusunda harekete geçirmişti. Muharrem Karamamesi'ndeki hükme dayanılarak böyle bir şirketin kurulmasına Osmanlı Hükümeti'nin nza göstereceğini fark edenler hemen işe koyulmuşlardı.

İşte o günlerde Levant Herald'da (Bak: La Turquie 18 Ekim 1881) şöyle bir yazı çıkıyordu:

"Osmanlı Hükümeti şu ana kadar tütünden tatmin edici bir gelir elde etmek girişimlerinden olumlu bir sonuç alamamıştır. Oysaki sahip olduğu gelir kaynakları içinde bunun kadar dengeli ve etkili olanı yoktur. Tütün ziraatının olmadığı İngiltere'de tütünden gelir sadece ithal gümrük vergisi olarak sağlanmaktadır. Hem tarımı hem de ithali bahis konusu olan diğer memleketlerde hazine tütün için daha girift bir mekanizmaya başvurmaktadır. Maliyenin gerekli sermayeye sahip bulunduğu Fransa'da devlet tütünün satış, imalat ve alım tekeli elinde bulundurmaktadır. İtalya'da ise hazinenin olanakları sınırlı olduğundan, bu konuda özel bir sistem getirilmiştir. Tütün işletmeciliği özel sermaye gruplarına bırakılmış, fakat devlet gelire ortak edilmiştir. Bu durumda İngiltere'de uygulanan gümrük sistemi usulü Osmanlı Hükümeti'nde uygulanamaz. Zira Osmanlı Hükümeti hem tütün üretmekte ve hem de ürettiğinin büyük bir kısmını da tüketmektedir. Fransız sisteminin Osmanlı'ya uygun olmayacağı bir gerçektir. Zira devletin bu işe yatırım gücü yoktur, İtalya'da uygulanan reji sisteminin verdiği iyi sonuçlara bakılacak olursa, Osmanlı Hükümeti'nde uygulanmasında aynı sonuçları vermesini beklemek fazla bir iyimserlik olamaz. İşte bu sebeptendir ki, bir grup kapitalist bu sistemi Osmanlıya getirmek için teşebbüse geçmiş bulunmaktadır."

Bugünkü şartlar altında bir reji şirketi kurulmasına destek olmak veya karşı çıkmak için elimizde yeterli veriler bulunmamaktadır. Fakat bu konuda bir projenin ele alınıp tartışılması da hiç de faydasız sayılamaz. Tartışma bizi, hemen uygulamaya geçmek veya bu işi ertelemek sonucuna götürecektir. Biz burada asıl, reji ile hükümete bir maddi fayda sağlama konusunda öne sürülen gürültülü iddialardan bahsetmek istiyoruz. Böyle söyleyip yazarların hepsi birer cahildir. Hükümet'e sağlanacak bu maddi faydayı âdeta bahşiş gibi göstermeye çalışıyorlar.

Osmanlı'ya sokulmak istenilen reji, sağlayacağı menfaati hükümet ile paylaşacak bir reji olmalıdır. Zira hiçbir hükümet, kendisine hak edilen geliri sağlayamayacak bir reji şirketine destek olmaz. Ama bu destek de bir rejinin yaşaması için tek çaredir. Reji'nin hükümetle işbirliği, hükümete ve devlet idaresine sadece idari yükler değil bazı yatırım ve harcama yapmak zorunluluğunu da getirir. Hükümet de bu yaptıklarına ayrıca bir karşılık bekleyecektir. Hükümet bugünkü hali ile tütün gelirini Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne terk etmiştir, bu konuda da bir mesele çıkarmak istememektedir; ancak reji ile ek külfetler yüklenmek istememektedir. Bu durumda hükümet âdeta şu soruyu sormak durumunda bırakılmıştır: "Biz size isterseniz bir reji şirketi kurmaya müsaade ederiz. Bu reji, gelirlerinizi garanti edeceği gibi arttıracaktır da. Buna karşılık bize yeni masraflar ve idarî yükler getirecektir. Fakat siz eğer kazancınızın bir kısmını ek yüklerimize karşılık olarak kârlarınızdan bir kısmını bize aktarırsanız biz de talebinize müspet cevap veriz."

Bu açıklamaların yanında, kurulacak bir reji idaresinin hem Osmanlı tahvilat hamillerinin yanı Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin hem de hükümetin menfaatlerine uygun hareket etmesi gibi üç yönlü hedefe bağlı olacağı anlaşılmakta idi. Bu sebeple İtalyan usulü rejiden de farklı görülüyordu. Zira orada sadece reji şirketi ile devlet karşı karşıya kaldığı halde Osmanlı İmparatorluğu'nda bir de alacaklıları temsil eden ve bütün gelirinin sahibi olan Düyun-ı Umumiye vardı. Bu konuyu daha iyi açıklamak ve reji ile ilgili olan en önemli proje olarak görülen Leonidas Baltazzi'nin teklifini ele almayı gerekli buluyoruz.

2. Leonidas Baltazzi'nin Projesi Lehinde ve Karşısında Olanlar

Muharrem Karamamesi'nin 9. maddesinin 7. bendinde Osmanlı Hükümeti'nin Düyun-ı Umumiye İdaresine bırakılan tuz ve bütün gelirlerinin bir reji şirketi vasıtasıyla yönetimine karşı çıkma şartı yer almakta idi. Yalnız bu konuda bir karara varabilmek için hükümet ile Düyun-ı Umumiye Konseyi arasında bir anlaşmayı da hatırlatıyordu. Bu durumda Galata Bankerleri'nin "Rüsumu Sitte" idaresi ile bütün gelirinin daha ilk yılda beklenilenin çok üstünde bir sonuç yaratması Avrupalı ve Galata'daki sermaye gruplarını Muharrem Karamamesi'nin açtığı bu büyük kazanç kapısını zorlamalarına sebep olmuştu. Fakat hükümet resmi organı olan Fransızca yayımlanan "Osmanlı" adlı gazete vasıtasıyla yabancıların çeşitli alanlarda şirket kurmak tekliflerini kuşku ile karşıladığını belirtmekten geri kalmıyordu. Nitekim yabancılardan gelen yatırım tekliflerinin tümünün iktisadi ve sosyal gelişmeye katkı yapacağı- nı belirttikten sonra bu gazetede şöyle bir ifadeye rastlamaktayız (Bak: La Turquie 10 Haziran 1881):

"Bununla beraber, yabancılara, bilgi ve maharetleri, tecrübeleri, sahip oldukları büyük olanaklar ne olursa olsun bizde eksik olan her şeyi verebilecek olan kamu yararına olan işletmecilik için istedikleri imtiyazları vermekte acele edemeyiz.

Şu anda bizde, etrafımızda, hatta uzağımızda, bütün Müslüman memleketlerde bizi fazlaca düşünmeye sevkeden birçok şeyler olup bitmektedir.

Yabancı başların korkunç hamiliği yerine fakirlik sefalet, yoksulluk tercih edilir hale gelmiştir. Boyunduruk altında ezilmektense ölmek veya sefalet içinde yaşamak evlâdır."

Yabancı iş adamlarının ve sermaye gruplarının sözcülüğünü yapan Beyoğlu basını ile bu konuda müthiş bir polemige giren Osmanlı gazetesi ile Hükümet'in aslında niyetinin kendi pazarlık gücünü arttırmak olduğu söylenebilir. Zira Leonidas Baltazzi'nin projesi zaman için de artacak olan bütün gelirinin Düyun-ı Umumiye, Reji Şirketi ve Hükümet arasında paylaşılmasında açık hüküm getirmemekte idi. Ayrıca Reji Şirketi'nin bütün üreticisi üzerindeki her türlü kontrol hakkı o zamana kadar Hükümet'in kendisine bile tanımamış olduğu kadar geniş tutulmuştu.

Fakat asıl işleri karıştıran Reji şirketini ele geçirmek isteyen çeşitli sermaye grupları idi. Bu durumda Galata Bankerleri ve Galata bankaları da bu işte biz de varız diyor ve Hükü-

met'in bu işte acele bir karar vermesini önlemekte etkili oluyorlardı. Nitekim, bu reji meselesi çıkınca Galata beyleri Hükümet'e karşı daha cömert davranmaya başlamışlar ve avans verme işleri ile bu tutumlarını açığa vurmuşlardı. Ama tütün geliri Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmıştı ve reji şirketinin kimler tarafından kurulması gerektiği konusunda bu idarenin büyük yetkisi olduğu herkesçe kabul ediliyordu.

Düyun-ı Umumiye'nin faaliyete başladığı ilk iki yılda, tütün geliri yılda ortalama 650.000 Osmanlı Lirası'na varmıştı. Fakat bu idare henüz ekici bölgelerde ve tütün işleme ve tütün mamulü işletmelerinin mükellefiyetlerini saptayacak bir teşkilatlanmaya kavuşmadığı için, elde edilen gelir düşük olmuştu. Hele bir reji kurulup ta tütün konusunda ihtisaslaşmış bir organizasyon meydana getirilince yıllık hâsılatın bir milyon Osmanlı Lirası'na çıkacağı muhakkak gibi görülüyordu. Bu sebeple Leonidas Baltazzi'nin projesinin arkasında Avrupa'nın ünlü bankerleri bulunuyordu ve bu işi ele geçirmek için yoğun bir faaliyete girişmişlerdi.

Fakat kuşklar yalnız Osmanlı Hükümeti'nden ve kendi içinde yarı bağımsız bir idarenin kurulması konusunda kararsız olan Düyun-ı Umumiye'den kaynaklanmıyordu. İngiliz Osmanlı tahvilat hamilleri böyle bir reji şirketinin Osmanlı Hükümeti'nin devamlı müdahale ve ihtilaf çıkarma politikası ile başarılı olamayacağı ve bunun da tütün gibi önemli bir gelir kaynağını yok ederek, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni faiz ve anapara ödemelerinde zaman zaman da olsa müşkül vaziyete sokacağı iddiasında idiler. Temsilcileri M. Bourke İstanbul'da bu konuda bir karara varmak üzere toplanan diğer memleketler tahvilat sahiplerine muhalefeti açıkça bildirmişti. Oysa Fransız, Alman, Avusturyalı ve İtalyan Osmanlı tahvilatı hamilleri temsilcileri reji işine 4 milyon Sterlin yatırmaya hazır bulunan bir bankerler grubunun oluştuğunu bildirerek, Bourke'yi muhalefetten vazgeçirmeye çalışıyorlardı.

İngiltere'nin reji usulüne karşı olması kendi memleketinde bu usulün yerine "bandrol" usulünün geçerli olmasından da kaynaklanıyordu. O günlerde serbest ticaret ve piyasa ekonomisinin bayraktan olan İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti'ne "tekelci bir reji" şirketi kurmasını tavsiye etmesi beklenemezdi. Ayrıca, Galata piyasasında da bandrol usulü taraftarları vardı. Fakat Muharrem Kararnamesi'nin reji teşkili ile ilgili maddesi acaba nereden güç almıştı? İngiliz alacaklıların ağırlık kazandığı bu anlaşmada Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin tütün gelirini bir reji şirketine bırakması maddesi nasıl konmuştu? İngiltere'de reji işinden anlayan kimse yoktu, bu sebeple Bourke kendilerinin baş ortak olamayacağı bir şirketin kurulmasını istemiyordu.

Galata'da ise Osmanlı Bankası, Reji şirketi kurucularından olmak için yoğun bir faaliyete girişmişti. Hükümete yakın Galata Bankerleri'ni de yanına alarak bir grup teşkil etmişti. Projenin sahibi Leonidas Baltazzi de Avrupa'da bu şirkete ortak olabilecek sermaye gruplarını seçmek için Avrupa'ya gitmişti. Projede yüksek maaşlı bir Osmanlı komiseri ile bazı yüksek memurların seçiminin Osmanlı Hükümeti'ne bırakılması, Hükümetin bir anda projeyi destekler duruma girmesini sağlamaya yetmişti.

Nihayet iki yıl süren münakaşalar, dedikodular, sürtüşmeler ve çıkar oyunları sonunda Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin 10 Ocak 1883 tarihli izni ve bunu takiben Osmanlı Hükümeti'nin müsaadeleri ile 27 Mayıs 1883 tarihinde imzalanan yükümlülük defterine yazılı şartlarla bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün tekelini işletmek üzere "Osmanlı Tütünlerini İşletme Rejisi" kuruluyordu.

Abdülhamid ve Banker Jorj Zarifi

Tahsin Paşa- Eski Mabeyin Başkâtibi- "Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları-" Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1931 s. 11."

Abdülhamid Efendi'nin hazineyi maliyeden ayda bin lira maaşı vardı. Ancak o zamanlar maaşlar muntazaman çıkmadığından Abdülhamid Efendi maaşını 750 lira mukabilinde sarraf Mösyö Zarifi'ye iskonto ettirirdi.

Sarraf Mösyö Zarifi, Abdülhamid Efendi'nin bu suretle iskonto ettiği maaşlarını yine kendi nezdindeki hesabı carisine kaydeder ve bunlara bir faiz yürüterek gerek bunun getirisini ve gerek çiftliğinden ve diğer bazı emlak ve akanından aldığı varidat ile birlikte bütün nakdi servetini gene mösyö Zarifi aracılığı ile kârlı işlerde kullanırdı. Abdülhamid Efendi'nin Mösyö Zarifi'yi sık sık kabul ederek her ziyarette kendisine para işleri hakkında görüştüğünü ve servetinin yönetim şekli devamlı olarak teftiş ve takip ettiğini sonradan bazı emektarlardan işittiğim gibi, bazı fırsatlarda bizzat kendisi de bunu anlatır dururdu. Şurası muhakkaktır ki, Sultan Hamid saltanatın ilk günlerinde cülüs masrafı olarak sarfedilen 60.000 Lirayı kendi kesesinden vermişti. Başka şehzadeler aldıkları maaşlarla ay sonunu getiremezken, Sultan Hamit'in bir anda 60.000 Lira tedarik edebilecek kadar birikmiş servete malik olması hep bu iktisat fikri ve intizamı sayesinde.

Sultan Hamit kendisini bu iktisat yolunda teşvik ve tenvir eden Mösyö Zarifi'ye karşı sonuna kadar teveccüh ve muhabbet beslemiştir. Mösyö Zarifi'nin vefatından sonra oğlu birkaç defalar arzı tazyet için saraya gelmiş ve Sultan Hamid, babasının hatırasına hürmeten oğluna her defasında iltifatta bulunmuştur.

Reji Şirketinin Kuruluşu

1. Leonidas Baltazzi'nin Projesi ve Tütün Rejisi Şirketi

22 Ekim 1879 tarihli Rüşumu Sitte anlaşması ile tütün tekelinin Galata Bankerleri'nin oluşturduğu bir ortaklığı bırakıldığını daha öncede belirtmiştir. Bu ortaklığın ilk yılında (tütün hâsılâtının 613.257 Liraya yükselmesi) kuruluşundan sonra aynı tütün tekeli hâsılâtını ele geçiren Düyunu Umumiye İdaresinde, bu işi bir ayrı şirkete bırakmanın hâsılât yönünden, faydalı sonuçlar sağlayacağı gibi, bir şirket kurulması halinde bu hâsılâta ek olarak bazı kârların elde edilebileceği ortaya çıkmıştı. Nitekim daha önce açıkladığımız gibi, Galata Bankerleri'nden meşhur Baltacı'nın oğlu Leonidas'ın projesinde bu durum açıkça ortaya konulmuştu. İşin sonunda Leonidas Baltazzi'nin projesi hükümetçe kabul edilmiş ve bu bankere şirketi kurmak imtiyazı verilmişti. Baltacı'nın bu işteki ortakları Viyana'daki Crédit Anstalt Bankası, Berlin'li banker Bleichroder ve Osmanlı Bankası idi.

Baltacı'nın teklifi karşısında 28 Kasım 1881'de teklifi Osmanlı İmparatorluğu namına tetkik eden komisyonun reisi Server Paşa, Babiâli'nin İmparatorluk tütünlerinin bir reji tarafından işletilmesine prensip olarak karşı olmadığını, ancak projeyi olduğu gibi kabul edemeyeceğini beyan etmişti. Server Paşa, hükümetin tütün hâsılâtından kendisine de bir pay kalmasını ve bu sebeple Düyun-ı Umumiye'nin Osmanlı Tahvilatı sahiplerine sağlayacağı tütün hâsılâtının yılda 800.000 Lirayı geçmesi teklifini ileri sürmüştü.

Düyun-ı Umumiye Konseyi'nde, Server Paşa'nın bu teklifine karşılık, Alman ve Avusturya tahvilat hamilleri temsilcileri, tütün Reji Şirketi tarafından garanti edilecek yıllık 800.000 Lira Düyun-ı Umumiye geliri sınırını kabul etmişlerdi. Fakat İngiliz ve Fransız delegeleri böyle bir sınırlamanın Düyun-ı Umumiye anlaşmasına aykırı düşeceğini ileri sürerek itirazda bulunmuşlardı. Sonuçta bir uzlaşmaya gidilmiş ve reji şirketinin karlarının Osmanlı Hükümeti, Düyun-ı Umumiye ve Reji şirketi arasında ilgililerce saptanacak şartlarda taksimi kabul edilmişti.

Gerçekte, Rüşumu Sitte yönetiminde tütün hâsılâtı tamamen Galata Bankerleri'ne bırakılmış olduğu için, kurulacak şirketin kârından pay almak hükümet bakımından çok elverişli bir sonuç kabul edilmekte idi. İngiliz delegelerinin teklifi olan tütünün, Rüşumu Sitte İdaresi'nde olduğu gibi, bu idarenin yerini almış olan Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından doğru- dan doğruya işletilmesi yeni bir şey getirmediği gibi, hiçbir banka veya benzer kuruluşun desteğine de sahip değildi. Oysa Fransız delegelerin teklifinde kurulacak bir ortak menfaat şirketi birinci derecede bir finans grubuna dayanmakta idi. Bu sebeple Babiâli, Fransız teklifi- ni daha uygun bulmakta idi.

Bilindiği gibi, Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı Hükümeti, tütün ve tuz rejisi kurulması konusunda prensip olarak olumlu davranacağını kabul etmişti. Nitekim mukavelenin 8. ve 9. maddelerinde Rüşumu Sitte İdaresi'nde devralınan tütün inhisarının bir reji şirketine devredilmesi halinde taraflar arasında ancak ayrıntılar bakımından yeni bir anlaşma yapılacağı yazılı idi.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, tütün inhisarının Rüşumu Sitte İdaresi'nin ilk iki yılında 700.000 O.L.'yi aşan bir yıllık safi hâsılat sağlaması ve bu hâsılatı sağlamakta beraber büyük ölçüde ve yaygın hale gelmiş olan kaçakçılığa karşı hiçbir tedbir alamaması tütünün çok önemli bir gelir kaynağı olabileceği hususunda bütün ilgililerin birleşmişlerini sağlamıştır, denebilir.

O günlerde Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilmiş bulunan tütün tekeli gelirinin kaynağını teşkil eden yüz elli kadar tütün işleme işletmesi arasında yoğun bir rekabet vardı ve bu rekabet iyi kaliteli mal üretme yönünde olumlu sonuçlar verdiği gibi bu işletmelerin kaçak ve gizli tütün işleyen işletmeleri ihbar etmek ve önlemekte büyük çıkarları bulunuyordu. Gerçekte tütün, üreticilikten başlayarak her türlü tütün işleme ameliyesine kadar vergi dışı kalma çabalarını sürdüren kaçakçıların hâkimiyeti altında idi. Bu kaçakçılığın asıl sebebi birçok ilgililerce tekel usulünün uygulanmasından kaynaklanıyordu. Bu sebeple tütünün Düyun-ı Umumiye İdaresince bir Reji Şirketi'nin tekeline bırakılmasına karşı çıkanlar arasında o günlerde Düyun-ı Umumiye Konseyinde İngiliz delegesi olan Sir Edgar Vincent'in da bulunduğunu görmekteyiz. İleride göreceğimiz gibi, uzun müddet Osmanlı Bankası'nın Genel Müdürlüğünü de yapan bu önemli kişi Osmanlı finans tarihinde birkaç ünlü olayın faili olarak birçok dedikodulara sebep olmuştur. Sir Vincent Edgar konseye verdiği bir raporda, özellikle ekicilere yüklenmiş olan vergilerin azaltılması halinde bandrol usulünün daha olumlu sonuçlar vereceğini açıklamakla Fransız teklifine karşı çıkmıştı. 1883'ün Ağustos ayında Sir Edgar Vincent Londra'daki İngiliz temsilcilerine Düyun-ı Umumiye Konseyi'nin tütün konusundaki raporunun tercümesini bazı notlar ilave etmek suretiyle göndermişti. Yaptığı açıklamaya göre Düyun-ı Umumiyeye bırakılan gelirlerin, tütün hariç 1882'de 1881 rakamlarını %12,44 oranında ve 1880 rakamlarını da %38 oranında aşmakta idi. Oysa tütünde bu artışlar sırasıyla, %2,975 ve %16,60 olarak gerçekleşmişti. Rejinin iyi bir organizasyon ve iyi çalışan servisleri ile tütün hâsılatını artırbileceğini itiraf da eden Sir Edgar Vincent muhalefetine rağmen şirketin kurulmasına imza atanlar arasında yer alacaktı. Zira onun bu muhalefeti görenler kendi taraflarına çekmek için Reji'nin kurcular arasında yer alan Osmanlı Bankası'na Genel Müdür tayin edeceklerdi.

Tütün hâsılatının, uygulamanın ilk iki yılında Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılan diğer gelirlere nazaran daha düşük bir artış göstermesi karşısında reji konusunda hazırlanan raporda, bazı haklı gerekçeler ileri sürülmüştü. Bunun başında da tütünün bir reji şirketine bağlanması halinde hâsılatı düşüren sebeplerin büyük ölçüde ortadan kalkacağı idi. Aslında Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin tütün gelirini bir reji şirketine bırakması için hazırlanan gerekçelerin asıl sebebi, Düyun-ı Umumiye üst yöneticilerine yeni gelir kaynaklarının açılması olduğu iddia edilebilir. Osmanlı Hükümeti'nin de bu işte yumuşak davranmasının gerekçesini de ileride açıklıkla ortaya koymaya çalışacağız. Zira Reji Şirketi de diğer benzer kuruluşlar gibi hükümete açıktan avans ve kredi sağlamada sıraya girecektir.

2. Reji Şirketinin Mukavelesinin Ana Hatları

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin 10 Ocak 1883 tarihli izni ve Muharrem Karamamesi'nin 8. ve 9. maddeleri gereğince Osmanlı Hükümeti'nin bu idare ile yaptığı anlaşması sonucu genellikle Fransızca adı olan "Société de la Régie Cointéressée des Tabacs de l'Empire Ottoman" şeklinde anılan Reji Şirketi 27 Mayıs 1883 tarihinde resmen kurulmuş oluyordu.

Şirket bir Osmanlı şirketi idi ve tütün tekeli Düyun-ı Umumiye, Hükümet ve kendisinin müşterek menfaatleri gayesiyle işletilecekti. Şirketin imtiyazı otuz yıl sürecekti. Sermayesi her biri 22 O.L. değerinde yarısı peşin ödenmiş 200.000 senetten oluşan 4.400.000 O.L. veya İngiliz Lirası idi.

Şirketin kuruluşu ile birlikte, Doğu Rumeli hariç olmak üzere daha önce bandrol usulünün uygulandığı bütün vilayetlerde şirket otuz yıl müddetle bütün Osmanlı topraklarında üretilen ve dahili tüketimi teşkil eden bütün tütünleri satın almak, işlemek ve satmak tekeli ele geçiriyordu. Bağdat vilayeti gibi bandrol usulünün uygulanmadı yerlerde Şirket o zamana kadar Hükümete ödenmekte olan rüsumu tahsil edecekti. Ayrıca, şirket ticaret anlaşmalarına uygun hareket etmek şartı ile puro, enfiye, çiğneme tütünü ithal resimleri ihraç edilen tütünlerde alınan rüsum, lisans harcı gibi gelirlerin de sahibi oluyordu. Lübnan ve Girit adası tekel dışında bırakılmıştı. Ayrıca İran tütünü olarak bilinen tömbeki, ithal gümrük resmi de hükümette kalacaktı.

Şirketin yükümlülükleri şu şekilde belirlenmişti:

Şirket Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne üç aylık taksitlerle yılda 750.000 O.L. ödeyecekti. Bu rakam ödendikten sonra geriye kalan kârlar şirket, Hükümet ve Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından aşağıda göstereceğimiz şekilde paylaşılacaktı. Ancak bundan evvel yatırılmış şirket sermayesinde %8 oranında bir faiz garanti edilmek için gerekli meblağ düşürülecekti. Daha sonra % 7'ye indirilen bu oran ile her yıl şirket hissedarlarına 2.200.000 O.L. veya 50 milyon Frank ödenmiş olacaktı.

Bu kesintilerden sonra geriye kalan miktar aşağıdaki şekilde dağıtılacaktı:

A- 1 ila 500.000 O.L.'ye kadar:

- %35 Düyun-ı Umumiye'ye
- %30 Osmanlı Hükümetine
- %35 Şirkete

B- 500.000 ila 1.000.000 O.L.'ye kadar:

- %34 Düyun-ı Umumiye'ye
- %39 Osmanlı Hükümeti'ne
- %27 Şirkete

C- 1.000.000 ila 1.500.000 O.L.'ye kadar:

- %30 Düyun-ı Umumiye'ye
- %52 Osmanlı Hükümeti'ne
- %18 Şirkete

D- 1.500.000 ila 2.000.000 O.L.'ye kadar:

- %20 Düyun-ı Umumiye'ye
- %70 Osmanlı Hükümeti'ne
- %10 Şirkete

E- 2.000.000 O.L.'den fazlası:
 %15 Düyun-ı Umumiye'ye
 %75 Osmanlı Hükümeti'ne
 %10 Şirkete

Görüldüğü gibi, Osmanlı Hükümeti'nin payı nispi olarak, kârlar arttıkça artacaktı. Bu hükümetin şirkete kârlarını arttırmada destek olmasını sağlamak için kabul edilmiş bir dağıtım şekli idi.

Fakat tantanalı ve geniş yüksek memur, memur, müfettiş, kontrolör ve nihayet ileride göreceğimiz gibi, tütün üreticisinin jandarmadan daha fazla çekineceği ve korkacağı kolcuları ile memleketin devletten sonra bürokrasi olarak ikinci kuruluşu olan Reji şirketi ilk üç yılda, kâr bir tarafa, 264.548 O.L. de zarar kaydetmişti. Buna rağmen hiçbir panik etkisi görülmemiş ve şirket yöneticileri ilerisi için ümitvâr olduklarını her fırsatta açığa vurmuşlardır. Fakat kaydedilen bu üç yıllık zararı muhasebeleştirmede tek yol olarak şirket sermayesi 2.200.000 O.L.'den 1.760.000 O.L.'ye düşürmek ve bu suretle her hisse senedi başına hissedarlardan 50 O.L. tutannda bir fedakârlık yapmaları istenmek zorunda kalmıştır.

Bu üç yılın zararlarını yorumlamada şirket, hükümetin kendisine, kaçakçılığa ve özelikle rejinin kontrolünden kaçak tütün ekiciliğine ve tiryakilerin kırsal kesimde kaçak tütün içmelerine bağlıyordu. Ayrıca aşağıda göreceğimiz gibi, Mısır'ın İngilizlerin eline geçmesi ile birlikte eskiden bu ülkede sadece Osmanlı tütünleri mamullerinin tüketilmesi zorunluluğunun kaldırılmış olması da zararın sebepleri arasında yer almakta idi.

Gerçekte, uzun müddet Reji Müdürlüğünü yapmış olan Louis Lambert'in hatıralarında konu ettiği gibi (Louis Lambert "Notes et Impressions de Turquie" Genève) reji idaresi köylüye iyi kalitede tütün yetiştirmesi için her türlü teknik ve mali yardımı yaptığı halde, bazı yörelerde kaçakçıların devamlı tehdit ve saldırılar karşısında ekiciler rejinin yardımına ulaşamamışlar ve ettikleri kötü kalite tütünleri rejiye satamadıkları için kaçakçılara çok düşük fiyatla devretmeye mecbur kalmışlardı. Fakat Lambert'in bu iddiasına karşılık özellikle 1908 Devrimi'nden sonra çıkan gazete ve dergilerde Rejinin fiyatı düşürmek için mafya şeklinde teşkilatlanmış kaçakçıları araya soktuğunu iddia etmişlerdir. Reji'nin özellikle kırsal bölgelerde piyasaya sürdüğü içmelik tütün ve sigaraların tütün değil toz topraktan ibaret olduğu yine yapılan bu yayınlardan öğrenmekteyiz (Bak: Ekteki gazete makalesi).

3. Reji'nin Kuruluşu ve Galata Piyasası

Galata Bankerleri her ne kadar Leonidas Baltazzi dışında Reji'nin kurucuları arasında yer almamışlarsa da Reji Şirketi hisse senetlerine büyük rağbet göstermişlerdi. Aynı günlerde Galata piyasasında özellikle Tesalya demiryollarının hisse senetleri İstanbul Bankası, Société Générale de l'Empire Ottoman, Crédit Général Ottoman, Société Ottomane es Changes et des valeurs gibi ünlü Galata bankaları tarafından 250 Frank karşılığında satışa çıkarılmış ve büyük rağbet görmüştü. Yunanistan'a ait bu demiryollarının hisse senetlerine sadece Rumlar değil Türklerin de büyük rağbet gösterdiği görülmüştür. Aynı günlerde Atina'da kurulan *Compagnie Panhellenique de Navigation* adındaki bir vapurculuk şirketinin kurucuları arasında Georges Coronio, Etienne Skoulidi gibi ünlü Galata Bankerleri'nin yer aldığını hatırlatalım.

Aynı günlerde İstanbul-Paris seferini yapan "Yıldırım Tren" (Le Train Eclair)'in seferlerine başladığını ve İstanbul'dan Pazartesi ve Perşembe günleri saat 12.30'da kalkarak Varana, Ruscuk, Bükreş, Verzarova, Viyana, Ulm ve Strasburg'a uğrayarak Çarşamba ve Pazar günleri saat sabah 6'da Paris'e vardığını görmekteyiz. İstanbul'da da Altıncı Daire-Şişli arasındaki tramvay hattı tamamlanmış ve yolculuk ücreti 80 para olarak saptanmıştır. Taksim-Şişli bilet ücreti ise 40 paradır.

Gazetelerin yazdığını göre (Bak: La Turquie 27/28 Nisan 1883) V. Murat'ın sarrafı olduğu için Abdülhamid ile arası açılmış olan ve bu sebeple Paris'e yerleşmiş olan meşhur banker Kristaki oğlu Solon babasına ait Tesalya'daki geniş toprak ve çiftlikleri ziyaret etmek için Tesalya'ya gitmiş ve oradan da Atina'ya geçmiştir. Atina'da coşku ile karşılanmıştır. Baba Kristaki Paris'te yaşamasına rağmen İstanbul'da adını unutturmamak için devamlı olarak Rum okullarına bağışlar göndermekte idi. Bu arada o günlerde Nuriyan Efendi vasıtasıyla Beyoğlu'ndaki bir Ermeni okuluna 1000 Frank gönderdiği gazete haberlerinde yazılmaktadır.

14 Mayıs 1883'te İstanbul'da cenazesi kaldırılan, Galata piyasasının çok iyi tanıdığı eski Osmanlı Sadrazamlarından, Mahmut Nedim Paşa için yapılan törene Galata'nın ünlü bankerleri de iştirak ediyordu.

Tarabya'daki yalısında nekahet devresini geçirmekte olan Jorj Zarifi ilkbahar aylarında kaldığı Büyükkadadaki köşkünde kendisine acil şifalar dileyen yüzlerce ziyaretçi kabul etmişti.

Yine gazetelerden öğrendiğimize göre (La Turquie 25 Temmuz 1883) Reji şirketinin kurulduğu günlerde Galata Borsası binası içindeki geniş koridorda halkın bilgisine sunmak üzere duvarlara bütün gelen giden yabancı vapur ve tren tarifeleri, posta ve telgraf ücretleri hakkında bilgi veren afişler ve şehir hattı vapurlarının ve banliyö trenlerinin hareket saatlerini gösteren cetveller asılmaya başlanmıştır.

Gazetelerde bankerler arasında anlaşmazlıkların mahkemelerdeki safhaları uzun uzadıya ayrıntıları ile yer alırken temerrüt faizinin %12'ye kadar çıktığını görmekteyiz.

Reji şirketinin kuruluşunda bandrol usulü taraftan görünen Sir Edgar Vincent Mısır Hükümeti mali danışmanlığına tayin olduğu için Düyun-ı Umumiye idare meclisinden istifa etmiş ve yerine İtalyan delegesi Mancardi tayin olunmuştur. Fakat Edgar Vincent'in bu yeni görevi de kısa sürecek ve yıl dolmadan Osmanlı Bankası Genel Müdürlüğü'ne getirilecektir.

1883 yılı yazına girerken banker ailelerinin şımarık çocukları da aşk ve sefahat hayatlarını sürdürmekte idiler. Amca Baltazzi'nin oğlu İngiliz uyruklu Emanuel Baltazzi (aynı zamanda Berlin Kongresinde Osmanlı Heyeti'ne başkanlık yapmış olan Aleksandır Karatodori Paşa'nın yeğeni) Yunan uyruklu Eichler adlı biri ile bir gönül meselesinden dolayı Beykoz'da kılıç ile düello yaparak rakibini yaralamıştır.

Eylül sonunda Kadıköy'de çıkan bir yangın dolayısıyla evsiz barksız kalanlara yardım maksadı ile kurulan bir yardım komisyonunda Z. Stefanoviç, J. Tubini, A. Barker, B. Tubini gibi ünlü bankerlerin yer aldıklarını gazetelerden öğrenmekteyiz.

Böylece 1883 yılı yaz ayları sona ererken İstanbul, Türk ekonomi ve finans tarihinde çok önemli bir rol oynayacak "Tütün Reji Şirketi"nin merkezi olarak da bütün dünyanın dikkatlerini üzerine çekecekti. Çünkü bu şirket diğer Galata kuruluşları gibi sadece bir finans kuruluşu değildi, tütün gibi Osmanlı tanınının %20'yi aşan ağırlığını taşıyan bir gelir kaynağının tek idarecisi ve yaratıcısı idi.

Reji İdaresi

Reji Şirketi'nin kuruluşundan evvel tütün mamulleri üreten fabrikalar, bandrol resmine tâbi olarak fiyat ve kalite hususunda tamamen serbest bulunuyorlardı. Ekteki gazete kupüründe görüldüğü gibi bu fabrikalar arasında çok yoğun bir rekabet vardı. Nitekim ekteki gazete kupüründe görüldüğü gibi P. Stalio ve Ortağının Perşembe Pazan Çeşme sokağındaki fabrikasında tütün kıyma işlemlerini bazı işletmelerde olduğu gibi yeni sistem makinalarla değil Şark tütünlerine daha uygun olan eski sistem makinalarla yaptığını açıklamaktadır. Yeni sistem makinalar her ne kadar maliyeti düşürüyorsa da kıyımı gerektiği gibi yapamamakta ve bu yüzden gerek içmelik kıyılmış tütün ve gerek sigaraların kalitesi düşük kalmaktadır. Firma mamullerini cazip hale getirmek için tütün ve sigara kutularının kapağına sonradan tablo olarak kullanılabilecek gravürlerle dünya resim ustalarının yapıtlarını reproduksiyonlarını sunduğunu müşterilerine gururla bildirmektedir.

Galata'nın Yeni Beyleri ve Eskilerin Proterleşmesi

1. Finans Kapitali'nin Osmanlı Devleti Gelirlerine El Koyması ve Galata Efendileri'nin Proleterleşmesi

13 Eylül 1881 tarihli Muharrem Karamamesi ile kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi ve bu idareye bağlı olarak, önceden açıkladığımız şekilde teşekkül eden "Tütün Rejisi Şirketi" Avrupa finans sermayesinin Osmanlı Devlet gelirlerinin yönetimini de ele geçirmesiyle sonuçlanmıştı. Bu yönetim biçimi daha sonra demiryolu, liman, tramvay, elektrik, havagazı, şehir suyu ve bazı maden ve sanayi işletmeleri ile yaygın hale gelecek ve bunun sonucu olarak Galata'nın eski efendilerinin bir kısmının proterleşmesi sonucunu yaratacaktır.

Gerçekte, ileride göreceğimiz gibi II. Abdülhamid devri boyunca büyük yaşam kavgası verecek olan Galata Bankerleri ve onların çeşitli finans ve ticaret kurumlarının bir kısmı dramatik sonuçlarla tarihe kanşırken, bir kısmı da tasfiye zorunluluğu içine düşeceklerdi. Bazı yerli bankerler ve iş adamları yabancılarla ortaklık denemelerine girişecekler, fakat bunlardan çoğu kısa zamanda tasfiye olacaktır.

Yabancı şirketlerin çoğalması, bankerlerin Galata Borsası'ndaki hâkimiyetine de kısa zamanda son vererek borsa işlemlerinin bu şirketlerin menfaatleri doğrultusunda gerçekleşmesine ağırlık kazandıracaktır.

Yabancı şirketlerin Osmanlı finansı ve ekonomisi üzerinde kontrolü ele geçirmeleri sonucu Osmanlı Bankası'nın da bu şirketlerin menfaatlerine dönük bir politika izlemesine yol açmıştı. Şöyle ki, Rumeli'de İstanbul şubeleri de dâhil olmak üzere on beş ve Anadolu'da ve Suriye ve Arap yarımadasında kırk üç, Kıbrıs'ta dört, Mısır'da üç ve Trablus'ta bir şube açmış olan bu banka eski banker ve sarrafların alışlagelmiş bütün işlemlerini de üstlenmişti. Özellikle para ikrazı, tahvil alım satımı, kambiyo işlemlerinde daha güven verici bir hale gelmesi, eskiden Galata'dan yönetilen ve taşra sarraflarına kadar uzanan küçük yan bağımsız denebilecek organizasyonu kısa zamanda çökertmişti. Yabancı işletmelerin çoğalması ile ortaya çıkan yeni ekonomik düzenden faydalanmak için Osmanlı topraklarında şubeler açan yabancı bankalar da çoğalmaya başlayınca geleneksel sarraflık büyük darbe yemişti. Nitekim Osmanlı Bankası ile âdeta anlaşmalı bir oligopol piyasası kuran Crédit Lyonnais, Deutsche Bank, Wiener Bank-Verein, Rus Dış Ticaret Bankası, Atina Bankası, Selanik Bankası, Deutsche Palestibe Bank, Anglo-Palestine Company Limited, The Anglo-Levantine Banking, Banque de Metelin gibi bankalar Birinci Dünya Savaşı'na kadar yaşamını sürdürürken, Galata Ban-

kerleri'nin gerek banka, gerek bankerlik ve ticarî kuruluşlar, asrın sonuna varamadan birer birer faaliyetlerini tatil etmek zorunda kalmışlardı. Baltacı, Kristaki, Boğos Mısırlıoğlu, Camondo ve Zarifi gibi ünlü Galata Bankerleri'nin 1864 yılında kurdukları "Société Générale de l'Empire Ottoman" adlı banka 1893 yılında, Tubini, Mihraz Duz ve diğer mahalli bankerlerin 1868 yılında kurdukları "Crédit Général Ottoman" Bankası 1899'da, 1872'de kurulan "Banque de Constantinople" 1894 yılında ve yine Galata'nın ünlü Bankerlerinden M. Viado, E. Eugenidi'nin 1872'de kurdukları "Société Ottoman de Change et de Valeurs" adlı banka da 1899 yılında faaliyetlerini tatil etmek zorunda kalmışlardı. Bu arada daha küçük boyutta ve genellikle şahıs ortaklığı ve işletmesi şeklinde faaliyet gösteren banker ve sarrafların büyük bir kısmı da aynı dönem içinde faaliyetlerine son vermek zorunda kalmışlardı.

Büyüklerin faaliyetlerini tatil etmesinin asıl sebebi, bunların Osmanlı hükümetlerine çeşitli yollarla avans verme işleminde başta Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Reji Şirketi ve diğer bazı şirketlerin bu işi üstlenmesi ile veya rakip duruma girmesiyle bir gerilemeden kaynaklanmıştır denebilir. İleride göreceğimiz gibi bu yabancı kurumlar ve şirketler dışa bağlı kaynakları ile Osmanlı hükümetlerinden kendi kâr maksimizasyonlarına uygun gelen her türlü işlemlerini sürdürmek için gerekli müsaade ve hoşgörüyü koparmak için avans işlemlerini kullanmışlardır. Ayrıca, Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonra dış borçlarının yönetimi de bu idareye geçtiği için bu idare kendi kontrolü altında olmayan avans ve iç kredi işlemlerine izin vermediği gibi, özellikle Osmanlı Bankası ve diğer yabancı bankaların hükümetle olan ilişkilerinde oligopol durumları muhafaza etmelerinde etkili olmuştur.

"Bu olaylar karşısında Galata Bankerleri'nin reaksiyonu ne olmuştur?" diye bir soru aklı gelebilir. Gerçekte bu bankerler ellerinden geldiği kadar yabancı sermayenin gelişine engel olmaya çalışmışlardır. Abdülhamid'in baş finans danışmanı olan Banker Jorj Zarifi yabancı sermaye tekliflerinin çok sıkı bir şekilde incelenmesinde ve birçoklarının reddedilmesinde büyük rol oynamıştır. Nitekim bu dönemde birlerce başvurudan çok azı kabul edilmiştir. Ayrıca gerek Rum ve Ermeni ve hatta Musevi cemaat reisleri, Patrikler, Hahambaşları sık sık Hükümete ve Padişaha başvurarak dindışlarını proleterleştiren yabancı sermaye ve şirketlerin daha etkili olmasını önlemişlerdir denebilir. Nitekim Doğu'da bir Ermenistan kurulması için büyük güçlerin yaptığı baskı karşısında Ermeni cemaatini temsilen Abdülhamid'e başvuran bir heyet "Aman Padişahım biz saltanatınızda, işimizin gücümüzün efendisi olarak yaşıyoruz, Amerika'daki, Avrupa'daki zengin Ermeniler veya Ermeni kökenli olduklarını ileri sürerek topraklarımıza gelip yerleşecek fırsatçılar bizi kendilerine kul ve köle yapacaklar" şeklinde bir ifade ile şiddetle karşı çıkmıştır. Rumlardan ise bazı tahriklere ve vaatlere kanarak İstanbul'daki işlerini tasfiye edip Atina'ya yerleşip sarraf veya bankerliklerini orada sürdürenlerde görüldüğü üzere, sonuç daha da kötü olmuştur. Atina'da daha ilk haftalarda başları vergi memurları ile belaya girmiştir. "Burası İstanbul değil, çıkar bakalım defterleri ve makbuzları" diye işe başlayan memurlar hem rüşvet almışlar ve hem de vergi cezasını vermişlerdir. Çoğu İstanbul'a tekrar geri dönmüş ve ilk gördüğü kimseye neden döndüğü sorulduğunda "Aman kardeşim, orada hem rüşvet ve hem de vergi alıyorlar" demekten kendilerini alıkoyamamışlardır.

Ama artık İstanbul'da yabancı sermaye ve yönetimin acımasız rekabeti ve kapitülasyonlara dayanan imtiyazları karşısında tutunmak mümkün değildir. Tek çare tezgahı kapatıp, bir yabancı bankaya veya şirkete memur olarak girmektedir. Bu sayede yabancı şirketler ve bankalar eski banker ve sarrafları ve bunların çıkarları ve okullarını yeni bitirmiş çocuklarını

düşük ücretlerle istihdam etmek olanağını bulacaklardır. Ama bu banka ve şirketlerde çırağıktan üst kademelere çıkmanın yolu da artık tıkanmıştır. Örneğin Galata Bankerleri'nin kurdukları bankalara hademe olarak girip, müdür olarak çıkanlar bulunduğu halde, Cr dit Lyonnais'e giren bir Rum, Ermeni, Yahudi başlangıçta ne ise sonunda da o olarak kalacaktır.  nl  Banker Fernandez'in oğlu bir yabancı bankanın banko memuru olarak senelerini verecek ve bir küçük hatası sonucu emeklilik hakkı yenecek ve hayatını Musevi cemaatinin babasının hatırasına hürmeten yaptığı birkaç liralık yardımıyla sona erdirecektir.

Fakat bu proleterleşme dahi bir zaman sonra tıkanmaya başlayacak ve Galata'nın eski beylerinin çocukları ve torunları "lumpen proletarya" arasına katılacaktır. Nitekim 19. asrın sonuna doğru Osmanlı Bankası'nın taşra şubelerinde çalıştırılmak üzere açtığı bir memurluk imtihanına yüzlerce diplomalı Rum, Ermeni ve Musevi ge ek katılacak ve bunlardan ancak yirmi kadarı işe alınacaktır. Reji müdürü Lambert, hatıratında Avrupa'da yüksek öğrenim görmüş azınlık ge eklerinin Reji'de görev alabilmek için ne türlü yollara başvurduğunu acı bir lisanla anlatmaktadır. Bu şirketlerin yüksek kademe idarecilerine damat olmak muradına erişmemiş olanların bir memuriyet kapmaları artık bir mucize haline gelmişti. Oysa eski dönemde cemaat içinde olduğu kadar, bir meslek  dayanışma da vardı. Nitekim eskiden bankerler rakip bankerlerin bile çocuklarına ve akrabalarına iş vermekten  ekinmezlerdi. Bir bankerin yanına çıkar giren bir ge ek dürüstlüğünü ve namusunu muhafaza edebildiği taktirde istikbalini garanti altına almış demekti. Hatta bazı ge eklik hataları bile hoşgörü ile karşılanırdı. Ama artık durum değişmişti, kapıda bekleyen ve daha ucuza çalışmak isteyen o kadar ge ek vardı ki, yabancı şirketlerin yöneticileri en ufak bir kusuru olan memurun işine hemen son verebiliyorlardı.

2. Bir Bankerin Acıklı Sonu "Zianetto" Olayı

Düyun-ı Umumiye İdaresi ve yabancı şirketlerin kuruluşlarından sonra yabancı sermayenin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisi yukarıda açıkladığımız şekilde sürüp giderken, ortaya bir de yabancı piyangolar meselesi çıkmıştı. Takip eden bölümde göreceğimiz gibi, bunlardan en önemlisi olan Hamburg Piyangosu sağladığı yüksek yüzde komisyon sayesinde Galata'da bazı bankerlerin bu piyangoonun bayılığını yapmasını normal karşılanabilirdi. İşte bu bankerlerden biri de Galata'da bankerlerin işgal etmiş olduğu komisyon hanında 18. No.'da faaliyet gösteren G. D. Zianetto Bankası idi. Mösyö Zianetto büyük bankerler bir tarafa bırakılacak olursa, 19. asrın son yirmi yılında kendisinden zaman zaman şüphe edilmekle beraber, gazetelere verdiği ilanlar ve hakkında çıkan müspet yorumlarla tipik bir orta dereceli Galata Bankeri idi. Kendisini, zaman zaman halkı dolandırdı ve tehlikeli spe  lasyonlara girişen sarraf ve bankerlerden ayırt etmek için devamlı olarak "La Turquie", "Moniteur Ottoman" "La Moniteur Oriental" gibi Beyoğlu basını ile "Vakit", "Tercümanı Hakikat", "Mizan" gibi Babiâli basınında işlemleri hakkında ilan vermeyi kendine bir görev kabul etmişti. Hatta, aşağıda göreceğimiz gibi zaman zaman bu gazetelerde hakkında  ıkanan dedikoduların asılsızlığını bildiren yazıların çıkmasını da sağlayacak kadar basın ile ilgisini  lerletmişti.

Zianetto'nun devamlı olarak ilanını basan "La Turquie" adlı günlük Fransızca gazetede zaman zaman bu banker hakkında bazı gazetelerde çıkan dedikodulara karşı onu savunan yazılardan birini burada özetleyerek konuya girmek istiyoruz. Bu gazetenin 25 Mayıs 1882 tarihli sayısında  ıkanan bu dedikodulara karşı savunan şöyle bir yazıya rastlamaktayız:

"Galata'daki Mösyö Zianetto'ya ait banka ve kambiyo işletmesi ile halkın saflığını istismar ederek birer kumar tezgâhı olarak çalışan bazı sarraflarla karıştırmak büyük hata ve haksızlık olur.

On beş yıldan beri Galata'da faaliyette bulunan Zianetto müessesesi hiçbir zaman kanun ve nizam yolundan ayrılmamıştır. Bu müesseseden şimdiye kadar tahvil, hisse senedi, piyango bileti, faiz taahhüt kuponu, primli tahviller satın alanlar daima memnun oldukları gibi bu firma hiçbir zaman müşterilerine karşı taahhütlerini yerine getirememelik etmemiştir.

Gazetemizin Hamburg piyangosu hakkında yazmış olduğu tenkit ve suçlamalardan bu müessese hakkında da bir şeyler çıkarmak isteyenlerin bulunduğunu gördükçe cidden büyük üzüntü duyuyoruz.

Mösyö G. D. Zianetto'nun bütün işlemleri daima her türlü anlamda doğruluğa dayanmıştır. Bu işlemler devlet tahvilatı satışı, kambiyo muameleleri, bankacılık, Borsa'da kurtaj vesair operasyonlar ile Yunan Hükümeti tahvilatının satışından ibaret olup, halkın büyük ölçüde itibarını kazanmıştır. Bu müessese son günlerde, Viyana'nın en önemli bankalarından biri ile yaptığı anlaşma ile müşterilerine 1881 Sırbistan tahvilatını en iyi bir şekilde sunmak fırsatını elde etmiştir."

"La Turquie" gazetesinde yukanda sunduğumuz açıklamanın yapılması o günlerde Hamburg Piyangosu'nun Galata Piyasası'nda gördüğü rağbeti fırsat bilen bazı açık gözlerin piyasaya sürdükleri sahte piyango biletlerinden kaynaklanmaktadır. Gelecek yazıda göreceğimiz gibi, o günlerde gerek bu Hamburg Piyangosu'nun ikramiye ve çekilişleri ve gerek çeşitli kupürlerdeki biletleri Galata'da büyük rağbet görmüş satıcılar ve bayiler müşteri çekmek için müşterilere yanlış bilgiler vermiş, piyangonun ikramiye yüzdesini suni olarak yüksek göstermişlerdi. Banker Zianetto da bu piyangonun bayii olarak 1882 Mayısının son günlerinde, "La Turquie"de dâhil olmak üzere, birçok gazeteye şu ilanı vermişti:

"G. D. Zianetto banka ve kambiyo müessesesi sayın müşterilerine ve hürmetkâr halka çok avantajlı Hamburg piyangosu'nun çekilişinin 14 Haziran 1882 günü yapılacağını bildirmek şerefine nail olmuştur.

Çok tanınmış olan bu piyango 93.500 numaradan oluşmaktadır. Bu çekilişin en büyük avantajı işbu numaralardan 47.000'nin en büyük ikramiye olan 500.000 Frank ile birlikte piyango sahiplerine bir ikramiye sağlamasıdır.

Bilet fiyatları:

Tam bilet 110 Kuruş

Yarım bilet 55 Kuruş

1/4 bilet 27,50 Kuruş

1/8 bilet 13,75 Kuruş

Taşra'da bulunanların siparişlerini sipariş mektubu ile birlikte almak istedikleri biletlerin bedelini göndermeleri rica olunur. Bilet bedelleri gönderilmeden yapılan siparişlerinden dolayı müessesemiz hiçbir mesuliyet kabul etmez.

İhtar: G. D. Zianetto müessesesi müdüriyeti bazı seyyar satıcıların müessesemize ait olduğunu söyleyerek bu piyangonun biletlerini sattıklarını haber aldığından, üstünde müessesemizin resmi damgası bulunmayan biletleri satan alamlarını rica ederiz. Zira müessesemiz satığı her bileti kime satıldığını özel bir deftere adresi ile birlikte kaydetmektedir."

İleride göreceğimiz gibi, Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşu ile Osmanlı tahvilatının konsolide edilerek yerine yeni tahvilat çıkarılmış olması, özellikle küçük bankerlerin bu tahvilat üzerinde muamele icrasını tamamen ortadan kaldırmıştı. Düyun-ı Umumiye ile anlaşmış olan Osmanlı Bankası, bu tahvilatın alım satımını âdeta tekeline almış bulunuyordu. Bu sayede mevcut Osmanlı tahvilatı üzerinde eskiden olduğu gibi Borsa'da spekülatif işlemler yapma olanağı da kısıtlandığı gibi, tahvilatın faiz ve anapara ödemeleri muntazam yürütüldüğünden ikinci el alım satımları azalmış, ancak Borsa'da repor ve depor işlemleri ile kısıtlanan yeni bir düzen yaratılmış. Bu durumda sarraflar kendilerine başka işler aramaya koyulmuşlar ve yabancı piyango ile bazı büyük bankerlerin piyasaya sürdükleri Osmanlı tahvilatı ile demiryolları tahvilatlarının faiz taahhüt belgelerini alıp satmaya başlamışlardı. Özellikle Piyangolu Rumeli Demiryolları tahvilatı hâlâ bu sarraflar için riskli olduğu kadar önemli bir gelir kaynağı olmaya devam ediyordu. İşte yine Zianetto bu konuda İstanbul'da yayımlanan "Oriental Advertiser" (Moniteur Oriental) adlı gazetenin 20 Ekim 1888 tarihli sayısında şu ilanı vermektedir:

"Rumeli Demiryolları tahvilatı piyangosuna iştirak belgeleri ihraç etmek hakkını elde etmiş olan müessesemiz, müşterilerine, çekilişi 1 Aralık 1888 tarihinde yapılacak olan Rumeli Demiryolları tahvilatı ikramiyesine iştirak paylarını aşağıdaki fiyatlarla sunmak şerefinde bulunduğunu ilan eder:

Tam numara için 5 kuruş; dörtte bir numara için 2 kuruş; 50 numara birden 100 kuruş; 25 numara birden 50 kuruş; 10 numara birden 20 kuruş; 5 numara birden 10 kuruştur. Aynı Rumeli tahvilatının orijinaleri Borsa fiyatına satılmaktadır. Müessesemiz ayrıca büyük güvencilik arzeden ve çok sayıda kazanç olanağı sağlayan 1888 Sırbistan tahvillerini 15 Frank karşılığında arzetmektedir. Bu tahviller 45 yıl geçerli olup tahvil sahipleri bu müddet zarfında yılda üç defa yapılacak piyango keşidesinde iştirak hakkına sahip olmaktadır. En büyük ikramiyesi 300.000, 250.000, 200.000 Frank vs. şeklinde düzenlenmiştir. Her tahvilat yılda iki defa piyango çekiliş hakkına sahiptir, daha evvel prim kazanmış (piyangodan) olan tahvilat dahi şimdilik yılda 12,5 Frank tutarında amortisman payına hak kazanacaktır. Bu pay ileride 40 Frank'a kadar yükselecektir. Bu tahvillerin müessesemizin damga ve kaşesini havi olmaları gerekmektedir. Bu durumda olan adı geçen tahviller her zaman müessesemizce 14 Frank'a geri alınacağı gibi, ileride tabii yükselmesi beklenen borsa fiyatı üzerinde işlem görülecektir. Tasradan gelen talepler tahvilat bedelini içeren havale ile birlikte gönderilmelidir.

Yukandaki ilanda görüldüğü gibi, bazı ikramiyeli tahvilatın bir özelliği de tahvilden bağımsız olarak bir tahvile ait olan ikramiye hakkının piyasada özel olarak satışı idi. Örneğin Zianetto'da Demiryolu tahvilatının ikramiye hakkını kendisine devreden kişilerden faydalananak kendi nam ve hesabına bastırıldığı belgeleri piyasaya sürüyordu. Aslında bu iş çok suistimale müsaitti ve bu sebepten birçok sarraf bu sayede büyük paralar kazanmıştı. Zira her keşide sadece kazanan numaralar resmen ve gazetelerde ilan olunuyordu. İleride Lots-Turc diye anılan ikramiyeli Rumeli Demiryolları tahvilatı hakkında geniş açıklamalarda bulunurken bu konuya tekrar değineceğiz.

Fakat Zianetto'nun bu kârlı işleri öylece sürüp devam etmemişti. Nitekim Serveti Fünun Dergisi'nin 284. sayısında (2 Ağustos 1897) ek kısmının 190. sayfasında şu habere rastlamaktayız:

"Mahkeme kendisine banker namı vererek hile üzerine muamele icra eden ve tatili tediyat eylemesinden dolayı aleyhine Ticaret-i Bahriye mahkemesince ikame olunan iflas davası üzerine hileli müflis olduğuna karar verilen Corci Zianetto Efendi'nin Pazartesi günü Cinayet Mahkemeyi Âliyesi'nde mahkemesi yapılmış ve suçlu irtikâp ve hile ile iflas ettiği tebeyyün eylediğinden, üç sene müddetle küreğe mahkûm olmasına karar verilmiş ve karar mahkemece tebeyyün kılınmıştır.

Corci Zianetto'nun iflas ilanından sonra sendika tayin olunup kendilerinden bilgi almak üzere mahkemeye celp edilen zevat, mahkûmun ticaret defterlerini on beş gün müddetle muayene ederek borsa oyunlarında 32.00 Lira kaybettiğini iddia ettiği ve bu meblağ defterlerde kayıtlı olduğu halde Ticaret Kanunu'nun gerektirdiği usûl ve kaidelerden mevcut defterlerde eser görülmediğinden, bir şey anlamadıklarını beyan etmişlerdir."

Aslında o günlerde iflas eden, işini bırakıp izini kaybeden Avrupa'ya kaçan, hatta intihar eden banker ve sarraflara rastlamaktayız. Fakat Zianetto gibi yirmi senelik bir zaman içinde aşağı yukarı hergün birkaç gazetede ilanı ve açıklamaları görülen bir bankerin hileli iflası ve küreğe mahkûm oluşu çok anlamlıdır. Bu bir bakıma ileride de daha açık bir şekilde göreceğimiz gibi, bankerlerin proleterleşme devrinin bir göstergesidir. Zira 1875 yılından evvel banker ve sarraflar arasında meslekî ve ekonomik, sosyal dayanışma Zianetto örneğindeki iflas türünü önleyici bir nitelikte idi.

Galata'da Piyangoculuk Hamburg Piyangosu Soygunu

1. Piyangoculuğa Rağbetin Sebepleri

Galata Borsası'nın ve Galata'nın sarraf ve bankerlerden oluşan finans piyasasının özelliğinin spekülâtif hareketlere dayandığını daha önce de işaret etmiştik. Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonra Osmanlı tahvilatı, yeni tahvilat ile değiştirilip konsolide edilmişti. Sonra yeni tahvilatın borsa değerleri zaman içinde bir istikrar göstermeye başladığından, borsa oyunları ve spekülasyon kazançları eskisine oranla büyük ölçüde düşmeye başlamıştı. Bu sebeple piyasa, spekülasyona müsait yeni evrak peşine düşmüştü. Nihayet içeride ve dışandaki arayışlardan sonra piyangoculuk en uygun alternatif olarak belirlenmişti. Bu piyangolardan en önemlisi ve birtakım araçlara saf ve cahil halkın sırtından milyonlar kazandıran Hamburg Piyangosu adı ile anılanı idi. Gerçekte bu piyangonun gördüğü rağbet üzerine Galata'da taklitleri çıkacaktır. Sırası geldiği zaman onlardan da bahsedeceğiz.

14/15 Mayıs 1883 tarihli "La Turquie" gazetesinde Hamburg Piyangosu nedir?" sorusuna cevaben: "Bütün memleketlerin saf insanlarının ve özellikle Doğu memleketleri insanlarının körü körüne paralarını yatırdıkları ve bütün tasarruflarını kaybettikleri bir istismar belgesidir" diye yazmaktadır.

Galata piyasasında bir anda büyük rağbet gören ve bayiliğini kapabilen bütün sarraf ve bankerleri bir anda zengin eden bu piyango aslında bir müddetten beri canlılığını kaybetmiş olan Galata'yı tekrar eski günlerine getirmeye yetmişti. Gerçekte, ileride bir olay dolayısıyla etraflıca ele alacağımız "Lots Turc" olarak anılan Rumeli Demiryolları tahvilatı da ikramiyeli idi. Yüzde bir faiz getiren bu tahvilat kura usulü ile yapılan çekilişlerde anapara iadesi ve prim verme gibi özelliklerle cazip hale getirilmişti. Yılda iki defa yapılan çekilişlerde on kadar tahvil itfa olunuyordu. Böylece nominal değerın çok altında alınıp satılan bu tahvilin itfası nominal değer üzerinden yapıldığından, kurada kazananlar bu fark kadar bir gelir sağlıyorlardı. Ayrıca bu tahviller, üzerlerinde yazılı olan numaralarına göre yine yılda iki defa kura ile çekilen prim hakkına sahiptiler. Bu sebeple Galata Piyasası'nda bu tahvilin, örneğin çekilişe hak kazandıran primüs belgeleri alınıp satılabiliyordu. Şöyle ki, bazı tahvilat sahipleri piyango hakkını aracı banker ve sarraflar vasıtasıyla başkalarına devredebiliyorlardı. Ama Hamburg Piyangosu bu piyangoculuğun, aşağıda göreceğimiz gibi, çok daha geliştirilmiş bir şekli idi. Bu geliştirilmiş şekli dolayısıyla da birçok kimsenin aldatılması kolaylaşmış oluyordu.

Hamburg Piyangosu, daha önce denenmiş ve büyük paralar kazanılmasını sağlamış olan Frankfurt Piyangosu Alman Hükümeti tarafından yasak edildikten sonra ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, bu yıllarda Almanya himayecilikten serbest piyasa ekonomisine geçmiş ve bu sebeple ticarî ve iktisadî hayata devlet müdahalesi tamamen kalkmış gibi idi. İşte bundan faydalanan Hamburg'lu bir grup banker bu kentin adını taşıyan bir piyango tertip etmişti. Almanya'nın o günlerde dış açılma heveslerine uygun olarak da bu piyango özellikle Romanya, Türkiye ve hatta İran'a kadar giden bir yol katetmişti.

Piyangonun en büyük özelliği ve belki de işin püf noktası veya onu cazip kılan tarafı 100.000 numaraya ve 50.800 adede varan ikramiye sağlaması idi. Fakat aşağıda göreceğimiz gibi, bayiler bu piyangonun bu özelliğini bertaraf edecek bir sürü işleme girişeceklerdir.

Aslında Hamburg Piyangosu'nun en büyük özelliği dünyanın her tarafında bayileri bulunmasından ileri gelmekte idi. Fakat bayilerin oyunlarından bahsetmeden önce bu piyango hakkında teknik bilgi vermede fayda görürüz. Bu aynı zamanda halkın nasıl kandırıldığını da ortaya koymamıza yardımcı olacaktır.

Hamburg Piyangosu yılda yedi defa çekilen bir piyango idi. Her çekilişte tam bilet için ödenecek fiyatlar aşağıdaki gibi farklı idi:

1. çekiliş	6 Mark 6,96 Frank
2. çekiliş	12 Mark 13,80 Frank
3. çekiliş	18 Mark 20,70 Frank
4. çekiliş	24 Mark 27,60 Frank
5. çekiliş	24 Mark 27,60 Frank
6. çekiliş	24 Mark 27,60 Frank
7. çekiliş	12 Mark 13,80 Frank

Bu fiyatların açıkça ilan edilmiş olmasına rağmen örneğin bütün çekilişlere hak kazanmak için toplam 120 Mark veya 138 Frank ödemek yeterli olduğu halde, Galata'da işleri basitleştirmek bahanesi ile bayiler müşteriden yedi çekilişe hak kazanmış bir bilet için yedi Osmanlı Lirası almakta idiler. Böylece aslında seksen kuruş yerine yüz kuruş alarak açıktan 20 kuruş kazanmakta idiler. Biletlerin zaman zaman karaborsaya düştüğünü hatırlatırsak bu farkı ödemeye hemen razı olanların bir hayli olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Fakat iş bununla da bitmemektedir. Örneğin aslında 6 Mark yani 6,90 Frank fiyatı olan birinci çekiliş biletlerini bayiler asıl değeri olan 33 kuruş yerine 100 kuruşa satmakta idiler. Bunun sonucu olarak eğer ilk çekilişte bir bilete ikramiye isabet ederse bilet yanmış olacağından bayi müşterinin sırtından 1,4 Mark yani 67 kuruş kazanmış olmakta idi. Bayiler bir Osmanlı Lirası karşılığında sattıkları ilk üç çekilişe iştirak haklarından bu şekilde özel kârlar sağlarken, 4. 5. 6. çekilişler için bin türlü bahaneler ile müşteriden bir liradan fazla koparmaya çalışmakta idiler. Bu biletleri toplayıp da karaborsa yapanlar da vardı. El altından satıyorlardı, çünkü bu çekilişlerin ikramiyesi daha yüksekti.

Yedi Osmanlı Lirası ödeyip de bütün çekilişlere hak kazanmış biletleri alanların, bu başanya nail olanların azınlıkta olmalarına rağmen, sonradan başlarına türlü işler gelebiliyordu. Hatta iddia edildiğine göre, Galata'da satılan gerçek Hamburg Piyango biletleri değildi. Bayilerin çoğu bileti değil ikramiye kazanma hakkını veren üstünde bir veya birkaç numara yazılı basılmış kâğıt parçalarını Hamburg Piyangosu diye piyasaya sürmüşlerdir.

Hamburg Piyangosu aslında talih oyunu olarak çok ileri bir tekniğe dayanmakta idi. Şöyle ki, alıcıları âdeti içkiye alıştırır gibi bu piyangoya alıştırmak politikası başan ile yürütülüyordu. Örneğin, eğer ikramiye ilk çekilişte çıkarsa bilet sahibi diğer çekilişler için bilet parasını ödemiş olduğu halde iştirak hakkını kaybediyordu. Eğer bilete ilk çekilişte küçük bir ikramiye veya amorti isabet etmişse diğer çekilişler için yatınlan para da geri verilmekte idi. Eğer bu durumda olan kişi oyuna devam etmek yani diğer çekilişlere iştirak etmek isterse bayiye örneğin yapılmış olan ilk çekilişin maliyetini ödemesi gerekiyordu. Ayrıca, örneğin bir kişiye herhangi bir keşidede ikramiye çıktığında bu ikramiyenin tümü veya bir kısmı gelecek çekilişlere katılma hakkı belgeleri ile ödenmekte idi.

Bayiler ayrıca her ikramiye kazananın ikramiyeyi bizzat ödemek karşılığında yüzde 10 hatta 15'e varan komisyon almakta idiler.

Böylece 1883 yılında İstanbul'a gelen Hamburg Piyangosu yedi sekiz yıl süre ile Galata'da büyük rağbet görmüş, fakat bayilerin daha çok kazanma ve kazandırma gayretleri sonucu her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de çok kötü sonuçlar doğurmuş ve sonunda Alman Hükümeti tarafından yasaklanmıştır.

Geçen bahiste iflasını konu ettiğimiz Zionette de bu Hamburg Piyangosu'nun kurbanlarından biridir. Zira bu piyango sadece halkı değil birçok bayiye de peşinden sürükleyerek uçuruma yuvarlamıştır. Banker Canito'nun da bunlardan biri olarak 10 Şubat 1888 yılında "Tarık" gazetesinde Hamburg Piyangosu ile ilgili şu ilanı verdiğini görmekteyiz:

Mösyö Canito'nun ilanidir.

Frenk Şubat'ının birinde ve ikisinde keşide olunan üçüncü kurasında 60.000 Mark kazanmış olan Hamburg ikramiyeli tahvilatının 45.202 numarası tediye ve mezkûr numaralı bilet istek edenlerin intizarına arz olunmuştur.

Mezkûr biletin sekizde birinin sahibi henüz ortaya çıkmadığından, üçyüzelli lira kadar tutan istihkakını almak üzere numarası ile beraber mağazamıza müracaata davet olunur.

Corc Canito

Canito gibi bazı bayiler, bayiliğin getirmiş olduğu yüksek kârlarla da yetinmeyerek biletlerin bir kısmını kendilerine alıkoymuyor ve böylece kumara büyük ölçüde iştirak ediyorlardı. Bazı bayiler çekiliş gününe yaklaşıldıkça şu veya bu bahane ile bilet fiyatlarını yükseltiyor ve bu yüzden elerinde satılmamış olarak kalan biletlerle de talihlerini deniyorlardı.

Fakat işin en önemli tarafı çekilişlerde kazanan numaraların ilanından kaynaklanıyordu. Taşralarda dahi alıcı bulan Hamburg Piyangosu'nun kurada kazanan numaralarını bayiler kendilerine reklam olsun diye kapıların önüne astıkları gibi el ilanı haline getirerek dağıtıyorlardı. Bazı açıkgozler örneğin Galata'da satılmış olan bir bilete ikramiye çıktığı halde baş-

vuran olmadığını görünce elindeki piyango biletinin numaralarını değiştirip, ikramiye kazandığını söyleyerek bayiye başvuruyor, iş polise ve mahkemelere aksediyordu. Fakat daha da önemlisi ikramiye çıktığı halde belirli zamanda başvuruyu yapamayan bilet sahibinin ikramiye hakkı ortadan kalktığı için, bayiler bundan faydalanıyorlardı. Hele küçük bir dükkânda tek kişi olarak çalışan bayiler ortadan kaybolarak hem piyango idaresini hem de müşterileri dolandırmış oluyorlardı.

2. *Hamburg Piyangosu'nun Açtığı Çığır: Galata Yine Ümit Dağıtmaya Başlıyor*

Hamburg Piyangosu'nun Galata'da gördüğü rağbet, bir taraftan bütün İstanbul ve hat- ta taşra halkını bu esrarengiz piyangonun peşinden koşmaya sevkederken, Galata'nın ünlü bankerleri "Primüs" adını verdikleri ve yeni getirilen makinalarla "Darphaneyi Amire" mat- baasında tıpkı Avrupa'dan gelen her türlü değerli evrak ve piyangolar gibi parlak kâğıtlara renkli olarak basılan ümit dağıtan kâğıtları pazarlamaya koyulmuşlardı. Özellikle memurlar yabancı ve azınlıkların Rusya Savaşı sonrası işlerini yine eskisi gibi yoluna koyarak kazandık- ları büyük paralarla görkemli yaşantılarına biraz olsun ayak uydurabilmek için yine 1875 yılından önceki senelerde olduğu gibi Galata Piyasasına yönelmişlerdi.

Abdülhamid Devri'nin ilk yıllarında Osmanlı Maliyesi, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin getirdiği yeni düzenle daha istikrarlı hale gelmiş olmasına rağmen, önemli devlet gelirlerini bu idareye kaptırdığı için, özellikle memur maaşlarının ödenmesinde büyük sıkıntıya düşmüştü. Bu durum Galata'nın iki yönden faydalanmasına yol açmıştı: Birincisi maaşların zamanında ödenememesi yüzünden memurlara verilen maaş senetleri banker ve sarraflara kırdınlarak tefeciliğin tekrar bütün şiddeti ile yürürlüğe girmesinden kaynaklanıyordu. İkincisi ise memur- ların maaşlarına ek gelir sağlamak için Galata'nın düzenlediği her türlü talih oyunlarına baş- vurmak çaresizliği ile ortaya çıkmıştı. Bunun sonucu olarak vaktiyle devlete avanslar vererek ve hazine bonolarını düşük fiyatlarla ele geçirerek büyük paralar kazanan bankerler bu yolu Düyun-ı Umumiye ve Reji Şirketi'ne terk ettikleri için, yitirdikleri kazanç kapılarını bu defa memurların sırtından telafi etmek yoluna girmiş oluyorlardı.

Fakat bu yeni düzen ve getirdiği kötü sonuçlar Abdülhamid devrinin ilk yıllarından iti- bare başlıyan sansür ve basını kontrol sebebiyle pek açığa çıkmıyor, memurların sarrafların eline düşmeleri dolayısıyla uğradıkları ziyanlara karşı basında ne bir habere ne de bir yoruma rastlanmıyordu. Ancak 1908 Hürriyet hareketinden sonra geçmişte olan bu gibi olaylar bütün ayrıntıları ile basında yer almaya başlamıştı. Bunlara bir örnek vermek üzere "Nemci Terakki" adlı haftalık bir gazetenin 10 Eylül 1908 tarihli sayısında yayımlanan "Camii Şerif Hademeleri ve Sarraflar" adlı bir başyazıyı buraya olduğu gibi aktarmayı gerekli buluyoruz:

"Bugün Hazineyi Evkaf'ın en mağdur en biçare olanları Camii Şerif hademeleridir. İstanbul'da birkaç büyük cami müstesna olduğu halde, diğerlerinin hademe ve görevlilerin ücretleri ailelerinin birkaç günlük iaşesine yetebilecek bir miktar paradan ibarettir. Bununla beraber devr- i istibdat evkaf dairesi memurları her ay maaşlarını aldıkları halde, bi- çare cami hizmetlileri ancak yılda beş altı aylık alabilirler ve iâşe cihe- tindен duçar oldukları güçlükler kendilerini evkaf binası altındaki dükkânlarda sarraf nâmı ile medeniyet ve insaniyet filokserası (bağları

mahveden parazit) denebilecek insanların merhametsiz ellerine düşürüyordu.

Bu sarraflarda merhamet denilen şeyin eseri bile yoktur. Zavallı hademe elinde aylık yirmibeş kuruşluk koçan olduğu halde sarrafa gelir. Biçarenin zaruret, müzayaka iliklerine işlemiş, saf saf, sarrafın yüzüne bakar. Mihal Efendi yahut Kadioğlu bilmem ne efendi, falan efendi şu koçanı alır mısınız? der. "Para yok" yahut "piyasa elli kuruş yahut kırk kuruş" cevabını alır. Fakat hademe şimdi ihtiyaç içinde eziliyor. Razi olur, ayda yirmi beş kuruştan ibaret ücretini yüzde elli eksikle kırdırır. Bir yıllık ücreti olan üçyüz kuruşa karşılık yüzeli kuruş alır; alır ama hem Mecidiye yirmi kuruştan hesap edilir hem de İngiliz yahut Fransız Lirası olarak tasfiye edilir. Bu halde sarraf yüzde elli esastan, yüzde beş Mecidiye farkından istifade eder. İşte bu suretle senelerce devam eden Eukaf'ın altındaki sarrafların hademe hakkındaki istibdadı da 11 Temmuz'a (Hürriyetin ilan tarihi) belki de Ağustos başına kadar devam etti.

Ne zaman ki hürriyet ve adalet ilan olundu, maaşlar istibdat ve zulüm devrinde olduğu gibi üç ayda bir sadaka gibi verilmeyip her ay maaş sahipleri maaşlarını, hademe ücretlerini alacağına kanaat hâsıl oldu, sarrafların işi de başka renk kesbeyledi. Çünkü yukarıda yazıldığı üzere hademelerin ekserisi sarrafların ellerinde öyle bir zebun hale getirilmişti ki, yüzde yetmiş beş eksigi ile bir sene sonra gelecek ücreti bile satmaya mecbur olmuşlardı. Ağustos başında Temmuz maaşının ödenmesi kararlaştırıldı. Zaruret dolayısıyla koçanını sarraflara kaptırmış olan biçare hademeler ne yapacaklarını şaşırıldılar. Sarraflar ise, kucak kucak paraları Hazineyi Eukaf'tan alıp kasalarına yığıyorlardı. Nihayet keyfiyet Eukaf Nazırı atufetlu Ekrem beyefendiye anlatıldı. Birkaç gün sonra Nazır beyefendi herkesin koçanını sarraflardan alıp istikakını Eukaf hazinesinden aylık çıktıkça kendisi almasını ve sarraflar yedinde bulunan koçanlar para almak için müracaat edildikçe alikonulup sahibine iade edilmesi yolunda emir vermiş olduğunu memnuniyetle haber almıştık. Bu defa işittiğimize göre, Eukaf Meclisi İdaresi tarafından koçan ve mühür kimin elinde ise, koçanın havi olduğu meblağ ona verilmek gerekeceğine dair bir karar verilmiştir. Eğer hakikat ise bu kararın hademe hakkında reva görülemeyecek kadar kadri mucip bir karar olduğuna şüphe yoktur.

İstibdat devrinde üç ayda bir maaş olarak geçinemeyeceğini düşünen bir imam, bir hatip yahut bir müezzin efendi ayda elli yahut yüz kuruştan ibaret olan ücretini yüzde elli yahut altmış kuruşa sarrafa darlık durumunun tesirinde olarak kırdırmıştır. İki ay sonra devr-i adalet ilan edilerek maaş ve ücretlerin her ay verileceğine herkes inanmış, şu sekiz ay süresince her ay aylık verildikçe zavallı fakir hademe kıvrım kıvrım zaruret ve ihtiyaç ateşi içinde kıvranıırken, sarrafın gaddarane muamelesi neticesi olarak o fakirin hakkını kasalarına doldurmasına hangi utcdan rıza gösterir?

Ama denilecek ki, sarraf ücret sahibine verdiği paradan vazgeçip koçanları sahibine mi iade etsin? Biz de deriz ki "Hayır, kimse kimseden zarar görmemelidir". Bunun için iki şık vardır: Sarraflar istibdat devrinde alınabilecek altı aylık şekle göre kırmış oldukları koçanların sahipleri ile uyuşarak yüzde on hesabı ile yeniden hesap edip birer miktar daha para vermeli yahut maaş çıktıkça parti parti ödenmek üzere bir mukavele yaparak koçanı sahibine iade etmelidir.

Yine tekrar ediyoruz ki, bugün Eukaf'ın en mağdur memurları camiî şerif hademeleridir. Bunlar İslam mabetlerinin ve İslam dinin gayyur hademeleridir. Eukaf Nazırı beyefendi hazretleri hademenin bu babda olan hukukunun muhafazasını temin edecek..."

Meşrutiyet devrinde, istibdat devrinde sarraf ve bankerlerin para ve kredi piyasasına hâkimiyetlerinin ne ölçüde devam ettiğini ileride göreceğiz. Şimdi geriye dönelim ve Hamburg Piyangosu'nun Galata'da açtığı çığın sonuçlarını görmeye çalışalım. "Tarık" gazetesi-nin, 21 Eylül 1884 tarihli sayısında piyango üretmede Galata Piyasası'nın gücünü gösteren şöyle bir yazıya rastlamaktayız:

Zarifi (meşhur banker Jorj Zarifi) bankasının teminatı altında olarak Kulaksızoğlu Efendi'nin satmakta olduğu Primüs'lerin aslı Darphaneyi Amire'de 1300 senesi Rumî Eylül'ün on yedinci günü keşide olunacak ve bunlardan elli numarası dört yüz bin ve diğer dört yüz numara dahi yüz altmış bin Frank anapara kazanacaktır.

Yirmibeş adet numara bir yerde olarak tam piyangoya istihkak kazanacak primüslerin beheri bir lirayı Osmaniye ve ayrı ayrı tam piyangoya istihkak kazanacak primüsler yedibuçuk kuruşa ve yarım primüs bileti beş kuruşa ve dörtte biri üç kuruşa olarak adı geçen efendinin dükkânında satılacaktır. On bileti bir arada alanlar için dahi bir adedi fazladan verilecektir.

İşbu piyangonun keşidesi Ramazan bayramına rastlaması cihetiyle muayyen zamanda yani bayramdan iki gün evvel keşide kılınacaktır.

Galata'da Köprübaşı N.33

Kimbilir bu Ramazan Bayramı'nda bayrama zengin girerek veya birkaç liralık ikramiye ile çoluk çocuğuna bir şeyler almak hayaline kapılan kaç kişi Markar Efendi'nin dükkânına uğramıştır. Nitekim iki üç gün sonra aynı Markar Efendi elindeki primüslerin hepsini sattığını ilan edecektir.

İstanbul Su Şirketi'nin Kuruluşu

1. Galata Bankerlerine Sağlanan Yeni Fırsatlar

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonra, Galata Bankerleri'nin büyük ve küçükleri için bir gerileme devri başlamıştı. Ancak İstanbul Su Şirketi ve dünya borsalarında Compagnie des Aux de Constantinople diye bilinen Terkos gölü ve bu göle akan Kızıldere'den İstanbul'a su sağlayacak olan şirket 1875 yılında kurulduğu halde, aynı yılda Mahmut Nedim Paşa'nın Osmanlı borçlarının vadesi gelmiş faiz ve anaparalarının yansını ödemek ve diğer yansı için de tahvilat sahiplerine beş yıl vadeli yeni tahvilat verilmesi kararını yürürlüğe konunca, piyasada çıkan kriz dolayısıyla şirketin inşaata başlama işleri durdurulmuştu. Daha sonra araya Rus-Osmanlı Savaşı girdinden şirket inşaat faaliyetine ancak 22 Mayıs 1882 tarihinde şirket statüsünün Devlet Şurası tarafından tasdik ve Ticaret Nezareti tarafından yürürlüğe konması sonucu başlayabilmişti.

İstanbul'a Avrupa'da, aşağı yukarı bir asırdan beri uygulanan borularla, evlere ve her türlü kamu binaları ile işyerleri ve fabrikalara su getirme işi 1871-72 yıllarında Kâğıthane deresinin sularını üç pompa makinesi ile Maslak yoluna çıkarmak ve buradan borularla kente tevzi etmek işlemine girilmişti. Bu iş için su, Taşlık'ta kurulan pompalama istasyonuna 1.500 metre uzunluğundaki dökme demir borular ile getiriliyor ve buradan pışmış toprak borular ve iki akedük ile dağıtılıyordu. Fakat bu iş teknik yönden hatalı olduğu için, istenilen sonuçlar vermemiş ve kısa bir zaman sonra pompa makinaları sökülmüş ve başka işlerde kullanılmaya başlanmıştı. 1879 yılında demir dökme borular da sökülmüş ve Beyoğlu caddesinin parke döşeme işlerinde çeşitli maksatlarla kullanılmıştı. Nihayet Belediye idaresi pompalama istasyonu binasını da yıkmış ve enkazını haraç mezat satmıştı. Böylece bu işe yatırılan paralar heder olup gitmişti.

1882 yılında Abdülhamid İstanbul'un su ihtiyacını modern usullerle temin etmek maksadı ile aynı projeyi tekrar ihya etmek kararı almıştı. Bunun üzerine İstanbul Su Şirketi'nin kurucularından olan bankerler kendi projeleri olan Terkos gölünden su getirme alternatifinin daha elverişli olduğunu ortaya koymak için Kâğıthane suları projesine karşı çıkmak için Beyoğlu basınında Kâğıthane suları projesi hakkında, çeşitli mahzurlarını ortaya koyan, makaleler yazdırmışlardı. İşte bunların birinde vaktiyle bu proje için sarfedilen paraların nasıl heder olduğuna işaret ettikten sonra şu ifadelerle rastlamaktayız (La Turquie, 12 Ocak 1882):

"Deneyim ile mahkûm olmuş ve makul olan galebe çalışacağını göstermeye yeterli bu projenin şu anda Beyoğlu ve civarının çektiği su sıkıntısının önlenmesi için tek çare olarak nasıl gösterilebilir?"

Kâğıthane Deresi, Kâğıthane Sarayı Hümayun'un önünde denize dökülmekte ve Haliç'in birkaç metre yüksekliğinde bulunmaktadır. Bu suları örneğin az bir masrafla on metre yüksekliğe çıkarmak suretiyle Haliç ve hatta Tophane bölgelerine dağıtmak mümkündür.

Osmanlı tebaası biri bu işi yapmak için gerekli imtiyazı almak üzere geçen Ağustos ayından beri girişimde bulunduğu halde, talebin incelenme işi çok yavaş yürümekte ve bu arada da halk büyük su sıkıntısı çekmektedir.

Acaba halk için bu kadar faydalı olacak ve hükümete itibar kazandıracak böyle bir proje için neden müsaade verilmekte gecikiliyor?

Kâğıthane sularını 120 metre irtifaya çıkararak sonra çıkarıldığı seviyeye tevzi etmek neye yarayacaktır?

Hükümet merkezine su verme işini özel teşebbüse ve onu çevreleyen sermayeye bırakın. Onları teşvik edin, primler verin Mösyö Didier ve Terneau'ya yardıma koşun, zira daha önce de yazdık şimdi de yazıyoruz böyle projelerle hiçbir zaman yeterli su temin edilemeyecektir..."

Ama gerçekler tam olarak La Turquie'nin yazdığı gibi değildi. Beyoğlu Belediyesi, yani o zamanki adı ile 6. Dairenin kamu fonları ile yaptırıp işlettiği pompalama istasyonunun işletilememesinde teknik hatalar yanında Galata Bankerleri'nin Terkos gölünden su getirme projesinin galebe çalması gayretleri de vardı. Bankerler "Bu işi bize bırakın biz Avrupa'nın en ünlü su mühendislerini getirir bu işi hallederiz" dediler ve Kâğıthane sulannın Taksim'e çıkarılıp buradan dağıtımının olacağını belirttiler. Ancak raporlar, kentin ihtiyacına cevap vermeyecek şekilde idi. Nihayet aynı yılın mayıs ayında Terkos gölünden su getirme projesi tek alternatif olarak kabul ediliyordu. Fakat, şirketin kurulması ve inşaatla başlaması ancak 6 Ekim 1877 tarihli ferman ile mümkün olmuştu. Bu arada rakip gruplar devreye girmiş ve çeşitli teknikleri olan projeleri teklif etmişlerdi. Fakat Osmanlı İmparatorluğu Genel Şirket'i ve İstanbul Bankası gibi Galata'nın ünlü bankerleri Jorj Zarifi'nin başında bulunduğu iki bankanın hükümete ve Abdülhamid'e yakınlığı dolayısıyla 1874 yılında Terkos gölünden su getirme projesi ile ortaya çıkmış olan müteşebbis grubu Osmanlı Hükümeti ile yaptığı, aşağıda anahatlarını açıklayacağımız mukavele ile Terkos gölünden İstanbul'a su getirip dağıtma imtiyazını almış oluyordu.

İlk olarak 9 Haziran 1874 tarihli ferman ile bu imtiyazı Hariciye teşrifat amiri Kamil Bey ile Avrupa'nın tanınmış su mühendislerinden olup bir müddettir İstanbul'da yaşayan ve bey olarak anılan Terneau Bey'e verilmişti. Bu arada Kamil Bey vefat ettiğinden, 6 Ekim 1877 tarihli ferman ile aynı imtiyaz Terneau Bey'e verilmiş ve o da imtiyazı kullanmak için aşağıdaki banker ve kuruluşların iştiraki ile bir anonim şirket kurmuştu:

- 1- Osmanlı imparatorluğu Genel Şirketi Galata'da önce de bahsettiğimiz bir müddetten beri faaliyette bulunan banka.
- 2- İstanbul Bankası, keza Galata'nın ünlü malî kuruluşlarından biri.
- 3- İsak Camondo ve Şirketi: Abram Camondo adlı meşhur Galata Bankerinin vefatı dolayısıyla oğlu İsak Camondo'ya kalan banka.
- 4- Oppeinheim ve Ortakları, Paris'te faaliyette bulunan ünlü bankerlik kuruluşu.

- 5- Paris İskonto Bankası.
- 6- Paris ve Hollanda Bankası.
- 7- Ephrussi ve Ortakları, Paris'te bulunan bankerlik kuruluşu.
- 8- Fransa'da Ticaret ve Sanayi Geliştirme Şirketi.
- 9- Dış Ülkeler Suları Genel Şirketi, merkezi Paris'te olan su mühendisliği ve yapılan kuruluşu.
- 10- A. J. Stern ve Ortakları, Paris'te bulunan ünlü mühendislik kuruluşu.
- 11- Laurant Descours, C. Roth ve A. Pestel adlarındaki ünlü Fransız mühendisleri.

Görüldüğü gibi, kurucular arasında bankerlerin yanında Fransa'nın en ünlü mühendisliği ve su yapıları inşaat şirketleri de bulunuyordu. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi yapılan anlaşmada su konusunda Batı'nın alışık olmadığı bir dağıtım sistemi getirilmişti.

2. İstanbul Su Şirketi ile Yapılan Anlaşmanın ve Mukavelenin Esasları

“İmtiyazat ve Mukavelat” dergisinin 1. cildinin 684-688 sayfalarında görüldüğü üzere, 8 Recep 1291 tarihli ferman ile verilmiş olan İstanbul şehrine su getirme ve dağıtma imtiyazı 6 Ekim 1877 tarihli mukavele ile yürürlüğe konmuştu. Mukavelenin esasları ve önemli maddeleri aşağıdaki gibi idi:

“Hariciye teşrifat memurlarından atufetlü Kamil Beyefendi hazretleri ile mühendis Ternau Beyin Terkos gölü ile buna bağlı olan Kızılderinin bir kilometre irtifasına kadar olan münhaniden Beyoğlu ve Galata ve Haliç, Dersaadet'in Batı sahili ile Boğaziçinin Rumeli sahiline celbi tasavvur ettikleri su imtiyazının esas şartlarını içeren mukavelename suretidir.”

Madde1- Beyoğlu ve Galata ve Haliç Dersaadet'in Batı sahili ile Boğaziçinin Rumeli cihetinde bulunan kara ahalisinin sarf ve tüketimi için lüzumu olan suyu tedarik ve vermek, resmi hastaneler ile kışlalar ve resmî okullara lüzumu kadar ve umum için açık bulunmak üzere Belediye'nin göstereceği uygun yerlerde bütün araçları ile bütün işletme masrafları şirkete ait olmak üzere yapılacak on iki adet çeşmeye güneşin doğuşundan batışına kadar ve yangınlara gerektiği miktarda bedelsiz su verecek ve İstanbul şehri dahiline dahi su getirebileceklerdir. Su borularının maliyeti ile mahallerine konulması ve teferruatı masrafları kendilerine ait olacaktır. Bedelsiz su verilmesi yukarıda yazılı olduğu gibi hastane ve kışlalar ile resmî mektepler ve yangın tulum-balarına ve fakirlere mahsus olacağından, kâr ve ticaret için su alanlar bu müsaadeden müstesna olup, şu kadar ki mahalle sakaları ve ücret karşılığında testi ile su taşıyanlar bu çeşmelerden bedelsiz su alabileceklerdir. Yukarıda gösterilen ve sıralanan mahalleler ile çeşmelere bedelsiz verilecek sular önemli bir sebep olmaksızın lüzumundan az verilir ve kesilirse şirket mukaveleye aykırı hareket etmiş addedilecektir.

Madde 2- İşbu suyun celbi konusunda sarf olunacak paranın faizi çıktıktan sonra geriye kalandan %2,5 Belediyeye ait olacaktır.

Madde 5- Terkos gölüne akan bütün derelerin sularından o civarda bulunanlara kara ahalisi ile çiftlik sahiplerinin evvelden alabildikleri gibi her surette istifadelerine şirket hiçbir şekilde mâni olmayıp, fakat şehre getirip satmak üzere su almak için başka bir şahıs veya şirkete ruhsat ve imtiyaz verilmeyecektir.

Madde 6- Yapılacak su yolları için gerekli olan işler Evkaf-ı Hümayun'a ait su yolları ile su hazinelerine ziyan vermeyecek şekilde ayrı olarak inşa edilecek ve şayet ziyana sebep olursa bu ziyana şirket tazmin edecektir.

Madde 7- İşbu suyun 25 okkası (1300 gr) nihayet beş paraya olmak üzere satın alınacaktır.

Madde 9- Şirketin Nizamnamesi'nin tasdikinden itibaren bir sene içinde inşaata başlanmazsa imtiyaz feshedilmiş sayılacak ve kefalet akçesi olarak Hazine'ye teslim edilen 12.000 Osmanlı Liralık Konsolide (Galata Bankerlerinin hükümet, saray ve çeşitli bakanlıklar ile sair devlet kuruluşlarına verdiği kısa vadeli kredilerin konsolide edilmesi ile ortaya çıkan tahvilat) Hazine tarafından zaptedilecektir. Bu tarihten itibaren inşaat başlayıp da üç sene sonunda ikmal ve su verilmeye başlanmadığı takdirde Hazine'de mevcut bulunacak kefalet akçesi kezalik zaptedilecektir.

Madde 10- Gerek kamu emlakı ve gerek halk emlakinden su yollarının geçeceği ve inşaattan dolayı tadil edeceği yerler için arazi veya mülk sahibinin veya mütevellilerinin rızası lazım gelecek ve razı edilemedikleri halde Hükümeti Seniye tarafından umumi menfaat için gerekli olan emlakın satın alınması usulüne dair nizamname hükümlerine göre muamele icra olunacaktır.

Madde 11- İcra olunan bütün inşaat ile buna mahsus eşya ve edevat imtiyaz müddetinin sonunda kullanılacak surette bedelsiz olarak Hükümet-i Seniyeye terk edilecektir.

Madde 12- Su yolları ile hazinelerin inşasında kullanılacak eşya ve makine ve edevat bir defaya mahsus olmak üzere verilecek defteri tetkik edilerek tasdik olunduktan sonra gümrük resminden muaf tutulacaktır.

Madde 16- İmtiyaz sahibi nail olacağı işbu imtiyazları başka şahsa veya şirkete terk veya satamayacaktır.

Madde 17- Şirketin konulmuş olan şartlara aykırı hareketi ortaya çıktığı veya gerçekleştiği halde imtiyazı fesih olunacak ve her türlü zarar ve ziyan iddiasını salahiyeti olmayacaktır."

Önemli maddelerini aynen ortaya koyduğumuz bu mukavelenin özelliği şirketin halkın getirdiği sudan istifadesi için on iki adet çeşme inşaaya mecbur edilmesidir. Böylece vakıf suları ve çeşmeleri ile birlikte evlerine kadar su getirmeye gücü yetmeyen halk için su ihtiyacı karşı-

lanmış olacaktı. Ancak gelecek yazıda görüleceği gibi, su şirketi zaman zaman türlü bahanelerle bu çeşmelerin suyunu keseceği gibi, vakıf çeşmelerini besleyen sulara da sahip çıkarak bu çeşmelerin birçoğunun kurumasına sebep olacaktır. Aslında abone adedini arttırmak için girişilen bu gibi eylemler şirket ile hükümet arasında ihtilafların doğmasına sebep olacaktır. Fakat özellikle İstanbul Belediyesi su hâsılatının %2,5'unun kendisine ait olması ve zaman zaman bunu karşılık göstererek su şirketinden avans alması şirketin mukaveleye aykırı bazı işler yapmasına göz yumulmasına sebep olmuştur denebilir.

Gerçekten, mühendislik açısından İstanbul Su Şirketi'nin kurduğu şebeke zamanın en yeni teknolojisine uygun idi. İnşaat işlerinin “La Compagnie Générale des Aux de Paris” adındaki sadece Fransa’da değil, Avrupa’nın başlıca büyük kentlerinde su getirme ve tevzi etme şebekelerinin inşa etmiş olan şirketin bu işi üstlenmesi başarılı sonuçlar elde edilmesini sağlamıştı. Şebekenin ve bağlı tesislerin inşaatında kullanılan binden fazla işçi ve diğer görevliler ve talep edilen yerli malzeme dolayısıyla gerçekten İstanbul kentinin ekonomisi canlanmıştı. Ayrıca bütün İstanbul halkına yani abonelerine ve çeşmelerden bedelsiz su alanlara ortalama olarak günde 60 litre su verilmesi hedef alınmıştı. İstanbul’un nüfusu 1880’lerden sonra hissedilir derecede artmaya başladığı için şehre göçleri önleyici tedbirler alınmıştı. Buna rağmen 1900 yılına kadar geçen 20 yıl içinde 100.000 den fazla bir nüfus artışı görülmüştür. Özellikle azınlıklar çocuklarını eğitmek için İstanbul’a yerleşmek temayülü göstermişlerdi.

N° d'ordre **137293**
Police N° **24749**

Art. 4 du Règlement
Art. 1 du Tarif

شركة مياه القسطنطينية

COMPAGNIE DES EAUX DE CONSTANTINOPLE

REGLLEMENT DE LA FOURNITURE D'EAU

آبوه سته قوسواسي

موره قوسواسي

آبوه سته قوسواسي

موره قوسواسي

ساعت واسطه سته موره قوسواسي

لقد سته قوسواسي موره قوسواسي

ساعت واسطه سته موره قوسواسي

لقد سته قوسواسي موره قوسواسي

Date de l'entrée en possession ou remise "par amical"	Le Compteur marqué	Tolérance d'un acompte pendant la période	Tolérance d'un acompte pendant la période	Excedent	Prix de notre eau en excédent	Montant dû par l'abonné
1/1/96	830.000	910.000	42.000	114.000	5,50	2,6
						2,6
						2,6

Régie de **Marochal**

Régie de **Marochal**

N° **Quartier Chichele**

ساعت واسطه سته موره قوسواسي

لقد سته قوسواسي موره قوسواسي

REMARQUE. — Les Abonnés ne doivent remettre de l'argent à un gérant de recettes de la Compagnie qu'en échange d'un reçu, qui, pour être valable, doit être signé en deux par le Directeur.

LE DIRECTEUR

Constantinople le **1/1/96**

ساعت واسطه سته موره قوسواسي

لقد سته قوسواسي موره قوسواسي

LA COMPAGNIE N'ACCEPTE PAS
D'ACQUITTER SUR SES QUITTANCES

شركة مياه القسطنطينية

ساعت واسطه سته موره قوسواسي

لقد سته قوسواسي موره قوسواسي

İstanbul Su Şirketi Faturası

3. İstanbul Suları Şirketinin Sermayesi

Galata Bankerleri'nin hemen tümünün ortak olduğu ve ilk adı ile İstanbul Kızıldere Su Şirketi olan bu kuruluşun 18 Haziran 1290 (1875) tarihli tasdikli Nizamnamesi'nin 8. maddesinde şirketin sermayesi hakkında şu hükümler bulunmaktadır:

"Madde 8- Şirketin sermayesi 1.650.000 Osmanlı altını yani 1.500.000 İngiliz Lirası olup her biri yirmi iki Osmanlı altını yani yirmi İngiliz Lirası kıymetinde yetmiş beş bin hisseye ayrılmış olacaktır. Şirketin sermayesi birkaç tertipte çıkarılabilecek ve sermayenin en az yarısı imza olduğu ve imza olunan her hissenin dörtte biri tediye kılınacağı anda, şirket muamelata başlayabilecektir. Hissedarların dörtte üçünün bizzat veya vekâlet vermek suretiyle hazır bulunduğu bir genel kurulda ekseriyet oyu ile karar verilir ve bu karar tarafı saltanatı seniyeye dahi tasdik buyurulur ise sermayenin miktarı asliye yeniden hisse ihracı ile arttırılabilecektir."

Yukanda görüldüğü gibi, şirketin sermayesinin 1.650.000 Osmanlı Lirası olması kararlaştırılmış olduğu halde 75.000 adet hisse senedinin kısa zamanda müşteri bulması normal zamanlar için bile zor bir işti. Kaldı ki 1875 yılından sonra araya Osmanlı Borçları'nın tediye-sinde verilen ara ve ardından ortaya çıkan ve özellikle Galata piyasasının gücünü oldukça zayıflatan Rus-Osmanlı Savaşının çıkması İstanbul'un ekonomisini iyice sarsmıştı. Bu sebeple şirketin sermayesi ilk nizamnamenin 8. maddesinde yazıldığı gibi, 1.650.000 Osmanlı Lirası olarak değil bunun yarısı olan 825.000 Osmanlı Lirası yani 800.000 İngiliz Lirasına indirilmişti. Abone talepleri artınca gerekli yatırımları finanse etmek için tahvil ihracına gidilmişti. Nitekim 6 Haziran 1893 tarihli Genel Kurul kararı ile şirket her biri 500 Frank değerinde (22 Osmanlı Lirası karşılığı) 4.000 adet tahvil ihraç etmiştir. Aradan iki yıl geçtikten sonra yani 1895 yılında bu defa nominal değeri 500 Frank olan 1.000 adet yeni tahvil bu defa 445 Frank karşılığı piyasaya çıkarılmıştı. %4 faiz getiren bu tahvillerin gördüğü rağbet ve su abone tekliflerinin artması sonucu yeni borular döşemek için gerekli parayı bulmak maksadı ile 1906 yılında 1.000 adet daha tahvil ihraç edilmiş ve bunlar 450 Frank'tan satılmıştı.

1908 Devrimi'nden sonra özellikle İslam-Türk ailelerinin abonman talebi dolayısıyla şebekeyi genişletme ihtiyacı duyulmuş ve 1910 yılı Ocak ayında 4000 tahvil daha ihraç edilmiştir.

İstanbul Su Şirketi fiilen 1887 yılında kurulmuş olmakla beraber şebeke ve tesislerin inşaatı 2 yıldan fazla sürmüş ve ilk olarak 1891 yılında abonelerinden para tahsilatı yapmaya başlamış ve bu yıl 760.040 Frank hâsıl yapmıştır. Aynı yıl toplam masrafları 334.904 Frank tuttuğundan 500 Frank değerindeki tamamı ödenmiş her hisse sahibine 8 Frank temettü ödeyebilmiştir. Takip eden bölümde de göreceğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. asrın son çeyreğinde kurularak faaliyette bulunan İstanbul Su Şirketi gibi şirketler hissedarlarına hiç de bekledikleri temettüyü verememişlerdir. Ortalama olarak ödenmiş sermaye üzerinden %3'ü geçmeyen temettü dağıtılması sebebiyle bu şirketlerin hisse senetlerinin piyasa değeri de nominal değerlerinin altında seyretmiştir. Bunun sebebini bu şirketlerin özelliğinde aramak gerekir. Genellikle kurucular gerek müteşebbis olarak ve gerek sermayedar olarak kendilerine düşecek kâr payını âdeti peşin olarak aldıkları için, genellikle şirket sermayesi aksiyon olarak gerçek değerlerinin çok üstünde bir değerle piyasaya arz edilmiş olmakta idi. Örneğin İstanbul Su Şirketinin ortağı olan ve şirketin mühendislik ve malzeme ihtiyaçlarını temin eden iki Fransız şirketi şirketin aynı zamanda hissedarı olmakla birlikte asıl kazançları sattıkları malzeme, alet ve makine ile yaptıkları mühendislik hizmetlerinden gelmiştir. Şirketin banker kurucularına gelince, bunlar takip eden bölümde açıklayacağımız gibi şirket kârlarından ek olarak "kurucu payı" almak hakkına sahiptirler.

İstanbul Su Şirketinin Su Tekelini Ele Geçirmesi

1. Şirketin Evkaf Sularına Hâkim Olduğu ve Şebekenin İstanbul Cihetine Doğru Genişletilmesi

İstanbul Su Şirketi 29 Ağustos 1303 (1888) tarihli imtiyaz şartnamesi ile Terkos Gölü suyunun İstanbul cihetine celp ve tevzii imtiyazını elde etmişti. Nitekim bu imtiyaz şartnamesinin birinci maddesinde şu hükümlere yer verilmişti:

"Şirket masrafları, zarar ve ziyanları kendisine ait olmak üzere ekli mukavelenamede muayyen olan müddetler zarfında İstanbul cihetine su celp ve tevzii için gerekli olan bütün imalat ve inşaatı ekli mukavele ve işbu şartname hükümlerine göre icra etmeyi taahhüt eder."

Bu şartname ile aynı 1303 yılı 1 Ekim tarihli mukavelede şirketin yangın muslukları yerleştirme ve bu musluklardan yangın halinde bedelsiz su alınması şartı konulmuştu. O devirde özellikle İstanbul cihetinde binaların hemen tümünün ahşap olması dolayısı ile yangınlar birlerce ev ve işyerini bir gün içinde yakıp kül ediyordu. Bu yangınları, önlemek için gerekli olan bol suyu şirketin şebekesinden tedarik etmek amacı ile Avrupa'da bütün şehirlerde görüldüğü gibi, yangın muslukları usulünün gerçekleştirilmesi şartnamenin ikinci ve mukavele-namenin üçüncü maddesinde yer almakta idi. Mukavelenamenin 3. maddesinde bu konuda şu hükümler bulunuyordu:

"Şirket, masrafları tamamen şirkete ait olmak üzere 2 numarolu ve "T" harfi işaretli haritalarda gösterildiği veçhile İstanbul'a su getirmeye ve keza-lık masrafları şirkete ait olmak üzere üç numarolu ve "T" harfi işareti ile haritada gösterildiği veçhile, yüz yetmiş üç adet harik (yangın) muslukları-nı; Nafia Nezaretinin kabul ve tasdik edeceği resme göre inşa etmeyi ve i-zin alarak lüzumuna göre döşeyeceği boruların kutru yetmiş milimetreden ziyade olanların üzerinde dahi kurulacak muslukların aralarına mesafenin iki yüz metreyi aşamama şartı ile Nezaretin kabul ve tasdik edeceği surete göre, vidalı harik muslukları tesis ile bunlara meccanen su vermeyi ve es-kiden imtiyazı dâhilinde olan Haliç Dersaadet sahili ile Boğaz ve Rumeli tarafında ve Beyoğlu'nda yapıldığı gibi, İstanbul cihetinde dahi yirmi adet umuma mahsus küçük çeşme inşası ile ve kezalik meccanen su vermeyi ve 4 ve 6 numaralı ve "d" ve "h" harfi işaretli haritalarda gösterileceği veçhile, eskiden imtiyaz mahalline dâhil olan mahalli mezkûrede evvelce inşa ey-lemiş olduğu ceman altmış altı harik musluğu ile çeşmeden maada Neza-

retin kabul ve tasdik edeceği resme göre yeniden yüz otuz adet vidalı harik musluğu inşa etmeyi ve bunlardan başka gerek halen mevcut olup üzerine harik musluğu konmamış borularla, gerek ilerde lüzuma göre döşenecek boruların kutru yetmiş milimetrodan ziyade olanların üzerinde ortalama uzunluğu kezaik iki yüz metroyu tecavüz etmemek üzere Nezaretin kabul ve tasdik edeceği resme göre harik musluklarını çoğaltarak, meccanen su vermeyi taahhüt eder. İşbu vidalı harik muslukları ile çeşmelerin inşaat masrafı ve saireleri şirkete aittir."

Şirketin İstanbul'a su getirme ve aboneler kaydetme imtiyazı karşılığı meccanen su vermeyi sadece harik muslukları ve çeşmelere inhisar ettirmeyip ilk mukavelede olduğu gibi, İstanbul cihetindeki resmi okullar, hastaneler ve kışlalar da bedava suyun alıcıları olacaklardı. Hatta, yeni mukavelenin 4. maddesinde bunlara ilaveten karakollara, Tophane'deki Belediye hastanesine, Haseki'deki kadın doğum hastanesi ile Yenibahçe'deki Guraba Hastanesi'ne de meccanen su verilecekti.

Üstelik bu hastaneler için her yatak başına günde kırk okka su verilmesi isteniyordu. Belediye, sokakları sulamak için şirketten, ancak bedelini ödemek suretiyle su alabilecekti.

Şirkete yüklenen bu külfetler su fiyatının 25 okka için beş parayı geçmeyeceği şart koşulduğundan (muavele, madde 14) ilk bakışta pek ağır görülüyorsa da yine aynı fiyat maddesinde abonelerin evlerine su getirmek için şirketin boru döşemek ve tesisat masraflarını aylık faturalarla bölmek suretiyle geri alabileceği hükmü getirilmişti. Yalnız şirket bir yılda bu gibi masrafların en fazla %25'ni tahsil edebilecek geri kalanı ertesi yıllara devredilecekti. İşte bu madde şirkete bu gibi masrafları istediği gibi düzenleyerek bir başka yoldan su bedeline zam yapmak olanağını vermişti.

Fakat şirketin bedelsiz su verdiği yerlerin çokluğu ve bu yerlerde suların bolca kullanılması zaman zaman şirketin bazı tedbirler almasına yol açmıştı. Örneğin tamirat ve haznelerde su azalması gibi hallerde ilk olarak bedava sular kesiliyordu. Her ne kadar mukavelenamede önemli bir sebep gösterilmeden çeşme, okul, kışla ve hastanelerin sularının kesilmesi yasaklanmışsa da, şirket ancak abonelerinden artan sular bedelsiz vermek gibi, bir politikayı yıllarca sürdürmeye muvaffak olmuştu. Takip eden bölümde bu konudaki şikâyetleri dile getiren gazete haber ve makalelerinden elimize geçenleri yayımlayacağız.

Gerçekte 19. asrın son çeyreğinde İstanbul'daki iktisadî ve sosyal hayat, henüz su tüketimi ile ölçülecek boyutlara ve niceliğe ulaşmış değildi. Asrın sonunda özellikle İstanbul cihetinde şirketin abonesi olan meskenler ve işyerleri bini bile geçmiyordu. Halkın büyük bir kısmı çeşmelerde ve zengin konakların bahçelerindeki "hayrat" musluklarından su almakta idiler. Zaman zaman çıkan sâri hastalıkların lağım sularının karıştığı mesken bahçelerindeki kuyulardan geldiği önem sürülerek şirketin klorlanmış suyundan başka su kullanılmaması gibi polisiye tedbirler de alınıyordu. Fakat, şirket bu tedbirlerden faydalanamıyor, zira abone adedi değil şirket çeşmelerinden su alanların sayısı artıyordu.

2- İstanbul Su Şirketinin Hesapları

133 \$ (1919) rakamlarına göre (İstanbul Belediyesi Mecmuası, 1237 (1921) İstanbul, Matbuayı Osmanî (\$ + 230-31) 880.000 Osmanlı Lirası yatınlmış sermayesi olan İstanbul su şirketi statüsüne göre safi karlar aşağıdaki şekilde dağıtılmakta idi:

- 1- % 6 hisse senetlerine faiz,
- 2- Geri kalan üzerinden, % 5 ihtiyat akçesine,
- 3- % 10'nu uygun gördüğü şekilde tevzi etmek üzere İdare Meclisine,
- 4- % 15 Kuruculara,
- 5- % 70 hissedarlara temettü olarak dağıtılmakta idi.

Şirketin hesap devreleri 1 Ocak-31 Aralık arasında idi. Şirket genel kurulu, asgari 25 hisse senedi sahibi olanlardan Haziran ayında toplanıyordu. Şirket İdare Meclisi asgari 50 hisse senedi sahibi olan on iki üyeden oluşmakta idi.

Aşağıda göreceğimiz gibi, şirket abonelerinden su bedeli tahsile başladığı 1891 yılı ile 1909 yılı arasında hissedarlar bakımından da, tatmin edici bir sonuca varmıştı. Ama, kurucular ve idare meclisi üyeleri ile yüksek kademe memurları, yani bankerler, ortak bankalar ve Fransız mühendislik ve su tesisatı malzemesi satan şirketler bu şirket sayesinde büyük paralar kazanmışlardı. Aşağıdaki tabloda gösterilen yıllık hâsılat içinde sadece su parası olup abonelere su götürmek için evlerinde yapılan tesisat gelirleri olmadığı için şirketin eline geçen gerçek hâsılat rakamlarını hesaplamak mümkün değildir. Fakat en küçük bir hanenin kurşun boru, musluklar vanalar, su saati ve sair giderleri 10 Osmanlı lirasını aştığı düşünülürse –ki bu büyük konaklarda 200 Osmanlı Lirasına kadar çıkmakta idi ve abonelerin büyük bir kısmı da bunlar idi- şirketin ve bu arada bu tesisat levazımını satan Fransız şirketlerinin, aracılann komisyoncuların ve şirketin hepsi yabancı olan fen memurlarının kazançlarının resmi rakamlarda görüldüğünden çok fazla olduğu ortaya çıkar.

1091-1909 Yılları arasında İstanbul Su Şirketinin Hâsılat, Kâr ve Hissedarlara Dağıtılan Temettü Gösterir Çizelge

Yıllar	Gayrisafi Hâsılat (Fr.)	Safi Kâr (Fr.)	Hissedarlara Dağıtılan (Fr.)
1891	769.050	334.054	8
1892	825.771	370.341	9
1893	909.619	409.282	10
1894	1.089.310	472.667	11,50
1895	1.051.285	482.349	11,50
1896	1.060.642	444.623	10,50
1897	1.003.996	413.032	10
1898	1.046.577	438.604	10,45
1899	1.265.328	562.857	13,18
1900	1.174.450	540.974	13,18
1901	1.153.821	535.944	13,18
1902	1.193.187	535.725	13,18
1903	1.177.746	537.024	13,18
1904	1.216.630	537.611	13,18
1905	1.336.261	573.984	13,63
1906	1.447.683	619.576	14,80
1907	1.290.657	606.898	14,80
1908	1.318.983	610.724	14,80
1909	1.331.190	610.749	14,80

Nitekim yukarıda işaret ettiğimiz Belediye Mecmuası'nda şirketin, 1915 yılında 11.227 abonesi olduğu ve o yıl bunlardan 48.254 Osmanlı altın lirası tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Bu rakam savaş yıllının rakamıdır ve özellikle hâsılatın düşük olduğu bir yıla aittir.

Oysa aşağıdaki cetvelde göreceğimiz gibi 1909 yılında hâsılat 1.331.190 Frank yani 53.225 Osmanlı Lirasıdır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, İstanbul su şirketi kânnın en yüksek olduğu 1906 yılında tamamı ödenmiş 500 Franklık hisse senedine 14,08 Frank yani %3'e bile varmayan bir temettü dağıtmıştır. Oysa aynı şirket 1895 yılında her biri 500 Frank değerinde 2.000 tahvil ihraç ederek bunları 445 Frank'tan satmıştır. Nominal değer üzerinden %4 faiz getiren bu tahvillerin bu sebeple gerçek faizi bu tahvillerin itfa zamanında sağlayacağı 55 Franklık sermaye kazancı ile birlikte %4,5'e varmakta idi. Fakat şirket statüsü gereğince hissedarlara tabloda yer almayan %6 oranında olmak üzere hisse başına %6 faiz de ödemekte idi. Bu sebeple örneğin ele aldığımız 1908 yılında hisse başına dağıtılan gelir x: 500.0,06 + 14,80 Frank yani 44,80 Frankı buluyordu. Buna göre gerçek gelir oranı %9'a varmakta idi. Fakat şirketin ilk faaliyet yılından itibaren hükümet ile olan ilişkileri ve mukavelede yazılı olan devlet tarafından satın alınma şartı bu şirketin hisse senetlerine yapılan yatırımın riskini arttığından, hisse senetlerinin piyasa fiyatı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi nominal değerinin çok altında seyretmekte idi.

Gerçekte, İstanbul Su Şirketi hisse senetlerini elinde bulunduranlar şirketin faiz ve temettü olarak Avrupa ortalamasının çok üstünde bir gelir sağlamasına rağmen, sık sık çıkarılan dedikodulara kapılarak bunları elden çıkarmak istemişlerdir. Bu konuya ileride Galata Borsası'ndaki buhran ve paniklerden bahsederken tekrar döneceğiz. Şimdi İstanbul'un işgal senelerinde su meselesini dile getiren Peyam-ı Sabah gazetesinin 3 Şubat 1922 tarihli nüshasının 3. sayfasında yayımlanan "İstanbul Sulan" su buhranına bulunan çare nedir? Başlıklı yazıyı buraya olduğu gibi aktarmakla yetineceğiz. "İstanbul'da su buhranının topyekün giderilmesi çarelerini saptamak maksadı ile evkaf Nezaretinde, evkaf, emanet (belediye), nafia ve sihiye memurlarından mürekkep bir komisyon teşkil edilmişti.

"Bu komisyon su buhranının ortadan kaldırılması hakkında uzun müddetten beri müzakeratta bulunmakta ve şehrin su ihtiyacını temin için ne gibi teşebbüsata girişilmek lazım geleceğini düşünmekte idi. Şû-rayı Evkaf azasından Hakkı Beyin riyaseti altında toplanan komisyon nihayet birhal çaresi bulmuştur. Bulunan bu çare yalnız su meseleleri ile uğraşacak bir müessesenin derhal tesisi ve icap eden faaliyete başlamıştır.

"Reis ve müdürler, amir ve memurları ile koskoca bir teşkilat olması icap eden bu daire tesis zamanından itibaren az müddet zarfında su buhranına kat'i surette nihayet verecek ve faydalı sular temin edecek tir.

"Komisyon son içtimasında böyle bir karar oluşturmuş ve durumu ait olduğu makama vermek üzere bu kararı bir rapor şeklinde düzenlemeye karar vermiştir".

"İkinci bir içtimada da rapor iki nüsha olarak tanzim edilecek, biri Evkaf Nezaretine diğeri de Şehir emanetine arz edilecektir.

"Nezaret ile emanet bu raporları tasvip ettiği takdirde son karar Babıâli'ye verilecek ve münasip görülürse üçüncü karar sonunda bir 'su dairesi' kurulacaktır."

“Evkaftaki komisyonun mesaisi şayanı takdir olmakla beraber şurası da nazarı dikkate alınmak lazımdır ki, su işleri ile uğraşacak bir müesese veya bir dairenin ihdasına ve bu suretle yeni bir masraf kapısı açmaya ne lüzum vardır, ne de malî vaziyet müsaittir.”

“Ait olduğu makam bu su buhranına bir nihayet vermek ve suları muntazaman temin etmek için böyle başlı başına bir daire ihdasına bilemeviz muvafakat edecek mi?”

Gerçekte bu yazının çıktığı günlerin çok daha gerisinden başlayarak İstanbul büyük bir su sıkıntısı içine girmişti. Şirket İstanbul'un müttefikler tarafından işgalini fırsat bilerek özellikle bedava verdiği suları kesmişti. Ayrıca Vakfa ait sulan ele geçirmiş ve vakıf çeşmelerinden sular akamaz olmuştu. Yukarıdaki yazı aslında daha çok bir “mizah” yazısına benzemektedir ve bunun da sebebi gazetelerin işgalcilerin sansürü dolayısı ile yabancı şirketler aleyhinde yazı yazamamalarıdır. Yukarıdaki yazıda görüldüğü gibi, su işinin komisyona ve bürokrasiye kalması ümitsizliğin getirdiği çarelerden biri olarak düşünülmelidir.

İstanbul Su Şirketinin Yıllara Göre 31 Aralık Tarihindeki Borsa Değerleri

Yıllar	Borsa Kuru(Fr)	Yıllar	Borsa Kuru(Fr)
1892	325	1902	259
1893	346	1903	257
1894	396	1904	248
1895	390	1905	251
1896	340	1906	332
1897	320	1907	321
1898	299	1908	313
1899	295	1909	317
1900	260	1910	358
1901	248		

Bir Osmanlı Bankeri'nin Ölümü

1. Arnavutköylü Jorj Zarifi'nin Hayat Hikâyesi

1884 yılının belki bütün Avrupa finans âleminde üzüntü yaratan en büyük olayı 8 Nisan sabahı meşhur Galata Bankerlerinden Jorj Zarifi'nin Tepebaşı'ndaki kışlık konağında hayata gözlerini yumması olmuştur diyebiliriz. Haber bütün Avrupa borsalarında üzüntü ile karşılanmış, borsaların açılışlarında bu ünlü bankerin hatırasına hürmeten seremoni yapılmıştır. İstanbul'da ise, haber o gün öğleye doğru Saray'a kadar ulaşmış ve zamanın Padişahı II. Abdülhamid, sadece bankerini değil, bir dostunu kaybetmenin üzüntüsü içinde cenazesinin kaldırılmasında Hükümet'in her türlü kolaylığı ve desteği göstermesini istemiştir. Aşağıda göreceğimiz gibi, cenaze alayı Osmanlı padişahlarına yakışır bir surette çok görkemli olmuş ve cenazenin arkasında bütün İstanbul halkı din, ırk, mezhep gözetmeksizin tam bir cemaat oluşturmıştır.

Hemen bütün gazeteler ölüm haberini birinci sayfalarında büyük puntolarla duyurmuş ve çoğu, ünlü bankerin hayat hikâyesine sütunlarında yer vermiştir.

Gerek sağlığında ve gerek ölümünde kitleleri peşinden sürükleyen bu ünlü Osmanlı bankerinin hayat hikâyesi, nasıl yetiştiğini göstermek bakımından çok ilginç olduğundan, bu konuda ayrıntılı bilgi vermenin gereğine inanmaktayız.

Jorj Zarifi, 1806 yılında o devirde İstanbul Rumlarının en önemli bir yerleşme yeri olan Arnavutköy'de dünyaya gelmiştir. Aslında ana ve babası Çeşmeli'ydiler ve bir müddet evvel İstanbul'a göç etmişlerdi. Çeşme'de şarap ticareti yapmış olan babası Jan Zarifi İstanbul'da da aynı işi sürdürmüştü.

Jorj Zarifi eğitime Kuruçeşme semtindeki Rum Azınlık Okulu'nda başlamıştı. III. Selim devrinde özellikle Rumlar, İstanbul'da Batı'dan gelmiş misyonerlerin katkıları ile birkaç çağdaş düzeni ve eğitim programı olan ve görkemli binalara yerleştirilmiş okula sahiptiler. Fakat Yunan bağımsızlık savaşı çıkınca bu okullar kapanmış ve Zarifi Ailesi de birçok Rum ailesi gibi Odessa'ya göç etmek zorunda kalmıştı. İşte Jorj Zarifi bu kentte eğitime 1829 yılına kadar devam etmiş ve bu yıl Yunanistan'da bağımsız bir devlet kurulunca, bu yeni devletin hükümet merkezi olan Nopli'ye gitmiş ve devrin Yunan hükümeti Başkanı Kapodisteria'nın özel sekreterliği gibi önemli bir göreve getirilmişti. İşte bu noktada birçok İstanbullu Rum gencinin başından geçen hayal kırıklığı onu da gelip bulmuştu. Gerçekte Zarifi genç bir Rum aydını olarak Yunanistan'ın bağımsızlığı ve yükselmesi için bütün gücünü ve hatta hayatını vermeye razı olduğu ve bu duygu ve fikirlerle Yunanistan'a gittiği halde oradaki olayları yakından gördüğü ve insanları ve yöneticileri yakından tanıdığı zaman, yani kısa bir zaman sonra sükutu hayale uğramıştır. Nitekim, bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren bu

ülkede başlayan iç çekişmeler, kavgaların arasında özel sekreteri bulunduğu Kapodisteria'nın öldürülmesi onun Yunanistan hayalinin ölümüne kadar kapanmasına sebep olacak ve bir Osmanlı Rum'u olarak uzun müddet yaşayacak ve ölecektir.

Böylece iki yıla bile varmayan Yunanistan macerası 1841 yılında son bulmuş ve Jorj Zarifi bu yıl baba ve annesinin Odessa'dan gelerek yerleştikleri İstanbul'a dönmüştür. Derhal babasının yanında şarap ticareti ile meşgul olmaya başlayan bu gencin kısa bir zamanda gerek yakışıklılığı, gerek işbirliği ve dürüstlüğü ile Rum azınlığının iş çevrelerinde kendini kabul ettirmeye başladı görülmüştür. Nitekim, kısa bir müddet sonra İstanbul'un ve hatta Avrupa ile olan ilişkileri dolayısıyla Osmanlı Hükümetlerinin dış ticaret konusunda akıl hocası olan Zafiropulo kızını ona vermiş ve iş ortağı yapmıştır. Gerçekte, o devirde büyük Rum tüccar ve bankerleri erkek çocukları olmadığı veya işleri yürütmekte hiçbir ümit vermedikleri hallerde kızlarına kendi istekleri doğrultusunda bir koca seçmekte idiler. İşte Zafiropulo da kızı Helena'yı, J. Zarifi'ye vererek başarılı bir seçim yapmış oluyordu.

Zafiropulo'nun damadı ve iş ortağı olarak genç Zarifi derhal işleri daha da büyütmüş ve ortağı olduğu müessesenin birçok Avrupa merkezlerinde şubelerini açmıştı. Sık sık Avrupa'ya gidiyor ve zamanın en meşhur tüccar ve banker kişi ve kurumları ile temaslar yaparak kişiliğini ve gücünü kabul ettiriyordu.

Jorj Zarifi Osmanlı finans âlemi ile ilk temasını 1845 yılında Osmanlı Hükümeti'nin izni ile, dış ticareti finanse etmesi için meşhur Galata Bankerlerinden Emanüel Baltazzi (Baltacı) ve Jak Alleon'un kurdukları İstanbul Bankası'nın (o zamanki adı ile Banque de Constantinople) tasfiyesi sırasında görmektedir. 1852 yılında Hükümet J. Zarifi ve Stefanoviç ve diğer Galata bankerlerinden oluşan bir komisyona bu Banka'nın tasfiyesi görevini vermişti. Bu görevi yerine getirirken gösterdiği gayretler ve sağladığı başarılar onu bir anda Galata'nın finans âlemi içine itmeye yetmişti. Artık bu tarihten itibaren Jorj Zarifi adı, Galata'da yapılan en büyük işlemlerde, Osmanlı dış borç anlaşmalarında devamlı olarak görülmeye başlayacaktır. Zarifi ismi sadece Osmanlı devletinin değil, Yunan devletinin de dış borç anlaşmalarında görülecek, fakat bu ünlü banker servet ve şöhretini borçlu olduğu Osmanlı Devleti'ne ve Osmanlı ekonomisine her işte daima öncelik verecektir.

Zarifi'nin bu tutumu Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde o devirde V. Murat'ın bankerleri olan iş ortağı Kristaki ile aralarının açılması ile de açıklanabilir. Banker Kristaki, V. Murat'ın tahttan indirilmesi ile Galata Bankerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan olan alacaklarının hemen tahsil ve tahkim edilmesinin mümkün olacağını ortağına kabul ettirememiştir. Abdülaziz'in tahttan düşürülmesi çalışmalarını Kristaki desteklerken, Zarifi bu işten uzak kalmasını bilmiştir. Nitekim Abdülhamid'in tahta çıkması üzerine Kristaki bir daha dönmemek üzere Avrupa'ya âdeta sürgüne giderken, Zarifi Abdülhamid'in en yakın adamı müşaviri ve bankerleri olarak kalmıştır. Kristaki gurbette İstanbul hasreti ile yaşadığını her fırsatta yakınlarına söylerken, Zarifi'nin söylediklerine kulak asmamanın cezasını çektiğini her fırsatta yakınlarına itiraf etmiştir. Bilindiği üzere, II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra amcası Abdülaziz'in canına kıymasına sebep olanların peşine düşmüştü. Kristaki de Abdülaziz'e yapılan darbeyi hazırlayanların bankerleri durumuna düşmüş ve Avrupa'ya göç etmişti.

Zarifi'nin Osmanlı olarak devletine yaptığı en büyük hizmet Rus Savaşı sırasında diğer bankerlerin başına geçerek savaşın finansmanını o zamana kadar geçerli olan ödünç ve avans verme kaidelerinin dışına çıkarak sağlamakta da ün yapmıştı. Hatta Rusların İstanbul'a

girmelerini önlemek için istenilen tazminatın verilmesinde Hükümet'in yanında olduğu ilk açıklayan kişi de o olmuştur.

Zarifi çok para kazanmış, fakat bu paranın büyük bir kısmını sadece Rum cemaatinin hayırına değil bütün Osmanlıların hayırına kullanmıştı. Nitekim Fener'deki büyük Rum Okulu, Rum öğretmen okulları, Filibe'de adı Zarifia diye anılan büyük Rum cemaat koleji, Heybeliada Ruhban Okulu, Rum Ticaret Okulu ve Beyoğlu, Galata, Tarabya ve Bursa'daki Rum ilk ve orta öğretim kurumları onun katkıları ile kurulmuş ve işletilmiştir. Balıklı'daki Rum hastanesi ve düşünler evi de onun eseridir. Nerede bir zelzele veya yangın olsa zarar görenler Rum olsun, Ermeni, Yahudi, Türk olsun açılan yardım ve iane kampanyalarında Zarifi daima liste başı olmuştur.

İleride göreceğimiz gibi, Zarifi başında bulunduğu İstanbul Bankası'nın, ölümünden bir iki ay evvel Atina'ya transferi teklifi kendisine arz edildiği zaman, hasta yatağından doğrularak buna şiddetle karşı çıkmıştır.

M. GEORGES ZARIFI

M. Georges Zarifi est mort cette nuit. La douleur unanime que causera cette triste nouvelle est l'hommage le plus éclatant rendu à la mémoire du défunt.

M. Georges Zarifi ne considérait la grande fortune qu'il avait acquise que comme un moyen de venir en aide aux malheureux. Sa bienfaisance était devenue proverbiale. Sa main secourable ne s'ouvrait pas seulement pour les pauvres.

Il serait difficile de faire le compte des établissements d'instruction ou de charité qu'il a soutenus avec une constante libéralité. Tout le monde sait que les jeunes gens et les jeunes filles auxquels la position de fortune de leurs familles ne permettait pas de compléter leurs études ont toujours trouvé en lui le protecteur le plus bienveillant et le

2. Ünlü Bankerin Ölüm Haberinin Doğurduğu Yankılar

Takip eden bölümde göreceğimiz gibi, cenaze alayı ve finans âleminde uyandırdığı yankı ile bütün Avrupa basınına da kapsayan bir dizi yayın ile Jorj Zarifi ölümsüzler arasına giriyordu. Kansı madam Helena ve akraba, hısım ve evlatlarının ölümü üzerine gazetelere verdikleri ilan birkaç satırdı. Bu ilanda şu ifadeler vardı:

"Madam Helena Jorj Zarifi, çocukları, akrabaları ve ortakları sizleri Mösyö Jorj Zarifi'nin acı kaybından duydukları üzüntüye iştirake davet ederler."

Bu ilanda ayrıca bu ünlü bankerin 78 yaşında öldüğü, cenaze merasiminin 9 Nisan 1884 çarşamba günü yapılacağı ve cenaze alayının aynı gün saat ikide Tepebaşı'ndaki evinden hareket edeceği bildiriliyordu.

Bu basit ve küçük ilan yanında bütün Beyoğlu ve Babiâli basını Zarifi'nin ölümünü haber olarak veriyor ve birinci sayfalarında da hayatı ve yaptığı işler hakkında ayrıntılı bilgiler yayımlıyordu.

Ölümünü takip eden bir hafta içinde gazete ve dergilerde çıkan makale ve hayat hikayeleri kanımızca Zarifi'nin yakışıklı, daima gülümser hayırsever yüzünü göstermekte idiler. Türk basını dahi zaman zaman karar ve hareketlerini tasvip etmediği bu ünlü banker hakkında hep iyi şeyler yazmıştı. Ama Jorj Zarifi'nin yükselişi, şöhreti ve parasının kaynağı, finans kapitalinin acımasız, bir bakıma ahlak dışı kurallarından güç almıştı.

Gerçekte Zarifi, bir bakıma toplumdan aldığıнын büyük bir kısmını yine içinde yaşadığı ve kendisine o mevkiiyi sağlayan topluma vermişti. Ama banker olarak da oyunu kurallarına uygun olarak oynamıştı. Bu sebeple, Osmanlı hükümetleri ile vükela arasında zaman zaman sürtüşmeler çıkmış ve Babiâli basını aleyhinde yayınlar yapmıştı. Örneğin, 1875 yılında sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın bir gecede aldığı Osmanlı dış borçlarının vadelerinde sadece anapara ve tahakkuk etmiş faizlerin yansını ödeme kararının kendisine danışılmadan alınmasına çok alınmıştı. Fakat o yine ortağı Kristaki gibi karar alındıktan sonra gidip Mahmut Nedim Paşa'ya **"Paşam bana ne diye haber vermedin, sana milyonlar kazandırır dım"** dememiştir. **"Böyle bir şey yapılacağını önceden bilseydik şimdi yabancılardan cebine giren paralar Galata'da kalacaktı. Bununla krizi atlatabilirdik"** demiştir.

Zarifi ortağı ve sahibi olduğu Galata'nın evvelce adlarını ve özelliklerini açıkladığımız banka ve bankerlik kuruluşlarının Hükümet ile olan ilişkilerinde uzun müddet tek söz sahibi olarak kalmıştır. Özellikle "kaime"lerin piyasadan kaldırılması için sürdürülen bir sürü tedbir esnasında Hükümet'i devamlı uyarılmış ve kendi uyanlarına uyulmadığını görünce acımasız, fırsatçı bir banker olarak Hükümet'in karşısına çıkmıştır. Ortağı olduğu bankerlik ve banka kuruluşlarının Osmanlı dış borçlarında aracılık ettiği hallerde bunların dürüst ve milli bir müessesese olarak davranmalarını sağlamış olmakla beraber, oyunun acımasız kurallarını Hükümet'e kabul ettirmek için Türk basınında hakkında bazı kötü yorumların yapılması sonucu çok üzüntülü anlar geçirmiştir. Âli Paşa'nın Fransızca **banqueroute** kelimesini kullanarak bu kelimenin Türkçe anlamı olan "iflas" sözüne karşılık, "Evet doğrudur ama bu iş o bankayı veya

yolları kimin yöneteceğine bağlıdır" diyerek cevap vermiştir. Ali Paşa'nın banka korkusu daha sonra gelen Sadrazamlara da geçmiş ve bunların karşısında hep Zarifi bankacılıktan yana bir kişi olarak çıkmıştı.

"Rüsumu Sitte" idaresinin Zarifi'nin de başında bulunduğu Galata bankerlerinin elinden alınarak Avrupalı alacaklara devredilmesi en çok Zarifi'yi üzmüştü. Gerçekte Osmanlı Bankası aracılığı ile bu altı rüsumun Galata bankerlerine bırakılmasına sebep olan bankerlerin alacağı bu idarenin Düyun-ı Umumiye devri ile tamamen ödenmişti ve bu bakımdan Galata bankerlerinin söz söylemeye hakları yoktu ama, içeride bu işi yüklenecek adam varken işin dışındakilere verilmesi Zarifi'yi de üzmüştü. Gerçekte, Osmanlı Hükümeti "Rüsumu Sitte" idaresini Batılı alacaklılara bu alacaklarının bu altı rüsumun hâsılatı ile zaman içinde amorti etmelerini ve faizleri muntazam almalarını sağlamak için devrederken, bunu Batılı alacaklıların tehditleri karşısında kabul etmişti. Nitekim o konunun gündeme getirildiği günlerde, Yunanistan ile olan hudut meseleleri gündeme getirilmiş, İngiliz ve Fransız donanmaları Çanak-kale ve hatta Marmara denizlerinde gösteriler düzenlemişlerdi. Hükümet bir bakıma tehdit altında idi. Bu durumda Zarifi ve diğer İstanbullu Rum bankerler Batılıların desteği ile Osmanlı topraklarına bir Yunan saldırısı olayı ile karşı karşıya kalabiliyorlardı. Zira biz "Rüsumu Sitte" idaresini devretmiyoruz diye direndikleri takdirde, belki bir Yunan-Osmanlı savaşı başlayacaktı. Ama Zarifi gibi diğer Rum bankerler böyle bir savaşın kendilerine nelere mal olabileceğini biliyorlardı. Gerçi aralarında birçoğu, hatta Zarifi dahi Yunan ordusunun güçlenmesi için Yunan hükümetinin ihraç ettiği tahvilatın pazarlanmasında kendilerine düşün görevi yerine getirmişlerdi ama, bir Türk-Yunan savaşı onlar için sürgün tehlikesini de beraber getiriyordu. Bu sürgünün ne demek olduğunu Zarifi ve diğerlerinin çoğu yaşamışlardı. Zaten finans kapitali, oluşumundan bu yana milliyetçi duygularla hareket edenleri hep felakete, iflasa götürmüştü. Bu konuda ileride Galata bankerlerinin geçirdiği deneyimi safhaları ile ele alacağımız zaman göreceğimiz gibi, "Palıkarya"lığa özenen banker ve iş adamlarının kendileri ve çocukları Yunanistan'a kendi istek ve arzuları ile hicret ettiklerinde, orada umduklarını asla bulamayacak ve sükûtu hayale uğrayacaklardır.

İşte 8 Nisan 1884 sabahı ilerlemiş yaşında Tepebaşı'nda Haliç ve Marmara'ya bakan evinin görkemli döşenmiş bir odasında hayata gözlerini kapayan Jorj Zarifi her şeyden evvel bir banker idi. Osmanlılığı da zaman zaman bankerliğinin bir gereği olarak ağır basıyordu. İlkbaharda Büyükkada'ya taşınma hazırlıkları içinde iken ölmüştü. O yaz Tarabya'daki köşkü kapalı kaldı ve fakat vapurlar köşkün önünden geçerken yine onu düdükleri ile selamlamaya devam ettiler.

Not: Banker Jorj Zarifi'nin Tepebaşı'ndaki kışlık konağı ile ilkbahar aylarında kaldığı Büyükkada'daki evi ile yaz aylarını geçirdiği Tarabya'daki köşkleri hakkında araştırma yapmaya devam etmekteyiz. Kendisinin bir fotoğrafını da henüz ele geçiremedik. Bu ünlü bankerin cenaze ve onu takip eden olaylar hakkında takip eden bölümde bilgi ve tafsilat vereceğiz.

Galata'da Bir Yabancı

1. İstanbul Bankası'nın Kuruluşu ve Jorj Coronio

1872 yılı 10 Nisan'ından itibaren faaliyetini sürdüren 100.000 Osmanlı Lirası sermayeli "Banque de Constantinople" aslında o tarihe kadar Galata'da mevcut olan Syngros ve J. Coronio'ya ait komandit şirket olan bir bankerlik kuruluşunun devamı idi. Bir müddet Banka'nın İstanbul'daki merkez şubesinin başında kalan Coronio, daha sonra Paris Şubesi'nin müdürlüğünü üstlenmesine rağmen, Banka'nın yönetiminde büyük rol oynamıştı. Aslında Fransız tebaası olması dolayısıyla kapitülasyonların kendisine verdiği bazı imtiyazları çok iyi kullanan bu bankacı, Osmanlı bankacılık tarihinde önemli kişiliğini ölümüne kadar muhafaza edecektir.

İstanbul Bankası Coronio yönetiminde büyük gelişmeler göstermiş fakat 1875 yılındaki Mahmut Nedim Paşa'nın dış borç tahvillerinin vadesi gelmiş anapara ve faizlerini Osmanlı Hükümeti olarak sadece yarısını ödeyeceğini ve diğer yarısı için beş yıl vadeli yeni tahvilat verileceğini ilan ettirmesi üzerine, Galata ve dünya borsalarında çıkan panik ve bir yıldan fazla süren krize rağmen Coronio, başında bulunduğu Banka'nın 1876 yılında ortaklarına %6 oranındaki faiz haklarını ödemesini sağlamıştı. Oysa, bu krizden dolayı Galata'daki "Crédit Générale Ottomane" ve "Société Ottomane de Change et de Valeurs" gibi bankalar çok etkilenmiş ve bir iki yıldan fazla bir süre ortaklarına temettü dağıtmamışlardı.

İstanbul Bankası'nın Coronio devrinde Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkileri Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kuruluşuna kadar diğer Galata bankaları gibi, Osmanlı Bankası ile birlikte dış ve iç finansman konularını kapsamıştır. Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşundan sonra J. Zarifi ve Salamon Fernandez gibi iki Galata bankerinin bu bankanın sermayesine ve yönetimine katılmaları ile Hükümet ile ilişkiler, aşağıda sunacağımız 1880 yılı raporunda görüleceği gibi, daha da yoğunlaşacaktır.

İstanbul Bankası kurulduğu tarihten itibaren Yunanistan'ın dış ve iç borçları ile de ilgilenmiştir. Coronio, aslında bankasının merkezinin İstanbul'dan Paris'e taşınmasını istemekte idi. Hatta bazı ortakların Atina'ya taşınma teklifini bile uygun bulmuştu. Bunun sebebi Düyun-ı Umumiye kurulduktan sonra Galata Bankerlerinin özellikle dış borçlarda aracılık yapma olanağı kalmamış, Osmanlı Bankası bu işin tek elini eline almış olmasıydı. Bu sebeple, İstanbul Bankası dış borçlanmalarda aracılık yapma gibi kârlı işlere girişebilmek için durumu Osmanlı Devleti'nin Düyun-ı Umumiye'den evvelki durumuna benzeyen Yunanistan'a el atmak gerekmişti. Coronio ve Zarifi sık sık Atina'ya gidiyor ve Yunan Hükümeti'ne yeni kredi teklifleri götürüyorlardı. İşte bunlardan birinin haberine la Turquie gazetesinin 29 Şubat 1884 tarihli nüshasında rastlamaktayız:

"İstanbul Bankası yöneticisi ve bu Banka'nın Paris ajansı direktörü G. Coronio şehrimizde iki hafta kaldıktan sonra yarın Varna vapuru ile Fransa'ya dönecektir. Şöhreti, mahareti ve aldığı olumlu sonuçların tartışılmayacağı bu finans adamı Yunanistan'ın alacağı 170 milyon Frank tutarındaki dış kredinin formalitelerini yürütmek için Paris'e gitmiştir. İstanbul Bankası bu kredi işinde taraflardan birini oluşturmaktadır."

İstanbul Bankası'nın Yunan Hükümeti'nin alacağı dış borçlarda taraf olması bu Banka'nın sermayesinin arttırılma teklifinin gündeme getirilip genel kurulda konuşularak karara bağlanması ile sonuçlanır. Fakat Coronio'nun amacı bankanın sermayesini arttırarak Banka'yı Paris'e taşımaktır. Zira artık kendisi Paris ajanslığı ile yetinemeyecek kadar finans âleminde şöhret sahibi olmuştur. İstanbul artık kendisine dar gelmektedir. Zira aşağıda göreceğimiz gibi, Coronio Paris'te ikamet etmesine rağmen bir ayağı hep İstanbul'dadır ve Banka'nın kurcusu olarak yönetimdeki ağırlığını daima muhafaza etmiştir. Nitekim 1872-1882 yılları arasında, aşağıda görüleceği gibi, bu banka o devirde Avrupa'da görülmemiş bir sonuç elde ederek on yıl gibi bir devrede hissedarlara yatırdıkları parayı faiz ve temettü olarak geri verebilmiştir. Sermayesi her biri 10 Sterlin değerinde %60'ı ödenmiş 100.000 hisse senedinden oluşan 1.000.000 Sterlin olan Banka yukanda belirttiğimiz devre içinde temettü ve faiz olarak aşağıdaki dağıtımı yapmıştı:

Yıl	Faiz%	Temettü (Siling)
1872	6	18,33
1873	6	7,33
1874	6	12,00
1875	6	8,00
1876	6	-
1877	6	-
1878	6	16,15
1879	6	4,16
1880	6	7,50
1881	6	10,03
1882	6	6,00
	66	90,16

Bu listede görüldüğü gibi İstanbul Bankası on yıl gibi bir zamanda hissedarlara ödediği faiz ve temettü ile âdeta yatırılan sermayeyi itfa etmiş durumdadır. Fakat asıl önemli olan, aşağıda göreceğimiz gibi, Banka ihtiyatlarının örneği Nisan 1881 tarihinde 215.000 Osmanlı Lirasına yaklaşmasıdır ki, ödenmiş sermayenin 660.000 Osmanlı Lirası olduğu düşünülürse bankanın bu tarihte ödenmiş sermayesinin yarısına varan bir ihtiyat akçesi teşekkül ettiği görülebilir.

İstanbul Bankası'nın Coronio yönetiminde büyük başarı göstermesi J. Zarifi, Fernandez ve Psichari gibi ünlü Galata Bankerlerinin bu Banka'nın hisse senetlerini ele geçirerek yönetime ağırlıklarını kaymalanna yol açmıştı. Aslında J. Zarifi gibi Rum cemaatinin liderinin ve Salamon Fernandez gibi Musevi cemaatinin liderinin bu Banka'nın en büyük hissedarları olarak yönetimine iştirak etmeleri, Banka'nın bu iki cemaat nezdindeki itibarını

arttırmıştır. Ayrıca gerek Zarifi ve gerek Fernandez'in Padişah II. Abdülhamid'in en çok itibar ve imnat ettiği iki banker olmaları da bankanın Abdülhamid devri boyunca Hükümet tarafından pek fazla rahatsız edilememesini sağlamıştır, denebilir.

Daha evvelki bahislerde Jorj Zarifi'nin Abdülhamid ile olan ilişkilerinden bahsetmiştik; bu defa da Musevi cemaati lideri Galata'nın en ünlü bankerlerinden Salamon Fernandez ile bu Osmanlı Padişahı arasındaki samimiyet ve muhabbeti şu gazete haberi ile doğrulayacağız: (la Turquie, 6/7 Ocak 1885):

Sultan'a Teşekkürler

"Société Générale'in Müdürü (bu Galata'nın diğer bir banka kuruluşu olan ve daha evvelce kuruluş ve gelişmesinden bahsettiğimiz Şirket-i Umumiye-i Osmani Bankası olarak bilinen bankadır) Salamon Fernandez Camondo Bankası (Baba Abraham Camondo tarafından kurulan ve daha sonra oğlu İshak Camondo tarafından idare edilen Galata'nın en önemli bankası) sekreteri Viktor Efendi ile birlikte Yıldız Sarayı'na gitmişler ve orada Padişah hazretlerinin kendilerini kabul şerefine nail olmuşlardır. Salamon Fernandez Uluslararası Musevi Birliği ve İmparatorluk ile dış ülkelerdeki çeşitli Musevi cemaatleri namına Padişah'a Hasköy yangınından zarar görenlere yaptığı yardım ve gösterdiği hamilik dolayısıyla teşekkürlerini sunmuşlardır. Padişah hazretleri de Musevi milletin kendisine arzettiği şükran ve bağlılıktan dolayı duyduğu mutluluğu Mösyö Fernandez'e samimi bir şekilde iletmıştır. Padişahın nezdinden çıktından sonra Fernandez bütün Avrupa'ya şu telgrafı çekmiştir:

"Padişah Hazretlerinin önünde eğilerek derin bağlılığımızın ifadesini bütün dünya Musevileri namına arzemiş bulunuyorum. Padişahımızın Musevi halkına gösterdiği şefkat ve yardımlarının bizleri çok duygulandırdığını kendilerine ifade ettim. Hepiniz onun sağlığı için dua edin..."

2. İstanbul Bankası'nın 1881 Yılı Nisan Ayında Yapılan Genel Kurulu

O yıllarda Nisan, Mayıs ve Haziran ayları Galata bankaları, Tramvay şirketi, Şirketi Hayriye vesair şirketlerin genel kurullarının yapıldığı aylardı. Bu genel kurullarda basın, şirketlerin hisse senedi ve tahvillerinin, bankaların ise tasarruf mevduatı veya iştirak belgelerinin durumunun kamuoyuna yansımada büyük rol oynamakta idi. Beyoğlu basını bu genel kurullara büyük yer vermekte idi, Babiâli basını da, aynı çapta olmasa da, bu konuda okuyucularına bir şeyler vermek çabası içinde idi. Bunun sebebi sadece İstanbul halkının değil bütün İmparatorluğun her tarafında yaşayan insanların Galata Borsası ile şu veya bu şekilde ilgisinin olması idi ve borsa da bu banka ve şirketlerin başarısına bağlı olarak ümit dağıtmakta idi.

İstanbul Bankası'nın 1881 yılı Nisan'ında bir cumartesi günü yapılan genel kurulu (Bak: La Turquie 21 Nisan 1881) Banka'nın en büyük hissedarlarından olan J. Zarifi'nin

başkanlığı ve S. Fernandez'in ve Psichari'nin başkan vekilliği ve N. Blesa'nın sekreterliği yüklenmeleri ile yıllık olağan toplantısını yapmıştır.

Genel Kurul'a 1880 yılı hesapları ve sonuçları hakkında sunulan raporda ilk olarak Aktif ve Pasif olarak, yani iş hacminin bu yılda 1.658.278,50 Osmanlı Lirası'na yükseldiği belirtildikten sonra, bankanın Osmanlı Devleti ve Hazine ile olan ilişkileri ele alınmış ve hükümetin 1880 yılında Galata piyasasından aldığı avans ve diğer kredilerde bankanın yer aldığına işaret edilmiştir. İstanbul Bankası Rüsumu Sitte yönetimine katıldığı için bu idarenin ilk yılında aldığı olumlu sonuçlar Osmanlı Hükümeti ile ilişkiler arasında dercedilmiştir. Raporun yine bu kısmında Osmanlı Hükümeti'nin avans ve kısa vadeli kredileri itfada büyük ölçüde iyi niyet gösterdiğini ve vadesi gelmiş alacaklarının hemen tümünün tahsil edilmesi dolayısıyla hükümete bankanın şükran borcunu iletmeleri için genel kurulun tasvibi istenmiş ve 1880 yılı sonuna göre Banka'nın Osmanlı Hazinesi'nden olan alacağının 207.924,17 Osmanlı Lirası olduğu ifade edilmiştir.

Banka'nın Osmanlı ülkesi haricindeki faaliyetine gelince: İlk olarak Girit'e 1880 bütçesinin işlenmesini sağlamak için gerekli kredi verilmiştir. Banka Mısır'daki Franko-Ejipsien Bankası ile ortaklaşarak Yunanistan Hükümeti'nin hazine bonolarını kırmıştır. Romanya ile vadesi gelmiş alacaklarının bir yıl ertelenmesi için anlaşma yapılmıştır.

Banka'nın portföyü hakkında verilen bilgi cidden ilginçtir. Aslında özkaynak bankacılığı yapan bu firma, portföy yolu ile de kazanç sağlamakta başarılı olmuştur. Banka'nın o yıl hisse senedi ve tahvil alım satımı ve portföyde tutulanların getirisi ile 80.000 Osmanlı Lirası tutarında bir kazanç sağladığı açıklanmıştır.

Bankanın Londra ve Paris ajansları kurtaj, komisyon ve arbitraj işlemleri yapmakta idiler. Londra Şubesi'nin 1880 yılında 17.000 Sterlin ve Paris ajansının da 500.000 Frank safi kâr sağladıkları aynı raporda bildirilmekte idi.

39.600 O.L. Ocak 1881'de ortaklara ödenecek %6 faiz.
12.468,70 O.L. Statü gereğince ayrılması gereken % 10 ihtiyat.
48.500 O.L. Her hisseye 9 Şilin hesabına göre dağıtılacak temettü.
33.000 O.L. Banka idareci ve kurucuların % 40 oranında dağıtılan temettü.
133.568,70 O.L.
30.718,65 O.L. Fevkalade ihtiyatlar ve karşılıklar için ayrılan
164.287,05 O.L. Toplam kâr.

1880 yılının safi kârının 164.287,05 Osmanlı Lirası olması kadar daha ilginç tarafı da bugünkü bankacılığımıza örnek olacak şekilde bu kârın dağıtım şekli idi. Bu sebeple bu kârın nasıl kullanıldığını burada ayrıntılı olarak ele almayı faydalı buluyoruz. 164.287,05 O.L. olan 1880 yılı kârı şöyle dağıtılıyordu:

Banka'nın adı geçen genel kurulunda Banka tüzüğü'nün 32. maddesi gereğince kurucu ve idarecilere tahsis edilecek yıllık safi kârın %40'tan %32'ye indirilerek bunun %12'si kuruculara ve %20 de idare meclisi üyelerine dağıtılması konusunda maddede gerekli değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliğe bağlı olarak bankanın kurucuları olan A. Vlasto, D. Syngros, G. Coronio ve Et. Scouloudi'nin yılda %8 oranındaki bir kâr payından vazgeçmelerine gerekçe olarak Banka'nın ihtiyatlar yolu ile güçlenmesi ve Avrupa piyasalarında da yoğun bir faali-

yet göstermesini sağlamak olduğu aynı genel kurulda kabul edilmiştir. Fakat, asıl sebebin Osmanlı Bankası kompleksi olduğu iddia edilebilir. Osmanlı Bankası'nın İngiliz, Fransız Osmanlı dış borçları alacaklıları ve tahvil sahiplerinin temsilcileri ile bir araya gelerek "Rüsumu Sitte" İdaresi'ni İstanbul Bankası'nın da içinde bulunduğu Galata Bankerleri'nden alınarak yabancıların yönetimine devretmek çabası içinde olduğu günlerde, Galata piyasasında bir tedirginlik ve huzursuzluk başlamıştı. Rüsumu Sitte İdaresi yerine Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulunca, Osmanlı Bankası'nın Galata piyasasında tekel durumuna girebileceğini düşünen diğer yerli bankalar, güçlenme veya yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu sebeple İstanbul Bankası'nın güçlenmek için ihtiyatlarını, ne pahasına olursa olsun artırma kararı alması normaldi.

Bankanın "Aktif"lerinin nelerden oluştuğu hakkında bir fikir vermek üzere aşağıdaki tabloyu düzenlemeyi gerekli bulduk:

Aktif		O.L.
Ödenmemiş Sermaye %40		440.000
Kasa		8.541,86
Kuruluş Masrafları		2.100
Genel Hesaplar		
Muvakkat Hesaplar	4.015,36	141.478,81
Mahalli Cari Hesap	137.472,45	141.487,81
Osmanlı Hazinesi		
Bankanın 22 Kasım 1879 tarihli "Rüsumu Sitte" İdaresi'ne iştiraki	248.082,30	
Hükümete verilen çeşitli avanslar	40.051,40	288.133,70
Dış ülkelerdeki hesaplar		16.296,69
Verilen Dış Krediler		
Romanya Hazine Bonoları	57.964,87	
Yunan Hazine Bonoları	126.317,93	
Mısır Hazine Bonoları	14.217,18	198.500,98
Portföy		2.634,78
Muhtelif Varlıklar		550.758,82
Muhtelif İştirakler		9.823,86
		1.658.278,50

Bankanın Aktif'leri arasında ön önemli kalemler Osmanlı Devleti'ne sağlanan kredilerle Yunanistan, Romanya ve Mısır'a sağlanan kredilerin karşılaştırılmasına olanak verenlerdir. Görüldüğü gibi, Banka'nın Osmanlı Hükümeti'ne verdiği avanslar 40.051,40 Osmanlı Lirası iken, Yunan Hükümeti'ne hazine bonoları karşılığında 126.317,93 Osmanlı Lirası avans vermiş durumdadır. Gerçekte Rüsumu Sitte İdaresi'ne iştirak payı hesaba katıldığında Osmanlı Hükümeti'ne sağladığı krediler Yunanistan Hükümeti'ne sağladığı kredileri bir mislinden fazla aşmaktadır ama Rüsumu Sitte İdaresi aynı 1881 yılı içinde Düyun-ı Umumiye'ye devredilecek ve banka diğer Galata kuruluşları gibi bu 248.082,30 Osmanlı Lirası tutan alacağını Osmanlı Bankası aracılığı ile defaten tahsil edecektir. Nitekim Düyun-ı Umumiye kurulduktan sonra Osmanlı Hükümeti'nin gerek kısa vadeli ve gerek orta ve uzun vadeli borçları Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası aracılığı ile yürütülecek ve Galata'daki

diğer bankalar, İstanbul Bankası da dâhil olmak üzere bu yöndeki plasmanlarını daha ziyade Yunanistan başta olmak üzere, diğer Balkan ülkeleri ve hatta Avrupa'ya yönelteceklerdir.

Diğer Galata Bankaları gibi İstanbul Bankası'nın daha sonraki yıllardaki, yani 1896 yılında "Osmanlı Kambyo ve Menkul Kıymetler Şirketi" ile füzyona girerek faaliyetine son verdiği güne kadar geçen zaman içindeki faaliyetleri ve aldığı sonuçları ve yok oluş sebeplerini ileride açıklayacağız.

Jorj Zarifi'nin Mirası ve Fakir Müslümanlar

1. Bankerler ve Paşalar

Mustafa Reşit Paşa'dan beri hemen bütün Osmanlı devlet adamlarının bir bankeri olması adet haline gelmişti. Tabii bankerin adı, sanı ve şöhreti ile hizmetinde olduğu vükelanın şan ve şöhretine uygun olmak gerekiyordu. Nitekim Mustafa Reşit Paşa'nın bankeri meşhur Abraham Camondo idi ve Paşa hamamda kalp sektesinden ölürken elinde evraklar ile hamamın kapısında Paşayı bekliyordu. Fakat şimdi anlatmak istediğim konu tamamen başkadır; bankerler ölürken mirasçıları yanında herkesi âdeta sevindirecek kadar miras bırakırken, paşalarının hemen tümü yine büyük Reşit Paşa'dan başlayarak arkalarında borç ve aileleri için zor günler bırakarak bu dünyadan göçüp gitmişlerdir.

Daha önce açıkladığımız gibi, 1884 yılının Nisan ayı başlarında ölen meşhur banker Zarifi'nin vasiyetnamesi açıldığı zaman İstanbul'un her milletten fakir fukarasına gün doğmuştu. Oysa o günlerde yetim çocuklarının okutulduğu ve bunlardan birçoğunu zamanımıza kadar yetiştirip memlekete çok faydalı insanlar haline getiren Darüşşafaka'nın kurucuları ve hayatları boyunca yükünü çeken Yusuf Paşa, Salih Paşa, Esat Paşa ve İzzet ölmüşlerdi ve okulun kaynakları âdeta kurumuştur. Fedakâr hocalar para almadan derslere devam etmeye razı oldukları için okul kapanmaktan kurtulmuştu. Neyse ki, J.Zarifi'nin vasiyetnamesi imdada yetişecekti. Jorj Zarifi aşağıda göreceğimiz gibi, İstanbul'daki fakir Müslümanlara 1.000 Osmanlı Altını bırakmıştı. Bu paranın büyük bir kısmının Darüşşafaka'ya verilmesi bu işi yüklenen Vakıflar nezareti tarafından kararlaştırılacaktı.

J.Zarifi'nin vasiyetnamesi 1884 yılı Mayıs ayının ilk Cumartesi günü Rum Edebi Sillogos'un da –daha evvel işaret ettiğimiz gibi Rum banker ve işadamlarının finanse ettiği ve amacı Yunan tarih ve edebiyatını araştırmak ve yaşatmak olan merkezi İstanbul'da bulunan demek- Zarifi'nun zevcesi Madam Helen'in kocasının vasiyetnamesi ile ilgili mektubu okunmuştu. Bu vasiyetnameye göre, Zarifi İstanbul'daki Rum cemaatine ait ve genellikle fakir çocukların devam ettiği okullara 25.000⁽¹⁾ Frank bırakıyordu. Bu para adı geçen okullara bu işlerle görevli bir komisyon tarafından dağıtılacaktı.

Gerçekte Sillogos'a okunan bu mektup sadece Rum cemaat okullarındaki fakir çocuklarla ilgili idi. Zarifi ayrıca Fener'deki meşhur Rum okuluna 25.000 Frank bırakmış ve bu para ile okulun o mermer görkemli merdivenleri yapılmış ve bazı kısımları yenilenmişti. Balıklı hastane ve yardım demeğine de 25.000 Frank, keza aynı miktarda ve parayı da Atina Sillogos'una bırakmıştı. Atina'daki Yunan Milli Üniversitesi'ne 20.000 Frank, İstanbul'daki fakir Müslümanlara, sözünü yukarıda ettiğimiz 1000 O.L., Ermeni cemaati fakirlerine

10.000 Frank, Katolik Ermeni cemaati fakirlerine 5.000 Frank ve nihayet Musevi cemaati fakirlerine de yine 5.000 Frank bırakıyordu. ayrıca Filibe'deki iki ayrı okul olan Rum kız ve erkek muallim mekteplerine de büyük bir meblağ bırakmıştı.

Fakat J. Zarifi'nin bıraktığı miras o kadar önemli değildi. Zira sağlığında yapacağını fazlası ile yapmıştı. Zaten bütün İstanbul ve hatta İmparatorluğun her tarafından ve Rumundan Ermenisinden Türkünden ve Musevisinden gördüğü sevgi ve muhabbet de bu âlicenaplığından kaynaklanıyordu. İsmi ebedileştirecek müesseseler kurmuştu, şimdi bile Yunanistan'da veya dünyanın herhangi bir yerinde oturan Rumların büyük anne ve babaları ve hatta ana babaları okuryazarlıklarından her türlü meslek becerisi kazanmalarını az çok bu adama borçlu olduklarını acaba biliyorlar mı? Bu tür adamları maalesef şimdiye kadar tarih hiç yazmamıştır. Eğer yanında sekreterliğini yaptığı meşhur Yunan birliğinin kurucusu Kaposidtrian'ın öldürülmesinden sonra politika hayatına atılsaydı, asker olsaydı belki tarihin yazdığı bir adam olurdu. Ama birgün gelecek bu tarih anlayışı değişecek ve Zarifi gibilerinin hayatı okul kitaplarına kadar giren tarih olacaktır.

Zarifi'nin mirası açılıp da İstanbullu fakir Müslümanlara 1000 O.L. bıraktığı anlaşılınca o devirde ilk defa olarak nazırlık kürsüsüne evkaf nazırı olarak çıkan ve daha sonra altı defa sadrazam olan Kamil Paşa kendisine iletilen bu haber üzerine hop oturup hop kalkmıştır. Zira Darüşşafaka'nın halini bilmektedir, bir şeyler yapmak için çırpınıp durmaktadır. Daha henüz gençtir ve para işlerinden pek anlamamaktadır. Evkaf'ın bankerlerle olan işlerini daha henüz kavramamıştır. İleride sadrazamlığında da para işlerini yürütemediği için sadarettten uzaklaştırılacak, fakat diğer işlerdeki maharet ve becerisi dolayısı ile tekrar aynı yere getirilecektir.

Zarifi'nin mirası haberini alan Kamil Paşa paranın büyük bir kısmını Darüşşafaka'ya tahsis etmek için harekete geçtiği sırada, bunu haber alan mahalle okulları hocalarına kadar bütün her dereceli okul müdürleri bir şeyler koparmak için nazıra şu veya bu yoldan ulaşmak yolunu denemeye koyulmuşlardı. O devirde Osmanlı maarif teşkilatında mahalle okulları ve rüştiyelerin bir kısmı mahalli idareler bütçesinden, idadiler ve sultaniler ise maarif vekaleti bütçesinden finanse edilirdi.

Fakat bütçelerdeki rakamlara rağmen tahsisat yokluğu daima kendini gösterir, öğretmenler maaşlarını muntazaman alamaz, maaş ilmuhaberlerini sarraflara kırdırırlardı. Bu resmi okulların yanında resmi olmayan yani özel Türk okulları da vardı. Fakat bunların çoğu açıldıktan bir müddet sonra öğrenci bulamadıklarından kapanırdı. Oysa Fransız, İngiliz, Amerikan, İtalyan, Alman ve Avusturya misyonerlerinin kurdukları okullar binalarından başlayarak görkemli idi ve hepsi kendi milliyet ve dinlerinin propagandasını yaptıkları halde, yine de buralardan çok iyi öğrenci yetişiyordu. Ayrıca bu okullar ile Ermeni, Rum ve Musevi cemaat okullarının Türk eğitim hayatına büyük bir katkıları vardı ki, bu pek şimdiye kadar söylenmemiştir. O da öğretmenliğin gerek gelir ve gerek toplumsal değerler bakımından önemli bir meslek olduğunu bu okulların göstermiş olmaları idi. Birçok Türk öğretmen bu okullardaki "Türkçe" dersleri öğretmenliği sayesinde muntazam bir gelir sahibi oldukları gibi, resmî devlet okullarında bir türlü vaktinde çıkmayan maaşlarını telafi etmek olanağını bulmuşlardı.

Zarifi'nin mirasından Darüşşafaka'ya önemli bir pay düşmesi bu okul için büyük bir şans idi. Zira, bu okulun gerek kurucuları ve gerek muntazam yardım sağlayan büyük devlet ricalinin hemen tümünün bu yardım gücü devletten aldıkları maaşlarına bağlı idi. Ölümeleri ile

azledilmeleri ile, gözden düşmeleriyle yok olup gidiyordu. Oysa Zarifi'ninki bir sermaye, bir birikim işi idi ve öldükten sonra sadece aile efradının değil fakir fukaranın bile yüzünü güldürüyordu.

Kâmil Paşa'nın bu haberi nasıl heyecanlı karşıladığını yazan La Turquie Gazetesi (13 Mayıs 1884) Darüşşafaka için "öğretmenlerinin hiçbir para almak kaygusuna düşmemeleri sayesinde yaşayabilen bu okul..." diye bahsetmektedir. Oysa Zarifi, Fener'deki Rum okuluna girişteki merdivenleri daha görkemli hale sokulması için para bırakıyordu. Bu aslında bir gerçeği vurguluyordu. Devrin Rum, Ermeni ve Musevi okulları cemaatlerinin sermaye ve gerek tarımsal ve gerek sınaî ve ticarî becerilere dayanan parasal ve strüktürel kaynaklara dayanıyorlardı; oysa Türk okulları resmî olsun, özel olsun Hükümet'in tamamen kendi irade ve kontrolü dışında oluşan gelirlerden aldığı veya aldığını sandığı transfer gelirlerinden oluşmakta idi. Onun için bu okulların damları akıyordu, sıraları köhne idi ve öğretmenleri doğru dürüst maaş alamıyorlardı.

2. Bir Galata Bankasının Genel Kurulu ve Zarifi'nin Mirası

Yukarıda açıkladığımız gibi, Zarifi Rum Fener Okulu ile fakir Müslüman halka diye bıraktığı ve fakat büyük ölçüde Darüşşafaka'ya tahsis edilen miras payı 25.000 Frank yani 1000 Osmanlı Lirası idi. Şimdi gerek bu paraların önemini ortaya koymak ve gerek o günlerde Galata'da önemli bir banka kuruluşu olarak faaliyette bulunan "Société Ottomane de Change et de Valeurs" (Kambiyo ve Menkul Kıymetler Osmanlı Şirketi) yıllık genel kurulunu konu edeceğiz. Toplantının başkanlığını Galata'nın ünlü simalarından Mösyö Barker yapıyordu. Yardımcıları da şirketin en büyük hissedarlarından olan Mösyö Whittall'ı ve Mösyö Barker yapıyordu. Yardımcıları da şirketin en büyük hissedarlarından olan Mösyö Whittall ve Mösyö Tamvaco idi. Yönetim Kurulunun hazırladığı yıllık raporunda bu kurulun başkanı olan meşhur La Fontaine, İngiltere'ye yerleşmek arzusunu belirterek, yönetim kurulundan istifa ettiği ve yerine şirketin genel müdürlüğünü yapan Öjenidi kardeşlerin diğerinin seçilmesi tavsiye ediliyordu. Oysa Mösyö La Fontaine'in İngiltere'ye falan yerleşeceği yoktu, ileride neden ayrıldığını açıklamaya çalışacağız. Nitekim bu La Fontaine ailesi 1950'lerin sonuna kadar İstanbul'da kalarak çeşitli işler yürütmüşlerdir.

Şirketin, yıllık raporda belirtildiği üzere, 1883 yılında kambiyo cirosu 5.713.210.02 Sterlin ve 30.332.453 Frank'a ulaşmakta idi. Şirketin bu kambiyo işlemlerinden dolayı hiçbir zarara katlanmadığı aynı raporda ifade ediliyordu.

Şirketin Osmanlı Hükümetlerine verdiği avansların yıl sonu henüz geri ödenmemiş bakiyesi 2.884,59 Osmanlı Lirası idi. Buna karşılık "Aşar" ve Ağnam" vergileri karşılığı olup henüz geri ödenmemiş avans 8.113,37 Osmanlı Lirası idi. Bu alacağın yıl içinde Osmanlı Bankası tarafından tamamen tasfiye edileceği bildiriliyordu.

Şirket 1883 yılında 20.369,51 Osmanlı Lirası kâr sağlamıştı. Ödenmiş sermayesi 330.000 O.L. olduğuna göre %6 temettü verebiliyordu. Ancak şirket statüsü gereği, zaten ortaklara yatırılmış sermaye üzerinden %6 faiz ödenecekti. Bu sebeple şirketin o yıl gerçek temettü ödememesinin ve bakiye kâr olan 569,51 liranın ihtiyat akçesine ayrılmasını isteyen

yönetim kurulu haklı bir sebebe de dayanıyordu. Zira, 1884 yılının banka için pek parlak olamayacağı Avrupa'da hüküm sürmekte olan malî ve ekonomik krizden anlaşılmakta idi.

Fakat Galata bankalarının en önemli özelliği olan "kuruculara çalışan banka" olmak niteliği bu banka için de geçerli idi. 1882 yılında 826.062.87 Osmanlı liralık bir Aktif ile çalışmış bir bankanın kambiyo dan hükûmete avans ve dış ticaretin finansmanı gibi işlere girmesi ile sadece 20 bin Osmanlı lirası kazanç sağlamış olması gerçekleri hiç de aksettirmemektedir. Her ne kadar raporda "Artık saf sermayenin geliri %12'ler değil, onun yansının bile altına düşmüştü" ifadesi olsa da bu durum, Galata piyasası için hiç de geçerli değildi. Zira ileride göreceğimiz gibi, Düyun-ı Umumiye'nin sözde kontrolüne rağmen Osmanlı hükümetleri %15'ten aşağı düşmeyen faiz haddi ile kısa vadeli borç alıyorlardı. Osmanlı Bankası da durumu düzelterek yerde Galata'daki banka ve bankerlerle uyuşuyordu. Bu sebeple raporda üstü kapalı geçilen taraflar asıl meseleyi aydınlatmaya yarayacak taraflar idi. Yüksek kademe yönetici ve memurları ne kadar para almışlardı? Müdürlerin, yönetim kurulu üyelerinin sık sık yaptıkları Paris ve Londra gezilerinden kendilerine ne kadar yolluk ödeniyordu? Bunlar hiç bilinmiyordu.

Aslında Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Bankası ve Galata'nın diğer dört ünlü bankasının Osmanlı hükümetinden o yıl aldıkları faizlerin yekûn ü ile Mösyö Zarifi'nin Darüşşafaka'ya bıraktığı 1000 (bir rivayete göre de 4000) Osmanlı Lirası arasında ne gibi bir oran vardı? Bu konuda bir araştırmayı ileride yapmayı düşünüyoruz. Yalnız şunu söyleyelim ki, Düyun-ı Umumiye'nin İstanbul'daki müdürlerinden birinin yıllık geliri on bin Osmanlı Lirasını geçmekte idi. Osmanlı Bankası müdürlerinininki de bundan aşağı kalmıyordu. Yukanda sözünü ettiğimiz "Kambiyo ve Menkul Kıymetler Osmanlı Şirketi"nin yukanda adı geçen yönetim kurulu başkanı Öjenidi biraderlerin en büyüğü Fransa'nın Nice kentindeki görkemli villasında ölmüştü. Oysa Osmanlı sadrazamlarından ünlü Fuat Paşada Nice'de ölmüştü ama, görkemli bir konakta değil banker A. Camondo'nun kefaleti ile tuttuğu köhne bir kiralık evde İstanbul'da bütün görkemli binalar onlarındı. Bankalar Caddesindeki ofisleri sadrazamın çalışma odasından çok daha süslü ve pahalı mobilyalar ve halılar ile kaplı idi. Ancak Abdülhamid devrinde gerek devlet malî ve gerek kişi malî olarak İstanbul ve taşrada bazı binalar yapılmıştı. Ama bunların arkasında çalışan bir sermaye yoktu. Sanayi olmadığı için, devletin aldığı vergilerle ancak ucuz olan inşaat işçiliği sayesinde bina yapılabilirdi. Yangınlar tahta İstanbul evlerini yakıp kül ederken, azınlıklar İstanbul'da ilk taş konaklarını çoktan dikmişlerdi. Bu sebeple Kâmil Paşa Zarifi'nin vasiyetnamesinde İstanbullu fakir Müslümanlara ayırdığı 1000 Osmanlı Lirası'nın haberin alınca, bunu kimseye duyurmadan en hayırlı iş olan Darüşşafaka'ya verilmesini sağlamıştı. Ama tabii, bu para ile Rum Fener Okulu gibi görkemli merdivenler inşa edilmeyecek, akan dam aktanacak birkaç sınıf badana edilecek, gerisi de öğrencilerin gıdalarına sarfedilecekti. Neyse ki, o günlerde kurulan İstanbul Su Şirketi hükümetle yaptığı bir anlaşmaya göre Darüşşafaka gibi okullara bedelsiz su verecekti. Aynı şey bu okula elektrik alındıktan sonra yapılamamış ve elektrik şirketi okulun elektriklerini birkaç kez kesmişti.

Galata'da Bir Lotaryacı: Baron Hirş

1. Galata'ya Demiryolları ile Gelen Lotarya (Loys Turcs) veya Rumeli Demiryolları İstikrazı

19. Asrın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul'u, demiryolu ile Avrupa'nın büyük kentlerine ve merkezlerine bağlamak için Osmanlı Hükümet'leri Galata Piyasasından pek destek görmemişlerdi. Bu işi kafasına koymuş olan Âli Paşa, bankeri Kamondo'dan aldığı tavsiye üzerine demiryolu yapımıcılığı ve işleticiliği ile Avrupa'da ün yapmış şirketlere başvurmayı tercih etmişti. Gerçekte işin esası finansmandı ama, Galata'nın bunun arkasında olan teknik sorunlar hakkında bilgi ve tecrübesi yoktu.

İlk teşebbüsler demiryolunu İstanbul yerine Karadeniz'in Köstence ve Varna limanlarına getirmenin daha uygun olacağı şeklinde idi. Nitekim, Rumeli'de Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde ilk işleyen demiryolu, Çernovoda-Köstence arasındaki 60 kilometrelik yol ile Rusçuk-Varna arasındaki 224 kilometrelik ana yol olmuştu. Fakat bu iki hat da 1877 Berlin Kongresi ile Romanya ve Bulgaristan hudutları içinde kalacaktı.

Bu iki girişimin yanında bir üçüncüsü, meşhur Banker Hirş'in içinde bulunduğu demiryolu projesidir. Bu demiryolu olayı ve projesinde iki bin kilometrelik bir demiryolu ağını kapsayan ve dedikoduları ile bütün Avrupa ve İmparatorluk camiasını sarsan Rumeli Demiryolları Şirketleri'dir. Adı geçen demiryollarının finansmanı için çıkarılan düşük faizli, fakat bol ikramiyeli tahviller bu dedikodulardan büyük pay alırken, asıl ününü ve etkisini birçok kimseyi yoktan zengin etmek ve birçoklarının da servet, ün ve hatta namusunu yok etmek ile göstermişti.

İstanbul'un Avrupa ile bağlantısının, devamlı Rusya'nın tehdidi altında olan, bağımsızlıkları her ufak siyasi görüşme ve anlaşmada dahi bahis konusu olan Romanya ve Bulgaristan topraklarından sağlanması Âli Paşa'yı bu yollara alternatif olabilecek güzergâh aramak runda bırakmıştı. Ayrıca demiryolculuk ilk deneyimlerinden görüldüğü gibi, para getiren bir işti, denizyollarına oranla da riski çok daha düşük olduğu için bütün dünyada bu tür ulaştırma tipi hızla yayılmakta idi. Ayrıca demiryollarının aşar gibi tanım vergilerini toplamak ve değerlendirmekte büyük katkısı olduğu, Ruscuk-Varna ve Köstence hattında görülmüştü. Nihayet Rumeli'deki devamlı isyanlar hemen her yerde askerî birliklerin bulunmasını gerektiriyordu. Oysa demiryolu ile bu işi birkaç merkezde asker bulundurmakla yetinecek hale getirmek mümkündü.

İşte bu ve diğer bilinen faydaları göz önünde bulunduran Ali Paşa kendi kabinesinde Nafia Nazırı olan, fevkalade bilgili ve akıllı bir kişi olmakla bilinen Ermeni asıllı Davut Paşayı Avrupa'ya yollamıştı. Davut Paşa ilk olarak 31 Mart 1868 tarihinde demiryolu yapımı için bir kontrat imzalamış olan Belçikalı Van der Elst ve ortakları ile görüşmüş ve bunların işten çekilme sebeplerini araştırmıştı. Ayrıca Avrupa'daki başlıca demiryolu yapımcı kuruluşları ile de temaslarda bulunan Davut Paşa, nihayet kendi şartlarına uygun olabilecek adamı bulmuştu. Bu adam o devirde Avrupa'da cesareti ve atılganlığı ile ün yapmış olan Belçikalı banker Hirş idi. Davut Paşa tam yetkili kişi olarak Hirş'e Osmanlı Avrupası'nda 2000 kilometrelik bir demiryolu için hükümetinin yapımcı şirkete yılda kilometre başına 14.000 Frank ödeyebileceğini iletmışti. Davut Paşa ayrıca Osmanlı hudutlarına kadar demiryolu işletmekte olan Güney Avusturya demiryolu işletmesini teklif etmiş ve hükümeti namına bu şirkete de 8000 Frank tutarında kilometre hâsılat garantisi vermişti. Fakat Avusturya şirketi şartları uygun bulmamış ve bunun üzerine Hirş işleticilik işini de üzerine almaya hazır olduğunu belirtmişti. Bu maksatla da Fransız ve Avusturyalı sermayedarlardan oluşan bir de işletmeci şirket kurmuştu.

İşte Hirş kurduğu bu iki şirkete para bulmak için finans tarihine "Lots Turcs" adı ile geçen her biri 400 Frank değerinde %3 faizli 1.980.000 adet tahvilat ihraç edecekti. Bu tahvilatın faizinin düşük olmasına karşılık primleri o zamana kadar hiçbir tahvilde görülmemiş şekilde yüksekti. Bu tahvillerde borçlu olan Osmanlı Devleti idi. Tahvillerin yıllık faiz, itfa ve ikramiyeleri Osmanlı hükümetlerinin 2000 kilometre için, kilometre başına ödemeyi taahhüt ettiği 1400 Frank'tan 28 milyon Frank'a varan yekünü ile karşılanacaktı. Bir yılda dağıtılacak prim değeri 600.000 Frank'a kadar çıktığından, ilk ağızda Paris ve Viyana, ünlü banka ve bankerlerin bir araya gelerek kurdıkları sendika, tahvillerin 750.000 adedine talep olmuştu. Bu sendikaya Galata bankalarından "Crédit Général Ottoman" da dâhil olmuştu. Osmanlı Bankası sendikaya dahil olmamış, ancak hükümetin isteği üzerine tahvillerin gişelerinde satılmasına razı olmuştu. Fakat işin en önemli yanı bu sendikanın her biri 400 Frank nominal değeri olan bu tahvilleri Hirş'in adedini 128 Frank'tan kapatıp bunların 750.000'ni bir defada bu sendikaya 150 Frank'tan devretmesi idi. Bu arada sendika kısa zamanda tahvilleri elinden çıkarmış ve özellikle bütün Avrupa küçük burjuvazisinin rağbet gösterdiği bu ikramiyeli tahvillerin sağladığı hâsılat ile yapımcı şirketin hemen inşaata başlamasına olanak vermişti. Ancak 1870 yılında Fransız-Alman savaşının patlak vermesi bir taraftan inşaatın ilerlemesini engellerken, diğer taraftan elde kalan 1.230.000 tahvili satmak zorlaşmıştı. Aslında birinci parti tahvil satışı Fransa ve İngiltere hükümetlerinin bu tahvilleri Paris ve Londra borsalarında resmen satışa çıkarılmalarna izin vermediği halde, Hirş'in gücü ile kısa denilecek bir zamanda sona erdirilmişti. Fakat ikinci partinin satışı için henüz ne Avrupa'da ne de Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde müsait bir ortam yoktu. Fransa'da savaş sürerken Bosna'da demiryolunun geçtiği bölgede isyan çıkmıştı. Buna rağmen, inşaat sürüp gitmekte idi ki, tam bu sıralarda yani 1871 yılında Âli Paşa ölmüş ve yerine arası Batılı devletlerle iyi olmayan Rusya dostu Mahmut Nedim Paşa Sadrazam olmuştu. Rusya, İstanbul'a kadar uzanan bir Avrupa demiryolunun, Osmanlı İmparatorluğu'nun taksiminde Batılılara daha büyük pay ayrabilmesinin bir aracı olduğunu iddia etmekte idi. Mahmut Nedim Paşa da bu fikir doğrultusunda olmak üzere, Rumeli demiryolları Batılıların Doğu'ya kaymak politikasının öncüsü olarak kabul ediyordu. Bir kısım Osmanlı devlet adamı da bu demiryollarının Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkan milletlerinin bağımsızlık ve sınırlarını genişletme politikalarına hizmet edeceğini iddia ediyor ve karşı çıkmasalar bile istekli olduklarını söylemiyorlardı.

Fakat bu iş, çok kârlı olduğu kadar Hırş'ın Avrupa piyasalarındaki itibarını yükseltecek kadar da önemli idi. Hemen İstanbul'a gidip Mahmut Nedim Paşa ile görüşmüş ve hattın Bosna'dan geçen kısmının inşasından vazgeçebileceğini bildirmişti. Böylece hat 2000 kilometreden 1260 kilometreye iniyordu. Ayrıca ihraç edilmiş, kararlaştırılmış ve ancak 150.000'i halka satılmış olan tahvilatın tümü şirketin üzerine kalıyordu. Buna karşılık şirket artık demiryolu inşaat müteahhidi olarak kalıyor ve böylece işletici şirketin kendisine kilometre başına ödeyeceği 8000 Frank'tan vazgeçmiş oluyordu. Buna göre işletmeci şirket doğrudan doğruya Osmanlı devletinin kiracısı durumuna giriyordu ve yılda kilometre başına 8000 Frank'ı devlete ödeyecekti. Fakat, işletici şirket işletmenin ilk günlerinden itibaren bazı bağlantılar yapılmadığı için, hatların işletilemediği ve hâsılâtın böyle bir ödeme yapılmasını olanaksız kıldığını iddia edipdurmaya başlamıştır. İşte işletmeci şirketin hükümetle bu konuda müzakereleri sürüp giderken, Hırş bir grup Fransız ve Hollanda banka ve bankeri ile geriye kalan 1.230.000 tahvili satmak üzere pazarlığa girişmişti. Gerçekte gerek birinci ve gerek ikinci emisyonda parayı kazanan sadece Hırş olmuştu. Ne aracı sendikalar ne de halk umduğunu bulamamıştı.

2. Hırş'ın Aracı Banker Olarak Kazancı

1870'lerin başından 1880'lerin sonuna kadar işlettiği demiryollarının en önemli yolcusu olarak İstanbul'a en çok gelip gitmiş yolcu olarak sayılması gereken Hırş, Osmanlı politikasına da büyük etki yapmıştı. Yaptığı işin büyük para işi olması birçok vekil ve vükelayı kendisinden rüşvet almak suçlamaları ile karşı karşıya bırakmıştı. Aslında demiryolu işinde o zaman her yerde imtiyaz ve işletmecilik haklarının verilmesinde rüşvet dedikoduları çıkıyordu. Fransa'da, İtalya'da ve hatta Hindistan'da bile demiryolu güzergâhının geçtiği toprakların ortaya çıkardığı yüksek rantları paylaşma konusunda çok büyük siyasî kavgalar olmuştu. Fakat, takip eden bölümde göreceğimiz gibi, bu iş Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah ile sadrazamın, sadrazam ile vekillerin arasını açacak boyutlara varmıştı. Hırş'ın bu demiryolu işinden sağladığı kazançlar düşünülürse bazı şeylerin oluşmasını normal karşılamak gerekir.

Hırş, Rumeli Demiryolları istikrazı tahvillerini, 128,50 Frank'tan devralmıştı. Gerçekte bu tahvillerin nominal değeri 400 Frank'tı. Fakat faiz olarak bu değer üzerinden %3, yani her tahvil için yılda 12 Frank faiz geliri vardı. Fakat tahvilleri cazip kılmak için onları, ileride göreceğimiz gibi, 400 Frank'ın çok altında satmaktan gayri bir de ikramiye konmuştu. Böylece itfa da kur'a ile yapıldığı için (her iki ayda bir çekiliyordu) adına Lots Turcs denilen bu kağıtlar gerçekten küçük burjuvanın görkemli bir rüya görüntüsünde idi. Nitekim, örneğin bir kimse 180 Frank'a satın aldığı bir tahvili iki ay sonraki çekilişte itfa kurası kendine çıkınca bir anda 220 Frank'lık bir kazanç sağlıyordu. Zaten bu tahviller piyasaya çıkarılırken yapılan reklam ve propagandalarda bu hususlar abartılarak belirtilmişti. Bu sebeple hemen bütün Avrupa'da Hırş'ın bu piyango biletenin nasibini görmeyen kalmamıştı. İş o raddeye varmıştı ki, çekiliş tarihlerinden bir hafta evvel sadece çekiliş hakları bile satılmakta idi. Hele Galata'da bazı sarraflar ellerindeki 100 tahvile karşılık bine yakın keşideye iştirak belgesi sattıkları oluyordu.

Hırş, bütün tahvilleri hükümetten 128,50 Frank'tan devralarak bunların tümünü 150 Frank'tan, daha evvel de açıkladığımız gibi, Galata bankalarından "Crédit Général Ottoman"ın da katıldığı Fransız, Alman, Avusturyalı, Hollandalı vesair Avrupa ülkelerindeki banka ve bankerlerin katıldığı bir sendikaya satmıştı. Ayrıca Hırş sendikanın bu tahvillerin

halka satışından elde edeceği kârın da %30'una ortak oluyordu. Böylece hesabı yapacak olursa 1.980.000 tahvilatının ilk partisi olan 750.000 adet tahvilatın her birinden elde ettiği kâr $(150-128,50=21,5)$ Frank idi ve buna göre toplam olarak $(750.000 \times 21,50)$ 16.125.000 Frank eder. Ayrıca sendika bu ilk parti tahvilatı 150'den alıp 180 Frank'a halka sattığına göre, Hirş bu satıştan da ayrıca $30 \times 750.000 \times \%30 = 6.750.000$ Frank kâr payı alıyordu. Toplam olarak 23 milyon Frank yani o zamanki kura göre aşağı yukarı 1 milyon Osmanlı Altın Lirası kazanç sağlamakta idi ve bu daha ilk parti satışın kendisine düşen pay idi.

Osmanlı demiryollarının finansman tarihi daha kimse tarafından ayrıntılı olarak araştırılmamıştır. Fakat peşin olarak şunu söyleyebiliriz ki yapımçı, işletici ve finanse edici gruplar bu demiryollarının Osmanlı üreticisine sağlayacağı faydayı, rant olarak peşinen tahsil etmişlerdir. Bu sebeptendir ki demiryolu iktisadî refah getiren bir vasıta olmaktan çıkmıştır. Nitekim ileride ayrıntılı bir şekilde göreceğimiz gibi, Rumeli ve Anadolu demiryollarında bazı istasyonlarda sadece üçüncü mevki bekleme salonlarında şirketin Türkçe açıklamalarına rastlanmakta idi. Zira Rumeli ve Anadolu'nun üretici Türk köylüsü hep üçüncü mevkide seyahat ediyordu. Balkan savaşında şirketler Bulgarlar, Yunanlılar ve Karadağlılara, Sırlara asker nakli için üçüncü mevki vagonları tahsis ederken bize yük vagonlarının bile en köhnelerini bırakmışlardı.

Oysaki Hirş ile yapılan ilk mukavele 17 Nisan 1869 tarihli idi ve şöyle başlıyordu (İmtiyazat ve Mukavelat 3. Cilt, İstanbul 1302 s. 1514):

“Nafia Nezareti Celilesi ile Sarraf Mösyö Hirş arasında 18 Nisan 1869 tarihinde akdolan mukavelenamenin tercümesidir.” “Bir taraftan Babîlî'nin tasvibi ve Zat-ı Hazret-i Şahane'nin tasdiki kayd-ı mahsusu tahtında olmak üzere Saltanat-ı Seniye Namına hareket eden Nafia Nazırı Devletlû Davut Paşa hazretleri ve diğer taraftan Brüksel'de banker olup gerek kendi namı zatiyesine ve gerek şirket imzasına haiz olduğu Pişu Feşaim ve Hirş Bankası namına hareket eyleyen Mösyö Baron Hirş arasında mevadî atide karargir olunmuştur.”

Birinci Madde: Taraf-ı Saltanatı Seniye'den aşağıda zikredilen birtakım demiryollarının inşası ile işlettilmesi için 1876 senesi Temmuz ayı başından itibaren doksandokuz sene müddetle Mösyö Baron Hirş'e imtiyaz verilmiştir. Mezkûr hatların işletilmesi hakkında ileride bir mukaveleyi mahsuse tanzim olunacaktır.

“İmtiyazı verilen demiryolları gerek doğrudan doğruya ve gerek şubeler vasıtası ile Edirne, Filibe, Aynoz ve Birgos ve Selanik'e uğramak üzere Dersaadet'ten Sava nehri hududunun bir noktasına kadar bir hatt-ı asliden ibarettir.

“İmtiyaz sahibinin Birgos hattını Varna'ya kadar temdit etmeye hak ve salahiyeti olacaktır. Devleti Âliye işbu mukavelenamenin icrayı ahkâmı hakkında İradeyi Seniye'yi Hazreti Padişahiye'nin şerefsadur olduğu tarihten itibaren bir sene müddet zarfında hattı asliyeden Sırbistan hattı imtiyazına doğru bir demiryolu tesisini talep eylediği halde, imtiyaz sahibi hattı mezkûru inşa etmeğe mecbur bulunacak ve fakat güzergâh ve

müddeti inşaiyesinin tayin ve intihabı hakkında Babîâlî ile bilittifak bir karar ittihaz olunmak lazım gelecektir. Ancak Saltanatı Seniye'nin böyle bir talep ve arzusu mezkûr hattın Sırbistan toprağı üzerinde iltisak ve temdidi teminat altına alındığı halde vâkı olacak ve mezkûr hattın inşası halinde güzergâhının intihap ve tayini hakkında Babîâlî ile imtiyaz sahibi arasında ittifak hâsıl olacaktır.”

Bu ilk imtiyaz mukavelesi ile Hirş işi ele geçirmiş ve sonuna kadar elinde tutmuştu. Hirş ile Rumeli demiryolları yapımı ve işletilmesi hakkında çıkarılan nizamname, mukavele ve talimatnameler ile adı geçen ile Babîâlî'nin resmî yazışmaları ciltler dolusudur ve bunlardan ancak bir kısmı yayımlanmıştır. Şimdi ilginç gördüğümüz ve Lots Turcs adını alan ikramiyeli, kur'alı itfalı ve faizli tahvilatın doğuşu ile ilgili bir vesikayı aynen dercetmekle yetineceğiz (İmtiyazat ve Mukavelat, cilt 3, İstanbul 1302, s. 1576-77):

“Paris'te bulunan Nafia Nazırı Davut Paşa Hazretleri'ne 17 Nisan 1869 tarihini taşıyan Fransa ve Avusturya'da tahvilat ihraç ve neşrine dair mösyö Baron Hirş tarafından varit olan tahriratın tercümesidir:

“Rumeli demiryolları imtiyazına dair beyanımızda devir ve cereyan eden müzakereler esnasında imtiyazı verilen işbu hatların inşasına kâfi bir sermayenin imtiyaza tahsis olunan maktu meblağa karşılık tutularak cemi ve tedariki hakkında ittihaz edeceği usul ve şartları tarafı devletlerine beyan ile kesbi fahir etmişim.

“Mukavelenamenin 15. maddesinin ikinci fıkrası gereğince, Fermanı Âli'nin ıtasından evvel Canibi Saltanatı Seniye'ye arz ve tebliğ olunması lazım gelen işbu usûl ve şerait sermayenin kısmı azamının tedariki konusunda muayyen faiz ve fevkalade meblağ ikramiye ile mahsup akçesi gibi bazı özel faydaları içeren birtakım tahvilat icrasından ibarettir. Emsali adidesi bilinen bu usûlün halk nezdinde ziyade makbul ve geçerli olup Avusturya'da kemali muvaffakiyet ile icra kılınmış ve hususile Fransa'da Crédit Foncier ile Süveyş Kanalı Şirketi ve Paris vesair büyük şehirler belediye Daireleri tarafından neşrolunan tahvilat bu kabilden olup hüs-i netaici görülmüştür.

“Sermayenin toplanması ve tedariki hususunda bütün Avrupa'nın yardım ve iştirakini temin ve bilhassa Fransa ve Avusturya'nın küçük sermaye sahiplerinin yardımlarına, katılışlarına büyük ölçüde inanmaktayım. Ancak Fransa ve Avusturya'da mezkûr tahvilatın ihracı bu ülkelerde devletin özel müsaadelerine bağlı olduğunu tarafınıza daha evvel ihzar etmiş ve bu babta, Saltanatı Seniyece zamanında gerekli teşebbüsâtı yapacağı tarafınızdan tarafı acizaneme beyan ve temin buyurulmuştu. Aramızda şurası kararlaştırılmış bulunmak lazımdır ki, Fermanı Âli'nin tesliminden evvel istihsal olunması gereken bu mü sadaat olmadıkça mezkûr Rumeli Demiryolları için tarafı devletten verilecek maktu meblağ ile sermaye cemi ve tedarikinin çok güç olacağı ve mezkûr demiryollarının bu malî olanaklarla vücade gelemeyeceği açıktır.

İşbu tahrirat.....”

İmza
Hirş

Görüldüğü gibi mektupta Rumeli Demiryolları gibi büyük bir projenin finansmanı için özellikle Fransa ve Avusturya'da görülen piyangolu tahvilatın çıkarılmasını Davut Paşa'ya öneren Hirş bu maksadına da ermiştir. Ancak Fransa Hükümeti daha evvelki, kendi ülkesindeki denemelerin başarısızlığı nedeni ile Hirş tarafından icap edilen bu Lots Turcs tahvillerini resmen onaylamamıştır. Gerçekte bu olay da takip eden bölümde göreceğimiz gibi, yine de Hirş'e yaramıştır. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin bu tahvilleri resmen onaylamaması Hirş'e bu tahvilleri çok ucuza kapatmasını sağlamıştır, denebilir.

Rumeli Demiryollarının Finansmanı ve Galata Piyasası

1. Garanti Kilometrik'in Hikâyesi

Rumeli Demiryolları, finans âleminde iki önemli yeniliği ile anılmakta idi. Bunlardan birincisi daha evvel ortaya çıkış sebeplerini açıkladığımız İkramiyeli Tahvilat, diğer ise şimdi açıklayacağımız Garanti Kilometrik idi. Fakat bu ikinci buluşun sahibi birincisinde olduğu gibi bir yabancı değil, Galata finans çevreleridir. Bu buluşun Osmanlı Bankası tarafından resmen açıklanmış olması ve “Garanti Kilometrik”in Osmanlı hükümetlerinin taahhütlerini yerine getirmede daha evvel gösterdikleri acizlikten kaynaklanmış olması, bu işte Galata piyasasının rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

“Garanti Kilometrik”in nasıl ortaya çıktığını uzun uzadıya anlatmaya gerek yoktur. Yalnız şunu hatırlatmak gerekir ki, kilometre başına işletici şirkete hükümetin tanıdığı hâsılât garantisi anlamına gelen bu tür garanti, dünya demiryolları tarihinde ilk defa uygulanan bir usûl idi ve bu konuda düşüncesini ileri sürmüş olanlar böyle bir garantinin Osmanlı Devleti’nin o zamana kadar borçlarını ve taahhütlerini yerine getirmedeki acizliğinden kaynaklandığı konusunda hemfikir olmuşlardır. Oysa bu usûl aşağıda göreceğimiz gibi, Galata piyasasında yabancı sermayeyi yerli banka ve bankerlerin yeni bir tür aracılığı ile cazip kılmak için ortaya çıkarılan bir usûl idi. Garanti kilometrik ödemeleri için Hükümet, Galata kuruluşlarını aracı olarak kullanmak zorunda kalacaktı. Bu da işte onlar için yeni bir iş sahası olacaktı.

Bilindiği gibi, Baron Hırş, Davut Paşa ile yaptığı 17 Nisan 1869 tarihli mukavelede 2.000 kilometrelik bir hattın yapım ve işletme imtiyazını ele geçirmişti. Bu mukavele hükümlerine göre kilometre başına verilen 22.000 Frank’lık garanti o devirde Osmanlı borçları için geçerli olan faiz haddi kabul edilen %11’den kapitalize edilince her kilometre demiryolu yapımı için 200.000 Frank değerinde bir yatırım maliyeti ortaya çıkmış oluyordu. Ayrıca Hırş’e yapımı kolaylaştırmak ve maliyetini düşürmek için, 17 Nisan 1869 tarihli ilk mukavele ile hattın geçtiği yerlerdeki orman ve taş ocaklarından istifade imtiyazı da verilmişti. Gerçekte, Rumeli’de demiryolu yapımı iş hayatını canlandıracaktı. Fakat bu canlanmada Rumeli Türkleri’nin payı, inşaat ameliliğinin getirdiği birkaç kuruluşluk yevmiyeden ileri gitmeyecekti. Başka bir deyişle, her kilometre demiryolu için Osmanlı Hükümeti’nin kasasından çıkacak 200.000 Frank veya 8.000 Osmanlı lirasından Rumeli Türklerinin cebine girecek olan yüz lirayı bile geçmeyecekti.

Şimdi bu açıklamalardan sonra şu “garanti kilometrik” denilen usulün nasıl uygulamaya konulduğuna geçeceğiz. Bilindiği gibi, 1877 Rusya Savaşı Osmanlı Devleti’nin gelir kaynaklarını tükettiği gibi, Galata Bankerleri ile yapılan “Rüsumu Sitte” anlaşması ile de çok önemli gelir kaynaklarını alacaklı bankerlere devretmişti. Diğer taraftan 1875 yılında Mahmut Nedim Paşa’nın Osmanlı tahvilatının vadesi gelmiş faiz ve anaparalarının sadece yarısını ödeyeceğini ilan etmesi, Batı finans kapitalini büyük ölçüde yeni bir istikraz anlaşması yapmaktan uzaklaştırmıştı. Bu durumda Rus Savaşı’ndan sonra Rumeli demiryolları yapımına devam etmek için, yapımcılara yatırdıkları sermayenin gelir ve anaparası iadesi konusunda doyurucu bir garanti vermek gerekiyordu. Zira, demiryolu işletmeye açıldıktan sonra elde edilecek hâsılatın hem yapımcı ve hem de işletmeci şirketleri tatmin edebilecek bir seviyeye çıkması beklenmiyordu. Nitekim ilk denemelerde bu gerçek su üstüne çıkmıştı.

Nihayet, daha önce de bahsettiğimiz gibi, ilk öneriyi Osmanlı Bankası yapmış ve kilometre başına devletin bir hâsılat garantisi vermesi ve bu garantinin karşılığının da demiryolunun geçtiği yerlerdeki sancakların “aşar” vergisinin olması kabul edilmişti. Kilometre başına verilecek hâsılat garantisi hattın inşaat maliyeti ve getirebileceği muhtemel hâsılat göz önünde tutularak, her hat için ayrı ayrı hesap edilecekti. Fakat yabancı sermaye, Osmanlı Hükümeti’ne güvenmiyordu. Adı geçen verginin hükümet tarafından toplanıp bu garanti için gerektiğinde kullanılması fikrine karşı çıkıyorlardı. Neyse ki, 1881’den beri Düyun-ı Umumiye kurulmuş ve bu kuruluş çeşitli vergiler tahakkuk ve tahsil etmekte büyük başarılar göstermeye başlamıştı. Osmanlı Bankası’nın aracılığı ile bu iş de aynı Düyun-ı Umumiye İdaresi’ne bırakılınca, mesele halledilmiş oluyordu. Zira demiryollarının yapımı ve işletilmesi, kendisine ait vergi gelirlerini de arttıracığı için, Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin de menfaatine idi.

Bu suretle “garanti kilometrik” meselesinin bir yönü halledilmişti ama, diğer yönleri ile büyük ihtilaflar çıkarılabileceği meydanda idi. Fakat şimdi göreceğimiz gibi, bu işte daima haklı çıkan şirketler idi ve fakat haksız yere fazla ödeme yapan Osmanlı Hükümeti olacaktı.

Bu usule göre örneğin bir hat, kilometre başına 15.000 Frank’lık bir garantiye sahipse ve aynı hat o yıl sadece 10.000 Frank’lık bir hâsılat sağlamışsa aradaki 5.000 Frank’ı devlet şirkete ödemek zorunda kalıyordu. Bu durumda işletici şirketin sağlayacağı safi kâr ile demiryolu hâsılatı arasındaki doğrusal bağ kopmuş oluyordu. Ayrıca şirketin kâr maksimizasyonu hedefi ile demiryollarının yöre halkına ve dolayısıyla devlete sağlayacağı ek gelir de bağdaşmıyordu. Bu durumu bir örnek ile açıklamaya çalışırsak şöyle diyebiliriz: Farzedelim ki, yılda kilometre başına 15.000 Frank’lık garantisi olan bir demiryolu hattında günde tek bir sefer yapan bir yolcu ve bir de yük katan ile bir yılda şirkete 4.000 Frank’lık bir masraf yüklemektedir. Bu hattın gayrisafi hâsılatının da 10.000 Frank olduğu kabul edilirse devlet garanti kilometrik olarak 5.000 Frank ödemiş olacaktı. Bu durumda şirketin safi kârı $6.000 + 5.000 = 11.000$ Frank olacaktır. Şimdi farzedelim ki, gerek yolcu ve gerek yük taşıma talebi artmış ve şirket günde birer sefer yerine ikişer sefer yapmak zorunda kalmıştır. Bu durumda da kilometre başına masraflarının 4.000’den 60.000’e ve hâsılatının da 10.000’den 15.000 Frank’a çıkması halinde durum ne olacaktır? Şirket bu defa $15.000 - 6.000 = 9.000$ Frank safi bir kazanç sağlayacaktır. Oysa bu durumda şirketin, trafiğin artmasından zarar görmesi gibi bir sonuç çıkmaktadır. Gerçekte bu garanti kilometrik uygulaması aslında o zaman Avrupa’da tekeli işletme durumunda olan demiryolları işletmelerinin tekel kârlarını daha da arttırmak için ortaya atılmış bir usul olarak kabul edilebilir. Teorideki

“tekelci kârının maksimizasyonu” yanında bu garanti kilometrik usûlü aslında bu kâr da arttırbilen bir özel tekel şekli olarak kabul edilebilir.

2. Selanik-İstanbul Demiryolu Bağlantısı ve Garanti Kilometrik Uygulaması

Selanik'i İstanbul'a bağlayan demiryolu 8 Ekim 1892 tarihli ferman ile Fransız tebaası olduğu halde uzun müddettir Galata'da bankerlik yapan ve bu arada bankerliği de üstlenmiş olan Mösyö Baudony'e verilmişti. Devlet işletici şirkete yılda kilometre başına 15.500 Frank'lık bir garanti tanımıştı. Eğer hâsılat bu miktarı aşarsa aşan kısım şirket ile hükümet arasında paylaşılacaktı. İmtiyaz müddeti 99 yıl idi ve inşaata 1 Eylül 1893 tarihinde başlanmıştı. Hattın uzunluğu 510 kilometre idi. İmtiyaz sahibi Fransız banker ile onu destekleyen Osmanlı Bankası ve Viyana'daki Vikont Kinen ve Ortakları firması bu imtiyazın gereğini yerine getirmek için hattı inşa etmek ve işletme görevini yüklenecek bir anonim şirket kurmuşlardı. Bir Osmanlı şirketi olarak kurulan bu adı Selanik-İstanbul Bağlantısı Şirketi olarak bilinen bu ortaklık Osmanlı kanun ve nizamlarına tabi bulunmakta idi. Şirketin merkezi İstanbul'da idi ve müddeti 99 yıl olarak saptanmıştı. Şirketin sermayesi 15 milyon Frank idi ve her biri 500 frank veya 22 Osmanlı lirası olan 30.000 hisse senedinden oluşuyordu. Şirket ayrıca %3 faizli ve her biri 500 Frank nominal değer taşıyan 155 milyon frank tutarında tahvil de ihraç etmiş ve bu tahvilleri toptan bir sendikaya devretmişti. Bu sendikaya hemen batan Galata piyasasının ünlüleri de dâhil olmuştu.

Şirket, hattın açılışından birkaç ay evvel, yani 1895 yılı Aralık ayında yaptığı bir anlaşma ile hattın işletmesini bir reji şirketine devretmişti. Bu Reji Şirketi ile yapılan anlaşmaya göre, Reji Şirketi imtiyaz sahibi şirket ile anlaşmak şartı ile Rumeli Demiryolları için hükümetçe kabul edilmiş olan yolcu, hayvan ve eşya tarifesini üzerinden %20'ye kadar indirim yapabilecekti. Bu tarifelere göre (Bak: “İmtiyazat ve Mukavelat” Cilt III., İstanbul 1302, s. 1786) yolcu ve kilometre başına birinci mevki için 28 para, ikinci mevki için 20 para ve üçüncü mevki için 13 para bilet ücreti alınıyordu. Ancak en düşük bilet ücreti bu rakamların sekiz ile çarpımı ile ortaya çıkıyordu. Buna göre sekiz kilometreden az mesafeler için sekiz kilometrelik ücret alınmakta idi. Şirketin Reji ile böyle bir tenzilat anlaşmasında anlaşmalarının sebebi, o günlere kadar oluşan işletme deneyimlerinde özellikle üçüncü mevki yolcuları için tenzilatın, hâsılatı arttırıcı sonuçlar vermiş olması idi. Avrupalıların ötedenberi Türklerin Rumeli Hristiyanlarını sömürdüklerini iddia etmelerine karşı çıkmak için, Rumeli Demiryollarında kimlerin üçüncü mevki ile yolculuk yaptığını ve bu üçüncü mevki biletlerinde tenzilat yapıldığı zaman sayısı artan yolcuların kimler olduğunu açıklamak yeterlidir. Evet bu yolcular İslam Türkleriydi. Nereden mi belli oluyordu? Gayet basit, ara istasyonlarda sadece üçüncü mevki bekleme salonlarında Türkçe tabela ve açıklamalar duvarlara asılı idi.

Selanik-İstanbul hattının o zamanki deyimi ile mültezimi olan Reji Şirketi üzerinde imtiyaz sahibi şirketin büyük kontrol hakkı vardı. Nitekim Reji Şirketi bütün işletme masraflarını yüklediği gibi, binalar, lokomotif ve vagonlar, bütün alet ve edevat vs. gibi aktiflerin maliyetlerini de üstlenmişti. Ancak sel basması, deprem, yağma vs. gibi fevkalade hallerde ortaya çıkabilecek masrafları ana şirket yüklenenecekti. Ana şirket müfettişleri vasıtası ile işletici şirketin bütün işlemlerini her an kontrol edebilecek durumda idi.

Ana şirket ile Reji arasındaki hesaplasmaya gelince, Reji'nin sağladığı bütün hâsılat ana şirkete ait kılınıyordu ve bu şirket başına gayrisafi hâsılat modeline bağlı olarak işletme masraflarını saptıyordu. Buna göre masraflar aşağıdaki şekilde hesaplanmakta idi:

Kilometre Başına Hâsılat	Kilometre Başına Öngörölmüş Maliyet
3.000 Frank için	3.700 Frank
4.000 Frank için	3.800 Frank
5.000 Frank için	3.900 Frank
6.000 Frank için	4.000 Frank
7.000 Frank için	4.000 Frank
8.000 Frank için	4.000 Frank
9.000 Frank için	4.400 Frank
10.000 Frank için	4.800 Frank
11.000 Frank için	5.000 Frank
12.000 Frank için	5.100 Frank
13.000 Frank için	5.200 Frank
14.000 Frank için	5.250 Frank
15.000 Frank için	5.300 Frank

Yukandaki tabloda göröldüğü gibi ana şirket, işletici şirkete teoriye çok uygun bir hâsılat-maliyet ilişki tablosu uygulamakta idi. Nitekim yukandaki tabloda bu ilişkide “Bölünmezliklerin” etkisi açıkça görölmektedir. Kilometre başına hâsılat artınca bunun gerektirdiği kilometre başına toplam maliyet düşmektedir. Bu da tabii o zaman işletici şirketin yolcu ve yük sayısını arttırmak için büyük gayretler sarfetmesini sağlamaya yeterli idi.

Bu hatla ilgili garanti kilometriğe gelince, her şeyden evvel şunu hatırlatalım ki, bu demiryolu hattı ile ilgili olarak Osmanlı hükümeti otuz yıllık bir imtiyaz müddeti sonunda şirketten bu hattı tüm tesisleri ile satın almak hakkına sahip bulunuyordu. Hükümetin hattı ele geçirmek için şirkete ödeyeceği para satın alma yılından evvel gelen son beş sene zarfında elde edilen gayrisafi hâsılatın %50’si olarak kabul edilmişti. Evvelce de işaret ettiğimiz gibi, kilometre başına 15.500 Frank olan garantiye karşılık olarak sancaklarının cibayet ve tahsilâtı Düyun-ı Umumiye’ye bırakılmış olan “Aşar” geliri gösterilmişti. Hükümet’in imtiyaz sahibi şirket ile işletici şirket üzerindeki kontrol hakkı tamamen Düyun-ı Umumiye’ye bırakıldığı için, bu hat devamlı olarak devletin kilometre başına ödemeye mecbur olduğu garanti ile faaliyetini sürdürmüştür. Bunun sebebi özellikle yük taşımacılığında hattın deniz taşımacılığı ile rekabet edememesi kadar, ana şirket, işletici şirket ve Düyun-ı Umumiye’nin özellikle üst yöneticilerinin kurduğu lobinin her türlü kontrolün bu üçlü menfaat grubuna bağlı kalmasıdır. Diğer taraftan Selanik-İstanbul demiryolu 1894-1909 yılları arasında tam on altı yıl, yılda ortalama 5,5 milyon Frank’tan aşağı düşmeyen bir garanti kilometrik ödemesi ile devlet bütçesine ne kadar yük yüklediği konusunda henüz bir araştırma yapılmış değildir. Fakat şunu hemen ifade edebiliriz, demiryolunun işletmeye açılmasından sonra, Selanik kenti başta olmak üzere, “Aşar” gelirleri karşılık olarak gösterilen Dedeagaç, Drama, Serez ve Gümülcine sancakları, tarım ekonomisinde olduğu kadar ticaret ve kentleşme hareketinde büyük bir gelişmeye sahne olmuştur. Selanik Manastır ve İstanbul, Selanik demiryollarının işletmeye

açılmasından 1912 yılına kadar Selanik gümrüğü hâsılatında da daha evvelki dönemlere nazaran yüzde yüzü aşan hâsılat artışları kaydedilmiştir. Buna rağmen Osmanlı Hükümeti'nin bu hattı beslemek için ne ölçüde bir katkıda bulunduğu hakkında bir fikir edinmek için aşağıdaki tabloyu sunmayı uygun buluyoruz:

Selanik-İstanbul Demiryolları İşletmesinin 1894-1909 Yılları Arasındaki Faaliyet Sonuçları ve Garanti Kilometrik

Yıllar	G.Safi Toplam Frs.	Hâsılat Kil. Başına Frs.	İşletme Toplam Frs.	Masrafları Kilo Başına	+	- Frs.	Fazla Açık Frs.	Kilometrik Frs.	Hâsılat Frs.	%
1894	15.253	763	79.401	3.970	-		64.148	293.972	229.724	127
1895	503.066	1.996	904.334	3.835	-		401.268	3.395.862	2.991.594	110
1896	1.018.441	2.018	1.849.870	3.799	-		831.529	6.533.004	5.701.475	114
1897	5.206.369	10.269	2.476.386	4.852	+		2.729.983	2.711.173	5.414.156	50
1898	1.485.832	2.911	1.889.180	3.700	-		403.348	6.428.299	6.024.951	107
1899	1.567.768	3.072	1.892.568	4.708	-		324.660	6.334.575	6.019.915	105
1900	1.825.633	3.577	1.918.161	3.758	-		92.528	6.086.652	5.994.124	101
1901	1.829.648	3.585	1.918.563	3.759	-		88.915	6.082.637	5.993.722	101
1902	1.856.011	3.636	1.921.199	3.764	-		65.188	6.056.974	5.991.086	101
1903	2.116.317	4.144	1.954.499	3.829	+		161.818	5.795.968	5.957.786	97
1904	2.223.337	4.360	1.959.757	3.839	+		263.580	5.688.948	5.952.528	95
1905	2.168.941	4.247	1.958.817	3.836	+		210.124	5.743.344	5.953.468	95
1906	2.461.813	4.821	1.971.177	3.863	+		490.036	5.450.472	5.940.508	91
1907	2.400.766	4.702	2.009.474	3.936	+		391.292	5.511.519	5.902.811	92
1908	2.867.139	5.615	1.872.841	3.669	+		994.298	5.045.146	6.039.444	83
1909	3.153.433	6.174	1.875.977	3.675	+		1.277.456	4.758.852	6.036.308	78

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Osmanlı Hükümeti'nin ödediği kilometre başına tazminat, şirketin tahvilat faizleri ve kâr paylarının ödenmesine tahsis edildiğini ortaya koymaktadır. 1894-1909 yılları arasında safi hâsılatın hemen hemen %100'nün garanti kilometrikten geldiği ortaya çıkmaktadır. Fakat şunu unutmamak lazımdır ki, işletme masrafları içinde şirket ve Reji'nin yüksek kademe personelinin ücretleri de bulunmakta idi. Gerçekte safi hâsılatın dağıtımında şirket statüsüne göre %5 ihtiyat akçesi ayrıldıktan sonra geri kalan meblağ üzerinden %4 hisse senetleri sahiplerine faiz olarak ödeniyordu ve geriye kalanın %85'i o hissedarlara, %15 de yönetim kurulu üyelerine dağıtılıyordu. Fakat yönetim kurulu üyeleri ayrıca aylık ve oturma hakkı almakta idiler. Zira bunların İstanbul'daki yaşantısına bakacak olursak yıllık gelirlerinin o zamanki Osmanlı Başvekillerinin birkaç katı olduğu ortaya çıkar. Çoğunun evlerinde on beşi aşan hizmetçi, uşak, arabacı vs. bulunuyordu.

Selanik-İstanbul Bağlantısı Demiryolları Şirketi'nin bir de yatınlmış hisse senedi sermaye ile tahvilat sermaye olarak değerlendirilmesi gereklidir. 15 milyon Frank'lık tamamen ödenmiş sermayesi olan bu şirket 155 milyon Frank değerinde tahvilat ihraç etmişti. Buna göre kilometre başına yatınlmış sermaye:

Hisse senedi	29.412 Fr.
Tahvilat	303.921 Fr.
Toplam:	333.333 Fr.

Kilometre başına sermaye maliyeti ise:

%4 Hisse senetlerine	1.176 Fr.
%3 Tahvillere	9.701 Fr.
Toplam:	10.897 Fr.

Bu rakamların anlamını kolaylaştırmak için hattın toplam yapım masraflarını da şu şekilde ele alacağız:

Hisse senedi tamamı ödenmiş	15.000.000 Fr.
Nominal değeri 500 Fr. olduğu halde 241,24 Fr. üzerinden piyasaya çıkarılan 10.000 getirdiği hâsılat.	74.787.500 Fr.
Toplam	89.787.500 Fr.

Bu rakamları kilometre başına olarak ele aldığımızda:

Hisse senedi	29.412 Fr.
Tahvil	146.642 Fr.
Toplam	176.054 Fr.

Bu rakamlar hakkındaki yorumu takip eden bölümde yapacağız. Yalnız şimdilik şunu ifade edelim ki, kilometre başına sermaye yatırım maliyetinin fiili inşaat maliyetinden farklı olması $333.333 - 176.054 = 156.279$ Frank tahvillerin nominal değer altında satışından ileri gelmiştir. Bu da tabii kredi faizinin aslında %3 değil, %7 civarında olduğunu göstermektedir. Galata piyasanın bu tür hesaplamalar dolayısı ile bir özellik kazandığı ve bu tür faiz farklarının "Galata işi" olarak adlandırıldığını da hatırlatmak isteriz.

Banker Abraham Kamondo'nun İstanbul'a Gelişi ve 1866 İstikrazı

1. Kamondo 1866 Yazını İstanbul'da Geçiriyor

Musevi asıllı banker Abraham Camondo 1840'lardan sonra Galata'nın Baltazzi'den sonra en önemli bankeri olmuştu. Mustafa Reşit Paşa'nın bankeri olarak da tanınan Kamondo'dan sonra oğulları Nesim ve İsak Kamondo, babalarından kalan ve Avrupa'nın başlıca kentlerinde faaliyet gösteren bankerlik kuruluşlarının başına geçmişlerdi. Fakat bu iki oğlu da mirasçı bırakmayarak öldüklerinden özellikle İstanbul'daki 176 parça muhtelif emlakın cazibesi 1918'den sonra İstanbul adliyesini epey uğraştırmıştı. İki Musevi genç ortaya çıkıp biz baba Kamondo'nun gayrimişru çocuklarıyız, miras bize aittir, diye iddiada bulunmuşlardı. Mahkemeler nihayet bu işi doğrulamak için İstanbul'daki Hahambaşına başvurmuşlar ve o devirdeki Hahambaşı "Ben Abraham Kamondo'yu ailece yakından tanırım, gayrimişru çocuğu olmamıştır" diye beyanda bulunmuş ve bunun sonunda Kamondo ailesine ait 176 parça emlak "Milli Emlâk"a kalmıştır. Hâlâ bugün İstanbul'un iş merkezlerinde "Kamondo" adını taşıyan birkaç han vardır.

Kamondo'nun Mustafa Reşit paşa ile olan yakınlığını belirtmek için Paşa'nın ölümü ile biten bir olayı hikâye edeceğiz. Paşa geçirdiği ilkbahar nezlesinden dolayı evinde kapalı kalmış ve Fransız elçisi kendisini ziyaret ederek geçmiş olsun demiştir. Yaz gelip de sefarethanele ve Paşa boğazdaki yalılanna taşınınca, Fransız elçisine iadeyi ziyaret için Paşa bir Temmuz akşamı Tarabya'daki Fransız sefaretine gitmiştir. Sadrazamın geleceği haberi üzerine Fransız sefaret binası süslenmiş, bezenmiş ve bir de dansan tertip edilmiştir. Paşa ihtiyar yaşına rağmen (58 yaş o zaman için ihtiyarlık yaşı idi) genç ve dekolte elbiseler giymiş Fransız ve Levanten hanımlarını büyük ilgi ile seyretmiştir. Akşam dönüşte herhalde gördüklerinin etkisi ile olacak Emirgan'da bir yalıda oturan odalığına uğramıştır. Kendi yalısına dönünce de doğruca hamama girmek lüzumunu hissetmiştir. O sıralarda 1858 istikrazını Avrupalı banka ve bankerlerin "kaimeler" (kâğıt para) ortadan kaldırılması şartına bağlı kılmışlardı. İşte bu durumda Kamondo ve Zarifi gibi iki ünlü banker diğer meslektaşlarına ve zenginlere örnek olsun diye 375.000'e kuruluşlarındaki kaimeleri Hazineye imha edilmesi için vermişlerdi. İstikraz işinde devlete aracılık yapan Kamondo durum hakkında Mustafa Reşit Paşa'ya günün her saatinde haber getiriyordu. İşte son durumu anlatmak için Paşa'nın yalısına geldiği zaman Paşa'yı hamamda bulmuştu. Paşa ile hamam kapısına kadar gidecek derecede samimi olan Kamondo bir anda içerden gelen çığlıklarla şaşırıp kalmış ve "Paşa öldü" bağırışmaları karşısında şaşkına dönerek bir "Eyvah" nidası çıkmış, fakat sonra aklını başına toplayarak "Öldü ama cennete gitti!" diye bağır-maya başlamıştır. Yeni alınacak kredi ile her zaman olduğu gibi Galata Bankerlerinin hükümetten olan kısa vadeli alacakları tasfiye edilecekti. Bu defa bu alacakların büyük bir kısmını bu

bankerlerin elindeki kaimeler oluştuyordu. Bu sebeple Kamondo istikraz akdinin bir an evvel imzalanması için Mustafa Reşit Paşa'nın yanından hiç ayrılmaz olmuştı.

Sonraki yıllar Abraham Kamondo ilerleyen yaşı dolayısı ile uzun zamandan beri çekmekte olduğu astım hastalığı devamlı tedaviyi gerektirdiği için ikametgâhını Paris'e taşımıştı. Fakat oğullarından biri daima İstanbul'daki işlerinin başında bulunuyor ve fırsat buldukça ihtiyar Kamondo İstanbul'a gelip ya yeni bir iş tezgâhlıyor veya hasret gideriyordu.

1886 senesi yaz aylarında Abraham Kamondo'yu İstanbul'da buluyoruz. Gelişinin sebebi hasret gidermek olduğu kadar, hükümetin kendi kuruluşlarına ve diğer Galata Bankerlerine olan kısa vadeli borçlarının tasfiyesi için yeni bir dış kredi almak teşebbüslerine girişmesi ile ilgili olduğu gazetelerde yazılmakta idi.

Bilindiği üzere, 1884 yılında Jorj Zarifi öldükten sonra Padişah Abdülhamid bu samimi dostu ve bankerinin yerini alacak birini bulamamıştı. Aşağıda göreceğiniz gibi, İstanbul'da kaldığı iki ay içinde Padişahı birkaç defa ziyaret edecek olan Kamondo'nun Padişahın yanındaki bu boşluğu doldurduğu görülecektir.

Üçüncü Napolyon'dan Kontluk ünvanını almış olan Abraham Kamondo'nun İstanbul'a gelişi bütün Babıâli ve Beyoğlu günlük basınında büyük manşetlerle birinci haber olarak veriliyordu. Kamondo İstanbul'a geldiğinin ertesi günü hemen Yıldız Sarayı'na giderek Padişahın yakınları ve resmî görevlileri ile görüşmüş ve kendisi birkaç gün sonra saraydaki kurban bayramı kutlamasına davet edilmiştir. Saray'da padişah ile henüz görüşmediği halde, kendisinin çok yakında huzura kabul edileceği haberini almıştı. Saray'dan çıktıktan sonra derhal sadrazam Kâmil Paşa'yı ziyaret ederek bir süre onunla görüştüktan sonra Harbiye Nazırı ve Hariciye Nazırları ile de aynı gün görüşmeler yapmıştır (Bak: La Turquie 1/7/1886).

Aynı günlerde Padişah Abdülhamid'in Rumeli Demiryolları'nın kurucu ve yapımcısı Baron Hirs'e büyük "Osmaniye" nişanını verdiği haberi gazetelerde yer alırken bir başka ilginç haber de Zarifi ailesine ait: Marsilya'da yaşayan ve aşağıda göreceğimiz gibi Zarifi ailesinin Bankerlik zincirinin bir ucunda bulunan Nicolas Zarifi'nin Büyükada'ya yaz tatilini geçirmek üzere geldiğini ve ada halkı tarafından coşku ile karşılandığını yazmakta olan gazeteler Zarifiler arasındaki ortaklığın da sona erdiğini haber vermektedirler. Londra'da bankerlik işlerini Zarifi kardeşler unvanı ile sürdüren Mişel Zarifi, Jon Zarifi ve Teodor Zarifi ortak bulundukları Marsilya'daki Zafiyolpolo, Zarifi ve İstanbul'daki Zarifi ve oğulları şirketleri ile bir arada çalışmak geleceğini bozarak aralarındaki iş ilişkilerini kesmişlerdir. Bu ilişkileri bozan sebebin ailevi mi yoksa işin kendisi ile mi ilgili olduğu konusunda gazetelerde bir açıklamaya rastlanmamaktadır.

Bütün bu haberler yanında Kamondo ile ilgili olanlar daima başta kalmaya devam etmekte idi. Nitekim gazeteler birkaç gün sonra Kamondo'nun Yıldız bahçesinde açılan ve hudutlardaki çarpışmalar dolayısı ile yaralanan askerlerin tedavi edilmelerine tahsis edilen bir hastaneyi ziyaret edeceğini yazmışlardır. Padişahın emri üzerine Kamondo yanında özel doktoru Rey olduğu halde hastaneyi ziyarete gelmiştir. Padişahın emir subayı Rıza Paşa, Albay Cemil Bey ve Yarbey Şefik Bey Kont Kamondo ve doktorunu bu ziyaret sırasında hiç yalnız bırakmamışlardır. Ziyaretçiler hastanenin kapısında, hastane baştabibi Aziz Bey tarafından karşılanmışlardır. Hastanedeki 214 hastayı birer birer ziyaret ederek hatırlarını soran Kont Kamondo'yu hastalar büyük coşku ile karşılamışlar ve şükranlarını bildirmişlerdir. Doktoru olan Rey de hastaları birer birer muayene ederek diğer doktorlarla birlikte her hasta için konsültasyon yaparcasına meşgul olmuştur. İki saatten fazla süren bu ziyaretten sonra Kamondo ve doktoru hastanenin temiz-

liği ve hastaların bakımı konusundaki hayranlıklarını doktor ve müstahdeme iletmekten geri kalmamışlardır. Ziyaretten sonra Kont Kamondo, Padişaha kendisine hastaları ziyaret etmek fırsatını tanıdığı için teşekkür etmek maksadı ile derhal Yıldız Sarayı'na giderek Padişahın huzuruna kabul edilmişlerdir. Gördüklerini büyük bir samimiyetle anlatan Kamondo ve özel doktoru Rey, Padişahın memnuniyetini ifade eden iltifatlar ile karşı karşıya kalmışlardır. Padişahı ziyaretten sonra Kamondo ve yanındakiler iki araba ile Yıldız bahçesini gezmişler ve Çadır Köşkü'ne gitmişler burada kendilerine çeşitli şerbetler ikram edilmiştir.

Bu gibi ziyaretleri bugün için değerlendirmede aceleci olmamalıyız. Gerçekte o zaman da her ne kadar çıkar meseleleri koca Osmanlı Padişah'ını dahi bir banker önünde alçaltıyor gibi görülüyorsa da, gerek Kamondo ve gerek Zarifi'nin Abdülhamid ile olan ilişkileri içindeki eski usul ahbablık, arkadaşlık belirtilerini de unutmamak lazımdır.

Nihayet, İstanbul'da geçen günlerin en önemlisi gelmiş ve Kamondo Kurban Bayramı şerefine Saray'da verilen resmî kabule gelmişti. Abdülhamid kalabalık arasında onun gelişini hemen fark etmiş ve mabeyincisi Ragıp Bey'e kendisine hoş geldin demesini ve seremoni bittikten sonra kendisini özel kabul salonunda görmek istediğini belirtmişti. Kamondo ile Sultan'ın görüşmesi bir saat kadar sürmüş ve gazetelerin yazdıklarına göre Abdülhamid kendisine iltifatlarda bulunmuştur.

Aynı günlerde hükümetin maaş ödeme zorlukları içinde olması konusunda çeşitli gazetelerde bazı yorumlara bakılacak olursa Kamondo'nun Sultan Abdülhamid tarafından kabulü ve görüşmelerinin uzun sürmesi Galata Piyasası'ndan hükümetin aldığı avanslar ve yeni bir dış istikraz akdi ile ilgili konuların konuşmaların esasını teşkil ettiğini anlamak zor olmasa gerek.

Gazetelerde çıkan 25 Ağustos 1886 tarihli bir habere göre, eski İspanya sefiri şerefine Yıldız Sarayı'nda verilen bir yemekte Sadrazam Kâmil Paşa, Gazi Osman Paşa, Başkâtip Süreyya Paşa ve Sultan'ın baştabibi Mavroyeni Paşa ile birlikte Kont Abraham Kamondo da bulunuyordu. Yemekten sonra Sultan, Kamondo ile birlikte Yıldız bahçesinde bir gezinti yapmış ve oğlu Nesim Kamondo ve İstanbul'daki Kamondo Bankası Müdürü Viktor Efendi'nin de aynı şekilde Mecidiye Nişanı ile mükâfalandıracağını bildirmiştir.

1 Eylül 1886 tarihli bir habere göre de bir gün evvel Kont Kamondo, Padişahın Cülüs günü seneyi devriyesi dolayısıyla Yıldız Sarayı'nda yapılan resmî kabule iştirak etmiş ve Padişah'a sunulmak üzere ayyıldız ve Padişah'ın arması ile süslü kocaman bir çelenk göndermiştir. Padişah kendisine teşekkürlerini bildirmiştir.

Nihayet 14 Eylül 1886 tarihli gazeteler, Kamondo'nun Paris'e dönmek için dostlarına veda ziyareti yaptığı yazmakta ve bu arada İspanya Kraliçesi Kristin'in Kamondo'ya III. Şarl nişanını verdiğini haber vermekte idiler. Kont Kamondo'nun iki ayı geçen bir İstanbul ziyareti 18 Eylül 1886 tarihinde İstanbul'dan Varna'ya hareketi ile son bulmuştur.

2. 1886 Gümrük İstikrazı ve Galata Bankerleri

Kont Kamondo'nun İstanbul'daki bankası dâhil olmak üzere hemen bütün Galata Bankaları ve bankerleri, her zaman olduğu gibi, bu defa da Osmanlı hükümetinden kendilerine olan kısa vadeli borçlarını ödeyebilmesi için bir dış istikraz akdedilmesini önermişlerdi. Özellikle Kont Kamondo'nun İstanbul'u ziyareti ile bu istikraz işi alevlenmişti. Aslında hükümetin Osmanlı Bankası'na 4.500.000 Frank ve gerisi diğer Galata Banka ve bankerlerine ait olmak üzere 6

milyon Frank'tan fazla kısa vadeli borcu bulunuyordu. Tabii bu istikrazın Osmanlı Bankası tarafından organize edilmesi ve 1886'nın Mayıs ayında anlaşmanın imzalanması hükümeti hemen Galata piyasasında yeniden kredi sağlayabilir duruma getirmiş ve Ağustos ayının sonunda gazetelerde çıkan bir habere göre hükümet Osmanlı Bankası ve diğer Galata banka ve bankerlerinden 500.000 Osmanlı Lirası kredi almak için görüşmelere başlamıştır. Nitekim, 26 Ağustos 1886 günü Osmanlı Bankası, Kredi Lyonne, Osmanlı Genel Şirketi temsilcileri ve bizzat Kont Kamondo Maliye Nazırı Zühtü Efendi ile pazarlığa oturmuşlardır. İkinci bir toplantıya Leonidas Zarifi ve Koronyo gibi bankerlerin de davet edileceğini haber veren gazeteler, Kont Kamondo'nun hükümet yanlısı girişimleri ile bu istikrazın da kolayca sonuçlandırılacağı şeklinde yorumlarda bulunmakta idiler.

Bu 500.000 Liralık istikraz yanında Osmanlı Bankası aracılığı ile yapılacak istikraz 6.5 milyon Frank tutarında idi. İhraç edilen tahviller 95 faiz getirdiği gibi %1 oranında amortisman payı ödenmesine hak kazanıyordu. Bu tahviller nominal değerinin ne kadar altında olduğu bilinmeyen açıklanmayan bir bedel ile Osmanlı Bankası'na devredilmişti. Bu banka bilahare bu tahvilleri Paris resmî borsasına kaydettirerek elinden çıkarmıştı.

Bu istikrazın yıllık faiz ve amortisman taksitlerini garanti edebilmek için hükümet İzmir, Bursa, Beyrut, Edime ve Selanik gümrük hâsılatı üzerinden her yıl 390.000 Osmanlı Lirası'nı tahsis etmişti. Bu gümrük hâsılatı, saptanan yekûnu aynı vilayetlerde bulunan Osmanlı Bankası şubelerine yatınlacaktı. Hükümet ayrıca bu tahvillerin daha kısa zamanda amorti edilmesi için Tütün Rejisi gelirinden kendisine düşün payları da tahsis edeceğini kabul ediyordu.

Osmanlı Bankası'na bu istikraz büyük kârlar sağladığı için, Banka yetkilileri Abdülhamid'in mabeyincisi Osman Bey'i araya koymak suretiyle bir kâğıt fabrikası kurmak üzere gerekli izni almışlardı. Gazeteler Avrupa'da, Balkan devletleri dâhil olmak üzere, kâğıt fabrikası olmayan tek ülkenin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu yazıyor ve projeyi hararetle destekliyorlardı.

Fakat yukarıdaki Gümrük Kredisi diye anılan dış kredide Osmanlı Bankası'nın büyük kolaylıklar göstermesinin bir sebebi daha vardı. O da Fransız ve İngiliz hükümetlerinin -ki Osmanlı Bankası yönetimi bu iki ülkenin insanları elinde idi- konfeksiyon ithali konusunda Osmanlı Hükümeti'nin gümrük tarifesi vesair eylemleri ile himayeci bir politika izlediğini ve bundan bir an evvel vazgeçmesi gerektiği konusundaki iddiaları idi. Gerçekte Osmanlı Hükümeti büyük bir gelişme gösteren terzilik, seri konfeksiyon, kadın ve erkek çamaşırı, çorap vesair giyim eşyası imalatını özellikle İngiliz ve Fransız mallarının rekabetinden korumak için, gümrük resimlerini arttırmak istemekte idi. O devirde imparatorluğun hemen bütün büyük kentlerinde azınlıkların erkek ve kızlara mahsus ayrı ayrı terzilik okulları vardı. Özellikle banker Jorj Zarifi ve Kristaki'nin Bakırköy'de açtıkları yatılı sanat okulu üstün becerili ve kabiliyetli kadın ve erkek terzileri yetiştirmekte idi. Artık İstanbul'da yabancı erkek ve kadınlar bile elbiselerini yerli terzilere diktirmekte idiler. Kadın modasında ise İstanbul, Ortadoğu moda merkezi haline gelmişti. Arap zenginlerinin eşleri ve kızları İstanbul'a elbise diktirmeye ve alışverişe geliyorlardı. Ayakkabı imalatı dahi hızla gelişmekte idi. Artık Beykoz Fabrikası ordu için gerekli olan postalları da imale başlamıştı. Fakat İngilizler ve Fransızlar bu "Gümrük İstikrazı"nı araya koyarak konfeksiyon ve her türlü giyim eşyası için koşulan gümrük resmini bir iki puan aşağıya indirmek başarsını göstermişlerdi.

Bulgarların Galata Piyasasındaki Oyunu

1. Berlin Kongresi'nde Alınan Karar

Berlin Kongresi'nde alınan bir karara göre (Andlaşma Metni, Madde-9) Bulgaristan emaretinin Osmanlı borçlarının birikmiş kısmı ile her yıl Osmanlı İmparatorluğu hükümetlerine ödeyeceği verginin saptaması işi tarafların yapacakları bir toplantıya bırakılmıştı. Gerçekte, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ hükümetlerinin aynı Berlin Kongresi gereğince Osmanlı topraklarından kendilerine bırakılmış olan yerlerin karşılığı olmak üzere, Osmanlı borçlarına borçlu olarak iştirakleri de aynı şekilde ileride taraflar arasında yapılacak toplantılarda saptanması kararlaştırılmıştı. Ama Bulgaristan'ın durumu farklı idi. Bulgaristan Berlin Kongresi hükümlerine göre bir prenslik olarak kalıyor ve Osmanlı hükümetine tıpkı Şarkî Rumeli eyaleti gibi her yıl bir vergi ödemekle yükümlü tutuluyordu. Ayrıca, 1881'de imzalanan Muharrem Karamamesi ile konsolide edilen Osmanlı borçlarının ödenmesi için gösterilen gelirler arasında Bulgaristan ve Şarkî Rumeli eyaletlerinin Osmanlı hükümetine her yıl ödeyeceği maktu vergi de vardı. Bu şekilde, Bulgaristan ile Muharrem Karamamesi'nden hemen sonra Bulgar Prensiği yönetimine bağlanan Şarkî Rumeli eyaleti yıllık maktu vergileri Osmanlı Borçları için kaynak olarak kabul edilmiş oluyordu.

Bu durumda, Bulgaristan ile Osmanlı hükümetleri ve Avrupalı alacaklılar arasında Muharrem Karamamesi'ni takip eden günlerde Bulgaristan'ın Muharrem Karamamesi ile konsolide edilen Osmanlı borçlarındaki ana sermaye payının saptanması gerekiyordu. Diğer taraftan, Bulgaristan ve ona bağlanan Şarkî Rumeli eyaletinin Berlin Kongresi hükümlerine göre her yıl Osmanlı Hükümetine ödemek zorunda oldukları paranın hesaplanması işi devamlı sürtüşme konusu haline gelmişti. Gerçekte, bu gelirlerin miktarının Berlin Kongresi ile ortaya çıkan bir rakamı yoktu ama, bu işin taraflar arasında toplanacak bir komisyon tarafından sonuçlandırılması bahis konusu edilmişti. Ortada bir rakam olmadığı için de Muharrem Karamamesi'nde Bulgaristan'ın her yıl Osmanlı hükümetine ödeyeceği maktu verginin saptanmasına kadar, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne, bütün öşrü gelirinden 100.000 Osmanlı Lirasını bu fiktif gelirin yerine ikame etme yetkisi verilmişti. Tabii, bu vergiyi saptama işi bir türlü gerçekleşmediği için Osmanlı Hükümeti her yıl 100.000 O.L. gibi çok önemli bir yekûn tutan bir gelirinden mahrum kalıyordu.

Gerçekte Muharrem Karamamesi'nde borçların karşılığı olarak Osmanlı yönetimi dışında kalmış devletlerin gelirlerini göstermek bu karamamenin gerçekliğini şüpheye düşürmüştü. Fakat başlangıçta bu karamameyi hazırlayan alacaklıları temsil eden o ünlü iş adamları, hakkaniyet gereği olarak, eski Osmanlı topraklarının yeni sahiplerini coğrafi bir esasa göre

borçlu kılınırlardı. Fakat Berlin Kongresi'nde yani sahiplerin o güne kadar birikmiş Osmanlı Borçlarındaki paylarının saptanmayıp ertelenmesinin de sebebi vardı. Zira, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ve hatta Bulgar Prenslığı zaten Avrupa piyasalarından önemli krediler sağlamışlardı. Bu kredilerin yıllık yükü belli iken bir de bu devletleri o güne kadar birikmiş Osmanlı borçları için elde ettikleri topraklar ölçüsünde borçlu kılınmaları büyük bir aldatmaca idi. Bu sebeple de Osmanlı-Rus Savaşı'nın askerî yenilgi ile sonuçlanmasının zararını katlayan bir borç yükü Osmanlı İmparatorluğu'nun sırtına biniyordu.

Berlin Kongresi sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendi hudutlarını genişleten toprak elde eden bu küçük devletlerin Şarkî Rumeli eyaleti hariç, hiçbirisi hiçbir zaman Berlin Kongresi'nin bu hükmünü yerine getirmemişlerdi. Oysa bu alınan borçlarla sadece yapılan demiryollarının Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Bulgaristan'a sağladığı sinai, ticarî gelirler sınırlarına dâhil ettikleri Osmanlı topraklarını kısa zamanda refaha götürmüştü.

Şimdi bu açıklamalarımıza somut bir örnek verebilmek için Şarkî Rumeli vergisinin hi-kâyesini kısaca açıklamaya çalışacağız:

Osmanlı borçlarının geleceğini tayin için 1876 yılında İstanbul'da toplanan Avrupalı Osmanlı borcu temsilcileri ile Osmanlı Hükümeti temsilcileri Doğu Rumeli eyaletinin tarımsal zenginliğini konu ederek, bu eyaletin her beş yılda bir saptanacak bir bütçesinin tanzimini ve burada oluşacak gelirlerin bir kısmını Düyun-ı Umumiye'ye bir kısmını da Osmanlı Hükümeti'ne ve geri kalan kısmını da kendi iki vilayetine tahsis etmesi kararlaştırılmıştı. Bu karara bağılı olarak daha sonra yapılan Berlin Kongresi'nde aynı şekilde bu gelirlerin bir kısmının Osmanlı Düyun-ı Umumiyesinin tasfiyesine tahsisi öngörülmüyordu. Berlin Kongresi kararı gereğince Düyun-ı Umumiye'ye ait olacak gelir kısmını saptamak işi Doğu Rumeli'nin bu kongre gereğince kabul edilecek statüsünü hazırlamakla görevlendirilmiş komisyona kalmıştı. 17 Mayıs 1879 tarihinde ilan edilen statüye göre bu eyaletin yılda ödeyeceğı miktar 240.000 Osmanlı Lirası olarak saptanmış ve 13 Mart 1880 tarihinden itibaren bununla ilgili ödemelerin başlaması kararlaştırılmıştı. Fakat otonomisini yeni kazanmış olan bu eyaletin her yıl bu parayı ödemesi mümkün değildi. Nitekim toplanan eyalet meclisi bu rakamı 180.000 O.L.'ye indirmişti. Osmanlı tahvilatı sahipleri için bu paranın önemi olduğu için, Düyun-ı Umumiye'ye devamlı taziykte bulunuyorlardı. Zira bilindiğı gibi, konsolidasyondan sonra eski tahvil sahiplerine verilen yeni tahviller nominal değerleri üzerinden ancak %1 oranında faiz alabiliyorlardı. Amortisman payı da %1/4 oranında kalmıştı. Ayrıca bu Doğu Rumeli gelirinin gerek miktardan ve gerek ödenmesi borsadaki tahvil fiyatlarına büyük etki yapıyordu. Rume-li'den para geldi, gelmedi diye simsarlar sayılar çıkartarak tahvil fiyatlarının inip çıkmasını sağıyor ve spekülâtif kazançlarını artırıyordu. Osmanlı Hükümeti, Düyun-ı Umumiye'ye bu eyaletin her yıl ödeyeceğı 240.000 Liranın 180.000 liraya indirilmesine ilk evvela çok karşı çıkmış, fakat büyük devletler bu işe seyirci kaldıkları için, etkisiz kalmıştı. Bu arada Bulgaristan'da prensler arasında iktidar kavgası başladığından bu 180.000 O.L. da her yıl tam olarak ödenmemişti. Nihayet prens Aleksandır'ın hükümet darbesinden sonra ödemeler tamamen durmuştu. 13 Ağustos 1886 tarihine göre Doğu Rumeli'nin Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne birikmiş borçları 757.000 O.L.'yi bulmuştu.

Duruma bir çare bulmak için Doğu Rumeli Genel Valiliğini ele geçirmiş olan Prens Aleksandır'ın delegeleri ile Osmanlı Hükümeti delegeleri arasında uzun süren görüşmeler sonunda bir sonuca ulaşamamıştır. Düyun-ı Umumiye başkanı Vincent Gaillard ödemelerin yapılmaması halinde Avrupa borsalarında Bulgar tahvillerinin de değer kaybına uğrayacağı ve

Bulgaristan'ın yeni kredi alma olasılığının tamamen ortadan kalkabileceği şeklinde Bulgar Hükümeti'ne uyanda bulunmuştu. Fakat işin garibi, Bulgar Hükümeti'nin Avrupa borsaların-da kendi tahvilatının zaman zaman düşmesinden faydalanmak niyetinde olması idi. Bu şekilde piyasadan kendi tahvilatını ucuza topluyordu. Fakat, Bulgar Hükümeti, Sir Vincent Gaillard'ın baskılarına da aldınış etmemek gibi bir kararlığa giremezdi. Bu sebeple Hükümet Filibe'deki Valisine emir vererek ödemelere tekrar başlamasını istemişti. Fakat yukanda bahsettiğimiz darbe girişimleri dolayısı ile bu emir yerine getirilememişti. Nihayet 1887 yılının Ağustos ayında Bulgar Hükümeti ile Düyun-ı Umumiye arasında yapılan görüşmeler sonunda bu hükümetin evvelce kararlaştırılmış olan 3/10 oranını kabul ettiğini, fakat ortaya çıkan rakamın sadece 130.000 O.L.'den ibaret kaldığı sonucuna varılmıştı. Böylece Bulgar hükümeti her yıl 130.000 O.L. ödeme yanında o zamana kadar bu fasıl ile ilgili birikmiş borçları karşılığı olmak üzere her yıl ayrıca 22.026 O.L. ödemeye razı oluyordu. Ödemeler 1895 yılına kadar, muntazaman değilse de bile çok fazla aksamadan yürütülmüştü. Fakat yine borsalarda Rumeli parası geldi-gelmedi diye şayialar çıkarılıp Osmanlı tahvilatı üzerinde büyük spekülasyon hareketi sürüp gitmişti.

1895 yılında Bulgar Başbakanı Stambulof'un iktidardan düşmeli ile birlikte ödeme konusunda yeni bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Bu anlaşmazlık Berlin Kongresi'nin metnindeki 10. maddeden kaynaklanıyordu. Bu maddeye göre Rusçuk-Varna demiryolu hattı ile ilgili bütün borç ve yükümlüler Osmanlı Hükümeti üzerinden alınıp Bulgar Hükümeti'ne yükleniyordu. Daha evvelki borç ve alacaklar ise Osmanlı Hükümeti, Bulgar Prensliği ve Demiryolu şirketi arasındaki görüşmeler ile sonuçlandırılacaktı.

11 Haziran 1886'da Bulgar Prensliği hükümeti, İngiliz şirketten bu Varna-Rusçuk hattını satın almıştı, fakat bu hat ancak 1888 yılında kendi mülkiyetine geçirebilmişti. Bu satış mukavelesine göre şirket 30 Haziran 1875 tarihi ile Berlin Kongresi tarihi arasındaki birikmiş alacaklarını Bulgar prensliğine devrediyordu. Şirketin Osmanlı Hükümetinden olan alacağı hususunda da Osmanlı hükümeti ile Bulgar hükümeti arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Bulgarlar bu paraya karşılık o zamana kadar ödemediği için birikmiş olan Doğu Rumeli mak-tu vergi değeri ile demiryolu şirketinin Osmanlı Devleti'nde olan alacağı ile mahsup etmek istiyordu. Ama Düyun-ı Umumiye İdaresi bu mantığa ters düşen bir yoruma gitmişti: "Doğu Rumeli vergisinden kendisine yıllık bir pay ayrılması Muharrem Karamamesi ile taraflarca kabul edilmişti. Osmanlı hükümetinin bu para ile hiçbir ilgisi olamazdı." Nitekim bu mantık sonunda galebe çalmıştı. Bulgar hükümeti Rumeli Şarkî vergisi adı altında ödediği parayı kesmişti ama anlaşmazlık sürüp gidiyordu. Nihayet 1897 yılında Fransız tahvil sahiplerinin Düyun-ı Umumiye nezdindeki delegeşi olan Komandan Berger, Sofya'ya giderek ilgililerce uzun süren görüşmeler yaptıktan sonra ödemelere tekrar başlama kararı alınmıştı. Düyun-ı Umumiye 1887 yılında yapılan anlaşmaya göre; ödenecek yıllık vergi ve eski ödenmemiş, birikmiş yekünden ödenecek yıllık taksit toplamı 152.026 O.L. tutmakta idi. Ödemeler aylık olarak yapılacaktı, fakat Bulgar Hükümeti'nin demiryolları sahibi olarak Osmanlı Hükümeti'nden olan alacağına mahsuben yılda üç aylık tutarı ödenmeyecekti. 1887 anlaşması yapıldığı zaman Bulgar Hükümetince ödenmemiş vergi yekünü 486.625 O.L. idi ve bu rakam 1897 yılı başında 326.441 liraya düşmüştü. Fakat daha sonra, gerek Doğu Rumeli vergisi ve gerek Bulgar Prensliği'nin eski Osmanlı borçlarını yüklenme payı ve Bulgaristan vergisi ile bilinen vergiler Düyun-ı Umumiye'nin geliri olarak birçok anlaşmazlıklara sebep olmuştu. O kadar ki, Osmanlı Devleti, daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, Bulgarların bu nazlı davranışlarına karşı Osmanlı tahvilat sahiplerini mağdur etmemek için her yıl bütün öşrü gelirinden

100.000 Osmanlı Lirası ödemeye devam etmişti. Her nedense Düyun-ı Umumiye'nin Bulgaristan'ın ekonomik durumunu incelemek için tuttuğu uzmanların ve Edgar Vincent gibi, ilerde göreceğimiz gibi, dalavereciler kralı olarak finans tarihine geçmiş umum müdürlerin hazırlattığı raporlarda Bulgaristan Hükümeti'nin Düyun-ı Umumiye'ye olan borçlarını ifa edemesini haklı çıkaran sonuçlar göstermişlerdi. Oysa, Muharrem Karamamesi'nin tarihi olan 1881 yılından Bulgaristan'ın istiklâlini ilan ettiği 1908 yılına kadar geçen zamanda Sofya, Avrupa'nın en modern kentleri arasında yer alırken, aynı Bulgaristan'da okuma yazma oranı %100'e yaklaşmış ve Bulgar Ordusu 1912 Balkan Muharebesinde Osmanlı ordusunu silah üstünlüğü ile mağlup edecek hale gelmişti.

2. Fransız Tahvil Sahiplerinin Önemli Bir Mektubu ve Gerçekler

Fransız, Osmanlı tahvilat hamilleri, Düyun-ı Umumiye nezdindeki delegeleri Komandan Léon Berger'nin 1887 yılı başında Bulgaristan'a, yukarıda açıkladığımız maksatla, yaptığı ziyaret günlerinde Fransa başbakanına yazdıkları bir açık mektupla, özellikle Doğu Rumeli'den gelecek para konusunda kendisinden yardım talep ediyorlardı.

O devirdeki Beyoğlu basınında tam metni yayımlanan bu mektupla (Bak: La Turquie 4 Mart 1887) Muharrem Karamamesi ile zaten ellerindeki tahvilleri bunların değerinin yarısı kadar olan yeni tahvillerle değiştirdiklerini ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin bu kararname ile kendisine bırakılmış olan gelirlerin tamamını tahsil edemediğinden, ellerindeki tahviller için ancak %1 oranında faiz ödeyebildiğini dile getiriyorlardı. Gerçekte, Kırım Savaşı'ndan sonra Mahmut Nedim Paşa'nın yan moratoryum ilan ettiği 1875 yılına kadar Osmanlı tahvilatı, özellikle Fransız küçük burjuvazisi tarafından, çok tutulmuştu. Burjuva ailelerinin kızlarına verdikleri drahoma içinde muhakkak bir miktar Osmanlı tahvilatı vardı.

Belki, Bulgaristan ve Doğu Rumeli gelirleri dolayısı ile Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne her yıl aktarılacak para, mevcut Osmanlı tahvillerinin faiz oranlarını ancak yüzde yarı oranında artırmak olanağını verdiği düşünülerek meselenin bu kadar büyütülmesinin sebeplerini başka yerde aramak gerektiği düşünülebilir. Fakat 1880'li yıllarda bütün Avrupa'da iktisadi bir durgunluk hüküm sürdüğünü ve bu yüzde yarı faiz artışının tahvil sahiplerine önemli sayılabilecek bir gelir artışı sağladığını unutmamak gerekir. Nitekim bu yüzde yarımların ödendiği yıllarda Osmanlı tahvilatının borsalardaki değeri hemen yükseliyordu.

İşte 1887 yılının kış aylarında Galata Borsası ile bütün dünya borsalarında önemli bir bekleyiş süreci hüküm sürmekte idi. Bulgaristan delegeleri ile Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı Hükümeti'nin temsilcileri arasında Doğu Rumeli vergisinden Düyun-ı Umumiye'ye düşen payın ödemelerine tekrar başlanması için hareketli görüşmeler yapıyordu. Bazı iddialara göre Düyun-ı Umumiye İdaresi ve ona bağlı olan Reji Şirketi, Osmanlı tahvilatından bir portföy oluşturmuşlardı. Böylece bu tahvilatı alıp satmak suretiyle de bir gelir sağlıyorlardı. Bu sebeple bu yüzde yarımların ödenip ödenmemesi konusundaki tartışmalar ve görüşmeler, bunların spekülâtif kazançlarına müspet bir etki yapıyordu. Bazı tahvil sahipleri Düyun-ı Umumiye İdaresinin bu yüzde yarımları ödemesi halinde Osmanlı tahvilatının piyasa değerinin yükseleceğini ve ihtiyatlarını büyük ölçüde Osmanlı tahvilatı olarak tutan Düyun-ı Umumiye'nin bundan büyük ölçüde faydalanacağı inancı içinde idiler. Nitekim, Fransız tahvil sahiplerinin Fransız Başbakanı'na haklarının korunması için yazdıkları mektupta bu husus da belir-

tilmişti. Fakat Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne etki yapanlar sadece bu mektup sahipleri gibi küçük tasarruf erbabı değildi. Bankalar, bankerler de bu kuruluş içinde etkili idiler ve Düyun-ı Umumiye'nin faiz ve anapara ödemelerindeki aksamalardan büyük fayda sağlamakta idiler.

Diğer taraftan, Doğu Rumeli gelirinin tartışma konusu olduğu günlerde İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin parlamentolarında sağ ve soldan, aynı bugün olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki Hristiyan halkı ekonomik yolla olmasa bile siyasi yönetim biçimi ile sömürdüğü, haklarının kullanılmasını kısıtladığı iddia ediliyordu. Örneğin Doğu Rumeli vergisinden Düyun-ı Umumiye'ye düşen pay konu edildiğinde bu vergiyi oradaki Hristiyan halkın ödediğini ve özellikle Filibe'de Türklerin yağmacılık ve eşkıyalık ile Hristiyan halktan ikinci bir vergi aldıklarını iddia ediyorlardı. Oysa aynı Filibe'de Türklerin büyük bir ekseriyeti Hristiyan çiftliklerinde ırgat ve kent ve kasabalarında hamallık ve saire gibi en ağır işleri görmekte idiler. Doğu Rumeli'de demiryollarının işlemeye başlamasından sonra küçük esnaf sınıfındaki Türkler büyük Hristiyan sermayesi karşısında rekabet edemeyerek esnaflığın ırgatlığa ve sokak proletaryası sınıfına geçmişlerdi. Ama Avrupa'dan gelen sesler hep aynı idi. Nihayet Balkan Savaşı sonunda Sultanahmet Meydanı'nda kurulan çadırlarda barındırılan bu Doğu Rumeli muhacirlerinin acıklı halini gören Enver Paşa, hemen otomobil ile gidip Fransız ve İngiliz sefirlerini alıp oraya getirmiş ve: "Bakın işte senelerdir Hristiyan halkını sömüren Türkler bunlar mı? Sömürselerdi sizin de çok iyi tanıdığınız bazı eski İstanbullu azınlık banker ve tüccarları gibi gidip Avrupa'nın en lüks otellerine yerleşirlerdi." demekten kendini alamamıştı.

Galata'da Alman Finans Kapitali ve Bağdat Demiryolları

1. Almanya'da Finans Kapitali'nin Oluşumu ve Galata Piyasası

1881 Muharrem Karamamesi ile Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulduktan sonra Fransız ve İngiliz sermayesinin hâkim olduğu Osmanlı Bankası ile bu kuruluş arasında bir işbirliği zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Gerçekte, Düyun-ı Umumiye'nin yönetimini oluşturan Osmanlı tahvilat sahiplerinin temsilcileri idi ve bunda da Fransızlar ve İngilizler ağır basıyordu. Bu sebeple gerek banka ve gerek bu idare gelirlerini arttırmak için birbirlerine büyük ölçüde destek olmaya başlamışlardı. Bu desteğin en büyük örneği, demiryolu şirketlerine Osmanlı hükümeti tarafından tanınan "garanti kilometrik" için, karşılık olarak gösterilen tren güzergâhındaki toprakların "aşar" gelirini toplamak görevinin bankanın teklifi üzerine, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılmasıdır. Aslında bu garanti kilometrik'in mucidi Osmanlı Bankası'dır. Bu banka demiryolları işletmeciliğini yabancı sermayeye cazip kılmak için bu usulü ortaya atmış ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bu ödemenin karşılığı olan aşar vergisi gelirini toplamak olanağını sağlayınca, hem banka hem de bu idare büyük kazançlar sağlamışlardı. Bilindiği gibi, o devirde aşar vergisi'nin tahsili "mültezim" bankerlere bırakılmıştı. Bu bankerler her yıl açık arttırma ile bir bölgenin aşar gelirini hükümetten satın almış oluyordu. Sonra bu işin ikinci üçüncü ve hatta bazen dördüncü mültezime devredildiği görülüyordu. Böylece hükümetin eline aşar gelirinin % 10'u dahi geçmediği bir gerçek oluyordu. Osmanlı Bankası'nın, geliri Muharrem Karamamesi ile Düyun-ı Umumiyeye bırakılmamış olan ve bütün tarım ürünlerinden %10 oranında alınan aşar vergisi garanti kilometrik vasıtası ile bu idareye devredilmesini sağlaması gerçekte Düyun-ı Umumiye'nin gelirlerinde büyük bir gelişme göstermişti. Nitekim 19. asrın sonuna gelindiğinde, gerek İstanbul ve gerek diğer Osmanlı kentlerinde Osmanlı Bankası ve Düyunu umumiye binaları hükümet binaları yanında bütün azametleri ile yükselirken her iki müesseseni memur ve müstahdemlerinin devlet memurlarıyla kıyas edilemeyecek derecede refah içinde idi. Yabancıardan başka kimsenin bu işin sonunun nereye varacağını düşünen görülüyordu (Osman Nuri "Abdülhamid Devri Saltanatı" Cilt: 2, İstanbul 1328, ss. 715-726).

Aynı asrın sonlarına doğru Bismark Almanya'sında uzun süren himayeci politika sonucu Alman sanayisi İngiliz ve Fransız sanayileri ile rekabet edecek duruma girmiş ve bu rekabetin sonucu sermaye birikimi sanayi alanında yavaşlamış ve Alman sermayesi de elli

yıllık ara ile, İngiliz ve Fransız denemesinde görüldüğü gibi, finans kapitali olarak gücünü gösterme denemesine girişmişti. Gerçekte, 1850 yılından itibaren İngiliz ve Fransız finans kapitali, Osmanlı Hükümetleri ile kurduğu ilişkiler sayesinde yerli Galata Bankerleri'nin Osmanlı Hükümeti'nin finansmanına yeni usuller getirmişlerdi. Bu usuller sayesinde yabancılar ortaya çıkan konsolidasyon zorunluluğu ile, sadece Osmanlı Hükümeti'nin değil, yerli bankerlerin de kısmen ödedikleri "finans rantları" sağlamışlardı. Fakat Osmanlı hükümetleri memleketin zengin tarımsal kaynaklarından devlet olarak vergi yolu ile varidat sağlayıp borçlarını ödeyemez hale gelince, 1881 yılında Muharrem Karamamesi'yle, bu finans kapitali devlet namına bazı vergi ve harçları toplamak üzere Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasını Osmanlı hükümetine kabul ettirmişti. Daha evvel de konsolidasyon işinde, Galata Bankerleri'nin bazı zorluklar çıkarması sonucu, Osmanlı Bankası'nı kurdukları için, bu iki müessese ile asrın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğunu bir finans müstemlekesi haline getirmişlerdi.

Bu durum karşısında, Alman finans kapitalinin aynı işe şu veya bu şekilde ortak olmaktan başka çıkar yolu yoktu. Bilindiği gibi iktisat ilminde üretici rantları piyasaya giren firma sayısını arttırır ve sonuç bu rantların ortadan kalkması şeklinde değerlendirilir. İşte Fransız ve İngiliz finans rantlarının yükselmesi Almanları da bu yolda gayret sarf etmeye zorlamıştır. Ne yazık ki, şimdiye kadar Alman finans kapitalinin Türkiye'ye gelmesi, örneğin Anadolu ve Bağdat demiryollarında olduğu gibi, Almanya'nın Orta Doğu'ya yayılması gibi siyasî bir maksada bağlanmış ve bu üç ülke arasındaki asıl rekabetin artık eski moda sömürgecilik olan toprak ve denizlere hâkim olmak şeklinde yorumlanmıştır. Oysa kavga, finans kapitaline plasman bulmak savaşı idi.

Bağdat demiryollarının Almanya ile ilgisi Anadolu Demiryolları Şirketi yönetim kurulu başkanı Dr. Siemens'in 1899 yılında Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir demiryolu hattı için gerekli imtiyazı elde etmesi ile başlamıştır. Fakat araya Rusya girerek hattın güzergâhı konusunda kendi isteklerini kabul ettirmek istemişti.

Bilindiği üzere, Avrupa demiryolları hattını İstanbul üzerinden Bağdat ve Basra Körfezi'ne kadar uzatmak fikri daha 19. asrın ilk yarısının sonu gelmeden İngilizler tarafından ortaya atılmıştı. Nitekim 1843'te Teğmen Campbell ve 1853'te General Chesney tarafından olmak üzere iki proje hazırlanmıştı. 1872 yılında bir başka proje de, Parlamento'da görüşülmüş ve zamanın Başbakanı Disraeli bu iş için gerekli olan 10 milyon Sterlin tutarındaki sermayenin faizini garanti etmede hükümetin hiçbir gücü bulunmadığını ileri sürerek bu projeyi geri çevirmişti. 1882 yılında proje tekrar gündeme getirilmiş, bu defa da Gladstone kabinesi bu işi benimsememiştir.

Bu arada aynı devre içinde Osmanlı hükümetleri, İngiliz projelerinden farklı olarak tamamen siyasî amaçları olan projeler üzerinde durmuşlardı. İngilizler bu hattın devreye girmesi ile Hindistan ticaret yoluna daha güvenceli bir alternatif sağlayacaklarını umdukları gibi, Osmanlı topraklarını ele geçirme planları için de gerekli görüyorlardı. Oysa, Osmanlı hükümetleri bu hattı asker nakli konusunda sağlayacağı faydalar bakımından ele alıyorlardı. Demiryolunun asker naklinde ne kadar büyük işler gördüğü 1877 Rusya Savaşı'nda ve Bosna Hersek ve Rumeli'deki diğer isyanlarda açıkça görülmüştü. Askeri en lüzumlu olduğu yere nakletme olanağı bulununca her yerde asker bulundurmak külfeti ortadan kalktığı gibi, stratejik olarak düşmana karşı cephe oluşturmada gizlilik olanağı elde edilebiliyordu. Nitekim 1877 savaşında Şam'da, Bağdat'ta bulunan askerî birlikler cebri yürüyüş ile Erzurum'a doğru yola çıkmış ve iki ay sonra ancak hedeflerine yaklaşmışlardı. Fakat o zaman da iş işten geçmiş ve

Erzurum Rusların eline geçmişti. Bütün bu gerekçeler o zaman dahi Osmanlı Hükümeti sözcüleri tarafından gizli tutulmakta idi. Zira artık Avrupa'da askerî amaçla demiryolu inşaatı ve işletilmesi geçmişe ait bir konu idi. Güncel olanı ise ekonomik temelli bakıştı ve bugün dahi hâlâ geçerli olan fayda/maliyet analizlerinin ilk örnekleri demiryolu yapım ve işletilmesi için nihai kararı oluşturmada en büyük etken sayılmaya başlanmıştı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı demiryolları işletmecî şirketler bu askerî amaçlı müşteriden de memnun idiler. Eşyalar için kesilen toptan biletler bu defa insan nakliyatı için de kesiliyordu. O kadar ki bazı istasyonlar sadece askerî maksatla ihdas edilmiş olduğundan buralarda yolcu bilet gişesi bile yoktu.

Bosna-Hersek isyanlarını bastırmak için Rumeli demiryollarının en büyük katkısı sağladığı gerçeği, Bağdat demiryollarının Kürt ve Arap şeyhlerinin dış kışkırtma ve destek ile devamlı olarak çıkarttıkları isyanlara karşı koymak için büyük bir güç oluşturacağı anlaşılmıştı. Nitekim Bağdat demiryolları için Osmanlı projesi 1875 yılında ortaya çıkacak, fakat aynı yıl Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın dış borç taksit ve faizlerinin yarısını ödeme kararı üzerine çıkan malî kriz sebebi ile Batılı malî çevrelerden hiç destek görmemişti.

1877 Rus Savaşı'ndan sonra İngilizler, Mısır'a yerleşince, Bağdat demiryollarına ilgi bir tarafa bırakılmıştı. Zira Mısır'da yerleşebilmek için askerî güç yanında büyük ölçüde sermaye yatırımı yapmak gerekiyordu. İşte Alman sermayesi ve teşebbüs gücü, bu boşluktan istifade ederek Anadolu Demiryolları'nın yapım ve işletmesindeki ekseriyeti oluşturması sayesinde, kolayca bu Bağdat Demiryolları işine el atmıştı.

Almanların Bağdat Demiryolları işini ele geçirmeleri 15 Şubat 1893 tarihinde Anadolu Demiryolları Şirketi'ne, Ankara-Kayseri ve Eskişehir-Konya hatlarının yapım ve işletmesini devreden kontrat ile başlıyordu.

Bu suretle Bağdat Demiryollarının yapım ve işletmesinde Alman sermaye ve teşebbüs gücü ilk defa olarak egemen oluyordu. Şöyle ki, Anadolu demiryollarında Bağdat hattı için Osmanlı Bankası tarafından temsil edilen Fransız sermaye grubunun payı %40 iken, Deutsche Bank tarafından tescil edilen Alman sermaye grubunun payı %60 oluyordu. Fakat, Alman sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok sahalarda egemen olması için bu bir başlangıç idi. Nitekim Galata Borsası'nda her türlü Alman tahvilatı ve şirket hisse senetlerinin muamele hacmi artarken, şahsî teşebbüs ve kolektif şirket olarak da çeşitli alanlarda Alman sermayesi ve teşebbüs gücü Osmanlı piyasasında egemen olmaya başlamıştı. Diğer taraftan Osmanlı ordusu silah ve teçhizatında da Almanlar ön sıraya geçmiş oluyorlardı.

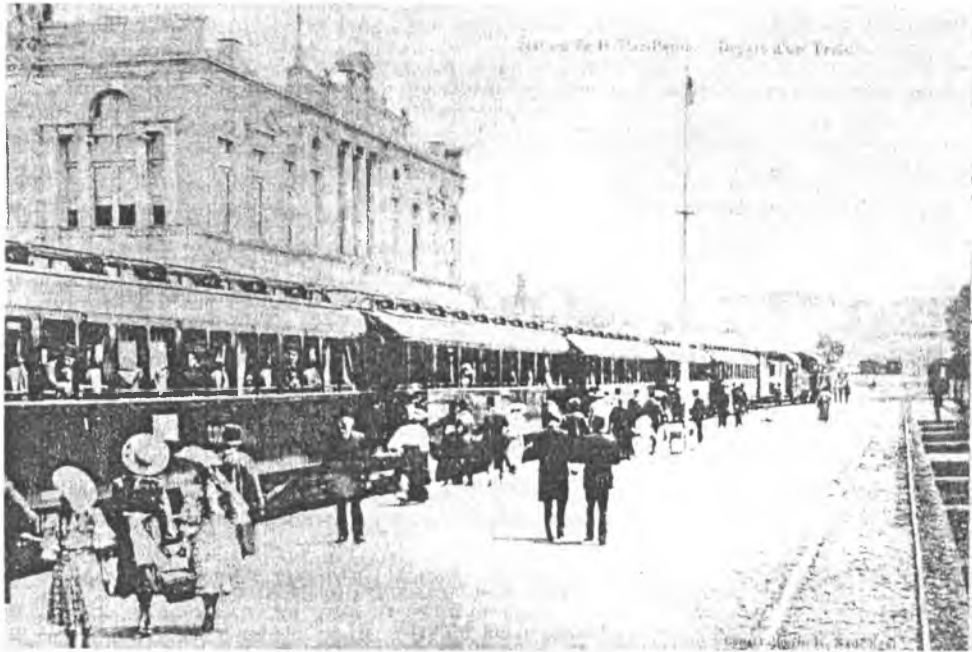
2. Bağdat Demiryolu Yapım ve İşletmeciliğinde Alman Finans Kapitalinin Rolü

Osmanlı demiryolu siyasetinin, diğer iktisadî konular ele alındığında, başarılı olduğu sonucunu ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bu nasıl olmuştur? Bu soruya cevap verebilmek için Avrupa'da ilk demiryollarının özel şirketler tarafından yapılıp işletildiğini ve demiryolu teknolojisindeki hızlı gelişmeyi hatıra getirmek lazımdır. Bizce, Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryollarının gelişmesinin iki sebebi vardır. Fakat bunların ikisi de imparatorluk yönetiminin siyaseti değil, Avrupa'daki demiryolu inşaat ve işletmecilik şirketlerinin yatırım ve işletme politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, 19. asrın ikinci yarısında de-

miryolu teknolojisinde çok hızlı bir gelişme olmuştur. Bu sebeple demiryolu, lokomotif ve vagon imal eden işletmeler ile sair demiryolu malzemesi imal eden firmaların yapımcı firmalarla bir iktisadî ve hukukî entegrasyon oluşturmaları gerekmektedir.

Demiryolu araç ve gereçleri imal eden sanayi işletmeleri, maliyetleri asgariye indirmek için bunları çok sayıda üretmek zorunda idiler. Fakat diğer taraftan teknolojideki hızlı gelişme zaman zaman ellerinde büyük stoklar kalmasına sebep oluyordu. Aslında, bu stoklar fizikî olarak yeniliklerini korudukları halde iktisadî açıdan eskimiş veya gayri iktisadî duruma girdiklerinden bunları elden çıkarmak için, bunlara talep yaratacak bir piyasanın oluşturulması gerekiyordu. İşte bu şekilde Avrupa demiryolu araç ve gereçleri imalat piyasasında zaman zaman ortaya çıkan bu stoklar, demiryolu yapımcısı ve işletmecisi şirketlerin aynı demiryolları için malzeme ve araç üreten işletmelerle kader birliğine zorluyordu. Bu kader birliğini başarıya ulaştıran yol da Avrupa'da elde kalan stokları kolayca eritecek Osmanlı devleti hudutları dâhilinde demiryolu inşası ve işletmesi imtiyazını elde etmekten geçiyordu. Bunun sonucu olarak 19. asrın ikinci yansındaki Avrupa'da demiryolu teknolojisinin hızla gelişmesini sağlayan en önemli unsurun demode ve hurda araç ve gereçlerin Osmanlı demiryollarının yapımında kullanılması ile yeni teknolojilerin seri üretime sokulmasına en ekonomik karar haline gelmesidir,

denebilir.

Haydarpaşa Garı

İşte Bağdat Demiryolları da Deutschebank'ın çeşitli Alman demiryolu araç ve gereçleri imal eden şirketlerle olan işbirliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Depolarda müşteri bekleyen demiryolu malzeme ve araçları, bir bakıma Almanya için de demode olan lokomotif ve vagonlar Bağdat demiryolları yapımını ve işletmesini her iki taraf için de kârlı hale getirmiştir.

O asrın sonuna gelindiğinde Almanlar teknik yönden demiryolculukta İngiliz ve Fransızları geçtikleri gibi, Alman demiryolu yapım ve işletme şirketleri Avrupa finans piyasasında güven ve şöhrat bakımından öne geçmişlerdi. Nitekim, takip eden bölümde göreceğimiz gibi, 1875 yılından beri İngilizler'in ve Fransızlar'ın ortaya attıkları, Bağdat demiryolu projeleri finans piyasasında destek görmediği için uygulamaya konulmamıştı.

Bağdat hattı için Hükümet ile Dr. Von Siemens tarafından temsil edilen Anadolu Demiryolları arasında yapılan görüşmeler, 1899 yılının son ayında bir anlaşma ile sona ermişti. Nihayet aşağıda ana hatlarını belirttiğimiz, 21 Ocak 1902 tarihli anlaşma imzalanmış ve 18 Mart 1902 tarihli ferman ile son safhaya girilmiştir.

Bu anlaşmaya göre Anadolu Demiryolları Şirketi, Halep, Urfa Hanikin bağlantılı ve daha sonra saptanacak olan Basra Körfezi'ndeki bir yere kadar olan Konya-Bağdat Demiryolu hattını inşa etmek ve işletmekle görevlendiriliyordu. Aynı anlaşma bu şirkete inşa edeceği Bağdat hattını Mersin, Trablusşam ve Suriye gibi Akdeniz kıyı kentlerine bağlamak ve bu hatları işletme ve yapım haklarını veriyordu. Ayrıca, yükümlü şirket Basra Körfezi'nde, demiryolu hattının denize ulaştığı yerde, bütün yükleme-boşaltma tesisleri ve antrepolarla donatılmış, gerektiği kadar liman inşa edecekti. Mukaveledenamenin süresi doksandokuz yıl idi. İnşaat müddeti planların tasdikinden önce ve ilk projenin onaylama tarihinden itibaren sekiz sene olarak kabul edilmişti.

Aynı mukaveleye göre Osmanlı Hükümeti, Anadolu Demiryolları Şirketi'nden diğer hatları olduğu gibi, bu hattı da satın almak hakkına sahipti. Ancak bu takdirde hükümetin şirkete ödeyeceği anapara taksiti yılda, kilometre başına 12.000 Frank'tan aşağı olmayacaktı.

Bu yükümlülükler karşılığında Osmanlı Hükümeti de şirkete aşağıdaki hususları garanti ediyordu:

1- Şirketin yatırmış olduğu sermayenin faiz ve anapara taksitine karşılık olmak üzere kilometre başına yılda 12.000 Frank ödenmesi.

2- İşletme masrafları karşılığı olmak üzere yapımı tamamlanıp işletmeye açılan her kilometre için yılda 4.000 Frank ödenmesi.

3- Yılda kilometre başına 4.500 Frank'ı aşan işletme hâsılâtının 10.000 Frank'a kadar olanı tamamen ve 10.000 aşıldıktan sonra da %60'ı Osmanlı Hükümeti'ne ait olacaktır. Fakat hükümetin şirketin yapılmış ve işletmeye açılmış hatlara yatırdığı sermayenin yıllık anapara taksitleri ve faizini karşılamak için yılda kilometre başına 12.000 Frank ödemek zorunda kalacağını düşünürsek, hükümete bir şeyler kalabilmesi için hâsılâtın kilometre başına $12.000 + 4.500 = 16.500$ Frank aşması lazım gelecektir.

Aynı mukaveleye göre ilk beş yıl, Bağdat hattında işleyecek ekspres trenlerin ortalama sürati saatte 45 kilometre olacaktır. Daha sonra bu trenlerin ortalama sürati saatte 60 kilometreye çıkarılacaktı. Bu gelişme için şirket ayrıca bazı yatırımlar yapmak zorunda kalacağından, Osmanlı Hükümeti şirkete bütün imtiyaz müddeti boyunca sırf bu iş için yılda 350.000 Frank ödemeyi kabul ediyordu.

Bağdat hattı için Anadolu Demiryolları Şirketi, eski ortakları ile yeni ortakları arasında önemli bir fark oluşturmıştır. Bağdat hattı inşaatı ve işletmesi için şirket yeni hisse senetleri

çıkarmıştı. Bu yeni hat için büyük propaganda yapmış ve bütün Avrupa Borsalarında bu hatla ilgili hisse senetlerini ele geçirmek için bankerler arasında bir rekabet baş göstermiştir. Her ne kadar Osmanlı Hükümetleri bu hattın gerekçesinde öncelikle “askeri amaç”ı ısrarla zikretmişlerse de şirket, o devirde Almanya’da büyük üniversitelerin hemen tümündeki “Şarkiyat” enstitülerini bu konuda araştırma yapmak için desteklemeye başlamıştı. Nitekim Dr. Paul Rehrbach 1902 yılında yayımladığı “Bağdat Hattı” adlı kitabında bu şarkiyatçıların eserlerinden atıflar yaparak Babilonya’da 6. asırda 10 milyon ton buğday üretildiğini belirtiyordu. Gerçekte o yıllarda bütün Osmanlı topraklarında (Rumeli dahil) üretilen buğday beş milyon tonu geçmiyordu ve Osmanlı Devleti dünyada en büyük buğday ithalatçıları arasında yer alıyordu. Fırat ve Dicle’nin getirdiği suları kanallar ile bütün bu havalide ovalara akıtmanın ancak bu demiryolu hattının işletmeye açılması ile kabul olacağını iddia eden şirket yöneticileri, bu bölgedeki petrol yataklarını da hatırlatıyor ve bu hattın günün birinde muhakkak İstanbul’un iki yakasını birleştiren bir tren köprüsünün inşasını gerektireceğinde ısrarlı görünüyorlardı.

Fakat, takip eden bölümde Hicaz demiryollarını ele aldığımız zaman belirteceğimiz gibi, Bağdat hattı emperyalist memleketler arasındaki savaşı kızıştırmaktan başka bir işe yaramayacak ve 1914 yılında Almanya’nın peşinden bu savaşa giren Osmanlı İmparatorluğu’nun ortadan kalkma sebeplerinden biri olacaktır.

Finans piyasasında ise Bağdat hattı, Süveyş Kanal Şirketi hisse senetlerinin değerinin düşmesine sebep olması dolayısıyla devamlı karşı propagandalara maruz kalmıştır. Hatta bu iş, bazı Avrupa karikatürlerinde bu hattın Hindistan’da sık sık ortaya çıkan kolerayı Avrupa’ya taşımaktan başka bir işe yaramayacağını göstermeye kadar varıyordu.

Batı Dünyasının Bankerleri ve Galata'nın Efendileri

1. Avrupa'da Rothschild ve Pereire Gibi İki Ünlü Banker Ailesinin Hikayesi

19. asrın başından itibaren Sanayi Devrimi ülkeleri bankacılık ve bankerlik sanayi ve ticaretin finansmanı yanında, başta demiryolları olmak üzere, yol, kanal ve hatta liman ve kentlere su getirme işini de finanse etmeye başlamışlardı. Banka ve bankerlerin plasmanlarının çeşitlenmesi talepten geldiği kadar, kendileri açısından risk dağıtımı ile ilgili bir mesele haline gelmişti. Nitekim, sanayi devriminin ilk günlerinde sanayi işletmelerini finanse eden banka ve bankerler büyük kazançlar sağlamakla beraber, firmaya ve sektöre bağlı kalan plasmanları ile büyük riskler altına girmişlerdi. Bunun sonucu olarak da büyük banka ve banker iflasları baş göstermişti. Bu olay yeni bir tip banker ve bankacılığın ortaya çıkmasına sebep olacaktı ki, bunun da en iyi örneğini Rothschild ailesi ile Pereire ailesinin banka ve bankerlik hayatı vermektedir.

19. asrın başında Rothschild ailesi, baba Amschel Mayer Frankfurt'ta olmak üzere, hemen bütün Avrupa merkezlerinde banker olarak ismini tanıtmaya başlamıştı. Baba Mayer (1743-1812) Frankfurt'taki üç katlı gotik stildeki evinde oturup işleri idare ederken, oğulları Nathan Londra'ya, James Paris'e, Salomon'da Viyana'ya yerleşerek bütün Avrupa finansını ele geçirmişlerdi. En küçük Rothschild Şarl ile devamlı gezerek koordinasyonu sağlamakta idi.

James Jacob Rothschild Paris'e geldiği zaman daha onsekiz yaşında idi. Babası ona, basit olduğu kadar ayrıntıları dolayısıyla zeki bir adamın ancak altından kalkabileceği bir iş vermişti: Kardeşi Nathan'ın Londra'dan gönderdiği altınları alıp bunları İspanyol bankerleri üzerine çekilmiş tretler haline getirecekti. Bunun için, tabii, Paris Bankerlerinin garantörlüğünü de sağlamak gerekiyordu. 19. asrın başından itibaren İspanya da tıpkı Osmanlı Devleti gibi, sanayi devrimi ülkelerinin açık pazarı haline gelmiş ve kısa zamanda dış ticaret ve tediye açıkları dolayısıyla iflasın eşiğine gelmişti. Nitekim Jacob Rothschild aynı operasyonu 1845 yılında İstanbul'da kurulan "Banque de Constantinople" ile anlaşılarak yürütecektir. Bu bankanın Paris üzerine çektiği tretler karşılığı, Osmanlı Devleti, ithalat yapma olanağına kısa bir müddet için de olsa kavuşacaktır.

Jacob Rothschild Paris'te, genç yaşında başardığı işlerle ün yapması sonunda Baron unvanını almış ve birkaç yıl sonra da Avusturya'nın meşhur başbakanı Metternich'in teklifi

üzerine Avusturya'nın Paris Konsolosluğu görevini de yüklenmişti. Bu suretle, genç Rothschild Paris sosyetesinde de kendini göstermek olanağını bulmuştu.

İşte Jacob Rothschild'in Paris'te gerek iş ve finans kesiminde ve gerek Paris sosyete hayatında kısa bir zamanda en tanınmış sima haline gelmesi, onu birçok istidat vadeden gençle de karşı karşıya getirmişti. Bu gençlerden birisi ile ilgisi ona ilk önceleri başarılı bir yardımcı kazandıracaktı ama daha sonra bu genç işi büyütüp onun ve Rothschild müesseselerinin en büyük rakibi olacaktı. Bu genç Jak-Emil Pereire idi, Fransa'da Bordeaux'da 1800 yılında dünyaya gelmişti. Aslında ailesi, Portekizli Musevilerin Fransa'daki tipik bir örneği idi. Genç Emil Pereire okumaya ve öğrenmeye fazlası ile düşküncü. Paris'e geldiği zaman hemen çevresinde kendisini göstermeye başlamıştı. Astım hastalığı geçirdiği için geceleri pek az uyuyabiliyor ve böylece işinden geri kalan büyük bir zamanını okumak ve öğrenmekle geçirebiliyordu. Bu boş zaman bolluğu onu zamanın aydınlarının tutkusu haline gelen Saint-Simonizm'e götürmüştü. Nitekim "Sanayicilerin din kitabı" (Catéchisme des Industrials) ve "Yeni Hristiyanlık" (Le Nouveau Christianisme) yazarı Saint-Simon'un devlet otoritesine bağlı mühendis ve bankerlerin yani madde ve teknolojinin iki büyük sahibinin yönetimi ile sadece çalışmaya dayanan uluslararası bir düzen önerisi, ona da cazip gelmeye başlamıştı.

Emile Pereire bir taraftan bankerlik işini yürütürken, diğer taraftan benimsediği iktisadi doktrini yayabilmek için gazeteciliğe de başlamıştı. Senelerce "Globe"da çalışmış ve her gün bedava olarak 4.000 adet gazetenin finansal açıklarının bir kısmını da üstlenmişti.

Genç Pereire normal bir banker gibi para peşinde değildi. Para ile birlikte ün yapmak istiyordu. Bunun içinde demiryolculuğunun en kestirme yol olduğunu görerek bu işe atılmıştı. Fakat burada da aceleciliği yüzünden, kısa zamanda sona erdirebileceği fakat buna rağmen kendisini bu sektörde tanıtmaya yetecek, bir proje gerçekleştirmek istemekte idi.

Bu suretle bu şekilde Paris-Saint Germain hattı gibi küçük fakat çok önemli bir demiryolu projesi ile ortaya çıkıyordu.

James de Rothschild yardımcısının bu konuda sürdürdüğü kampanya ve çalışmalarını yakından izlemekte idi. Bu demiryolu işinden o da bir şey anlamıyordu. Fakat bu arada Eichthal ve Thurneyssen isimindeki iki tanınmış Saint-Simoncu'nun araya girip kendisini bu konuda ikna etmesi sonucu James bu işi finanse etmeye karar vermişti.

Genç Pereire bu hattın yapım süresince şantiyelerden ayrılmadı. Gündüzünü ve gecelerini bu işe vermişti. Sonunda bu hat büyük başarı kazanmıştı. Louis-Philippe Fransası'nın en önemli işlerinden biri sayılarak bizzat kralın bulunduğu bir törenle 26 Ağustos 1837 yılında işletmeye açıldı.

Bu bütün dünyada bankerlerin demiryolu yapımına el atmasının ilk örneği idi. Başarının büyük olması, James Rothschild'i bu demiryolu işine para yatırmaya sevk etmişti. Nitekim Emile Pereire ve Louis d'Eichthal ile birlikte sağ kıyıyı takip edecek olan Paris-Versailles hattının yapımı için hemen girişimde bulunmuştu. Fakat bir başka banker grubu da aynı Paris-Versailles hattının sol kıyı yapım projesi müteahhitliğini elde etmişti. Bu grubun başında Parisli banker Achille Fould bulunuyordu. İşte bu suretle Rothschild'lerle Fould'un arası uzun yıllar sürecek bir dargınlık ve rekabete sahne olacaktı.

Artık Rothschild'ler demiryolculuk işine el atmışlardı ve bu sektörde daha uzun bir müddet kalacaklardı. Nitekim ilk denemeden hemen sonra bu defa Paris-Calais ve Paris'i

kuzey Fransa'ya bağlayan hatların önemli bir kısmının yapımını üstlenmişti. Nihayet Paris-Saint Germain hattının açılışından on üç yıl sonra Paris'teki "Gard du Nord"dan hareket eden ilk trene eklenen şeref vagonunda zamanın Fransız Cumhurbaşkanı Louis-Napoléon'un yanındaki koltukta James Rothschild ve E. Pereire yer alıyorlardı. Fakat bu olaydan kısa bir süre sonra Emile Péreire şansını kendi başına denemek için, hamisi James'tan ayrılacaktı.

2. Bizans Kapitalinin İki Eski Ortağı Birbirine Rakip Oluyor

Emile Péreire'i James Rothschild'den ayıran asıl sebep kardeşi İsak Péreirs idi. Kendi-
sinden altı yaş küçük olan İsak, ağabeyine nazaran daha atak ve daha becerikli idi. İki kardeş
birleşince hemen Fould'larla iyi ilişkiler içine girmişlerdi. Achille Fould 1851 yılı yaz aylarını
mecburi dinlenme olsun diye Bade'de geçirmişti. Can sıkıntısından eline geçen gazeteleri ilân
sayfalarına kadar okurken Osmanlı İmparatorluğu dış borçlarında "Miras Borcu" diye anılan
akim kalmış istikrazın organizatörü Mirés'in 5 milyon Frank sermayeli "Birleşik Hisse Senet-
leri Kasası" adında bir finans şirketi kurduğunu haber almıştı. Mirés o günlerde henüz yaptığı
bir sürü dalavereli işler dolayısıyla, hapsi boylamadığı için finans âleminde özel bir yeri olan
bir banker idi. Yenilikler ile ün yapmıştı. Fakat bükük bankerler kendisine fazla güvenmedik-
leri için büyük işlerde istediği başarıyı elde edemiyordu. Achille Fould bu haberi okur okumaz,
benzer bir işi kendisinin yapması halinde başarının daha büyük olacağı kanaatine varmıştı.
Nitekim Paris'e döner dönmez bu konuyu Emile Péreire'e açmış ve ondan coşkulu bir şekilde
destek görmüştü. Fakat böyle büyük bir iş için artık imparatorluğunu ilan etmiş olan Louis
Napoléon'dan şahsi olarak izin almak gerekiyordu. Yaptığı hükümet darbesinde kendisine
her konuda yardımcı olduğuna güvenen Achille imparatorundan bu izni kolayca alacaktır. Zaten
III. Napolyon olarak Fransa'nın başına geçen bu zat Rotşuld'ler gibi Alman kökenli ve Fran-
sa'yı kendilerine yalnız bir kâr ve çıkar alanı olarak seçmiş insanlara karşı hiç olmazsa görü-
nürde milliyetçi duygular beslemek ve bu aileye iş vermede titiz davranmak zorunda idi. Bu
sebeple aşağıda göreceğimiz gibi, sadece Fransa'da değil bütün Avrupa'da Rothschildlerin
hegemonyasına son verecek bu yeni teşebbüsü desteklemek zorunda idi. Achille Fould James
Rothschild'e olan eski kinini sürdürmek ve finans âleminde ona yetişmek amacıyla idi.
Pereire kardeşler ise, böyle büyük bir proje ile Saint-Simonyen fikirlerini uygulamak için daha
büyük fırsatlar ele geçirecekleri ümidi içinde idiler.

Yani finans şirketinin kuruluşunu Rothschild'lerden gizlemişler ve James Rothschild'in
Viyana'ya yaptığı seyahatten faydalanarak 20 Aralık 1852 tarihli "Moniteur Universel" de
"Menkul Kıymetler Kredisi Genel Şirketi" (Société Générale du Crédit Mobilier)'nin kuruluş
iznini yayımlatmışlardı. Fakat, şirketin o şekilde büyük ve geniş bir propagandası yapılmıştı ki,
aşağıda göreceğimiz gibi, Galata bankerlerinden en ünlüleri hisse senedi satın almak için
Paris'e adamlarını yollamışlardı.

Şirketin en büyük ortağı 11.445 adet hisse senedi ile Fould Oppenheim müessesesini
temsilen Benoit Fould ve Achille Fould'a ait buluyordu. Onları takiben Emile Péreire 5.773
ve İsak Pereire 5.673 hisse senedi ile güçlerini göstermişlerdi.

Şirketin böylece 40.000 kadar hisse senedi dünyanın ünlü bankerleri arasında taksim
edilmiş bulunuyordu. Geriye kalan 80.000 hisse senedi de Borsa'da satılacaktı. Daha senet-
ler Borsa'da satışa çıkarılmadan "senet vadeleri" halka satılmaya başlamıştı. Gerçekte Bor-

sa'da kotasyon ile gerçek değer saptanmadığı için, böyle bir yola başvurulmuş ve nominal değeri 500 Frank olan her bir hisse senedinin satış vaadini veren senetlerinin her biri 2.110 Frank'a kadar çıkmıştı. Fakat, bu şirketin dünya borsalarındaki ünü, hisse senetlerinin 1.100 Frank üzerinden satışa çıkarılması ile anılacaktır. Bu fiyat birçok spekülátöre büyük paralar kazandırırken, birçoklarını da büyük zararlara maruz bırakmıştır. O yıllarda Galata'da daha henüz ne gayri resmî ne de resmî borsa yoktu, fakat banker yazhaneleri ve civar kahvelerde her türlü borsa oyunu oynanmakta idi. Osmanlı kâğıt paraları (Kaime) ve çeşitli nezaretlerin bankerlere borcunu belgeleyen "Seyim" ve sair adlardaki kısa vadeli hazine bonoları alım satımı yanında, Batı ülkelerinin devlet tahvilatı ve şirketlerin hisse senedi ve tahvilleri alım satımı kısa bir zaman sonra gayri resmî olarak kurulacak Galat Borsası'nın habercileri idi.

Kredi Mobilye olarak finans tarihine geçen bu şirkete ortak olması için James Rothschild'e birçok hisse senedi satın alması için olanak tanınmıştı ama, bu onu hiç tatmin etmemiş ve bu şirketin kendisine karşı bir güç oluşturmak için kurulduğuna inanmıştı. Fakat James'in kendisi için en tehlikeli gördüğü şey, bu şirketin statüsünde 120 milyonluk sermayeye karşılık 1.200 milyon tutarında tahvil çıkarma olanağının yer alması idi. Bu tahvillerin geniş halk kitlelerine yayılması ile şirketin yönetimi âdeta bir politik güce sahip olacaktı. Şirket ele geçirdiği bu güç ile Fransa'nın iktisadî rejimini dahi değiştirebilecek duruma girebilirdi. Böylece Sansimonizmi uygulamak için her şey hazırlanmış olabilirdi.

Bütün bu şartlar Rothschild'i bu şirket ile mücadeleye sürükleyecekti. Fakat bu işe nasıl başlayacaktı? Rakipleri Péreire ve Fould'ların İmparator III. Napolyon ile yakın dostlukları karşısında James'in aynı imparatorla arasında, resmî ve seyrek görüşmeler dışında hiçbir ilişkisi yoktu. Fakat iş finans oyunlarına gelince, James ağır basıyordu. Zira Kredi Mobilye büyük ölçüde Borsalara dayanan bir malî kuruluş idi. Onunla mücadele edebilmek için de bu Borsalara etki yapacak işler ve oyunlar çevirmek gerekli idi. Süratle büyüyen Kredi Mobilye bütün Avrupa memleketlerinde ve bu arada Galata'da şubeler açarak aynı Rothschildler gibi yayılmanın avantajlarını kısa bir zamanda elde edebilirdi.

Böylece kısa bir zamanda Rothschild'lerle Péreire'ler arasında zaman zaman finans âleminin dışına da taşan mücadele başlamış oluyordu. Rothschild'lerin Kredi Mobilye'nin hisse senedi ve tahvillerine karşı borsalarda giriştikleri yıpratıcı mücadele birçok spekülátörü zengin ederken bir o kadannı da felakete sürüklemişti. Galata'da bile bu Kredi Mobilye evraku uzun yıllar bütün ilgililerin baş konusu olacaktı.

Péreireler'le Rothschildler'in rekabeti konusunda birkaç canlı örnek de verebiliriz:

Bilindiği üzere Üçüncü Napolyon devrinin ünlü komedi yazarlarından Georges Feydeau, borsa ajanlığı da yapmıştı. Bir gün James Rothschild kendisini çağırır ve ona kendisi için borsadan bin adet Kredi Mobilye hisse senedi almasını ister. Feydeau bu konuyu şu şekilde nakletmektedir:

*"Bu teklif bana o kadar anlamsız ters ve gülünç geldi ki, satmayı satın alma diye anlamış olmanın kuşkusu içine düştüm. Bunun için arzusu-
nu tekrar etmesini söylediğimde bana çok öfkelen-di ve bu tutumumu
devam ettirirsem bana bundan böyle iş yaptırmayacağını söyledi. Fakat
işin garibi bu vadeli alışı-n likidasyon günü geldiği zaman satıcının
Pereireler ve alıcının da Rotildler olduğunu likidasyon kâğıdını elden
geçirince hayretle görmüş oldum.*

Fakat işin en eğlenceli tarafı henüz daha başlamamıştı. Ertesi günü Baron Rothschild'in yazıhanesine gidip de Kredi Mobilye'nin beşbin aksiyonu ne yapmak istediğini sordum, şezlongu üzerinde rahat bir eda ele gerilirken, şakacı bir ifade ile:

"Aldım ve sattım" dedi.

Evet, hisseleri satmış ve büyük bir kazanç sağlamıştı. Bilindiği üzere, vadeli primli satışlarda vadenin geldiği günkü borsa kuru muamelenin başı olan gündeki kurun üstünde veya altında olabilir. Rothschild'in Kredi Mobilye hisse senedi alıcısı olması bir anda bu senetlerin kurunu yükseltmiş ve bu sayede bu operasyondan Rothschild büyük para kazanmıştı. Borsada bu işe bütün herkes güliüyordu, tabii Péreireler hariç.

Bu gibi olayların arkası kesilmeden devamı ve iki ailenin birbirini alt etmek için bütün çarelere başvurması, borsalarda kendini fazlası ile göstermiş ve bu rekabet birçok küçük tasarrufların da canını yakmıştır.

İki aile arasında mücadelenin ikinci safhası, 1856 yılında Rothschild'lerin Bartholony, Pillet-Will, Paccard-Dulour gibi ünlü bankerlerle birleşerek bir sendika kurmaları ile başlar.

Diğer taraftan Péreireler Kredi Mobilye'yi bir Avrupa bankası haline getirme girişimi içine girerler: İspanya'da İspanyol Kredi Mobilyesini kurduktan sonra, Torino, Floransa, İstanbul'da şubeler açarlar, hatta Viyana'ya bile girmeye cüret etmekle kalmadılar Rothschild'lerin kontrolünde bulunan Avusturya demiryolculuğunun bir ucundan da olsa tutmaya çalıştılar. Nitekim James'in Paris'te ve Salamon'un Viyana'nın içinde giriştikleri amansız karşı koymaya rağmen, 220 milyon Franklık demiryolu işi aldılar. Bu iki aile arasındaki mücadele artık bütün silahların kullanılması ile sürüp gitmekte idi: Péreireler Viyana borsasında Rothschild'lerin demiryolu hisse senetlerinin değerini düşürmeye çalışırken, aynı borsada bu defa hasımları aynı iş bunların kurduğu şirketin hisse senetleri için yapmaktadırlar. Rothschild'ler Viyana'da politik ve aristokratik çevrelerde çok nüfuzlu idiler ve ajanların vasıtasıyla da artık Viyana'dan pek çıkmayan İsak Péreire'in Borsa'da oynamak istediği oyundan Maliye Bakanını haberdar etmek üzere birçok prens ve ünlü kişiyi seferber etmişlerdir.

Fakat İsak Pereire de güçlü idi ve bu gücünü III. Napolyon'un nezdindeki ünlü Avusturya elçisinden alıyordu. Fakat bu ünlü kişiye dayanarak Avusturya hükümetine teklif ettikleri Avusturya Menkul Kıymetler Kredi Şirketi projesi, Rothschild ve Lamel gruplarının karşı koyması ile reddedilmişti. Bu arada Rothschildlere ait Kuzey Demiryolları (Chemin de fer de Nord Fransa)'nın kasadan Carpentier namında biri birkaç milyon ile birlikte kaybolmuştu. Bu havadis Pereirelerin intikam hislerini okşamaya yetmişti ama bir gerçeği de ortaya çıkarmıştı. Rothschildler kendi paraları ile oynuyorlardı, oysa kendileri başkalarınınkiyle nitekim 1864 yılında Borsa'da patlak veren kriz Kredi Mobilye'yi yerle bir etmiş ve Pereireler çeşitli sebeplerle mahkemeye verilmiş takibata uğramıştı. Prusya-Avusturya savaşının Avusturya tarafından kaybedilmesi de Pereirelere büyük darbe olmuştu. Zira Kredi Mobilye Avusturya hükümeti tahvillerine büyük plasman yapmıştı. Ortağı olan Paris Gayrimenkul Şirketi (Société Immobilière de Paris) iflas ederek 60 milyonu bir anda erişmişti. Artık Kredi Mobilye'nin sonu gelecek ve bunun sonucu olarak da hisse senetlerinin 140 Frank'a düşmesi kaçınılmaz olacaktı. Péreireler herkesin kendilerini göremeyeceği bir yere çekilerek hayatlarının geri kalan kısmını sükûnet içerisinde geçirirken, Rothschildlerin azamet ve debdebesi bütün ağırlı-

ğı ile devam edecektir. Artık Napolyon ve meşhur işadamı Fould'da o tarafa geçmişlerdi. O günlerde III. Napolyon av elbisesi ile Pérrieres garında trenden inince, onu av mahalline götürecek dört atlı arabanın önünde dört oğlu ile birlikte baba James Rothschild karşılayacaktı. Artık kimin kimin tarafından olduğu iyice anlaşılmıştı. Ama paranın rengi ve milliyeti olmaz, 1870 savaşında III. Napolyon ordularını perişan eden Prusya ordu tahvillerinin büyük bir kısmını Rothschildlerin kapatmış olmaları bunun en büyük delilidir.

Osmanlı Bankası ve Borsa Oyunları

1. Tarımdaki Ekonomik Krizin Osmanlı Bankası'na Etkisi

1885 yılında başlayan tarımsal kriz, 1887 yılı Haziran ayının sonunda Osmanlı Bankası Genel Müdürü M. Bruce'un, aşağıda ayrıntıları ile ele alacağımız bu bankanın 29 Haziran 1887 tarihinde yapılan genel kongresinde yaptığı konuşmadan da anlaşıldığı gibi, Banka'yı hem menfi hem de müspet yönde etkilemişti. Gerçekte tarımsal kriz, çiftçinin gelirini düşürdüğü için ve bir bakıma bu çiftçiler arasında öteden beri banka ile hesab-ı cari kurmuş olan düzenli gayrimüslim çiftçiler bile bu krizden etkilendiği için, Banka'nın taşra şubeleri birkaç yıldır zarar kaydetmekte idiler. Fakat tarımsal kriz özellikle o yıllarda yapılmakta olan İzmit-Ankara demiryolu hattında çalıştırmak için çok ucuza işçi bulmak olanağını vermekte idi. Nitekim, o günlerde günlük gazeteler ekonomi konusunda yazılar yazarlar (Bak: la Turquie 30 Jauin 1887 "L disette en Anatolie"), tarımsal kriz dolayısıyla tarımsal bölgeler dışında da ücretlerin hızla düştüğünü belirtmekteydiler. Buna göre, birkaç yıl evvel 10 ile 15 Kuruş'a kadar yükselmiş olan işçi yevmiyelerinin 5 ile 6 Kuruş'a kadar düştüğünü yazmakta idiler. Bunların hemen tümü, tarımdaki krizden kaynaklanan bu ücret düşüklüğüne çare olarak; İzmit-Ankara demiryolu hattının inşaatına hız verilmesi ve Konya-Bağdat hattı için sürüp giden imtiyaz tartışmalarının sona erdirilerek hattın yapımına bir an evvel başlanmasını öneri olarak getirmekte idiler.

İstanbul 1887 yazını kutlamaya hazırlanırken Anadolu'dan gelen kıtlık ve açlık haberleri, gazetelerde sansüre tabi tutulmasına rağmen, ekonomi çevrelerinde günün konusu idi. Nitekim Osmanlı Bankası Genel Müdürü, yukanda belirttiğimiz konuşmasında, bütün dünyada hüküm süren ekonomik krizin en fazla Anadolu ve Rumeli köylüsünü etkilediğini açıkça ifade etmektedir. Fakat bu Banka'nın krizden etkilenenlerle pek fazla işi olmadığı, bu sebeplerle taşra şubelerinde vadesinde geri ödenmeyen kredi bulunmadığını ve bu sayede de şubelerin kazancının geçen yıl 23.000 lira iken bu yıl 2.000 fazlası ile 25.000 liraya çıktığını ifade etmektedir. Tabii kriz Osmanlı Hükümeti'nin gelirlerini düşürücü bir etki yaptığı için, Hükümet'e Banka'nın verdiği avansların bakiyesi son yılda bir evvelki yıla nazaran 400.000 lira artarak 3.400.000 liraya çıkmıştı. Fakat işler Mısır'da eskisi gibi iyi gitmiyordu. Zira Mısır Hükümeti İngilizlerin desteği ile dış ülkelerden aldığı borçlarda artık Osmanlı Bankası'nı kullanmaya ihtiyacı kalmamıştı. Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlı Bankası ve diğer Galata bankaları kurulduktan sonra bu bankaların hükümete verdikleri krediler belirli bir sınırı aşınca hükümeti dış krediye başvurmaya, alacaklı banka veya bankerler zorluyorlardı. Böylece alınan dış borç Hükümet'in bu bankalara, yani iç borcu finanse etmek amacına yönelik kalıyordu. İşte bu sistem İstanbul'da hala devam ettiği halde, Kahire Hükümeti aracısız iş yapmaya yönelerek kredinin kapital değerinde en az %10 ve faiz haddinde de %1'den aşağı olmayan bir avantaj sağlıyordu. Oysa Os-

manlı Bankası Müdürü Bruce'un adı geçen konuşmasında, Osmanlı Hükümeti'nin gümrük gelirlerini karşılık göstermek suretiyle Osmanlı Bankası aracılığı ile ihraç ettirdiği tahvillerden Osmanlı Bankası'na borç tasfiyesi için 4.500.000 lira değerinde tahvil aktardığı belirtiliyordu. Aslında bu sistem Osmanlı Bankası'na ek kazançlar sağlamakta idi. Osmanlı Hükümeti'ne banka statüsü gereğince kısa vadeli avanslar ve cari hesaplar sonucu kredi sağlamış oluyordu ve bunlar belirli bir faiz getiriyordu. Bu şekilde birikmiş borçları aynı Banka'nın konsolide ederek yani tahviller haline getirerek Avrupa piyasalarında satışa çıkarması ile araya giren operasyonlar, dolayısı ile aracılık ve komisyon payları gibi önemli ek gelirler yaratıyordu. Diğer taraftan, banka, hesabı carilerde zimmet ve matlup olarak farklı faiz haddi uygulamakta idi. Fakat genellikle Osmanlı Hükümeti'nin Banka'da şu veya bu şekilde oluşan mevduat alacağı üzerinden faiz yürütülmesi konusunda bir açıklık olmadığından, banka kendine en uygun olan işlemi yürütmekte idi. Bunun en tipik örneği Baron Hirsh'in 1885 yılında Osmanlı Hükümeti'ne verdiği 1.000.000 lira kredinin Paris Osmanlı Bankası şubesine Osmanlı Hükümeti adına yatırılmasında karşımıza çıkmaktadır. Bu paranın yatırılması ile Osmanlı Hükümeti'nin emrine sunulması arasında geçen zaman için Osmanlı Devleti lehine işletilmesi gereken faiz, "biz bu parayı cari hesaba geçirmedik, özel bir hesapta beklettik" gibi gülünç bir gerekçe ile ödenmemişti.

Osmanlı Bankası Müdürü, bankasının bereketli geçen yılının hikayesini dile getirirken hiç de konu etmediği bir mesele Galata Borsası'ndan başlayarak Paris Borsası'na kadar büyük yankılar yaratıyordu. Osmanlı Hükümeti de nihayet bu sürüpgiden olaylar ve dedikodular sonucu 23 Zilkade 1304 (1887) tarihli İradeyi Hümayun ile primli yani ikramiyeli tahvillere ait yeni bir düzenleme getiriyordu. Gerçekte Galata'da Osmanlı Bankası küçük tasarrufları mevduat olarak cezp etmek işini başlatmış ve bu sayede büyük kazançlar sağlamaya başlamıştı. Fakat bu tasarrufları cezbeden çok daha duygusal ve ümitlendirici bir şey daha vardı ki o da ikramiyeli tahvillerdi. Ki bunlar da her sene dört çekiliş ile bütün Avrupa küçük tasarruf sahiplerini bir nevi kumar tutkusu içine itmişti. Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, Osmanlı Hükümeti, bu yolda halkın bu zaafiyetinden faydalanarak her türlü hile ve dolana başvurup para ve servet kazananlarla mücadeleyi polis denetimi olarak sürdürmüştü. Fakat bu defa işi kanun yolu ile halletmek gerektiği anlaşılmıştı. Hükümeti yukarıda adı geçen kanun ile primli tahvil ticaretini kontrol altına almaya mecbur eden şey, halkın kandırılmasından çok, Osmanlı Bankası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentlerine yerleşerek Avrupa'daki ad ve namlarından faydalanarak halktan mevduat toplamaya başlamış olan diğer yabancı bankalar idi. Nitekim yeni hukukî düzenleme ile primli tahviller üzerinde araçların etkisi kalktığı halde bu defa aynı aracılığı bankalar başka bir imtiyazlarından istifade ederek yapacak hale geliyorlardı.

2. Primli Tahviller ve Yeni Hukukî Düzenleme

Osmanlı Bankası Genel Müdürü'nün belirttiği gibi, küçük tasarrufların mevduat halinde bankalara akmalarının yanında, geniş bir halk kitlesi birkaç yıl evvel tasarruflarını değerlendirmek ve bu arada talihlerini sınamak için aldıkları Rumeli Demiryolları primli tahvilleri, hükümetin başına bazı sorunlar getirmişti. Primli tahvillerin gördüğü rağbet üzerine daha evvel de konu ettiğimiz gibi, ortaya bir de piyangoculuk çıkmıştı. Her iki örnekte de suistimalin en yaygın olduğu şekil tahvil ve piyango bileti yerine ikramiyelerin çekilişine katılma belgesi gibi hukukî hiçbir mesnedi olmayan evrakın piyasada alınıp satılması idi. Bu sebeple 23 Zilkade 1304 (1887) tarihli kanun ile bu konularda yeni düzenlemeler getirilmişti. Hükümet bu konuda konulacak yasakların hiçbir sonuç vermeyeceğini anlamış olarak yeni düzenleme ile primli tahvillerin

ve piyango biletlerinin vadeli satışları ile prim şans kuponlarının onda bire kadar varan çeşitli kesirlerinin alım satımını meşrulaştırıyordu. Aslında yabancı şahıs ve kurumlara tanınan bu imtiyaz kısa zamanda Galata Borsası'nda yabancı sermayenin payının artmasına yol açacaktı. Bu düzenleme ile bu prim ticaretini yapacak olan banka ve banker kuruluşlarının bu işlemlere giriştiklerini Ticaret Odası ve Borsa'ya bildirmeye mecbur tutuluyordu. Bu konudaki işlemleri de Ticaret Nezareti teftişine tâbi idi ve işlemlere devam için teftişler sonucu verilen raporlarda kanuna aykırı hiçbir işlem yapılmadığının belirtilmesi lazımdı. Fakat primli tahvillerin, piyango biletleri ile aynı düzenlemeye tâbi tutulması, Galata'da hiç de iyi karşılanmamıştı. Borsa'daki hakim grupları temsil eden gazetelerde aynı günlerde çok ilginç yazılar çıkmakta idi. Bunlardan birinde şu açıklamaları görmekteyiz (La Turquie, 30 Haziran 1887):

"Bir piyangoyu primli bir istikraz ile karıştırmak mümkün mü? Biz yalnız bu konuda bir açıklama yapmaya çalışacağız. Piyango bir şans oyunu, bir kumardır. Oysa tahvil bir kredi işlemini ifade eder. Piyango aslında bir hükümetin belirli bir gaye ile oluşumuna katlanabileceği bir şeydir. Yardım ve sanatı geliştirme gayeleri ile veya kendisi acil para ihtiyacı karşısında kaldığı zaman piyangoya başvurulabilir.

Bir piyangoda örneğin bir liralık 100.000 bilet sahibinden 100.000 lira tahsil edilir ve aynı sahiplere bu paranın ancak 40.000 lirası ikramiye olarak geri ödenir. Geriye kalan 60.000 lira masraflar ve piyangoyu tertip eden kurumun kazancını oluşturur. Piyangoda bileti satın alan örneğimizde ancak %40 oranında bir geri ödeme hakkına sahip olacaktır. Daha işin başında %60'ı bu işi tertip edene bırakmış olmaktadır. Oysa primli tahvillerde durum farklıdır ve tahvil satın alanlar lehine piyangoya göre belirli bir avantaj vardır. Bir defa, tahvillerde piyangoda olduğu gibi sermaye kaybı yoktur. Tahvil vadesi geldiğinde ve kura çekilişi ile itfa edilecektir. Normal bir tahvile veya kredi operasyonuna nazaran primli tahvillerin farkı faiz oranında ve ilk ihraç fiyatındadır. Genellikle prim vaadi faiz haddinin düşük tutulması veya ilk ihraç bedelinin yüksek tutulması ile belirlenir. Bu durumda kumar ve şans oyunu sermaye üzerinden değil, sermayenin gelirinin bir kısmının kaybı karşılığıdır."

Hükümetin yukanda açıkladığımız düzenleme ile sokaklarda piyango bileti veya banka ve bankerlerin kendi nam ve garantileri ile ihraç etmiş oldukları piyango ve tahvil ikramiye çekilişlerine iştirak paylarının gezici esnaf tarafından satılmasını yasak etmişti. Fakat bu yasak hiçbir şekilde uygulanamadığı gibi bu seyyar satıcılar zaman zaman Padişah sarayının harem dairesine kadar gidip satış yapabiliyorlardı.

Gerçekte gerek piyangoların ve gerek ikramiyeli Rumeli demiryollarının geniş kitlelerin rüyalarını işgal eden cazibesi vardı. Belki hesap olarak yoktu ama halk arasında çok tutulmuştu. Nitekim o günlerde en ciddi gazetelerde dahi Hamburg, Brunswick ve Saxe piyangoları ile Rumeli tahvillerinin çekilişleri ile dağıttıkları ikramiyelere büyük puntolarla yer verilmekte idi. Örneğin Hamburg Piyangosu o yıl için piyasaya çıkarılan 92.000 adet bileten 47.300 adedinin bir yılda yapılacak beş çekilişte 43.700 numara ikramiye kazanacaktı. Biletler İstanbul'da 1/8 kupürü 37,5 kuruş, 1/4 kupürü 75 kuruş idi. Brunswick piyangosunun 4 ve 5 Ağustos 1887 tarihinde yapılacak çekilişinde 96.000 numara iştirak ediyordu. Bu piyangoonun bir yılda yapılan beş çekilişinde 47.000 numara ikramiye kazanacaktı. 1/8 biletler 35 kuruş, 1/4 lükler ise 70 kuruş idi. 8 ve 9 Ağustos 1887 tarihinde ikinci çekilişi yapılacak Saxe Kraliyet Piyangosu

96.500 numaradan 46.500 numaranın yılda yapılacak dört çekilişte, ikramiye kazanacağı bildiriliyordu. 1/10 yani onda bir bilet 50 kuruşa satılmakta idi. Bu üç piyangoda en büyük ikramiye 500.000 Mark'a kadar yükselmekte idi. Fakat İstanbul'da özellikle Galata'daki hanlarda bu biletleri satan ve kendilerini banker olarak tanıtan bayiler aslında gerçek piyango biletlerinden çok bunların çekilişlerine iştirak paylarını satıyorlardı. Bu bankerlere bağlı olarak çalışan gezici satıcılar ise İstanbul'un köylerine kadar giderek bu iştirak belgelerini satmakta idiler. Anadolu'nun hemen her yerinde sarraflar da bu piyango satıcılığından büyük paralar kazanıyorlardı.

Durum, Rumeli Demiryolları ikramiyeli tahvillerinde daha da karışık idi. Birtakım bankerler, kasalarında bulunduğunu iddia ettikleri bu tahvilleri, yerine kendi bastırdıkları süslü püsülü tahvillere ait ikramiye çekiliş haklarını tam, yani, dörde bir gibi kupürler halinde pazarlamakta idiler. Bu durumda bazı bankerler sahip oldukları tahvilatın çok üstünde bir değerde çekiliş iştirak payı sattıkları için örneğin 500 Frank ikramiye kazanan bir tahvil için iştirak payı sahiplerine 1000 veya daha fazla ikramiye ödemek zorunda kaldıklarından çok müşkül duruma düşüyor, çoğu zaman iflas ediyorlardı.

İşte hükümetin ortaya çıkan bu piyango furyasını düzenlemek için çıkardığı yeni kanun tartışılırken bir taraftan Osmanlı Bankası yetkilileri küçük tasarrufları mevduat olarak kendilerine çekmek için piyango satıcıları ile amansız bir mücadeleye girmişlerdi. Bir zamanlar açtıkları kredilerle bu küçük bankerleri destekleyen Osmanlı Bankası'nın şimdi onların karşısına çıkması Galata'da, ilerde göreceğimiz gibi, bu banka aleyhine davranışlarının ortaya çıkmasına sebep olacaktı.

Aynı günlerde İkraniyeli Rumeli Tahvilleri'nin çıkarılması ve dağıtılmasında kardeşi Jorj Zarifi Monte Carlo'dan Büyükkada'daki Banque de Constantinople'nun desteği ile büyük başarı gösteren Nikolas Zarifi, kışı geçirmek için gittiği Monte Carlo'dan Büyükkada'daki evine yazı geçirmeye geliyordu. O devirde İstanbul'un zengin azınlık tüccar ve bankerleri ileri yaşlarda kalp ve nefes darlığı hastalıkları dolayısıyla rutubet derecesi yüksek İstanbul'u terk edip Fransa'nın güney sahillerinde Nice ve Monte Carlo'ya gidip kış sezonunu oralarda geçirmekte idiler. Bu olay kısa zamanda bir moda haline gelmiş ve birçok ünlü tüccar ve banker ve bunların yaşları ilerlemiş eşleri ve evde kalmış veya dul kız kardeşleri ile birlikte kimi Büyükkada'dan, kimi Boğaz'daki yalılarından sonbaharın ilk nemli günlerinde Nice veya Monte Carlo'nun yolunu tutuyorlardı. Böylece içlerinde yüz yaşına kadar yaşanlar çıkmıştı. Meşhur Osmanlı Sadrazamı Fuat Paşa, kendisini muayene eden bir Fransız doktorunun tavsiyesi üzerine o da Nice'e tedaviye gitmiş ve orada ölmüştü. Fakat doktorun kendisini muayene ederken "Buraya gelmekte biraz geç kaldınız, ama şansınızı denemekte fayda var" demesi acı bir gerçeği ifade eder. İstanbul'un rutubetinden kaçarak ömrünü birkaç yıl daha uzatmak ümidi ile Nice'e giden Fuat Paşa "gecikmeli" tek örnektir. Oysa Galata'nın beyleri Rumeli demiryolları tahvillerinin pazarlanmasından kazandıkları paraları evde kalmış kız kardeşlerinin ömrünü yüz yaşına kadar uzatmak için bile sarfedebilmişlerdir.

İşte La Turquie Gazetesi'nin verdiği bir habere göre (3/4 Haziran 1887), kışı Monte Carlo'da geçiren Nikolas Zarifi'nin yanında, karısı ve baldızı Madam Pournara olduğu halde menajeri Maritim'in "Donai" gemisi ile İstanbul'a dönüyordu. Vapur rıhtıma sabahın erken saatlerinde yanaştığı halde büyük bir kalabalık bu ünlü bankere "hoşgeldin" demeye gelmişti. Nikolas Zarifi ve beraberindekiler vapura yanaşan bir römorköre binerek doğrudan doğruya Büyükkada'ya gitmişlerdir. Büyükkada'da iskeleye toplanan halk, bu büyük bankeri sevgi ve saygılarla selamlayarak "hoş geldin" diyordu.

Tarım Kredileri, Osmanlı Bankası ve Galata Borsası

2. Osmanlı Tarımının Finansmanında Galata'nın Rolü

Osmanlı tarımının finansmanı, çiftçinin gerek girdilerinin ve gerek tarım dışı tüketim malları ve ihtiyaçlarının piyasalar yolu ile karşılanması ile yeni boyutlar kazanmıştı. 19. asrın başından itibaren Sanayi Devrimi ülkelerinin Osmanlı piyasa ve pazarlarına sürdükleri çeşitli tüketim malları yanında, özellikle tarım aletleri, imparatorluk tarımının kapalı ekonomi dışına çıkışını büyük ölçüde zorlamıştı. Nitekim 19. asır boyunca bir taraftan iç pazarlarda tarım ürünleri muamele hacmi genişlerken, diğer taraftan ihracat önemli artışlar göstermişti. Bu şekilde tarımda başlayan bu teknolojik değişme, çiftçinin nakit para ihtiyacını da artırıyordu. 19. asrın ilk yarısının sonuna doğru tarım alanları bakımından zengin olan yörelerde, kentsel yerleşim merkezlerinde, çeşitli tarım aletleri ve sair tarım girdileri pazarlayan görkemli denebilecek işletmelerin ortaya çıkması, çiftçiyi âdeta teknolojiye tutsak etmişti. Herkes ne pahasına olursa olsun bu aletlerden edinmek istiyordu. Böylece ortaya yeni tür bir tefecilik çıkıyordu. Bu aletleri ve girdileri satın alabilmek için çiftçi birtakım boyalı, yaldızlı kâğıtlar imzalayacak ve böylece bir anda yıllığı %40'a varan bir tefeci faizini ödemek zorunda kalacaktı.

Osmanlı tarımındaki bu teknik ve ekonomik değişme ile ortaya çıkan finansman ihtiyacının bir ucu Galata sarraflarına uzanan tefeci usullerle karşılanmasının yarattığı tepkiler sonucu, Mithat Paşa 1864 yılında *Menafi Sandıkları* adını verdiği bir kredi organizasyonu denemesine girişmişti. Mithat Paşa Tuna valiliği sırasında, çiftçinin makina ve teçhizat tohum ve sair girdiler için olduğu kadar nakit ihtiyacını temin maksadı ile tefecilerin eline nasıl düştüğüne bizzat şahit olmuş ve yeni vilayet kanunnamesinden faydalanarak kaza merkezlerinde çiftçiye kredi vermek üzere birer sandık teşkili için merkezden karar çıkmasını sağlamıştı. İlk üç sene bu sandıklar sadece Tuna vilayetinde uygulanmış, daha sonra başarılı görülünce bütün vilayetlerde teşkiline gidilmiştir. Bu kasaların sermayesi mahsul üzerinden %10 olarak alınan "aşar" vergisinin %11'e çıkarılması ile sağlanıyordu. Kasabada pazar günleri açılan bu sandıklar çiftçiye karşılıksız, ipoteksiz, rehinsiz ve kefilsiz kısa vadeli kredi sağlıyordu. Bu sandıkların, kurulduğu 1867 yılından Ziraat Bankası'nın kuruluşu ile bu bankaya devredildikleri 1888 yılına kadar, bu sandıklarda büyük paralar toplanmasına rağmen, çiftçinin tefecilerden kurtarılmasına katkısı çok düşük seviyede kalmıştır. Zira toplanan paraların büyük bir kısmı ya başka işlerde kullanılmış ya da sandık yöneticileri tarafından gasbedilmiştir.

Gerçekte 1880'li yıllarda özellikle Ege Bölgesi'nde bu sandıkların hâsılatı süratle artmış, fakat buna rağmen çiftçinin kredi ihtiyacının büyük bir kısmı tefeciler tarafından karşılanmıştı. Konunun boyutları artınca basın ilgiside göze çarpıcı bir hale gelmişti. Nitekim 28 Temmuz 1887 tarihli "de Turquie" gazetesinde konuyu bütün ayrıntıları ile ortaya koyan bir makaleye rastlamaktayız. Bu makalenin amacı sandıklarda toplanan paraların nereye harcandığı konusunda ilgilileri uyarmak olmakla birlikte, rakamlarla da Abdülhamid sansürünün yorumsuz bıraktığı bazı sonuç ve gerekli açıklamaları ortaya koymak idi. Gazetedeki makaleye göre adı geçen sandıkların çeşitli vilayetlerdeki kasa mevcutları aşağıdaki gibi idi:

	Kuruş	Para	Kaza Sayısı
İzmir Sancağı	833.781	32	16
Aydın Sancağı	2.862.339	2	4
Saruhan Sancağı	2.555.336	8	8
Menteşe Sancağı	948.870	29	7
Denizli Sancağı	1.718.251	13	3
Toplam	16.118.579	13	38

Makale yazarı bu rakamları ele alarak bazı suçlamalarda bulunmayı gazetesi için sınıklı buluyor ve bazı memurların zarar görebileceğini düşünerek aşağıdaki yorumlarla yetineceğini söylüyor:

- 1- Bu 16.118,579 kuruş yani 161.185 Osmanlı Altın Lirası adı geçen vilayetlerdeki çiftçilerin %10 olarak ödedikleri aşar vergisine ilave olarak kendilerinden alınan mahsul değerlerinin birikmiş miktarının tümü müdür, yoksa bir kısmı mıdır?
- 2- Eğer sadece bir kısmı ise, gerisi hangi kasada bulunmaktadır?
- 3- Bu tarımsal kredi sandıklarında 161.185 O.L. varsa nasıl oluyor da bu yörelerdeki çiftçiler, bağ sahipleri, kendilerine %40 faizle avans para veren tefecilere başvuru-yorlar?
- 4- Nasıl oluyor da bu kadar geniş topraklar, sahipleri bunları ekip-biçmeye para bulamadıkları için bomboş duruyor?
- 5- Nasıl oluyor da zavallı çiftçiler çift hayvanlarını satmaya mecbur olacak hale getirmişler?

Yazar daha sonra Anadolu çiftçisinin son Osmanlı-Rus Savaşı'nda uzak cephelerdeki kahramanlığını hatırlatmakta ve bu insanlara bu sandıklarından dahi bir şeyler veremezsek yazıklar olsun bize, diye yorumlarına son vermektedir.

Bu kredi sandıkları ile özellikle Ege çiftçisine kredi olarak bir şey verilemezken Galata banker, banka ve sarraflarının bütün imparatorluğun en uzak köşesine kadar kurdukları ağı ile çiftçilere o devirde dünyanın en pahalı kredisini sağlıyorlardı. Özellikle büyük kıyı kentlerinde çok iyi organize olmuş olan tarım makineleri ve girdileri satıcıları da bu tefeciliğe katılıyorlardı. Ortada bir de satıcılarını alıcıya zorla kabul ettirdiği kefiller vardı ki, bunlar genellikle mahalli sarraflardı. Bu sarraflar sağladıkları kredilerin faizleri yanında bir de ayrıca kefalet parası alıyorlardı.

Bu açıklamaların ışığı altında ilk Osmanlı dış borcunun alındığı 1854 yılından Ziraat Bankası'nın kurulduğu 1888 yılına kadar, Osmanlı tarımındaki teknolojik değişimin sağladığı ek gelirin büyük ölçüde Galata piyasasına aktığı bir gerçektir. Hatta tarım makinaları ve

girdileri ithal eden veya bunları imal edenlerin yarattıkları gelirin büyük bir kısmı yine Galata'ya akıyordu. Bu mekanizmanın nasıl işlediği hakkında küçük bir fikir vermek için şimdi 1887 yılı 29 Haziran günü yapılan Osmanlı Bankası Genel Kurul toplantısında başkan Bruce'un yaptığı konuşmayı ele alacağız (La Turquie, 1 Temmuz 1887).

2. Osmanlı Bankası Genel Müdürü'nün Bankanın 1886 Yılı Faaliyet ve Hesapları Konusunda Yaptığı Açıklama

Bruce'un konuşmasının başlangıcı çok ilginçtir ve çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Gururla sunduğu ilk haber tarım bölgelerindeki şubelerin 1886 yılında tanrıda hüküm sürmüş olan büyük krizden etkilenmemiş olmaları müjdesidir. Hiçbir şubenin batac krediler dolayısıyla zarara girmediklerini ve hatta bu yıl 2.000 O.L. tutarında ek bir kâr sağlandığını ve böylece geçen yıl 23.000 O.L. olan şubeler gelirinin bu yıl 25.000 O.L.'ye çıktığını ifade etmektedir. Gerçekte doğrudan doğruya tarım kredisi vermeyen fakat tefecileri, tarım alet ve edevatı satanları ve müşterilerini büyük ölçüde çiftçilerin oluşturduğu, tüccara kredi veren bir bankanın tanrıdaki kötü konjontürden etkilenmemiş olması ve hatta bu konjontüre rağmen gelirini arttırmış olması bugünkü mantık ve iktisadi yorum ile çok başka türlü değerlendirilebilir.

Başkanın, Mısır'da bankanın işlerinin pek iyi gitmediği konusunda yaptığı açıklamalar da ilginçtir. Bilindiği gibi, o yıllarda Mısır, İngiliz idaresinde bulunuyordu ve İngilizler tarım kredisi de dâhil olmak üzere kredi sistemini reorganize etmişlerdi. Bu reorganizasyon sayesinde kredi faizleri düşmüş geri ödeme şartları borçlu lehine düzenlenmişti. Başkan'ın "Artık Mısır'da umduğumuz plasmanları yapamıyoruz" demesinin ardından gelen açıklaması çok ilginçtir. Başkan, Mısır Hükümeti ile olan hazine işlemlerinin de gerildiğini açıklıyor ve Mısır'ın artık Avrupa piyasalarından en iyi şartlarda kredi bulabileceğini ima ediyordu.

Oysa, Osmanlı Hükümeti ile bankanın ilişkileri yine eski usulde gitmekte idi. İlk Osmanlı dış istikrazından beri, Hükümetin Galata banker ve bankalarına olan kısa vadeli borçları ve bunların birikmiş faizleri yeni bir dış istikrazla ödeniyordu. Başkan, hükümetin birkaç yıldır anapara dışında kalan faiz ödemelerini de yapamadığı ve bu sebeple bu alacaklarının 4.500.000 O.L. tutarındaki gümrük tahvilatı ile tasfiye edildiğini belirtiyordu. Bu "gümrük istikrazı" adı ile Osmanlı mali tarihine geçen istikraz 29 Mayıs 1886 tarihli, bu Banka ile Osmanlı hükümeti arasında yapılan anlaşma gereğince karşılığı aşağıda sayacağımız gümrük gelirleri olmak üzere 6.500.000 O.L. tutarında idi. Her biri 500 Frank değerinde olan bu tahvilleri Osmanlı Bankası halka açmamış, fakat sonradan fasılalarla Paris Borsası'nda satışa sürülmüştür. Bu tahvillerin faizleri %5 idi ve senede %1 oranında amortisman hakkı veriyordu. Osmanlı Hükümetince İzmir, Bursa, Beyrut, Edime ve Selanik gümrükleri gelirinin bu istikrazın faiz ve anapara ödemelerine tahsis edilen para yılda 390.000 O.L. olarak saptanmıştı. Fakat hükümet bu istikrazın amortismanını hızlandırmak için Tütün İnhisan gelirlerinin de bir kısmını bu işe tahsis etmeyi kabullenmişti.

Aslında yapılan istikrazın tutan 6.500.000 Osmanlı Lirası idi, bu sebeple Osmanlı Bankası'nın alacağı olan 4.500.000 TL. ödendikten sonra geri kalan ile bir kısım dalgalı borçlar yani diğer Galata Bankaları ve bankerlerinden alınan kısa vadeli borçlar itfa edilecektir. Başkan, bu istikrazın akdedilmesine sebep olan Hükümetten olan birikmiş alacaklarının tahsil edilmeyen birikmiş faizlerinin bilançolarda gelir kaydedilmesine rağmen, olduğu gibi ihtiyata alındığını ve

4.500.000 lira değerindeki gümrük tahvillerinin sadece bir milyon değerinde olan kısmının nakde çevrildiği, diğer 3.500.000 O.L. tutarındaki tahvillerin portföyde tutulduğunu ifade etmektedir. Aslında geliri en istikrarlı olan gümrüklerin gelirinin bu bankaya aktarılması, ileride göreceğimiz gibi, Osmanlı Hükümetlerinin mali yönden büyük sıkıntılar çekmesine sebep olacaktır.

Bu arada Başkan, Baron Hırş'in (Rumeli Demiryolları yapımcısı) hükümete vermiş olduğu ve Paris'teki Osmanlı Bankası şubesine yatırdığı 1 Milyon Liranın "Pasif"de yer almasının geçici bir şey olduğunu bu paranın er geç hükümete ödeneceğini söylemektedir. Fakat bu para bu şekilde yedi sekiz ay faizsiz olarak bankanın emrinde kalacaktır. Ama başkan bu işin bu yönünü pek açıklamamıştır.

Başkan, Türkiye'de artık tasarrufların arttığını ve bankanın halk üzerindeki müspet etkisi ile mevduatın hızla arttığını iftihar edilecek bir sonuç olarak sunmuştur. Özellikle mevduatların küçük ve çok sayıda tasarruf sahiplerinden gelmesinin sevindirici olduğunu ilave etmiştir. Fakat bu küçük, büyük mevduat sahiplerinin kimler olduğu hakkında kesin bilgi vermekten çekinmiştir. Zira o günlerde memleketin asıl sahipleri İslam-Türklerin memur, bürokratlarının hemen tümü maaşlarını köşe sarraflarına kurdırmakta, Gedik teşkilatının artığı sayılan İslam-Türk esnaf da tezgahını kapatarak azınlıkların dükkan ve tezgahının en ağır işlerini yüklenmek üzere proleterleşmekte idi.

Başkanın konuşmasının en ilginç tarafı Osmanlı Hükümetlerinin bunalım ve aczi ile banka menfaatlerinin aynı paralelde olduğunu ifade eden yorumlarda bulunmasıdır. Gerçekte Başkan, Hükümetin o yıllarda Bulgaristan'ın taleplerine karşı gelmesi ile bir savaş hazırlığına girmesini doğal karşılamakta ve hükümetin bankadan fevkalade taleplerinin bankaya fevkalade gelirler sağladığını açıkça ifade temektedir. Aynı şekilde tanımdaki kriz nedeni ile aşar gelirlerinin düşmesini hükümetin bankaya muhtaç olma durumunu arttırdığını ve bunun da banka için olumlu sonuçlar yarattığını söylemekten çekinmemiştir.

Başkan konuşmasının sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi durumunu ele alarak hükümetin mali sıkıntılarının devam etmesinin normal olduğunu, Padişah efendimiz demiryolu ve kamu yatırımlarının gelişmesine destek olduğu sürece ileride bütün mali güçlüklerin ortadan kalkacağını açıklamıştır. Yakında Bulgaristan'dan geçerek İstanbul'a doğrudan doğruya ulaşacak demiryolunun bu gelişmenin iyi bir göstergesi olduğunu da ısrarla belirtmiştir.

Osmanlı Bankası'nın Düyun-ı Umumiye'ye bağlı bir anonim şirket olan Tütün Reji Şirketi ile olan hukuki ilişkisine de deyinen başkan halkın ve tütün yetiştiricisinin bu şirketin getirdiği modern usullere henüz alışmadığını, fakat şirketin başında bulunan müdürün ısrarlı direktifleri sayesinde bu güçlüklerin yakında aşılabileceğini söyleyerek, salonda bulunan ve Reji Şirketi'nin hisse senetlerini bankanın araya girmesi sonucu satın almış bulunan bir kısım hissedarın kınlan ümitlerini yeniden diriltmek istemiştir. Nihayet Başkan bankanın bu yıl ortaklarına her bir hisse için 10 Şilin yanı nominal değer üzerinden %5 temettü dağıtacağını son söz olarak ifade ederken, şiddetle alkışlanıyordu.

Gerçekte o günlerde Osmanlı Bankası müdürünün yaptığı bu üstü kapalı konuşma imparatorluğun kaderi üzerinde zamanın İngiliz başbakanının sık sık yaptığı *Şark Meselesi* başlığını taşıyan konuşmalardan çok daha önemli idi. Bütün Osmanlı hükümeti erkânı bu konuşmayı başında bulunduğu nezaret veya daire açısından yorumlamak zorunda idi. Galata piyasası da başkanın bu konuşmasından sonra büyük değişimler geçirmişti. Borsa'da inmekte olan Osmanlı Tahvil-leri tekrar yükselmeye başlayacaktı. Paris Borsası'nda da Osmanlı Bankası hisse senetleri iki puan kazanarak 514 Frank'tan 516 Frank'a yükselecekti.

Rumeli Demiryolları İkramiyeli Tahvilatına Getirilecek Yeni Esaslar ve Galata'nın Tepkisi

1. Düyun-ı Umumiye'nin Kuruluşundan Sonra Rumeli Tahvilleri

Rumeli Demiryollarının yapımını finanse etmek için Baron Hirsh'in icad ettiği bu tahvilata bilindiği üzere o devirde finans alanında "Lots Turcs" adı verilmekte idi. Bu tahvillerin özelliği faiz ve amortisman yanında, yılda altı defa çekilen kura ile bunları ellerinde bulunduranlara, o devire göre yüksek sayılabilecek, ikramiye kazandırması idi. Bu ikramiye özelliği dolayısıyla da Avrupa'nın her yerinde rağbet görmüştü ve bütün dünya borsalarında işlem görüyordu.

1875 yılında Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın bütün finans âlemini sarsan Osmanlı tahvilleri faizleri ve anapara ödemelerini durdurma ve ödenmeyen faiz ve anaparalar için karşılığında tahvil verme kararı, Osmanlı tahvilat hamilleri temsilcileri tarafından kabul edilmemişti. Bunun üzerine 1875 ile 1881 yılları arasında "Lots-Turcs" hariç bütün diğer Osmanlı tahvilatı ile ilgili her türlü işlem durmuştu.

1881 yılına kadar yapılan çeşitli görüşmeler sonunda Düyun-ı Umumiye İdaresi kurularak devlete ait altı önemli rüsumun geliri ile Doğu Rumeli Geliri ve Kıbrıs geliri fazlası, gümrük gelirleri fazlası vs. gibi aslında Osmanlı devlet gelirlerinin üçte birini aşan bir kısmı, bu borçların faiz ve anapara ödemelerini gerçekleştirmek üzere bu idareye bırakılmıştı.

İşte bu tür tahvilatın mucidi Baron Hirsh'in İstanbul'u tekrar ziyarete geldiği ve Sultan Abdülhamid tarafından iki defa huzura kabul edildiği 1887 yılının sonbaharında La Turquie Gazetesi, bu Rumeli Tahvilatı'nın geleceği hakkında bir Belçikalı uzmanın yazdığı makaleyi bir Avrupa Dergisi'nden alarak olduğu gibi aktarmakta idi (La Turquie, 24 Eylül 1887). Bu makale ile bu tahvilat üzerinde Düyun-ı Umumiye İdaresinin bazı oyunlar çevirmek istediği anlaşıyordu. Nitekim, takip eden bölümde göreceğimiz gibi, o günlerde Düyun-ı Umumiye nezdinde Hükümeti temsil eden meşhur Mizancı Murat namı ile anılan Murat Efendi ile Düyun-ı Umumiye arasında bu "Lots Turcs" denilen tahviller dolayısı ile bir hayli zaman devam edecek bir sürtüşme ve çekişme ortaya çıkacaktır. Aslında Murat Bey'e bu karşı koyma gücünü Galata Borsası'ndaki önemli dostları verecektir.

Bilindiği üzere, 1869 yılında ihraç edilen bu tahviller 1974 yılında yani yüzyılda itfa edilecekti. Tahviller %3 faiz getiriyordu ve buna göre nominal değeri 400 Frank olduğundan her tahvil yılda 1-2 Frank gelir sağlayacaktı. Primler konusunda ise bu tahviller iki devreye ayrılmıştı. 1869'dan 1910 yılına kadar primlerin yıllık değeri 3.600.000 Frank olarak saptanmıştı. 1910 yılından sonra ise bu değer 2.325.000 Frank'a düşürülecekti. Birinci devrede primlerin yani çıkacak ikramiyelerin yüksek tutulmasındaki maksat, bu ilk devrede amortismanı yavaşlatmak ve ikinci devrede ise hızlandırmak olanağının sağlanması idi. Bu hali ile "Lots Turcs" aslında bu tür istikraz için her yıl ayrılan payın faiz, anapara ve primi içeren bir tahvil idi. Bu gibi istikrazlarda ilk yıllarda yıllık ödenen faiz çok yüksek bir rakam tutmakta idi. Buna karşılık amortisman payı düşük kalıyordu. Fakat anapara ödemeleri gerçekleştirildikçe faizler, azalmış olan borç bakiyeleri üzerinden ödendiği için, borcun servisine ayrılan yıllık meblağ aynı kaldığına göre, anapara yani amortisman ödemelerine tahsis edilecek miktar artmakta idi. Nihayet itfa yılına yaklaştıkça hemen bütün para, tahvilatın tamamen anapara ödemelerine yani tasfiyesine harcanabilecekti.

Böylece kararlaştırılmış olan Lots-Turcs servisi bilindiği üzere Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın kararı ile ortaya çıkan anlaşmazlık sonucu 1876 yılında geçerli olmaktan çıkmıştı.

1876'dan 1882'ye kadar bu tahviller ile ilgili servis durdurulmuş olmasına rağmen piyango kuralarının çekilmesine devam edilmişti. 1881 yılında Muharrem Karamamesi ile Osmanlı Hükümeti ile alacaklıları arasında yapılan anlaşma kapsamına Lots-Turcs de dâhil edilmişti. Buna göre, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılan devlet gelirlerinin bir kısmı da bu tahvillerin servisine tahsis edilecekti. Düyun-ı Umumiye anlaşmasına göre, bu idarenin adı geçen tahvillerin itfasına tahsis edeceği meblağlar aşağıdaki gibi işlem görecektir:

a) 1881 yılına kadar çekilişlerde itfaya ve ikramiyeye hak kazanmış olan tahvilat hamiillerinin zararını kısmen de olsa telafi için ayrılan yıllık servis tahsisatının %25'nin tahsisi. Bu %25'ler kurada kazananların payının %20'sinin ödenmesine kadar, kurada itfası çıkmış tahvillere tahsis edilecektir.

b) Henüz kura ile itfası yapılmamış tahvillerin itfa kuraları ve primlerin ödenmesi, kabul edilen ilk plana göre, yani bu istikraza tahsis edilmiş gelirler oranında yapılmaya devam edilecektir.

Aynı Muharrem Karamamesi'ne göre bu karamamenin kapsamına giren borçların itfa ve faiz ve diğer ödemelerine tahsis edilecek gelirlerde bir artış kaydedildiği takdirde, bu artışla Lots-Turcs için de aşağıdaki ödemeler yapılacaktı:

- 1- Primlerin tamamen ödenmesi
- 2- Tahakkuk eden faizlerin ödenmesi
- 3- Kurada çıkmayan tahvillerin ödenmemiş faiz kuponlarının tasfiyesi,
- 4- Primleri düşürmek şartı ile anapara ödemelerinin, yani amortismanın hızlandırılması

Bu durumda bir ara devrede ki, yani tahakkuk etmiş olduğu halde ödenmeyen faiz, prim ve anaparaları tamamen ödenmesi gerçekleştirilecekti. Bu iş 1887 yılına gelindiğinde tamamen halledilmiş olduğundan yeni bir alternatif ödeme planı üzerinde çalışmalar yapıl-

makta idi. İşte La Turquie gazetesi Georges de Lavélete adlı Belçikalı uzmanın bu konudaki önerilerini şöyle aktarmakta idi:

“Bilindiği üzere, Lots-Turcs’ün ödeme planına göre bugün varılan nokta, her yıl ödenen faizlerin nispî olarak azalması, buna mukabil anapara yani amortisman paylarının ödenmesinde bir yükselme kaydedilmesi olağandır. Nitekim bu amortisman payı 1888 yılında 4.780.000 Frank, 1890’da 4.860.000 Frank, 1900 yılında 5.340.000 Frank, 1920 yılında 7.225.000 Frank ve nihayet 1970 yılında da 24.365.000 Frank olacaktır.

Bunun sonucu olarak 1880 yılında 3.900.000 bir tahsisat ile kurada çıkacak tahsillerin %80’nini itfa etmek mümkün idi, oysa 1870 yılında aynı miktar tahsisat ile tahvilat hamilleri ancak %16 oranında itfa şansına sahip idiler.

İşte bu 1881 yılında kabul edilen sistemin kötü sonucudur. Primlerin ve başa baş değerden itfa edilen tahvillerin değeri zamanla azalırken, bunun tam tersi arzu edilir görünümünde idi. Zira tahvil sahipleri faiz olarak bir şey almadıkları halde, bunu telafi edecek anapara geri ödeme olanaklarında bir artış isteyeceklerdir.

1881 yılında yapılan bu hata teorik bir hatadır. Tatbikatta ise sağladığı faydaların gitgide azaldığı bir tahvilin mevcudiyetini sürdürmesine izin vermektir.

Bunun için o devirde, ya ne kadar düşük olursa olsun bir faiz sağlamak ve tahvil itfalarını da aynı ölçüde azaltmak, ya da yıllık 3.900.000 Frank veya borcun bu yönüne ait servise tahsis edilecek daha geçerli bir rakam olabilecek bir tahsisat ayırmak gerekirdi. İşte bu 1881’de yapılmamış olan şey, bugün bütün eski servis aksamalarından birikmiş olan borçlar, tamamen ödenmiş olmasından istifade edilerek hemen uygulamaya konulabilir.”

Yazar görüldüğü gibi Lots-Turcs’de 1881’de Muharrem Karamamesi ile getirilmiş olan ve Osmanlı Hükümeti lehine bu istikrazın nominal değerini indiren ve ikramiye ve itfa şekillerini de aynı şekilde Osmanlı Hükümeti lehine çevirmiş olan hükümleri tekrar eski haline getirmek çabası içindedir. Bunun şimdi açık bir şekilde göreceğiz.

2. Rumeli Demiryolları Tahvilatı İçin Uygulanmak İstenilen Yeni Plan

Yılda altı defa ikramiye ve itfa kura çekilişleri ile Galata Borsası’nı canlı tutan Rumeli Demiryolları Tahvilatı özellikle Muharrem Karamamesi ile Düyun-ı Umumiye’nin kurulması ve bu idarenin Osmanlı borçlarının servisine tahsis edebileceği sağlam gelirlerle kavuşması, tahvilat sahipleri lehine eski zararları telafi maksadı ile bazı yeni hükümler getirilmesi için fırsat arayanlara cesaret vermişti. Bunlar hazırladıkları projeleri para karşılığı değerlendirmek isteyen eksperler, Düyun-ı Umumiye’nin bazı yüksek memurları, Avrupalı Bankerler ve bu arada Galata’da bu konularda Avrupa çapında nam yapmış bazı fırsatçılardan oluşuyordu. 1881’de Muharrem Karamamesi ile bütün Osmanlı dış borçlarının ödenmemiş faiz ve ana-

para yekûnu, pazarlık konusu edilerek yanya kadar düşürülmüştü. Geri kalan üzerinden %4 faizli yeni tahviller çıkarılmıştı. Rumeli Demiryolları Tahvilatı'nın aynı 1881 yılında ödenmemiş kısmı 34.097.800 Osmanlı Lirası iken anlaşma gereği olarak 15.632.548 O.L.'ye indirilmişti. Aslında bu indirimlere en önemli gerekçe, bu borçları oluşturan tahvilatın ortalama olarak Osmanlı Hükümeti'nce tahsil edilen değerinin nominal değerinin yarısından bile daha aşağı olması idi. Ama alacaklılar her fırsatta bu kayıplarını dile getiriyor ve eski alacaklarını gündeme getirmek için fırsat kolluyorlardı. İşte bunlardan biri olan Georges De Lavéleye, Lots-Turcs ile ilgili önerilerini şu şekilde ifade ediyordu:

"Zaten bir müddet evvel bu aksaklık Uluslararası Komisyonda ele alınmış ve çare aranmaya başlanmıştı.

Nitekim bildiğimiz göre ve ilmen de gerekli olduğu şekilde, 1885 yılı Ekim ayında İstanbul'da Rumeli Demiryolları ikramiyeli tahvilatının değiştirilmesini konu eden bir proje ele alınmıştır. Bu projenin genel hatlarını, onun hazırlanmasında hiçbir şekilde katkımız ve iştirakimiz olmadığı halde, burada açıklayabiliriz.

Bildiğimize göre, Osmanlı alacaklarının bir kısmının hayrına çalışmalarını sürdüren bir kredi kurumunun, Uluslararası Konsey'de itibar görmesi için bu projeyi desteklediğidir.

Bu projenin sahibi, 1889'dan itibaren bu tahviller için ayrılmış olan tahsisatın tamamen serbest kalacağını tahmin etmektedir. Gerçekte bu konuda yanılmış sayılamaz. İşte 1889 yılından itibaren amortisman planı değiştirilecek ve yılda 3.908.000 Frank değerindeki bir tahsisattan yani bu tahvillerin servisine tahsis edilecek meblağdan hareket edilerek düzenlenecektir.

Bu plan ilk plana da uydurulmuştur, eskiden olduğu gibi ilki 1910 yılında ve ikincisi 1911'de başlayıp 1974'te sona erecek iki devre esas muhafaza edilmiştir. Yılda yapılan 6 çekiliş de aynen bırakılmış ve her yıl kura ile primli olarak çekilen tahvil sayısı da değiştirilmemiştir.

İlk devrede 600.000 Frank değerindeki primlerden biri %50 indirilmiş yani 300.000 olmuş, geri kalan primler de %25'lik bir indirimle tâbi tutulmuştur. İkramiyeli olmayan kuralı tahvil itfası 100 Frank ödenmesi karşılığı yapılacak, 1896'dan başlamak üzere 1910 yılına kadar bu ödeme 110 Frank'a çıkarılacaktır.

İkinci devrede de yani 1910'dan 1974 yılına kadar 400.000 Franklık ikramiye (prim) %50 düşürülerek 200.000 Frank'a indirilecek ve ödeme diğer primlerde %25 oranına düşürülecektir. İkramiyesiz itfalarda 1911'den 1920 yılına kadar 120 Frank, 1921'den 1930 yılına kadar 135 Frank olmak üzere arttırılarak 1971-1974 arası 230 Frank'a kadar çıkarılacaktır.

Bilindiği üzere 1881 Muharrem Kararnamesi'ne göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Düyun-ı Umumiye İdaresine terk ettiği gelirler, bu anlaşmada da öngörüldüğü üzere, zaman içinde bir artış kaydedecekti. Bunun da borç ödemelerini süratlendirmek olanağını vereceği düşünüldüyordu.

Borç ödemelerine tahsis edilecek gelirlerin artması halinde kurada primsiz olarak çıkan yani itfa edilecek tahvillere ödenecek itfa payının 400 Frank'a ve ikinci kategori ikramiyelerin de %25'ten değil %50'den bırakılması doğru olacaktır. Bu arada bakiyelerin de faizlerin ödenmesine yeteceği de anlaşılabılır.

İşte bu planın ana hatları yukarıda açıkladığımız gibidir. Nitekim yılda yapılan 6 çekiliş, primlerin önemi bakımından çekiciliğini korumaktadır. Ayrıca primsiz olarak kurada çıkan ve böylece itfa edilen tahvillere ödenecek para 100 Frank'tan başlamakta ve 230 Frank'a kadar çıkmaktadır. Oysa bugün borsalarda tahviller 34 Frank'tan işlem görmektedir. Bu da itfanın piyasa değerinin aşağı yukarı üç mislinden başlayacağını göstermektedir.

Bu geri ödeme sistemi ile ilk 10 yılda 250.000 tahvilin itfası gibi bir avantaj da ortaya çıkmaktadır. Oysa bugün geçerli olan amortisman usulüne göre bu rakam sadece 58.000 tahvil ile sınırlanmıştır.

Halen ödenmeyen ve ileride tekrar ödenmesi kararlaştırılmış olan faizler için bu şekilde hızlandırılmış amortisman sayesinde kaynak sağlanabileceğini de hatırlatmak gerekir..."

Aslında bu teklif Rumeli tahvillerinin faizlerin ödenmesindeki aksamalar nedeni ile sadece bir piyango bileti olmak vasfı yanında bir tahvil olarak yaşamasını sağlamak bakımından olumlu sayılabilir. Ancak, bu tahvillerin bu projenin uygulanması ile piyasa değerinin yükselmesi sonucu Düyun-ı Umumiye İdaresinin bu borcun servisine tahsis edilmiş gelirlerden arta

kalan kısmı ile anlaşma gereği Osmanlı hükümeti hesabına yaptığı piyasadan tahvilleri satın almak olanağını zayıflatacaktır. Büyük ölçüde tahvil sahiplerinin lehine hükümler getiren bu yeni proje, aslında Düyun-ı Umumiye'ye geliri bırakılan harçlar ve vergilerin, bir taraftan cibayet usullerinin geliştirilmesi, diğer taraftan bu vergi ve harçları doğuran iktisadî faaliyetlerde büyük bir sıçrama ortaya çıkması ile önem kazanmış olmalarını hatırlatarak, bundan Rumeli Tahvilleri sahiplerine yeni paylar çıkarmak amacını gütmektedir. Gerçekte, takip eden bölümde göreceğimiz gibi, bu tahviller konusunda Düyun-ı Umumiye Yönetimi'nin getirdiği tekliflerin asıl maksadını daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek için bu tahviller üzerinde alternatif projelerden birini burada ana hatları ile açıkladık. Fakat asıl önemli olan Mizancı Murat Bey'in Düyun-ı Umumiye'de Osmanlı Hükümeti temsilcisi olduğu devrede ortaya çıkacak alternatiftir.

Daha önce de açıkladığımız gibi, Rumeli Demiryolları Tahvilleri Galata Borsası'nda büyük küçük her türlü banker ve sarrafı ve geniş halk kitlelerini en çok ilgilendiren bir menkul değerdirdi. Ayrıca bu tahvillerin piyngolu oluşu sadece piyangoya iştirak hakkının Anadolu, Rumeli Arabistan ve Mısır vilayetlerine kadar her tarafta pazarlanması ilginin genişliğine yeterli bir ölçü idi.

Osmanlı Merkantilizmi ve Osmanlı Finans Kapitali

1. Osmanlı Merkantilizmi ve Sonuçları

Bazı okur ve öğrencilerim Batı dünyasında merkantilizmin sağladığı birikimin ilk önce sanayi devrimini yarattığını ve finans kapitalinin de daha sonra üçüncü aşamada ortaya çıktığını ifade etmekte ve aynı modelin Osmanlı İmparatorluğu'nda neden uygulanamadığı ve gerçekleşmediği konusunda bazı açıklamalar yapmamı istemektedirler? İşte bu yazıda Galata piyasasının bu özelliğini de ele almak fırsatını bulacağız.

Bilindiği üzere Batı'da sanayi devrimi, bir taraftan yarattığı gelir ve diğer taraftan kentleşme olayı ve alt yapı, kamu mallarının oluşumu ile özellikle eğitimin askerlik ve adliyeden sonra bir kamu görevi haline getirilmesini sağlamıştır, denebilir. Bu şekilde eğitim olanakları genişliğine ve derinliğine mesafe almış ve sonuç olarak sanayi devrimi bir mal ve hizmet bolluğu ile birlikte yetişmiş insangücü bolluğu da yaratmıştır. Gerçekte, sanayi devrimi ülkeleri bu mal bolluğunu politik güçlerini de kullanarak henüz sanayileşememiş ülkelere ihraç etmek olanağını bulmuşlarsa da, ortaya çıkan her vasıfta insangücü fazlası için yeni bir model getirememişlerdir. Böyle olunca da, bu insangücü fazlasını, özellikle kiliseler ve onlara bağlı müesseseler, ötedenberi sürdürdükleri misyoner hareketi içinde kullanmak fırsatını elde etmişlerdir.

Aslında, eski türden biraz farklı olan ve Hristiyanlık bilgisi yanında matematik, fen bilimleri, ticaret ve muhasebe, Grekçe, Latince ve modern diller ile her türlü mühendislik bilgi ve becerilerine sahip Fransız, İngiliz, Hollandalı, Alman ve hatta İtalyan misyonerler 19. asır boyunca Osmanlı İmparatorluğunun en uzak köşelerinde dahi eğitici olarak görev yapacaklar, hatta bazıları adlarını değiştirerek ve Müslüman olarak yerleşip kalacaklardı. Bunlara müzisyenleri, sanatçıları, ressamı da katabiliriz. Tanzimat'ın ilanı yılı olan 1839 yılında İngiltere ve Fransa ile yapılan Ticaret anlaşması sonucu gümrük resimleri %12'den %3'e indirilip, yabancı tüccarlara ve onların azınlıklardan oluşacak ortak ve temsilcilerine "serbest dolaşım" hakkı ve bazı kapitüller imtiyazlar verilince, Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatı 1845 yılına kadar olan devrede on kata yaklaşan bir artış göstermişti. Bu artışın en büyük özelliği kültür mallarındaki artışta görülmüştür. Bu kısa devrede İmparatorluğun İstanbul ve diğer büyük kentlerde yapılan ithalatta piyanolar, her türlü diğer müzik aletleri, eğitim araçları, kitaplar, dergiler mobilya ve benzer kültüre bağlı mallar önemli bir yekûn tutmuştur. İşte bu kısa devrede (1838-45) ihracat da artmış olduğu halde, ithalatın çok daha hızlı artması sonucu bir taraftan gedik ve lonca sistemine

bağlı Osmanlı sanayii tamamen yıkılırken, diğer taraftan memleketteki bütün kıymetli maden stoku erimiş gitmiştir.

Bu arada neler olmuştur? Misyonerlerin açtıkları okullara Müslümanların alınması yasağının konması sonucu sanayi devriminin oluşturduğu bu yeni eğitim fırsatından sadece Osmanlı azınlıkları istifade etmişlerdi. Bu okulların ve öğretmenlerinin önemini ortaya koymak için şunu hatırlatalım ki, III. Selim devrinde bu okulların İslam Türklerine de açılması tarihi olan 1870'lere kadar geçen zaman içinde Türk-İslam olarak ne kadar büyük devlet adamı ve sivrilmiş kişi varsa ya kaçak ve gizli olarak bu okullarda okumuş ya da hocalarından özel dersler almışlardır.

Misyonerlerin ve misyoner okullarının Osmanlı İmparatorluğu'nun en fakir ve yolu yordamı bulunmayan köşelerine kadar gidip yerleşmeleri, azınlıkların kısa zamanda Osmanlı merkantilizmini kurmalarına sebep olmuştur, denebilir. Bu okullarda çocukların aldıkları ticaret, muhasebe, fen ve coğrafya gibi bilgiler; Rum, Ermeni ve Musevi ailelerinin kısa bir müddet sonra kentsel kesimlere hicretini de gerektirmiştir. Daha yüksek okulda okumak veya bilgisini Batı ticaretine girerek kullanmak gibi amaçlar kentleşmede azınlıkların hegemonyasını sağlamıştır. Nitekim İstanbul'daki Rumlar'ın nüfusu 1800 yılında 150.000 civarında iken, 1900'de 400.000'ne varmışlardır.

Azınlıkların eğitim yolu ile kazandıkları bilgi ve beceriler onların kısa zamanda Batı ticaretini Avrupalılar ile birlikte yürütmelerini sağlamıştır. Fakat kısa bir zaman sonra bu şekilde kurulan ortaklıkları bozarak işe tamamen sahip olmuşlardır. Böylece 19. asrın ilk yansının sonuna geldiğinde büyük Osmanlı kentlerinde, özellikle liman kentlerinde, çoğunluğu tanım bölgesi kökenli göçte ise ikinci kuşağı temsil eden bir azınlık tüccar sınıfı oluşmuştu. Bunlar kentlerde kendi mahallerini kurmuşlar ve iş yerleri, antrepoları, dükkanları, mağazaları, yazıhaneleri ve boş zamanlarını geçirdikleri gazino, tiyatro, ve sair yerler ile Osmanlı toplumunda gelir ve kültür ayrıcalıkları olan kesimi oluşturmuşlardır. Gerçekte Rumların, Ermenilerin tanım alanlarından kentlere göç etmelerinin iki sebebi vardı. Bunların birincisi çocuklarına kentlerde daha üst düzeyde eğitim yaptırabilme olanağının bulunması idi. Fakat asıl önemli sebep ticaret idi. Bu ticaret yine 19. asrın ikinci yansının başında sadece ithalat, iç pazarlama ve perakendecilikten ibaret olmayıp ihracatı da kapsıyordu. Özellikle tanım ürünlerinin gerek kentlere yani, tüketim merkezlerine sevki ve gerekse Avrupa memleketlerine ihracında azınlık tüccarları o şekilde güçlenmişlerdi ki, örneğin tanımda oluşan rantları tamamen massettikleri gibi, ithal mallarında da yoğun rekabete rağmen müşteri rantlarını da pazarlama rantına dönüştürebilmişlerdi. Böylece azınlıkların elinde bir ticarî sermaye birikimi oluşmuştur ki, bunu Osmanlı merkantilizminin özelliği olarak tanımlayabiliriz.

Gerçekte, bu merkantilizm bazı hallerde yörenin bazı mallarının üretim ve pazarlama özellikleri dolayısı ile bazı sanayileşme örnekleri verecekse de umulan gelişmeyi göstermeyecektir. Nitekim İzmir ve Mersin gibi liman kentlerinde kuru üzüm, incir, tütün, şarap, likör ve konyak, gıbitanın ürünleri ve mamüllerinde; İstanbul, Trabzon, Batum gibi kıyı kentlerinde eski loncalardan kalma bazı malların üretiminde buhar makinası ve çok sayıda işçi kullanma suretiyle sanayileşme örnekleri verilmiştir. Ama bunların hiçbirisi "ikame sanayi" fonksiyonunu görmemiştir.

Bunun sebebi, sanayi devrimi ülkeleri ile yapılan ticaret anlaşmalarında her türlü himayeciliğin yasak edilmiş olması yanında Osmanlı merkantilizminin kendisidir denebilir. Zira "ikame sanayii"ni kuracak ve finanse edecek güçte olanlar Batı mallarının ithalatından en çok faydalanan kimselerdi. Bu ithalatçı tüccarlar için işlerine yatınlan sermayenin geliri hiçbir risk taşı-

madığı halde %20'yi aşıyordu. Oysa ithal ettiği malı içeride yapmaya kalksa, büyük riskler karşı-
lığı yatırdığı sermayeye aynı oranda bir gelir sağlaması mümkün olmadığı gibi, uzun bir geri
ödeme devresine de razı olmak zorunda idi. Nihayet ticarî sermaye, istenildiği anda değilse bile
kisa bir müddet sonra, istenilen garantiye kavuşturulabilirdi. Zaten bu ticarî sermayenin büyük
bir kısmı devamlı olarak Avrupa'nın başlıca ihrac limanlarındaki bankalarda yatıyordu. Oysa
sanayi kurmak, özellikle azınlık tüccarları için çok riskli bir şeydi. Bu risk ötedenberi Avrupalı
iktisat tarihçilerinin yazdıkları gibi, Osmanlı yönetiminin istikrarsızlığı, hukuk düzenine bağlı
olmaktan zaman zaman vazgeçmesi gibi yersiz ithamlar değil, azınlık tüccarlarının özel tutum ve
politikalarından kaynaklanıyordu. Gerek Rum ve gerek Ermeni tüccarları, işlerine geldiği zaman
Osmanlı olmaktan ve padişaha hizmet etmekten gurur duyduklarını, bütün mal ve mülklerini
memleketin selameti için feda etmeye razı olduklarını söyleyebiliyor ve hatta bazı somut ömek-
ler de veriyorlardı. Fakat aynı kişiler bakıyorsunuz bir zaman sonra, dışarıdan kıskırtıldıklarını da
belli ederek, Avrupa gazetelerine Osmanlı idaresi aleyhine beyanat veriyor, Yunanistan'ın Os-
manlı topraklarını ele geçirme hareketini paraca destekliyor, bu uğurda genç çocuklarını Yunan
ordusuna gönüllü yazdınıyordu. İşte özellikle Rum tüccarlarının bu tutumu, belirli siyasi bir tutum
ve istikrar isteyen sanayileşmede ne Türkiye'de ne de Yunanistan'da başarı gösterememelerinin
en büyük sebebidir. Zira Osmanlı sınırları içinde yapamadıklarını aynı sebeplerden ötürü çok
sevdiklerini ve uğrunda her şeylerini feda edeceklerini söyledikleri Yunanistan'da da yapama-
mışlardır. Orada da birazdan açıklayacağımız gibi, ticarî birikim, finans kapitaline dönüşmüş,
sanayileşmeye hiçbir katkısı olmamıştır.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkantilist Sermayenin Finans Kapitaline Dönüşmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Sanayi Devrimi sonrası dış ticaretin gösterdiği büyük geliş-
me ticarî rantların ortaya çıkmasına sebep olmuş ve açıkladığımız gibi, azınlıklar bu rantları
massedecek gücü yaratarak bir ticarî sermaye birikiminin yapıcısı ve sahibi olmuşlardır.

Ticaretin kısa zamanda çok kârlı bir iş olarak gelişmesi, imparatorluğun bütün kaynakla-
rını kendine çekmesine de sebep olmuştur. Özellikle en iyi yetişmiş insangücü kullanan bu
merkantilist hareket, özellikle büyük kentlerde yeni bir yaşam ve tüketim tarzının yayılmasına da
sebep olmuştur.

İthalatın artmasına rağmen aynı hızı gösteremeyen ihracat ithalatı finanse edemeyince
aradaki fark, imparatorluğun bütün altın ve gümüş stokunun Avrupa'ya kaçmasına sebep ol-
muştu. Nitekim 1845 yılına gelindiğinde Avrupa'dan ithalat yapma olanağı kalmamıştı. O
zamana kadar, daha önce de açıkladığımız gibi, ithalat ve ihracat tüccarları arasında aracı kul-
lanmadan yürütülen cari hesaplar ile yürütülmekte idi. Gerçekte Avrupalı tüccarlar kendi banka-
larından faydalanıyorlardı ama, Osmanlı azınlık tüccarlarının bu Avrupa bankalarından fayda-
lanma oranları çok düşük ölçüde kalıyordu. Bu sebeple cari hesaplar yürütülemediği için altın ve
gümüş stoku erimişti. İşte o anda ithalatı sürdürebilmek ve iç piyasada artık alışılmış olan Avru-
pa tüketim eşyasının kıtlığını önlemek maksadı ile Osmanlı Hükümeti bazı bankerlerin banka
kurmak teklifini incelemeye koyulmuştu. Nihayet 1845 yılının sonlarına doğru banker Baba
Baltazzi ve Allon isminde Fransa'dan kaçarak birçokları gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda şansını
denemek isteyen bir banker "Banque de Constantinople" adını verdikleri ilk bankayı kurmuş-
lardı. Bu bankanın öz sermayesi yoktu. Fakat kurucuları, Batı piyasalarındaki itibarları sayesinde

Paris ve Londra ile Avrupa'nın diğer merkezlerine çektikleri tretler ve römizlerle birkaç yıl da ithalatın istenilen seviyede gerçekleşmesini sağlamışlardı. Fakat bu arada Osmanlı Hükümeti'nin kendi gelir-gider açığını kapatmak için ihraç ettiği "kaime"ler kısa zamanda altın paritesini yitirmesine (bir yıl sonra 1 Osmanlı Altını dört kuruş kaimeye çıkmıştı, oysa bir altın 100 kuruş kaime esasına göre ayarlanmıştı) rağmen piyasada ithal mallanna talebi arttırmıştı. Bu arada adı geçen banka biraz da piyasada bu kaimeler üzerinde yapılan kârlı spekülasyondan payını almak isteği ile kaime içinde hükümete destek olmak bahanesi ile kaime alım-satımına girişmiş ve sonuç olarak büyük zararlar ettiği için asıl görevi olan ithalatın finansmanını da yürütemez hale gelmiştir. 1850'de daha sonra kayınpederi büyük tüccar Stefanoviç ile ortaklığını bırakarak finans piyasasına atılacak olan 19. asrın ikinci yansında Osmanlı maliyesi ve finansının birinci adamı banker Jorj Zarifi, hükümet namına bu bankanın tasfiyesi işini yüklenecektir.

İstanbul Bankası (Banque de Constantinople) deneyimi Osmanlı merkantilizminden Osmanlı finans kapitalizmine geçişin sebep ve sonuçlarını açıklamada yeterlidir sanıyoruz. Devamlı olarak mübadele hadlerinin Osmanlı Devleti'nin aleyhine döndüğü bir konjonktür içinde dış tediye açığı, bu açığı kapatacak olan finans kesiminin ticarî rantları massetmesi sonucunu doğuracaktı. Nitekim Osmanlı denemesinde de böyle olmuştur. Azınlık tüccarlarının gerek ithalatçı ve iç pazarlayıcı ve gerek ihracatçı olarak sağladıkları rantla, bunların bu işlemleri finanse edecek güçlerine bağlı idi. Bu gücü yitirince onlara bu gücü yeniden kazandıracak olan finans kesimi bu defa onların rantlarına da büyük ölçüde ortak olacak ve hatta bir zaman sonra bu rantları onların elinden alacaktı. İşte bunun sonucu olarak, ticaret sektörü rantlarını finans sektörüne kaptırınca Osmanlı merkantilizmi finans kesiminin yönetimine girmiştir.

1854 yılından itibaren alınmaya başlanan dış borçlar, finans kesiminin aynı ticaret kesimi gibi dar boğaza girmesini önlediği için Galata finans piyasası, Osmanlı ekonomisinin yönetim merkezi haline gelmiştir. Özellikle dış borçların, getiri yönünden ticaret kesimi kârlarına bir üstünlük arz etmesi, halkın küçük tasarruflarının da finans piyasasına akmasını sağlamıştır. Bu suretle 1854'ten sonra, azınlıklara ait büyük ticarî firmaların sahiplerinin de iştiraki ile Galata'da irili ufaklı birçok banka ve bankerlik kuruluşları ortaya çıkacaktır.

Merkantilist birikimin, neden Batı'da olduğu gibi sanayi birikimine dönüşmediğini bu tabloya bakarak çıkarmak mümkündür. Batı'da özellikle Akdeniz ve Atlas Okyanus'unda yoğun taşımacılık olanağı ve kentlerdeki toptan ve perakende ticaret yığılması 18. asrın daha başında iken ticarî kârları düşürmüştü. Denizlerde ve karalardaki yoğun ticarî rekabet ve bu arada bankacılığın gelişmesi ticarî kârların büyük bir kısmının bankacılığa akmasına da sebep olmuştur. Fakat bankacılık da süratle yayıldığı için 18. asır boyunca finans kesiminde verimlilik düşmüştür. Bütün bu olaylar imalat kesimine bazı avantajlar sağlamıştı. Zira artık dünyada keşfedilecek ne yer ne de mal kalmıştı. Tüccarın gitmediği, taşıyıp getirip götürmediği mal kalmamıştı. Onun için yeni bir mal ortaya çıkarmak veya eski malları çok daha ucuza imal etmenin yollarını aramak, Batı âlemi için tek geçerli alternatif olarak kalıyordu. Ve sonuç olarak bütün ticarî ve finansal birikim bu anlamda bir sanayinin cesur kurucularının peşinden gitmeye mecbur kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise 1850'lerde, gerçekten azınlıkların elinde, bir iddiaya göre Almanya'nınkine eşit bir ticarî ve finansal birikim vardı. Alman himayeciliğine benzer bir dış ticaret rejiminin uygulanması ile benzer bir sanai hamle gerçekleştirilebilirdi, denebilir. Fakat olmadı, neden olmadığını açıklamaya devam edeceğiz. Ancak azınlıkların tapusunda bir sanayinin ne gibi politik sonuçlar doğuracağını da bu arada hatırlatmayı faydalı buluruz.

Galata'da Dış Borç ve Yabancı Sermaye Çatışması

1. Osmanlı Ekonomisinde Dış Borçlanma Yolu ile Devlet İşletmeciliği Denemeleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda, ilk dış borcun alındığı 1854 tarihinden beri, alınan dış borç ile sanayileşme ve alt yapı işletmelerinin kurulması, padişah ve yüksek bürokrasinin arzusu ve isteği olmuştur. Bu arzu ve istek, 1887 yılında gümrük gelirlerini karşılık göstermek suretiyle alınmak istenen dış borç konusunda da tekrar gündeme gelmişti. Galata'daki finans çevreleri, yabancı sermayenin Osmanlı yerel kaynaklarını işletmesi, örneğin madencilik, ormancılık, deniz ürünlerini değerlendirme, tekstil gibi sanayi kuruluşlarının öncüsü olmasını önleme çabasını daima sürdürmüşlerdir. Zira yabancı ile kurulacak sanayi işletmelerinin başanlı olmaları halinde, kendi kontrolleri altında olan Osmanlı merkantilist döner sermayesi ve bu sermayenin portföyü, bu yabancı şirketlerin ortaklığına kayabilirdi. Nitekim aşağıda göreceğimiz gibi, bir kısım azınlıklar, mevcut merkantilist sermayenin yabancı sermaye ile ortaklaşmak suretiyle, sanayi işletmelerinin kuruluşunu finanse etmeleri için neler yapılması gerektiği konusunda devamlı önerilerde bulunmakta idiler.

Galata beylerinin, ticarî alanda da Batılılarla büyük ortaklıklar kurmaktan çekinmiş Osmanlı merkantilistlerinin, sanayi işletmeleri kuracak olan yabancı sermaye ve yönetim gücüne tâbi bir ortaklığa girmelerini önlemekte kendi açılarından haklı idiler. Zira bu merkantilizm onların gelirlerini oluşturan tek somut iktisadî faaliyet idi. Gerçekte Galata Piyasası ve Galata Borsası Avrupa ile karşılıklı finans işlemleri dolayısıyla da bu banker ve bankalara gelir sağlıyordu ama, deneyimler uzun vadede, bu alışverişin Galata finans sermayesine pek fazla katkı yapmadığını ortaya çıkarmıştı. Kaldı ki, Galata banka ve bankerleri işlerinin tekniği gereği, bir kısım fonlarını devamlı olarak Avrupa piyasalarında bloke ettirmek zorunda idiler.

İşte 1887 yılında, ordu için Krupp ve Mauser firmalarından alınan silah ve mühimmatın bedelini ödemek için Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye aracılığı ve gümrük gelirlerini karşılık göstermek suretiyle 500.000 Osmanlı Lirası tutarında bir dış borç alınması gündeme getirilmişti. Oysa, bilindiği üzere, devlet gelirlerinin büyük ve en önemli kısmı zaten Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmıştı. Gümrük hâsılatı gibi en güvenilir bir hâsılat da elden çıkarılırsa geriye pek bir şey kalmayacağı iddia ediliyor ve borç almak yerine maden ve orman kaynaklarının işletilmesi alternatif çözüm olarak öneriliyordu (Bak: "La Turquie," 11 Ağustos 1887), İddia edildiğine göre, Osmanlı topraklarındaki orman ve madenler işletildiğinde dış borçsuz

yaşama olanağının elde edilmesi bir tarafa, sanayileşme için kaynak bile sağlanmış olacaktı. Başka ülkelerde orman hâsılatı devlet bütçelerinin gelirinin önemli bir kısmını oluştururken, Osmanlı İmparatorluğu'nda orman bölgelerinden hiçbir gelir elde edilememesi ve hatta oralarda yaşayan insanlara devlet bütçesinden zaman zaman yardım yapıldığı hatırlatılarak, ormanların yabancı sermaye ile de olsa bir an evvel işletilmesi isteniyordu. Aynı şey madenler için de tekrarlanmakta idi.

Fakat yabancı sermaye ile de olsa devletin orman ve madenlerinin işletilmesi, bazı sanayi işletmelerinin kurulması ve işletilmesi ile devletin dış ve iç borca daha az muhtaç olacak duruma girecek kadar varidatının artması, Galata banka ve bankerlerinin çıkarlarına ters düşmekte idi. Hatta devlet varidatının bu şekilde artması, tarım ürünlerini vergilendirmede kullanılan iltizam usulünün de sonunu getirebilirdi. Oysa yarım asırdan beri iltizam usulü ile Galata, tarımsal rantların kontrolünü ele geçirmişti. Bu kontrol sayesinde merkantilist sermaye, finans sermayesinin yönetimi altına girmişti.

Galata piyasası, devletin kendi namına borçlanıp alt yapı yatırımlarını ve bazı stratejik mal üreten işletmelerini finanse etmesinden yana idi. Düyun-ı Umumiye İdaresi de, Tütün Reji Şirketi örneğinden aldığı ders ile, yabancı sermaye ve yönetimine hiçbir şekilde destek olmuyordu. Zira Reji Şirketi'ndeki yabancı ortaklar, Düyun-ı Umumiye'nin en büyük ortağı olan bu şirketi azınlık oylarına ve güçlerine rağmen, bütün kararların kendi istek ve menfaatleri doğrultusunda alınmasını şu veya bu şekilde sağlıyorlardı. Osmanlı Bankası da yabancı sermayenin alt yapı ve sanayi işletmesi kurmak ve işletmek üzere gelmesine pek taraftar görünmüyordu. Zira bu tür işletmelerin çoğalması sonucu devletin varidatı artacak ve kendi kontrolünde bir devlet maliyesi olanağını kaybetmek tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı. Fakat, bütün Galata piyasasının birleştiği nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nda artık paylaşılacak rantın kalmadığı idi. Rantlar sahibini bulmuş gidiyordu. Yeni gelen yabancı sermayenin yeni rant kaynakları yaratması kadar kendilerine düşen rantlara ortak olması ihtimali vardı.

Osmanlı bürokrasisi, akıl hocaları olan Galata beylerinin etkisi altında yabancı sermayeye karşı hiç de olumlu bir tutum içine girmemişlerdir. Fakat fikirlerini açığa vururken, yabancı sermaye ve yönetime terkedilmiş her türlü işletmelerin ve özellikle maden ve sanayi işletmelerinin yabancıların imparatorluğun içişlerine ve ekonomi politikasına karışmaları için sebep ve bahaneler yaratmaktan başka fayda sağlamayacaktır, şeklinde bir yorumda birleşmekte idiler. Bazı bürokratlar ise mevcut askerî fabrikaların islahı ve yönetim biçiminin modernleştirilmesi ile sanayi alanında hamle yapılacağı kanaatinde idiler ve hatta bu yolda, ileride göreceğimiz gibi, bazı olumlu denemelere girişilecektir.

2. Paris'ten Gelen Bir Mektup ve Osmanlı Merkantilistleri ve Yabancı Sermaye

Aşağıda 1887 yılının Ağustos ayında İstanbul'da yayımlanan ve özellikle merkantilist Rumların sözcülüğünü yapan "Phare Du Bosphore" adlı günlük gazeteye O. Tüysüzyan adındaki bir Osmanlı Ermenisi'nin gönderdiği bir mektup Osmanlı Merkantilistlerinin yabancı sermaye hakkındaki görüşlerini aksettirmek bakımından ilginçtir. Zira bu merkantilistlerden bir kısmı yabancı sermaye ile sanayi ve maden ve hatta ormancılık işletmelerinin kurulması ile gerek iç ve gerek dış ticaret hacminin genişleyeceğini umuyorlardı. O. Tüysüzyan'ın Paris'ten yolladığı ve "La Turquie" gazetesinin adını verdiğimiz gazeteden aktararak yayımladığı (9

Ağustos 1887) mektubu, aslında Osmanlı merkantilizminin Avrupa'ya nasıl yayıldığını da göstermektedir. Mektubunda bu Ermeni, Paris'te yaşamasına rağmen her fırsatta Osmanlılığını belli etmek isteyen bir kişi olarak da göze çarpıyordu.

Mektubun esası, 1889 yılında Paris'te yapılacak entemasyonal ticaret fuarına Osmanlı Hükümeti'nin de iştirakini sağlamak olmakla beraber, merkantilist zihniyetin veya Osmanlı merkantilistlerinin bir kısmının bu sergiye iştirak ile memleket kalkınması arasındaki ilişkileri nasıl gördüğünü ve yorumladığını da ortaya koymaktadır.

Mektubun en önemli kısımlarını burada olduğu gibi aktararak bazı yorumları sona bırakacağız:

“Fransa, bütün medeni memleketleri 1889 yılında kendisi ile birlikte barış ve çalışma hayatı dönemini kucaklamaya çağırıyor. Silah fabrikalarının durmadan çalışıp savaş araçları ürettiği bir dünyada ilerlemenin en güçlü bayraktarı olan , bu sergiyi beynelmilel bir ticaret sergisi olmaktan ziyade, barış savaşçılarının bir gösterisi olarak tertiplemek istiyor. Türk-Rus Savaşı nedeni ile 1878 sergisine iştirak edememiş olan Türkiye ilim; sanat ve sanayinin birlikte yarattıkları ve her milletin özelliğini aksettiren binbir çeşit mal ve eşyaların sergileneceği bu 1889 yılının büyük buluşmasına katılmadan yapamaz, Bilindiği üzere, Türkiye'nin 1867 sergisinde elde ettiği büyük başarı ve gördüğü muhteşem ilgi 1889 sergisine daha kapsamlı olarak iştirak etmesi için yeterli bir sebeptir. Sultan Gazi Abdülhamid Han'ın terakkiye ve medeniyete, yaratıcı faaliyetlere, güçlü teşebbüsçülüğe açık yönetimi sayesinde eğitim ve öğretimin, sanayinin, tarım ve ticaretin hızla gelişmesini sağlamış olan Türkiye'nin 1879 yılında savaş dolayısıyla göstermeye fırsat bulamadığı gücünü, 1867 sergisinde olduğu gibi, aynı saygıdeğer ve şerefli yeri tutarak göstereceği muhakkaktır.”

“Memleketimizin gelecek sergiye katılmaktan sağlayacağı fayda büyük olacaktır. Türkiye'nin medeniyet yolunda ilerleyebilmesi için bugün her zamandan fazla yabancı sermayeye muhtaç olduğu için, Avrupa'ya geniş doğal zenginliklerini göstermek zorundadır. Zira, şunu açıkça belirtmek gerekir ki, Avrupa'nın bizim iktisadî gelişmemizle ilgilenmesi bu işte kendisinde bir çıkarı olduğu içindir.

Kapitalleri ile demiryolu inşaatı, maden ve ormanlarımızın işletilmesi gibi bizde büyük kamu işletmeciliğinde verimli yatırımlar yapmakta olan Avrupa'ya tarıma dayalı sanayiler, hammaddesine sahip olduğumuz günlük ihtiyaç maddelerinin üretilmesi işlerini arzedeabiliriz. Tonkin, Çin, Madagaskar ve hatta Panama gibi uzak beldedekilere nazaran çok daha fazla tercih edilmesi gereken bu işlerimiz Avrupa'ya ne kadar büyük bir faaliyet sahası açıyor!”

“Bu muazzam ve Türkiye'yi büsbütün ihya edecek işlere destek olacak iktidar ne kadar muzaffer sayılacak! Bütün bunlar sevgili Padişahımızın yüksek zekâsı ve teşebbüs gücünün asla üstünde olan şeyler değildir. 1889 beynelmilel sergisi, bir zamanlar medeniyetin beşiği olmuş ve pek yakın bir zamanda Avrupa'nın en önemli buğday ambarı haline gelmesi-

ni istediğimiz Türkiye'nin terakkiye doğru attığı adımlara muhakkak ki büyük destek olacaktır."

"On asır evvel Halife Harun Reşit, dostluğunun nişanesi olarak Batının en büyük hükümdarına o devirde dünyada birinci olan Asya sanayi ürünü örneklerini hediye olarak yollamıştı. Osmanlı İmparatorluğu asırlardan beri en iyi dostu olan Fransa'nın bu davetini herhalde geri çevirmek istemez. Bu sebeptendir ki, İstanbul Ticaret Odası, yüksek ticaret ve tarım şurası ile resmi okullardan, Avrupa'nın en tanınmış okullarından çıkmış olan eğitim görmüş, bilgili gençlerin bu konuda hükümete büyük ölçüde yardımcı olmaları gereklidir."

"Uluslararası 1889 Paris sergisinin cesaret verici yanı şudur ki, bu sergiye iştirak için katlanılması gereken masraf 20.000 Osmanlı Lirası hükümet tarafından avans olarak verilecek olursa, iyi seçilmiş malların burada sergilenmesi ve satılması sayesinde bu para kolayca geri ödenebilecektir. Nitekim 1867 yılında sergilenen malların satışından elde edilen hâsılat masrafları aşmıştı. 1867 Paris sergisine iştirakimizin verdiği ticarî ve sınaî sonuçla memleketimiz için çok önemli ve verimli olmuş ve bir örnek olsun diye belirtelim; Paris'in en büyük mağazaları o devirden itibaren bizim halı ve Doğu stili dokumalarımızın satışlarından büyük kazançlar sağlamaya başlamışlardı. Avrupa sanayinin, örneğin bizim o meşhur Bursa havlularında olduğu gibi, bazı mallarımızı taklit etmeye yöneldiği doğrudur. Hatta İstanbul işlemelerini, Suriye'nin sedef ve fildişi süslü mobilyalarını da taklide kadar gidilmiştir. Fakat maldan anlayanlar bu taklitlere aldanmamış ve bizim mallarımızı hassasiyetle aramaya devam etmişler ve bu arada çeşitli doğal kök boyalarla boyanmış kumaşlarımızı daima tercih etmişlerdir."

"1867 Paris Sergisi, bizim gül yağlarımız, opiumumuz, kuru yemişlerimiz, meşe palamudumuz vs., gibi bugünkü pazarlama ve ticaret usulleri ile büyük ölçüde taklit edilen ve hilelere hedef olan en iyi kaliteli ham maddelerimizin hakiki kıymetini ortaya koyacaktır. Bu sayede Paris'in en büyük fabrikaları ve imalatçıları bu hammaddelerimizi görüp seçim yapmak fırsatına erişeceklerdir."

"Bizim maden ürünlerimiz Avrupa'da tanınmadığı gibi, madenlerimizin büyük bir kısmı da işletilmemektedir, fakat 1867 sergisinde sergilenen örnekleri büyük rağbet görmüştür. Aynı şekilde bizim orman ürünlerimiz de çok çeşitli ve çok güzeldir. Dünyaca meşhur Paris'teki kontroplak ve kaplama fabrikaları öteden beri memleketimizden ithal ettikleri ceviz kütüklerinin en iyi müşterisi olmuşlardır.

"İstanbul Ticaret Odası, memleketin menfaatlerine çok bağlı bir kuruluş olduğuna göre, her biri 100 Frank değerinde hisse senedi ihraç edecek bir yerli anonim şirket kurulmasına öncülük ederek bu 20.000 Osmanlı Lirası tutarındaki sermayeyi oluşturabilir.

"Bu sergiye katılma, işlerin durgun olduğu şu günlerde ortalığı biraz hareketlendirmek ve halkın bu işin öncülerini desteklemesini sağlamak bakımından çok önemlidir. Yazımızı bitirirken memleketimizin 1889 Paris

Sergisine resmen katılması için duyduğumuz his ve isteği bir defa daha belirtmekten gurur duymaktayız.

*O. Tüysüzyan
Paris, 3 Ağustos 1887*

Bu Ermeni kökenli Osmanlı'nın Paris'ten yazdığı ve her fırsatta biz, memleketimiz gibi Osmanlı olduğunu ve kendi geleceğinin de bu şekilde kalmasına bağlı bulunduğunu belirten mektubu, Osmanlı merkantilist zihniyetinin bir göstergesidir. Zaten daha önce de gerek Paris ve gerek Şikago ticaret fuar ve sergilerinde Osmanlı Ermenileri bu işin tertipçisi, teşvikçisi ve hatta Şikago örneğinde olduğu gibi finansörü olmuşlardır.

O. Tüysüzyan'ın yabancı sermaye taraftan görünmesi, aslında Osmanlı merkantilizmini güçlendirecek bir alternatifler arama sonucu ortaya çıkmıştır. İleride göreceğimiz gibi, Osmanlı merkantilistleri başta Rusya olmak üzere bazı Balkan memleketlerinin sanayileşmesi ile çok kârlı olan transit ticaretin elden gideceğini iddia ediyorlardı. Bu sebeple bu ülkelere ve piyasalara yakınlık sebebiyle yabancı sermaye ile de olsa kurulacak olan Osmanlı sanayi işletmelerinin bu ülkeler piyasalarına hâkim olabileceğini ve oralardaki sanayileşmeyi durduracağı inancı içinde idiler.

Galata Borsası'nın Dış İlişkileri ve Newyork Borsası

1. 19. Asrın Sonuna Doğru Osmanlı Ekonomisinde Dış İlişkiler ve Galata Borsası'nın Dışa Açılma Özelliği

19. asrın son yıllarında Osmanlı ekonomisi tam anlamı ile dışa açılmış olmakla birlikte, artisanal seviyede de olsa bazı üretim dallarında dış rekabete karşı koyma gücü bulunuyordu. Örneğin, 22 Ekim 1889 tarihli "Tarik" gazetesinde çıkan bir küçük ilanda Beyoğlu Balık Pazarındaki Ermeni Kız Sanat Okulu atölyelerinde Fransız mamûlatına denk kadın çamaşın ve çeyizlik eşya imal edildiği haberi yer almakta idi. Jean Mongolier adında bir Fransız moda ve dikiş uzmanı tarafından idare edilen bu atölye kısa zamanda meşhur olmuş ve o yıllarda İstanbul'da Fransız elçisinin kansı olarak bulunan meşhur şair Madame de Noailles elbisece çamaşırlarını bu atölyeden tedarik ettiğini Fransa'daki arkadaş ve dostlarına yazdığı mektuplarda belirtmiştir. Aynı günlerde Diyarbakır'daki ipek kumaş tezgahlarında beşkuruş gündelik alan işçilerin dokudukları kumaşlar da yabancı ülkelerde büyük talep görmekte idi. Fakat bu iş iddia edildiğine göre, yatırılan sermayeye ancak %5 oranında bir gelir sağladığı için, tezgahların sayısı artırılmıştır. Bu ipeklerle rekabet eden, örneğin Lyon ipeklikleri ise, buhar makinası ile işleyen tezgahlar ile imal edilmekte idi ve aynı yıllarda Diyarbakır'da 5 kuruş olan yevmiye bu Fransız şehrinde ortalama olarak 4 kuruşun altında hesap edilmesi gereken bir Frank civarında idi.

Aslında Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde ipek ve pamuklu, yünlü kumaş ithalatı ve bunlarla yapılan konfeksiyon malları için büyük işletmecilik sistemine geçiş önleyen sebep, ücretlerin yüksek olması ve bunun yanında finans sermayesinin daha yüksek kâr getirmesi idi. Örneğin, Diyarbakır'da 1900 yıllarının başında pamuklu ve ipekli dokuyan tezgahların sayısının bir asır evveline nazaran azalmış olmasının sebebi, sadece dış rekabet olmamış, tezgah sahiplerinin bu işte kullandıkları sermayenin başka işlerde kullanılması halinde getirisi daha çok olduğundan kaynaklanmıştır. Nitekim Diyarbakır ve civarında dokuma tezgahı sahiplerinin Avrupa mallarına karşı rekabeti sürdürememelerinin sebebi, işlerine yatırdıkları sermayenin bu rekabetin içinde faaliyetlerine devam etmeleri halinde getirisi, örneğin aynı sermayenin sarraflık, ithal malları perakendeciliği vs. gibi işlerde daha yüksek bir getiri vaat etmesi olmuştur. Bu yörede 19. asrın son çeyreğinde sarraflık ve ithal malı tanım aletlerinin yayılığı en gözde işlerden olmuşsa, bunun sebebi yüksek getirisidir. Özellikle sarrafların köylü-

lere verdikleri krediler için çok yüksek faiz aldıkları doğrudur. Bu yöresel sarraflar ile Galata bankerleri arasındaki ilişkilere bakacak olursak, bu yüksek kazançların büyük bir kısmının Galata piyasasına aktığını da görürüz. Bunun sonucu, tanımda oluşan rantların bu aracı sarraflar ve tarım aletleri bayileri yolu ile nasıl Galata piyasasına aktığını saptayabiliriz.

Galata piyasasının içerideki rantları masnetmesi, onun dışı açılma gücünü de arttırmıştır. 1850'lerden itibaren tanımda oluşan rantlar, tarım dışı alanlarda rant olabilecek faaliyetler bulunmadığına göre, tarımsal girdi ve mallar, pazarlayıcıları tarafından tahsil edilerek bu araçları finanse eden sarraf ve bankerlere aktarılmıştır. Bunun yanında, devletin bu rantlara ortak olması da iltizam usulü ile zayıflatılmıştır. Şöyle ki, tarım gelirlerinden alınan vergilerin peşinat karşılığı mültezimlere devredilmesi, devlete düşen adı geçen rant payının küçülmesine ve bazı hallerde yok olmasına sebep olmuştur. İşte bu rantlar sayesinde, Galata finans piyasası dışı açılmanın rizikosunu taşıyabilen bir piyasa haline gelmiştir. Galata banka ve bankerleri aktiflerinin büyük bir kısmını yabancı devlet tahvilleri ve yabancı şirketlerin hisse senedi ve tahvili ile oluşturmakta idi. Bu sebeple, Galata piyasasının diğer finans piyasalarıyla devamlı olarak ilişki halinde bulunması gerekiyordu. Yabancı borsalar ile haberleşme, zamanın en güçlü iletişim teknolojisi ile donatılmıştı.

2. Newyork Borsası'nın 1887'deki Durumu ve Galata Borsası Bakımından Önemi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana yeni Türkiye Cumhuriyeti hemen hemen bütün sosyal ve ekonomik kurumlarda büyük gelişmeler kaydetmiştir. Örneğin 100 yıl evvel bütün Osmanlı İmparatorluğunun hudutları içinde yani bugünkü Türkiye'nin sahip olduğu toprakların iki misli topraklar üzerinde yılda sadece 2,5 milyon ton buğday üretilirken bugün Türkiye Cumhuriyeti hudutları içinde 18 milyon tona yakın buğday üretilmektedir. Demir Çelik üretiminde ise 1888'de Avrupa'nın en güçlü üreticilerinin ortalamasını geride bırakan bir rakama bugün erişmiş bulunuyoruz. Oysa menkul değerler borsamız maalesef 100 yıl evvelki Galata borsasının seviyesine henüz çıkamadı ve uzun bir müddet de çıkamayacağı benziyor. Bu iddiamızı doğrulamak için 9 Aralık 1887 tarihli "La Turquie" gazetesinde Newyork Borsası hakkında yayımlanan bir yazıyı konu edeceğiz. Aslında bu yazı bu gazetenin okurları arasında yer aldığı bilinen İstanbul'da borsa işlemleri ile ilgili geniş bir okur kitlesine hitap etmektedir. O devirde Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya siyaseti ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri önemsiz olmasına rağmen Newyork Borsası hakkında İstanbul'da yayımlanan bir gazetede ayrıntılı bilgiler veren bir yazının çıkması anlamlıdır. Bu yazı bir bakıma Galata piyasasının dışı açılma gücünü göstermektedir.

Newyork Borsası o devirde Amerika'nın demiryollarının ve bankacılık sektörünün gelişmesinde büyük bir rol oynamıştı. Nitekim bu borsada kota edilmiş 101 değişik demiryolu şirketi hisse senedi ile yine demiryolları şirketlerine ait 213 cins tahvil bulunuyordu. Keza 57 bankanın hisse senetleri de aynı borsada kota edilmişti. 1886 yılında demiryolları bu borsada 3.817 milyon dolarlık hisse senedi ve 3.765 milyon dolarlık tahvil ile temsil ediliyordu. Bu rakamların toplamı Osmanlı altın lirası olarak 2 milyon bulmakta idi.

O devirde Newyork Borsası kendi kendini yöneten ve dışardan hiçbir müdahaleye maruz bulunmayan ve hiçbir tekel hakkına sahip olmayan bir kuruluş idi. Borsa ile her kurum rekabet yapabiliyordu. Bu borsaya simsar (ajan, kurtiye) veya üye olabilmek için girişte o

devirde 34.000 dolar gibi bir yüklü para ödemek gerekiyordu. Her üye bundan maada ayda 50 dolar aidat ödemekte idi. O devirde borsa üyesi olarak kayıtlı sayısı 1.100 idi. Borsa kırk üyeden oluşan bir komite tarafından yönetilmekte idi. Her üye dört seneliğine seçiliyordu ve bu iş ona karşılık gruplar halinde yapılıyordu. Newyork borsasının o zamanki yönetimi Filadelfiya Borsası'ndan alınan bir içi tüzük ile düzenlemekte idi. Bu iç tüzük borsa ajanları ile borsa arasındaki ilişkileri düzenlediği gibi bir tahvil veya hisse senedinin borsada kota edilebilmesi için gerekli şartları da gösteriyordu. Bir komite tahvil veya hisse senetlerinin halka açılma isteğinin gerçek olup olmayacağını ve her yönü ile sağlamlık ve inandıcılığını tetkik ederek kota edilmek için gerekli incelemeyi yapmaktaydı.

O zamanlar Newyork Borsası'nda peşin muameleler ağırlık kazanmıştı. Bir seansta bir milyondan fazla demiryolu hisse senedi satılabiliyordu. Hisse senedi karşılığı ödemeler Newyork bankalarına çekilmiş çeklerle yapılmaktaydı.

Vadeli işlemlerde, adına **magrin** denilen bir hesap gerekiyordu. Örneğin spekülâtör simsarına, onun fiyat değişimleri karşısında uğrayabileceği zarar karşılamak için genel olarak işlem değerinin % 10'unu veriyordu. İşlem spekülâtörün zarar ve riskleri yüklenmesi anlamına gelirdi. Hatta, aynı spekülâtör kendisine aracı olanın iflasının doğurabileceği sonuçları yüklenir, zira araçlar hiçbir garanti vermekle yükümlü olmazlardı.

Aracı simsarlar alacağı komisyondan başka spekülasyon işlemine konu edilen anapara üzerinden, örneğin %6'ya varan bir faiz de alır. Eğer para piyasasında darlık varsa daha fazlasını da alırdı.

Simsarlık komisyonculuğu ücreti, müşteri *Stok Exchange*'e üye değilse %1:8, üyeler için ise bu oran %1:32 olarak işlemin nominal değeri üzerinden hesap edilmekteydi.

Vadeli işlemler başlıca dört gruba ayrılmıştı:

İlk grupta, *going long of stoks* yani fiyatın yükselmesi şartına bağlı alış, müşteri işlemin değerinin %10'unu nakit olarak simsara devrederdi. Kefaleti bir defa ortadan kalkarsa simsar kimseye sormadan kendi karan ile satış yapabiliyordu.

İkinci grupta, *going short* yani fiyatın düşmesi bahsine bağlı satış türleri yer almakta idi. Bu durumda satıcı kefil olmak zorunda kalmakta ve sattığı tahvil veya hisse senedini geri almak riski ile karşı karşıya bulunabilir.

Nihayet *calls*, *spreads* veya *straddles* adlarını alan ve belirli bir süre içinde belirli bir fiyat ile hisse senedi veya tahvil satın almak veya satmak hakkını veren çeşitli oyunlar da bulunmaktaydı.

Bütün bunların yanında, gazetede belirtildiği gibi, Galata ve Avrupa borsalarında en olağan sayılan primli işlemler Newyork Borsası'nda yer almaktaydı.

Bu işlemler ile 1886 yılında Newyork borsasında 103.952.804 kıymetli evrak işlem görmüş ve devlet tahvilatında işlem hacmi 13,5 milyon dolar, özel kesim tahvilat ve hisse senetlerinde ise 637 milyon dolara yaklaşmıştı. Oysa aynı yıllarda Avrupa'da ve Galata borsasında işlem hacminde devlet ile özel teşebbüs arasında Newyork'ta olduğu gibi elli misline yakın bir fark değil hemen hemen denge mevcuttu.

Fakat, buna karşılık, Newyork Borsası'nda borsaya arzedilen özellikle de demiryolları hisse senedi ve tahvilatı büyük fiyat ve değer dalgalanmalarına maruz kalmakta idi. Örneğin meşhur Gobden, Illinois Demiryolları hisse senetlerinden ibaret olan kocaman servetini birkaç gün içinde yitirmişti. Oysa aynı günlerde Galata Borsasında Rumeli Demiryolları tahvilatı büyük bir istikrar arz etmekte idi. Zira Osmanlı Devleti bu demiryolları şirketine *garanti kilometrik* adı altında hâsılat garantisi sağlamıştı.

Günlük bir gazetede, Galata Borsası ile organik olduğu kadar tesadüfî hiçbir bağı bulunmayan Newyork Borsası hakkında iki sütunluk uzunca bir haber makale neşredilmesi çok anlamlıdır. Bu ve buna benzer yazıların basında yer alması, Galata Borsası'nın ekonomik hayat içindeki rolünün ağırlığını belirtmektedir.

Bu yazı aynı zamanda Galata Borsası'nın işlem zenginliğini de ortaya koymaktadır. Nitekim Newyork borsasındaki işlemleri belirten bu yazıyı kaleme alan kişi aslında bir Fransız olduğu ve yazıyı Parisli okurlarına bilgi vermek için yazdığı halde, La Turquie gazetesinin bunu olduğu gibi alıp Galata Piyasası okurları için yayımlamış olması da anlamlıdır. Bu bir bakıma Galata Borsası'nı ve borsa çevresini Paris'inkilerle denk görmek anlamına da gelir. Oysa, bugün hiçbir Türkçe gazetede böyle bir örneğe rastlamamaktayız.

Galata Borsası 1887 yılına gelindiğinde, her ne kadar Avrupa Borsaları gibi özellikle şirket hisse senetleri ve tahvilatı üzerinde muamele yönünden istenilen işlem hacmine ulaşmamışsa da, Osmanlı Devlet Tahvillerinin Avrupa Borsalarında hemen hemen bütün işlemlerde kullanılması dolayısıyla, bu tahviller üzerinde aynı işlemleri bütün ayrıntılı türleri ile yürütebilen bir borsa idi. Hatta o kadar ileriye gidilmişti ki, borsa işlerinden anlamak, orada burada ve yüksek sosyete de borsa ağzı ile konuşmak moda olmuştu. Fakat, ileride fırsat nedenlerini açıklamaya devam edeceğimiz gibi, azınlıkların yanında Türkler Galata Borsası'na yabancı kalmaya devam etmişlerdir. Fakat bunun fanatizm ile falan ilgisi de yoktur. Zira 1850 ile 1914 yılı arasında İstanbul'un kenar mahalle kahvelerinde bile borsa dedikodulan eksik olmamıştır. Fakat Türk ailelerinde yaygın olan kanaate göre Galata'da Türkler hep kaybeder Hristiyanlar kazanırdı. Borsanın bugünkü hali ile bu geçmiş yargı arasında bir bağ var mı? Bunu ileride araştırmaya çalışacağız.

Galata'da Alman, İngiliz, Fransız Çekişmesi

1. Almanların Osmanlı Ekonomisini Ele Geçirmeye Başlaması

1888 yılında, yani bundan tüm yüz yıl evvel, Galata piyasasının en büyük haber kaynağı olan gazetelerde İngiliz ve Fransızların Alman rekabeti karşısındaki yenilgileri konusunda çeşitli yazılar, haberler ve yorumlar yer almaktadır. İstanbul'daki Rumların ilköğretimden yüksek öğretime kadar, yaşlara göre okullara devam yönünden Atina'yı geri bıraktıkları önemli bir haberi oluştururken, Babiâli basını dahi bu sonucu hazırlayan meşhur Rum bankerı Kristaki Zografon'un bu defa oğlunun başarısından bahsediyor. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayı sırasında bu işe bulaşmış olmanın korkusu ile Paris'e kaçan banker Kristaki'nin oğlu Yorgo Zografon'nun Paris Hukuk Fakültesinde parlak bir doktora sınavı verdiğini hemen bütün gazeteler birinci sayfalarından haber veriyorlar. Yaz aylarının bir kısmını İstanbul'da geçiren oğul Zagrafon, gazetecilere verdiği beyanatta, Paris'ten Londra'ya geçip orada iktisat öğrenimini devam ettireceğini ve bu arada finans işleri ile de meşgul olacağını söylüyordu. Aynı günlerde bir başka haber de yine eğitim konusunda idi: Hamidiye Ticaret okulundan 1888 yılı sonunda yedi öğrenci mezun olmuş ve bunların biri İslam-Türk diğer altısı da Ermeni imiş. Ya Rumlar? Onların aynı okulları var ve aynı yıl mezun sayısı otuzdan fazla... Paris'te ikamet eden meşhur banker Jorj Zarifi'nin kardeşi Nikolas Zarifi'nin de aynı günlerde Roma'ya bir gezi yaptığını ve bu kentteki kimsesiz çocuk yurduna beş bin Frank yardımı bulduğu da gazetelerde yer alan haberler arasında. Ama bütün bunların arasında Anadolu'nun ve Rumeli'nin bazı yörelerinde ölümlere bile yol açan açlık tehlikesi haberleri ciddiyetini korumakta idi. Anadolu ve Rumeli demiryolları yetkilileri sellerin, mahsulün büyük bir kısmını alıp götürdüğünü ve bu sebeple tarım mahsulleri taşımacılığında bu yıl programlarının çok altında kaldıklarını ifade ederek, hiç olmazsa demiryoluna en yakın olan tarım alanlarının sellerden korunması için bazı yatırımlar yapılmasını istediklerini belirtiyorlardı. Bu arada İstanbul'da Yıldız civarında yeni inşa edilen Ertuğrul camisinin hava gazı ile aydınlatılması için padişah II. Abdülhamid'den izin çıktığı haberi veriliyordu. Aynı günlerde Osmanlı Bankası ile Jorj Zarifi'nin oğlu Leonidas Zarifi'nin en büyük ortağı olduğu ve meşhur bankacı Coronio tarafından yönetilen "Banque de Constantinople" hükümetle yeni bir istikraz anlaşması için pazarlığa oturmışlardı. Coronio, her zaman olduğu gibi, daha atik davranmış ve Osmanlı Bankası'nın %52'sine karşı %55 ile ortaya çıkmıştı. Başka bir deyişle Osmanlı Bankası 100 lira nominal borca karşılık ancak 52 lira ödeyebileceğini bildirirken Coronio ben üç lira fazlasını veririm diyordu. Bu durumda nominal faiz haddi %5 olsa, gerçek faiz haddi fiili ödeme 52 lira olduğunda, $5 \times 100: 52 = \%9,62$, 55 lira olduğunda %9,09 oluyordu. Fakat

bu anaparada komisyon vesaire de indirilmesi gerektiğinden, örneğin %55 olarak saptanmış bir dış borç anlaşmasında hükümetin eline %50'den fazla bir şey geçmiyordu. Fakat İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticaretlerinin gerilediğini ve Almanya'nın süratle kendi yerlerini aldığını görerek, Fransız ve İngiliz sermaye ve yönetiminde olan Osmanlı Bankası'na derhal müdahale etmiş olacaktı ki, pazarlık sürerken Osmanlı Bankası temsilcisi de %55 vermeye razı olduklarını bildirmişti. Bankanın, hükümetten olan cari hesap alacaklarının kısmen de olsa tahsiline imkân verecek olan bu kredi sözleşmesinde, Coronio'nun bankasına nazaran daha avantajlı olması doğaldı. Ancak "Banque de Constantinople"un ortaya, böyle bir rekabet gücünü koyması çok anlamlı idi. Yoksa bu bankayı Almanlar mı destekliyordu? Fakat bu girişim, adı geçen banka için ileride hiç de iyi sonuçlar vermeyecekti. Osmanlı Bankası bu bankaya karşı cephe alacak ve Banque de Constantinople 1894'te, yani bu olaydan altı yıl sonra, yine büyük ölçüde İstanbullu Rum bankerlerin elinde bulunan "Kambiyo ve Değerli Kâğıtlar Osmanlı Anonim Şirketi" adlı banka ile birleşmek zorunda kalacaktı.

Aynı günlerde gazeteler (Stamboul, 29 Mayıs 1888), merkezi İstanbul'da olacak ve kısa zamanda Selanik, Manastır, Kavala, İzmir, Üsküp, Edirne, Beyrut, Dedeoğlu, Drama, Samsun vesair Osmanlı kentlerinde şubeler açacak olan "Selanik Bankası"nın kuruluşunu haber veriyorlardı. 26 Şaban 1305 tarihli irade-i seniye ile statüsü kabul edilmiş bulunan bu bankanın kurucularının başında Selanikli Rum tüccarlarından Alatini Kardeşler ile yine Selanikli Musevi banker ve işadamı olup İstanbul'da ikamet eden Galata'nın ünlü siması Fernandez, bulunuyordu. Diğer kurucu ortaklar Comptoir d'Escompte de Paris ve Avusturya Kraliyet ve İmparatorluk Bankası ile Macar Bankası idi. Gerçekte Rumeli Demiryolları'nın gelişmesi ve Selanik limanının demiryolu ile bütün Rumeli'nin tarımsal merkezlerine bağlanması, bu kenti bir anda büyük ticaretin merkezi haline getirmişti. Nitekim birkaç yıl evvel basit

birer un değirmencisi olan Alatini Kardeşler bir anda banka kuracak kadar büyük bir gelişme göstermişlerdi. Gerçekte, Selanik'in demiryolu ile Avrupa ve İstanbul'da dâhil olmak üzere Rumeli'nin önemli merkezlerine bağlanması bu kentin ekonomik yapısını değiştirmişti. Küçük ticaret yerini orta ve anonim şirket tipi ile süratle gelişen büyük ortaklıklara bırakmıştı. Bu gelişmeden de en çok istifade edenler de bu yeni ekonomik düzene göre eğitilmiş insan gücüne sahip olan Rumlar ve biraz da Museviler olacaktı. Türkler'de ise büyük bir kriz başgösterecekti. Nitekim bu değişme ile birlikte küçük ölçekteki bütün Türk-İslamlara ait ticarethaneler birer birer tasfiye olacaktır. Bu suretle bir zamanlar Selanik'e önemli bir ticaret lobisi oluşturabilen Türkler bu güçlerini yitirecekler ve Tanzimat'tan beri sürüp giden devlet kapısına düşme sürecine katılacaklardı.

2. Almanların Osmanlı Ekonomisini Ele Geçirmeleri

1888 yılının en önemli olaylarından biri Almanların bütün iktisadî kurumları ile Osmanlı ekonomisini ele geçirme gayretleri ve buna karşılık İngiliz ve Fransızların bu gelişmeyi durdurma çabalarıdır. Bu yılın daha başında, İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası konu ile ilgili çok ilginç bir toplantı yapmıştır. Uzun yıllardır Türkiye'ye mal satmada ön sırayı kimseye kaptırmamış olan İngilizler, yerlerini Almanya'ya bırakmak korkusuna kapılmışlardı. Konuyu aydınlatmak için Fransızca olarak yayımlanan *Stamboul* gazetesinin 2 Haziran 1888 tarihli nüshasında "Türkiye'deki İngiliz Ticaret Odası" başlığı altında yayımlanan bir yazının, ilginç bulduğumuz yönlerini burada aktarmaya çalışacağız.

O günlerde İstanbul'da Galata'daki İngiliz Enstitüsünün "Francis Memorial" adı da verilen binasında, bir öğleden sonra İstanbul İngiliz Ticaret Odası üyeleri önemli bir toplantı yapmışlardı. Oda başkanı J. W. Whittal'ın başkanlığında ve elliden fazla üye ve dinleyicinin bulunduğu toplantıda ana konu İngiliz-Osmanlı dış ticareti idi.

Toplantıda İngiltere konsolosluk erkânının da bulunması dolayısıyla başkan, konuya henüz girmişken, İngiltere Hükümeti'nin bu önemli fonksiyonları yüklenmiş olan ticaret odasını hiçbir şekilde maddi yönden desteklemediğini ve odanın da üyelerinin aidatı ile yürütüldüğünü ve buna karşılık büyük bir milliyetçilik duygusu içinde çalıştıklarını ifade etmiştir.

Daha sonra konuya geçmiş ve Türkiye'ye ait resmi ve gayri resmi bütün istatistikleri inceleyerek şu sonuçları çıkardıklarını ifade eden başkan, büyük alkışlardan sonra;

"1878 ile 1882 yılları arasındaki İngiltere'den ortalama yıllık ithalatı 1920 milyon kuruş iken 1832 ile 1887 yılları arasında aynı yıllık ortalama 2014 milyon kuruşa yükselebilmektedir. 1878-1882 devresinde aynı Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı ithalatın toplam dört yıllık ortalama değeri 870 milyon kuruş idi ve bu rakam toplam ithalatın %45,30'unu teşkil ediyordu. 1882-1886 devresinde bu yıllık ortalama 890 milyon kuruşa çıkmasına rağmen bu dört yıl için geçerli yüzde 44,30 düşmüştür. 1878-82 yılları arasında Türkiye'nin Avusturya ve Almanya'dan yaptığı ithalat yıllık ortalama olarak 286 milyon kuruş iken 1882-1886 devresinde aynı ortalama 393 milyon kuruşa yükselmiştir. Bu duruma göre bu iki ülkenin Osmanlı ithalatındaki payı %14,90'dan %19,50'ye çıkmış olmaktadır.

1878-1882 devresinde Türkiye'nin Fransa'dan yaptığı ithalatın ortalama yıllık değeri 294 milyon kuruş, yani toplamın %15,30'unu oluştururken daha sonraki dört yılda 264 milyon kuruşa düşerek %13,50'ye inmiştir.

Bu rakamlar İngiltere'nin Osmanlı ülkesine mal satmada nispi gerilemesini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim bu sekiz yıllık devre içinde ortalama olarak yılda 107 milyon kuruş, yani bir milyon Sterlin değerinde bir artış kaydeden Avusturya ve Alman malları karşısında İngiliz malları bu artışın çok gerisinde kalmıştır.

İşte bu sebeptir ki, Ticaret Odamız İngiliz ticaretinin Türkiye'de gösterdiği bu gerilemenin sebeplerini araştırmayı kendine bir görev bilmektedir.

Kanaatime göre, her şeyden önce şunu belirtmek isterim ki, İngiliz ticaretinin Alman ve Avusturya ticaretine nazaran nispi bir gerileme göstermesi, İngiltere'nin Osmanlı ülkesindeki nüfuzunun, örneğin Alman nüfuzuna nazaran azalması sonucunu da doğurmuştur. Bu bir tesadüf değildir. Ben bu iki şey arasındaki ilişkinin ciddiliğine inanıyorum.

Almanların Türkiye'ye mal satmadaki başarısı, her şeyden evvel, perakende derecesinde olan siparişlere bile büyük önem vermelerinden kaynaklanmaktadır. Birçok İngiliz firması, bu küçük siparişlerle hiç uğraşmazken, Almanlar, her yere ve her işe koşarak en küçük müşteriye bile tatmin etmeye çalışmaktadırlar.

Almanlar, satış anlaşmalarında kredilerini satışın hacmi ne olursa olsun uygulamaktadırlar. Oysa İngiliz firmaları küçük parti satışlarda kredi uygulamasını riskli görerek daima kısıtlamak istiyorlar.

İngiliz firmaları büyük işler peşinde olup Osmanlı Hükümetleri ile alışveriş yaparken, Almanlar en küçük müşterinin dahi ayağına giderek ve onun isteklerini tatmin edecek malı ve fiyatı uygulayarak, gerek mal çeşitlerini ve gerek talep alanlarını arttırıyorlar.

İngiltere Hükümeti'nin bütün gücü ile İngiliz tüccarına destek olması başarısının yolunu tekrar açacaktır. İngiltere'nin bu ülkedeki kurumları ve görevlilerinin bu desteği sağlamada asla geri kalmayacaklarına samimiyetle inanmaktayım. Ticari davaların görüldüğü "karma mahkemelerde"¹ görevli olan konsoloshane mensuplarının bu görevlerini daha dikkatli yapmaları bu yolda tüccarımıza çok şeyler kazandıracaktır.

Türkiye'nin ekonomik durumuna ve ticaretine gelince, Anadolu'da senelerce hüküm süren açlık ve yokluk demiryolları trafiğinin süratle düşüşü, devlet hazinesinin tükenmesi, ihracatın süratle düşmesi, durumun hiç de iyi olmadığını göstermektedir. Fakat yağın bereketli yağmurlar dolayısıyla bu yıla ait beklentiler olumlu hale gelmiştir. Bu arada şunu da memnuniyetle belirtirim ki, Türk hükümeti demiryollarını geliştirme siyasetine ağırlık vermeye devam edeceğini bildirmiştir. İz-

mir'de o devirde kapitülasyonlar dolayısıyla yabancılar bu karma mahkemelerde davalı ve davacı olmakta idiler.

Ulaşan demiryolları hatlarını daha da içerilere uzatmak kararı alınmıştır. Demiryollarında gerçekleştirilecek bu gelişme, başka hiçbir etki yapmasa da, hiç olmazsa binlerce insanı aç kalmaktan kurtaracaktır. Ayrıca şunu da belirtelim ki, İngiliz liberal politikası, demiryollarının İstanbul'a ulaşmasının büyük destekçisi olduğunu, bu demiryolu sayesinde bu kentin ekonomik ve ticarî hayatının sönmesini önleyici bir sonuç vereceğini kabul etmek zorundadır."

Başkanın bu konuşmasından sonra İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası'nın İngiltere hükümetine bildirilmek üzere konsolosa takdim ettiği muhtıra da okunmuş ve tartışılmıştır.

Bu muhtıraya göre:

- 1- İki kara ticaret, iki de deniz ticaret mahkemelerinde görev yapacak ikişer bilirkişinin bu ülkede bütün İngiliz tüccarını temsil eden odamız tarafından seçilecek ve konsolosun onayı ile kendilerine görev verilecektir.
- 2- Bilirkişilere her dosya için ayrı ücret yerine (tabii bu usulün mahzurları ve suistimali dolayısıyla), yıllık bir ücret verilmesi. Örneğin her bilirkişiye yılda elli O.L.
- 3- Bu bilirkişi ücreti muntazaman Konsolosluk tarafından ödenmeli ve buna karşılık Türk mahkemesinde davası olan her İngiliz tüccardan belirlenmiş ölçülere göre tahsil edilmelidir.
- 4- Bilirkişi ücretinin dava başına ne olacağı konusunda odamızın görüşü alınmalıdır.
- 5- Davacı veya davalının fakir ve aciz durumda olması bilirkişi ücretine karşılık ilgilinin ödeyeceği para düşük tutulmalı veya hiç ücret alınmamalıdır.

Gördüğü gibi, İngilizler, Türkiye ile olan ticaretlerinde yılda yüzde beşi bile geçmeyen bir azalış karşısında tüccarlar hemen feryadı basmakta sözde liberal bir iktisat politikası güden İngiltere hükümetinden destek ve sübvansiyon istemektedir. Oysa Almanya'nın, takip eden bölümde göreceğimiz gibi, İngiltere ve Fransa'yı Osmanlı ticaretinde geri bırakması aslında Alman ekonomisini her yönü ile güçlenmesinin bir sonucudur. Alman sanayiinin uzun süren bir himayecilik sayesinde güçlenerek, gerek fiyat ve gerek kalite ve çeşit bakımından rakiplerine üstünlük kaydetmiştir.

Bu arada hızla gelişen Alman finans kapitali, Osmanlı İmparatorluğu gibi ithalat yapmak için dış krediye ihtiyacı olan ülkelere yayılmaya başlıyordu. Nitekim Deutchebank'ın Türkiye'ye yerleşmesi ile bir taraftan Alman firmaları ile iş yapan ithalatçık firmalar bu bankadan her türlü ithalat işlemleri ve kredi bakımından büyük destek görürken, diğer taraftan aynı banka 1888 yılında Kaulla Kredisi diye bilinen 30 milyon marklık bir kredi vermek üzere Osmanlı hükümeti ilgilileri ile masaya oturuyordu. Bu ilginç kredi anlaşmasını, takip eden bölümde yine Fransız İngiliz ve Alman rekabeti konusuna devam ederek açıklamaya devam edeceğiz.

Galata'da Bankerlerin Madencilik Girişimleri

1. Osmanlı Ekonomisinde Madencilik Sektörü Tartışması

1888 yılının en önemli ekonomik olaylarından biri de Bulgardağındaki simli yani gümüşlü kurşun madenlerinin Galata bankerleri tarafından işletilme girişimlerinin sürdürülmesi idi. Osmanlı hükümeti de Rumeli Demiryolları'nın hızla gelişmesi ile zenginleşmeye başlayan bu yöre yanında Anadolu'nun ihmal edilmemesi gereği üzerinde ısrarla duruyordu. Bu sebeple 1864 yılında Türkiye'ye davet edilen ve Osmanlı maden yatakları hakkında çok ayrıntılı bir rapor hazırlayan Fransa'nın o devirdeki en ünlü maden mühendislerinden Mösyö Bérail, özellikle Bulgardağı simli kurşun madenleri hakkındaki etüdü gündeme getirmişti. Bu arada bir grup banker Büyükkada'nın yaz aylarında tozlanan yollarını onarmak ve Ayayorgi'ye çıkan yeni bir yol inşası için aralarında topladıkları 1.000 Osmanlı lirasına 1.400 lira daha eklemeye çabasını gösteriyorlardı.

Bu Büyükkada'yı güzelleştirme işinin başında Maliye Nazırı Agop Paşa bulunuyordu. Leonidas Zarifi ve annesi N. Zarifi, Stefanoviç, C. Ralli gibi bankerler yanında bu işe önderlik eden M. Lebet ile Osmanlı Bankası direktörlerinden M. Smythe de vardı. Fakat aynı günlerde bu Büyükkada'yı güzelleştirme ianesine katılan ünlü Musevi işadamları Balat'taki Musevi hastanesinin acıklı halini unutmuş olacaktı ki, gazetelerde yer alan bir habere göre Rumeli Demiryolları yapımcı ve işletmecisi meşhur Baron Hirş İstanbul'daki temsilcisi Mösyö Veniziano'ya hastanenin bütçe açığı olan 25.000 kuruşun kapatılması için emir verdiğini yazıyordu (Bak: La Turquie 16.3.1888).

Fakat bütün bu küçük olayların yanında Mersin civarındaki Bulgardağı simli kurşun madenlerinin işletilmesi o yılın ilk aylarından itibaren özellikle Galata piyasasında konu edilmeye başlamıştı. La Turquie gazetesinin yine İstanbul'da yayımlanan "Gazete Economique et Finacière"den aktardığı bir yazıya göre (Bak: La Turquie 1.1.1888), Maliye Nazırı Mahmut Paşa ilgililerle Bulgardağı simli kurşun madeni için pazarlık masasına oturmuştu. Konu, bu madenin işletilmesine talip olanlar arasında bir seçim yaparak işletme hakkını belirli şartlar altında belirli bir süre için bir şirkete veya gruba devretmekti. Talipler iki grupta toplanıyordu: Birinci grupta Azaryan Andon Efendi ve Banque de Constantinople'u temsilen bu bankanın genel müdürü G. Coronio, diğer grubun başında da Eseyan kardeşler vardı. İleride göreceğimiz gibi, Bulgardağı gümüşlü kurşun madenleri çok zengindi ve Osmanlı Hükümeti için çok emin ve uzun ömürlü bir gelir kaynağı olabilirdi. Ayrıca o zamanki usullere göre işletme hakkını alabilmek için hükümete, gelecekteki maden haklarına mahsuben yüklü bir peşinat ö-

denmesi gerekiyordu. Mahmut Paşa da bu yolda titizliği ve dürüstlüğü ile tanınmıştı ve devletin hakkını sonuna kadar savunacağını söyleyebiliyordu.

Ekonomi ve Finans gazetesi bu özellikleri belirttikten sonra İmparatorluk hudutları içindeki madenlerin zenginliğini konu ederek bunların devlete ve memlekete sağlayacağı gelirlerden söz etmeyi uygun bulmuştu. Bu arada aynı konuda daha evvel söylenmiş olanları hatırlatmak maksadı ile zamanın Maliye Nazırı Ahmet Hamdi Paşa'nın 1874-1875 bütçesi gerekçesinde kaydettirdiği şu sözleri hatırlatıyordu:

"Gerek madenler ve gerek ormanlar bütçe için mütevazı de olsa sağlam ve devamlı gelir kaynaklarıdır. Ancak bunların ve özellikle madenlerin memlekette gelir yaratması ve hükümete de varidat sağlaması için büyük sermaye ve teşebbüs gücüne ihtiyaç vardır. Osmanlı yönetimi madenlere sermaye ve teşebbüs gücüne ihtiyaç vardır. Osmanlı yönetimi madenlere sermaye ve müteşebbisi çekmek için gerekli bütün idari tedbirler yanında diğer hizmetleri de geliştirmek zorundadır."

Sait Paşa'nın Maliye Nazırlığındaki 1880-81 bütçesi, bilindiği gibi, Düyun-ı Umumiye dolayısıyla (Muharrem Karamamesi 1881) yeni bir dönem ile yeni bir düzenlemenin ilk bütçesi idi ve bu bütçenin Padişaha sunulan rapor kısmında şunlar yazılı bulunuyordu:

"Her şeyden önce Sayın Padişahımıza şunu belirtmek isteriz ki, şimdiye kadar devlet tarafından işletilen madenler devlete hiçbir safi varidat sağlamadığı gibi, tam aksine büyük sermaye kayıplarına da sebep olmuştur. Oysaki madenler büyük bir gelir kaynağıdır ve iyi işletildiklerinde bundan en çok faydalanan da devlet hazinesi olacaktır. Bu sebeple Ticaret ve Ziraat Nezareti bu madenleri, onları en iyi bir şekilde işletecek olan kuruluşlara devretmek için gerekli hazırlıkları yapmalıdır."

Osmanlı vekiller heyetinin benimsediği "harcamalar komisyonu" raporunda ise şunlar yazılı bulunuyordu:

"Devlet bütçesinden harcamalar olarak maden ve ormanlara ayrılan paranın büyük bir kısmı bunların işletilmesine tahsis edilmiş olanlardır. Bu fonlar, bir taraftan genel harcamalar bütçesinde yer alırken, diğer taraftan madenler hâsılatı başlığı altında varidat bütçesinde gözükmektedir. Bu durumda safi maden gelirini saptamak mümkün olamamaktadır. Durumu biraz derinliğine incelediğimizde aşağı yukarı bütçeye işletme sonuçları bu şekilde aktarılan bütün madenlerin zarar ettiklerini görmekteyiz. Örneğin en verimli olması gereken Ergani Bakır madenlerinde çıkarılan ham bakırın okkası 3 Kuruş 16 paraya mal olmakta ve ancak 3 kuruş 20 paraya satılabilmektedir. Bu maliyetin içinde tabi bütçe tekniğine göre yatırılan sermayenin payı yoktur. Bu sermayenin faizini ve amortismanını da katmış olursak okka başına zararın önemli bir rakama ulaştığını görürüz."

"Bu kategoriye giren madenler eskiden devletçe sağlanmış bir işletme sermayesine sahiptiler. Sonradan bu paraya devlet el koymuş ve işlerini devletçe sağlanacak yıllık tahsisatlarla yürütmeleri şekline geçilmişti. Fakat bu tahsisat ihtiyaca yeter olmadığı ve zamanında sağlanmadığı

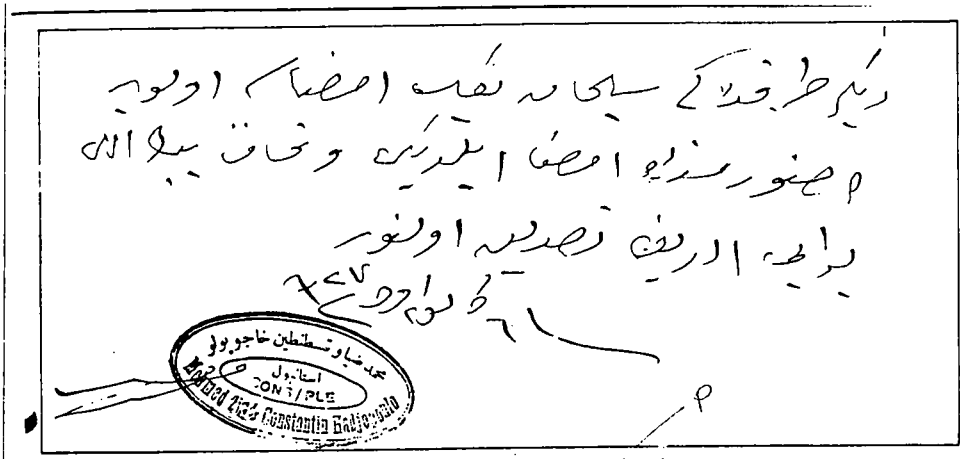
için, bu madenlerin yönetilmesinde büyük aksaklıklar olmuş ve bunlar da zararların kaynağını teşkil etmişlerdir. Bu sebeple madenlerin ya devletçe-doğrudan doğruya yönetilmesine son verilmeli ya da, eskiden olduğu gibi, bu madenlerin yöneticileri emrine bir fon verilmesi yoluna gidilmelidir. Bu fon sayesinde ücretlerin muntazaman ödenmesini ve diğer işletme masraflarının en iyi bir şekilde yürütülmesini sağlayacağı için, madenlerde verimlilik artacaktır.”

“Komisyonun kanısı devletin madenleri işletmekten vazgeçmesinin daha faydalı olacağı şeklindedir.”

“Gazette Economique et Finacière”in adı geçen yazısında bu satırlar belirtildikten sonra, aradan sekiz yıl geçtiği halde bu raporun ileri sürdüğü iddialar doğrultusunda hiçbir şey yapılmadığına değiniyor. Sonuç olarak da Maliye Nazırı Mahmut Paşa’nın devlet hazinesinin gerçek menfaatinin nerede olduğunu görebilecek bir adam olduğuna işaret ederek, konuyu Bulgardağı madenlerine getiriyor. Bulgardağı madenleri, 1880’de yukarıda açıklanan raporlara rağmen, 1887 yılında hâlâ bir devlet işletmesi olarak çalıştırılıyordu. Oysa şimdi hükümete çok cazip tekliflerle ortaya çıkan ve hükümetçe güvenilir bankerler karşısında devleti temsil eden Mahmut Paşa bunlarla yeni bir mukavele imzalamaya hazırlanıyordu.

2. Bulgaristan Simli Kurşun Madenlerinin Geçmişi

Yukarıda adını ettiğimiz yazıdan birkaç gün sonra aynı La Turquie Gazetesi’nde (26.1.1888) Bulgardağı madenleri hakkında daha evvel sözünü ettiğimiz Eloi Bérail adındaki Fransız mühendisinin 1866 yılında yayımlanmış olan raporunun bir özeti verilmektedir. Osmanlı Hükümeti tarafından memleketteki önemli madenlerin ekonomik durumlarını ortaya çıkarmak için görevlendirilen Fransız maden mühendisinin verdiği raporlar bugün için dahi önemli olmasına rağmen, konu ile ilgilenenlere yaptığımız sözlü başvurulardan kendisi ve raporları hakkında hiçbir bilgi alamadığımızı üzülererek bildirmek isteriz.

Bulgardağı simli kurşun madenleri Gülek Boğazı’nın Batı kısmında Gülek adı verilen yörede bulunmaktadır. Mühendis Bérail’a göre o devirde bu madene ulaşabilmek için Vapur-la Mersin’e gitmek oradan Tarsus’a geçerek Gülek Boğazından da Bulgardağı’na ulaşmak

mümkündü. Bérail bir başka yol da öneriyordu: Mersin'den ilk evvel Adana'ya gitmek, oradan da Gülek Boğazı, Pozantı, Arpa Uçurumu, Akköprü, Çifte Han'dan geçerek madene ulaşmak. Bulgardağı madeni denizden 1.483 metre ve Çifte Han'dan da 739 metre yükseklikte bulunuyordu. Çifte Han'a olan uzaklığı 14 kilometre, Pozantı'ya 30, Arpa Uçurum'a 36, Gülek Boğazı'na 52, Adana'ya 135, Tarsus'a 110 ve en yakın liman kenti olan Mersin'e 132 kilometre mesafede idi. Mösyö Bérail bu mesafelerin tahmini ölçülere göre saptandığını söylüyordu.

Madenci Bérail, bu madenin cevher özelliklerini şöyle açıklıyordu: "Maden cevheri bir miktar galen içeren topraklı kurşun karbinatından oluşmaktadır. Bu maden cevheri düşük oranda oksid dö fer ve demirli kırmızı kil toprak içeren kalkerlerden oluşmuştur. Kuarza ise hemen hiç rastlanmamaktadır. Her ne kadar, Güzel Tepe maden galerilerinde büyük bloklar halinde kuarz kayalıklarına rastlanmışsa da, bu madenlerin içerisi hakkında henüz bir fikir sahibi olunmadığı belirtilmekte idi. Maden cevherine ulaşmak için büyük kaya parçalarını kırıp geçmek gerekiyordu. Fakat bu kayaların arasında ve ötesinde cevher bulunduğu bir gerçek idi". Mösyö Bérail'a göre Darphane-i Amire'de yapılmış bir tahlile göre 25 gram cevher; 5.250 gram kurşun, 0,0225 gram gümüş ve 0,00025 gram altın içeriyordu. Bu sonuca göre 100 kilogram cevher içinde 428 gram gümüş ve 4 gram altın bulunuyordu ve kurşun oranı da %21 idi. Yatakları zenginliği hakkında Mösyö Bérail şunları söylüyordu:

"Toprağın üzerine bakarak metal içeren damarları saptamak mümkün değildir. Bu konuda halen yapılmakta olan çalışmalar o kadar gayri muntazam, o kadar birbirlerinden bağımsız ki, metal damarlarının nerede olduğunu saptamak imkânı yoktur. Elimizdeki yegâne ipuçları toprak üzerine taşan kaya parçalarında demir oksidi damarlarına uzandığı sanılan görüntülerdir. Fakat bütün bunlar aldatıcı sonuçlar da verebilir."

İşte 1887 yılında devlet adamları ile iş âleminin en büyük simaları Büyükkada'da yazın tozdan kurtulmak için yolları tamir etmeye koyulurken o zaman dünyanın en önemli simli kurşun yatakları hakkında yirmi sene evvel yapılmış araştırmalardan çıkan bilgilerle yetiniyorlardı.

Biz şimdi yine mühendis Bérail'in açıklamalarına dönelim:

"Bütün ihtimaller birkaç damarın bulunduğu yolunda ise de biz daha ihtiyatlı davranarak tek bir damarın bulunduğunu ifade edeceğiz."

"Bulgardağı'nın civarında halen işletilebilecek 13 galeri vardır. Bu galeriler Göztepe bayırının altından Bulgardağı köyünün tepesine kadar uzanmaktadır. Bugün işletilmekte olan en dip galeriler vadinin tepesinden 300 metre aşağıdadır. 800 metreye kadar çıkanlar da vardır. Bununla birlikte vadi seviyesine göre en verimli damarların 400 metre dolaylarında bulunduğu söylenebilir. Yapılan hesaplara göre simli kurşun cevheri 800.000 metre küp olarak saptanmıştır. Son 10 yılda yıllık çıkarılan maden 10.000 metre küpe varmıştır. Bu duruma göre geriye 700.000 metre küp kalmaktadır. Bu madenin yoğunluğu, bir metre küpte 2.500 kilogram olarak belirlendiğine göre, toplam olarak 1.750.000 tona ulaşmaktadır ki, yılda 12.000 ton maden çıkarıldığında 150 yıl yetecek bir stokun bulunduğu ortaya çıkar."

Fakat konunun en ilginç tarafı da Bulgardağı madenlerinin işletme ve yönetim biçimidir. Bu konuda bakın Mösyö Bérail ne söylüyor:

“Bundan kırk yıl kadar evvel (yani 1826 yıllarında) Osmanlı hükümeti bu madeni işletmek istediği zaman, Trabzon yakınlarındaki Gümüşhane'deki simli gümüş madenlerinden bir Rum kolonisini buraya getirip iskân etmişti. Bu madencileri aileleri ile birlikte Bulgardağı köyüne yerleştirmiş ve bazı imtiyazlar da tanımıştı. Maden işlerinde usta ve tecrübeli olan bu işçiler çeşitli çalışma grupları oluşturmuşlar ve her grubun başına aralarından birini hükümet ustabaşı olarak seçmiştir. Bu grupların her birine hükümet avans olarak para, alet, barut, mum ve maden yatağını vermekte idi. İlerleyen yıllarda bu avanslar daha metodik olmaya başlamıştı. Tabi bu avanslar sonra, aşağıda göreceğimiz gibi, geri alınıyordu. Hükümet ayrıca maden cevherinin eritme fırınlarına taşınmasını da üzerine almıştı. Hükümet bu avansların karşılığı olarak ilk evvela çıkarılan gümüş ve kurşun oksidin %20'sini alıyordu. Ayrıca geriye kalan maden için hükümet çalışanlara bir dirhem gümüş için bir kuruş, bir okka kurşun oksit için ise yine bir kuruş ödüyordu. Bu durumda hükümetin verdiği avanslar karşılığı aldığı son rakam olarak bir dirhem gümüşü 32 para, yine bir okka kurşun oksidini 32 para olarak hesap ediliyordu. Başka bir deyişle çalışanlar hükümetten almış oldukları avansı yukarıdaki fiyatlar üzerinden hesaplanmış maden ürünü ile ödemiş oluyorlardı. Bir bakıma hükümet, maden ürünlerinin tekelci alıcısı durumuna girmiş oluyordu.”

“Bu madenlerin işletilmesinde ve yönetiminde hükümet hiçbir şart koymamıştı. Her grup, işleri kendi bildiği gibi yürütüyordu. Hükümet sadece iki komşu galeri arasında çıkan ihtilaflarda kendini gösteriyordu. Zira gruplar arasında birbirlerinin damarlarına tecavüz dolayısıyla zaman zaman büyük darbeler olmakta idi. Zamanla, hukuken değilse de, madenciler madenin gerçek anlamda sahibi durumuna girmişlerdi. Hatta maden haklarının satışı bile başlamıştı. Bu sebeple bugün her galeri gerçek anlamda bir mülk haline gelmiştir ve maalesef bazı açık gözler zamanla galerilere âdeta sahip olmuşlardır. Bu kimseler maden ürününde çalışanlara düşen payın bir kısmını kendilerine ayırmak olacağını elde etmişlerdir. Başka bir deyişle, zamanla ortaklık hakları satılmaya başlamış ve bu sebeple kısa zamanda maden ağaları türemiştir. Hükümet ile bu kimseler arasında yazılı bir mukavele olmadığı için, hükümetin bu duruma her an son vermesi ve madeni bunların elinden geri alıp bir başka işletmeciyeye vermesi mümkündür. Belki biraz tazminat vermek hakkaniyete uygun olacaktır.”

“Bugün mevcut 13 galerinin tek tek sahipleri vardır ve bunlara göre bir galerinin değeri 100.000 kuruş yani 23.000 Frank'tır. Eğer hükümet bu parayı ödeyerek galerileri geri alacak olursa toplam olarak 13.000 Osmanlı lirası yani 299.000 Frank vermesi gerekecektir.”

“İşte hükümetin çözmeye mecbur olduğu meselelerden biri de bugün budur. Belki bu söylenilen rakamlar fazladır. Bu sebeple son beş yıldaki safi hâsılat ortalamasını alıp %10'dan kapitalize etmek suretiyle

maden sahiplerine (daha doğrusu bugünkü işleticilerine) bir tazminat ödenebilir. Bu suretle ödenecek miktar daha da düşük olacaktır. Diğer taraftan bir zamandan beri elde edilen maden ürününün hükümetçe verilen avansları karşılayamaması ve madencilerin hükümetten bu avansları faizsiz aldıkları için, parayı daha başka verimli işlerde kullanması sebebiyle, bugün hemen hepsinin hükümete borçları vardır ve bu borçların yekûnu 1.500.000 kuruşa yani 345.000 Frank'a yükselmiş bulunmaktadır. Bu durumda hükümetin hiçbir şey ödemedен sırf alacaklarını silmek suretiyle madene tekrar sahip olması mümkündür."

Paranın, hele Galata bankerlerinin, dini, imanı, milliyeti yoktur. Bérail'in bu raporu gündeme getirilmek suretiyle Bulgardağı madenlerinin sahibi, ortağı, çalışanı durumunda olan Rum aileleri devlet o zamana kadar hiç de sömürmemiş oldukları halde, şimdi 1887 yılında bir kısım Rum banker ve Rumların en büyük ortağı oldukları "Banque de Constantinople" bu madeni işletme hakkını devralmak için hükümeti ve basını ele geçirme mücadelesi vermektedir. Konunun geriye kalan kısmını takip eden bölümde ele alacağız.

Galata'da Anadolu Demiryollarından Beklenenler

1. Galata Piyasasının Çıkması ve Anadolu'da İşletilmeyen Zenginlikler

19. asrın sonlarına doğru Osmanlı merkantilizmi ile Galata Bankerleri ve Avrupa finans kapitali arasında alışlagelen uyumluluk bozulmaya başlamıştı. Gerçekte, Osmanlı merkantilizmi gelişen transit ticareti ile Osmanlı ekonomisine reel anlamda da gelir katkısı yapıyordu ama içindeki büyük tüccar kitlesi için Anadolu ticareti büyük kaynak olmaya devam ediyordu. Anadolu'dan ihraç edilen tarım ürünleri için bu tüccarın yaptığı pazarlamacılık işi büyük kârlar bırakıyordu. Fakat bu kârlar çiftçinin gelirinden tüccarın gelirine bir transferden başka bir şey değildi. Bu yüzden de çiftçi git gide fakirleşmişti. Bu da çiftçilere mal satan tüccarın gün geçtikçe çok kötü duruma sokuyordu. Oysa Anadolu ovaları, yaylaları, ormanları, madenleri ve dünyanın hemen bütün tarım ürünlerini yetiştirme kapasitesi ile büyük bir kaynak idi. Hele o zaman 14 milyon olan nüfusu 20 milyona çıkınca Osmanlı merkantilizmi bir anda yeniden pazarlanacaktı. Fakat Anadolu'nun bir derdi vardı. Yolu yoktu. Bu yol'suzluk yüzünden, büyük bir kısmı kaynakların en kötü bir şekilde kullanılması anlamına gelen kapalı ekonomi düzeninde kalmıştı. Henüz tren daha Haydarpaşa'dan İzmit'e varmıştı. Adapazarı'nda yetiştirilen patatesler Sapanca Gölü'nün taşarak yolları tıkaması sonucu İstanbul'a getirilmediği için, Fransa'dan İstanbul'un ihtiyacını karşılamak için patates ithal ediliyordu.

Gerçekte, o günlerde Osmanlı merkantilistleri bir taraftan akşamları Beyoğlu'nda İtalyan Operası'nda veya Fransız Tiyatrosu'nda har vurup harman savurur bir görünüş içinde olmalarına rağmen, Anadolu'nun demiryollarına kavuşması ile kendi lehlerine çıkabilecek sonuçları da ciddi bir şekilde incelemek ve incelemek çabasına girmişlerdi. Yerli Rumların meşhur tarih araştırmaları enstitüsü olmakla ün yapmış olan "Silogos" da Anadolu'nun ekonomik tarihi konferans ve araştırmalarla gündeme getiriliyordu. Diğer taraftan, Avrupa'da demiryolları yapım şirketleri Anadolu'nun geniş arazisine dönecek demiryollarının kârlılık hesabı peşinde idiler ve Babiâli'ye devamlı yeni projeler sunuyorlardı. Oysa Babiâli Düyun-ı Umumiye, Reji Şirketi, Osmanlı Bankası ve nihayet hâlâ ayakta durmaya çalışan Galata Bankerleri ile eski usul alışverişten bir türlü kurtulamamıştı. Bu sebeple yabancı demiryolu yapımcı ve hatta işletici şirketler ve bu arada Avrupa finans kapitali Osmanlı hükümetlerini kendi projeleri doğrultusunda düşünmeye ve karar vermeye zorlamak için ilk olarak bu hükümetlerin finansörü ve dolayısıyla da akıl hocası olan yukarıda adı geçen yerli kurumlara başvurmaları gerekiyordu. Aslında, Düyun-ı Umumiye Osmanlı Bankası ile tam uyum içinde idi. Fakat Galata Bankerleri'nden bir kısmı Osmanlı merkantilizmi ile organik bağ içinde olduklarından, daha anlamlı bir ifade ile

hukukî ortaklıklar ve finansal ilişkiler içinde bulunduklarından, zaman zaman bazı sürtüşmeler başgösteriyordu. Örneğin, demiryolları hususunda Düyun-ı Umumiye, ona bağlı Reji İdaresi ve Osmanlı Bankası başka, bankerler ve tüccarlar başka türlü düşünce içinde idiler. Birinci gruptakiler mevcut ekonomik yapı ve Anadolu'nun tanımsal yapısı ve üretim gücünün kendi gelir ve çıkarları doğrultusunda sonuçlar verdiği için, demiryolları yapımının hükümeti malî krize sürükleyebileceğini düşünerek pasif kalıyorlardı. Gerçekte laf olarak demiryollarının faydalanandan çok söz ediyorlardı ama mevcut düzen şimdilik onların istediğini verdiği için hiçbir riske girmek istemiyorlardı. Oysa bankerler ve tüccarlar artık onlardan arta kalanı topladıkları için Anadolu'nun demiryolları ile ek gelir yaratacağını ve bu ek gelirden de kendilerinin daha çok faydalanacaklarını düşünüyorlardı.

İşte taraflar bu tutum ve düşünce içinde iken "Revue de Chemin de Fer et de la Navigation à Vapeur" adlı bir dergi, Mösyö Pressel adında bir yetkilinin Anadolu'da demiryollarının geliştirilmesi konusunda yaptığı bir derin araştırmayı yayımlıyordu: La Turquie gazetesinin bu araştırmayı alıp günlerce süren tefrika şeklinde yayımlaması (Bak: La Turquie 12 ve 13 Mart 1888) bir bakıma Anadolu demiryollarının genişletmeye yönelik projeleri teklif haline getiren yabancı şirketlerin bu gazeteye yaptıkları parasal desteğin bir sonucu sayılabilir. Ancak, Galata Bankerleri ile işbirliği ve hatta kader birliği yapmakta olan Osmanlı tüccarları Anadolu'da tarım ve el sanatlarının gerilemesinden duydukları endişeyi dile getirmek ve bu gerilemeyi durdurarak özellikle tarımda bir gelişmenin sağlanmasını istiyorlardı. Zira Avrupa'da zaman zaman Türkiye'den ithal edilen bazı tarım mallarının fiyatları çok yükseldiği halde, ihracatı yapacak tüccar, tarımın gerilemiş olması dolayısıyla mal bulamıyordu. Ayrıca Bizans devrinden itibaren hiçbir onarım görmediği için bozulmaya başlayan Anadolu'daki Roma yollarında deve konvoyları ancak bazı mevsimlerde yol alabiliyorlardı. Yolları tehdit eden eşkıyaya karşı da devlet etkili olamıyordu. Bu sebeple iki yüz kilometrelik mesafede bir uçta bir malın bolluğu varken ve mahsul çürüyüp giderken öbür tarafta aynı malın kıtlığı çekiliyordu. Köylünün üretim gücünü yitirmesi Galata piyasasını da dolaylı ve dolaysız yollardan etkilemekte idi. Bilindiği üzere, çiftçiye kredi veren mahalli sarrafların finans kaynağı Galata piyasasıydı. Ve 19. yüzyıl boyunca faiz haddinin düşmesini önleyici sebeplerin başında da çiftçiye verilen kredilerden alınan yüksek faiz geliyordu. Çiftçinin kredi alamaz duruma girmesi veya aldığı kredilerin ancak mahkeme kararı ve icra yolu ile geri ödeme durumuna girmesi mahalli sarraflarla birlikte bu sarrafları finanse eden merkez olan Galata'yı büyük zararlara sokuyordu. Bu sebeple Anadolu'da tarım ve bazı zanaat dallarındaki gelişmeden en çok faydalanacak olanların dolaylı ve dolaysız şekilde çiftçiye ve küçük zanaatkâra kredi sağlayanların olacağı anlaşılmıştı. Bu durumda, yabancı demiryolu yapımı ve bunları finanse edecek şirketlerin Galata'daki müşavirlerinden Anadolu Demiryolları'nı geliştirme projeleri için cesaret verici öneriler çıkması normaldi. Nitekim de aşağıda göreceğimiz gibi öyle oldu.

2. Anadolu ve Asya Demiryolları Projeleri ve Galata Piyasası

20 Nisan 1888 tarihli La Turquie Gazetesi'nde Asya Demir Yolları başlıklı bir yazıda Galata'da bir yetkilinin kendilerine son günlerde şu açıklamayı yaptığı yazılıyordu: "Mösyö Seefelder etrafında Paris'te toplanan bir grup kapitalist birleşerek bir finans birliği kurmuş ve Paris'teki Osmanlı Sefiri Esat Paşa'ya başvurarak Anadolu Demiryolları'nın yapım işini üstlenmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Babiâli de bu işten haberdar olduktan sonra, sefirine anlaşmanın ilk sözleşmesini hazırlaması için gerekli olan bilgileri göndermiştir."

La Turki'e göre bu işle ilgilenen kapitalistler şunlardı: Geçen yıl İstanbul'a gelerek bu konu hakkında pek az ümitvar girişimlerde bulunan Mösyö Donon, iki ay evvel yapmış olduğu tekliflerin Osmanlı hükümeti tarafından reddedildiği açıklanan Mösyö Collas, Paris'in meşhur bankerlerinden Londra'da faaliyet gösteren Mösyö Erlanger. Bunların yanında yer alan diğer finans kişi ve kuruluşlarını ne bu haberi veren gazete, ne de Osmanlı Hükümeti o anda bilmekte idi. Fakat bu şekilde bir araya gelmiş olan kişilerin Osmanlı sefirine sundukları teklifleri eski tekliflere nazaran daha cazip olduğu gazetece de kabul ediliyordu.

Bu kişiler Paris'teki Osmanlı sefirine, hükümetine şu haberleri vermesini rica etmişlerdi;

- Takribi olarak kilometre başına yapım fiyatı 185.000 Frank yani 7.700 Osmanlı Lirası istiyorlardı.

- Garanti olarak da trenin ulaştığı ve geçtiği vilayetlerin öşür hâsılâtının fazlası talep ediliyordu. Başka bir deyişle, tren yolu yapıp işletmeye açıldıktan sonra, bu yörelerde aşar vergisine tabi mahsul üretimi artacaktı ve bu artan kısma isabet edecek olan öşürün yapımçı şirkete garanti olarak verilmesi isteniyordu.

- Bu öşür artışının %70'i faiz ve ana para ödemelerine tahsis edilecek, diğer %30 da işletme masraflarına karşılık teşkil edecekti. Hükümet bu demiryolu işletmesinin hâsılâtı belirli bir değeri aştığı günden itibaren bu aşan değere daima artan bir ölçüde iştirak edecek ve buna karşılık tabii, bu artan kısım üzerinde şirketin nispî olarak hakkı düşen bir seyir arzedecekti. Aslında, hâsılât fazlasını paylaşmada yeni bir şey getirilmiş sayılmazdı. Aynı usul Osmanlı Tütün Rejisi ile birkaç yıl evvel yapılmış mukavelede de kabul edilmişti. Nihayet Esat Paşa bu adamların sık sık kendisine gelip gitmesinden usanarak teklifleri Babîâli'ye göndermişti.

Bu teklifler aslında daha önce Mösyö Collas tarafından da yapılmış ve iki ay evvel hükümet tarafından kabul görmemişti. Bu sebeple yeni teklif hakkında la Turquie Gazetesi yorum yapmaya lüzum görmüyordu.

Tekliflerin birbiri arkasına geldiğini gören Düyun-ı Umumiyeciler ve Osmanlı Bankası yetkilileri de hemen harekete geçmişlerdi. Nitekim aynı günlerde Levant Herald ve La Gazette Economique et Finacière gibi Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne yakın iki Beyoğlu gazetesi Düyun-ı Umumiye'de Fransız delegesi görevini yürüten Mösyö Aubaret'in tekliflerini dile getiriyorlardı.

Nafia Vekâleti, Seefelder ve grubunun garanti olarak sadece artan aşar gelirini talep etmelerini pek ciddi bulmamış ve gerçekte böyle bir fazlalığa güvenilerek Anadolu demiryollarını geliştirmek için daha emin finansörler bulunup bulunamayacağı konusunda araştırmaya koyulmuştu. Nazır Zihni Paşa'nın riyasetinde kurulan bir komisyon konuyu ele almış ve gerçekte böyle bir fazlanın garantisi ile ciddiliği ile tanınmış yapımcıların bu işe talip olabileceği kanaatine varılmıştı. İşte bu komisyonun yaptığı araştırmalar sürüp giderken, Düyun-ı Umumiye İdaresi yönetim kurulunda Fransız alacaklılarının temsilcisi olarak bulunan ve Rumeli Demiryolları bağlantılan şirketi yönetim kurulu başkanı olan Mösyö Aubaret, Zihni Paşa ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Aubaret, Zihni Paşa'ya aşar geliri artışının bir kısmı şirkete bırakıldığında ve bu değer gayri safi kilometre hâsılâtı 15.000 Frank'ın getireceği yükün üstünde bir rakama ulaşması halinde, şimdiye kadar Anadolu demiryolları için başvurulardan çok daha ciddi sağlam finansörler bulunacağını söylemişti. Aynı Aubaret, bu garantinin ciddi olabilmesi için karşılığı olan meblağın aşağıdaki şartlar altında Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından tahsilinin gerekli olabileceğini de ileri sürmüştü:

"Hükümet Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bu karşılık meblağının kaynağını teşkil edecek aşar fazlasının hangi vilayetlerden toplanacağını bildirecek ve bu idare de bu paraları toplayarak yapımca şirkete ödeyecektir."

Görüldüğü gibi, Aubaret içinde bulunduğu ve her yıl maaşından başka prim ve ikramiye aldığı Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni de unutmamış, bu aşar gelirini toplama işinde ona da bir komisyon ayarlamak fırsatını bulmuştu. Hükümet bu teklifi inceleyeceğini bildirmiş ve ciddi finansörler ortaya çıktığında durumu daha etraflıca inceleyerek bir karara varabileceğini bildirmişti. II. Abdülhamid de günlerce bu konuyu incelemiş ve ortaya çıkacak finansörlerin kimliği üzerinde o da durmuştu. Fakat Mösyö Aubaret ortaya bir türlü bu güçlü finansörlerin adını çıkaramamıştı. Gerçekte Düyun-ı Umumiye'nin ve Osmanlı Bankası'nın başında olan kişiler bu işe taliptiler ama şimdilik adlarının açıklanmasını istemiyorlardı.

La Turquie gazetesi Aubaret'in tekliflerini şu iki noktadan tenkit ediyordu;

1- Kilometre başına gayri safi hâsılât olarak 15.000 Frank tamamen yetersizdir. Bu işi bilenler, bir kilometre demiryolunun kaç mal olacağı, gecikme ve inşaat süresi, faizleri ve saireyi hesaba katarak bu rakamın güllünç denecek kadar düşük olduğunu söyleyecektir.

2- Bu işte Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin rolü ve katkısını anlamak mümkün değildir. Bu idare her şey için garanti verebilir mi?

Gazetenin iddiasına göre, Düyun-ı Umumiye İdaresi bütün Osmanlı tahvilatı sahiplerini temsil ettiği için, uluslararası nitelikte olan bir yönetim kurulu tarafından yönetilmektedir. Bu hali ile bu idare hükümet tarafından adı geçen yapımcılara bırakılan gelirleri toplayarak vermek görevini ifa edemez. Bu sebeple Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin yapımcılara garanti vermesi mümkün değildir. Ancak devletten aldığını ona buna verebilir. Bu kuruluşun statüsünde hangi vergileri devlet namına toplayacağı yazılıdır, statüde değişiklik yapılmadan böyle bir işe girişemez.

Görüldüğü üzere, Aubaret'nin projesinde Düyun-ı Umumiye'ye ek bir gelir sağlamak da vardır. Aslında Düyun-ı Umumiye, elde ettiği hâsılât ile Osmanlı tahvilat hamillerine ödediği anapara ve faize rağmen zaman geçtikçe bir fazlalık sağlamakta idi. Gerçekte, statüye göre fazlanın gitgide artan bir kısmı hükümete ait idi ama bu fazlalık da Osmanlı Bankası'nın hükümet ile olan cari hesabına aktarılıyordu. Bu sebeple, Düyun-ı Umumiye İdaresi bu banka ile anlaşarak müşterek plasmanlara gidebiliyordu. İşte Aubaret'in projesinde bu iki kuruluşun tanınmış idare meclisi üyeleri ve müdürleri finansör olarak görünüyorlardı ama gerçek finansör bu iki kuruluş olacaktı. Fakat Osmanlı hükümeti bu iki kuruluşun yetki ve gücünün genişletilmesi anlamına gelecek böyle teklifleri o zamana kadar hep reddetmişti. Nitekim bir grup, İngiliz-Halep-Diyarbakır-Bağdat demiryollarını yapmak için bu iki kuruluşu araya sokmak istemiş ve teklifleri geri çevrilmişti.

O günlerde Anadolu demiryolları artık günün konusu olacaktı. "Anadolu Kongo değildir, oradaki insanlar çalışkandır, beceriklidir, uygardır, birçok uygarlıkların mirasçısıdır. Onların bugünkü haline bakıp biz kapitalistler demiryolu yapımı ve işletmesi için Brezilya ve Afrika çöllerini Anadolu'nun yemyeşil yaylalanna tercih mi edeceğiz?" diye Paris ve Londra'da demeç verenlerin asıl maksatlarının neler olduğunu, Anadolu Demiryollarının en önemli hattı olacak olan İzmit-Ankara hattı konusunu ele aldığımız zaman açığa vurmaya çalışacağız.

Galata'nın Yabancı Finans Kapitali Karşısındaki Direniş ve Demiryolları

1. Osmanlı Ekonomisindeki Hızlı Gelişme ve Demiryolları Yapımcıları

Bianoconi isimli bir Fransız topografya mühendisi, bütün Trakya'yı Arnavutluğa kadar dolaşarak incelemiş ve bölgenin iktisadî ve ticarî haritalarını çıkarmıştır. Bu haritalar kısım kısım basılarak Avrupa'da iş merkezlerince de değerlendirilince, bütün Avrupa sömürülecek kazın ne kadar yağlı olduğunun bir anda farkına varmıştı. Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'na o günlerde "Hasta Adam" deniyordu ama artık bunun yönetimdeki hastalık anlamına geldiği yavaş yavaş ortaya çıkmıştı. Nitekim, aynı günlerde gazetelerde verilen bir habere göre (La Turquie, 17 Temmuz 1888) Galata'nın meşhur eski bankerlerinden olan, fakat Sultan V. Murat'la olan ortaklığı dolayısıyla II. Abdülhamid tahta çıkınca Paris'e yerleşen Kristaki Zogtafos'un Tesalya'daki çiftliğinde o yıl 600.000 okka pirinç hasat edilmesi bekleniyordu. Lito çayının suyu kanal inşası suretiyle pirinç tarlalarına akıtılmış ve bu muhteşem sonuç alınmıştı.

Aynı günlerde bir diğer gazete (İstanbul, 25 Mayıs 1888) Heybeliada'daki Rum Ticaret Okulu'nun 1831'den beri faaliyette bulunduğunu ve o günlerde İstanbul Üniversitesini oluşturan okullardan biri olduğunu ve bu okulda ticaret ve iktisat derslerinden başka Grekçe, Arapça, Almanca, İngilizce, İspanyolca, Fransızca, İtalyanca, Romence ve Rusça da öğretildiğini yazıyordu. Bir genç bu okulu bitirince en aşağı üç dört dili konuşup yazmakta, bunu yanında muhasebe, matematik, bankacılık ve sigortacılık da öğrenmekte idi. Programlarda ekonomi ve ticaret hukuku dersleri de yer almakta idi. İşte bu okuldan çıkan Rum gençlerini (rivayete göre bu okula girmek için, Rum olmak için, nüfus dairelerinde nice rüşvetler veren Türkler varmış) parlak bir istikbal bekliyordu. Bu okul tamamen İstanbullu tüccar ve bankerler tarafından finanse edilmekte idi. O günlerde 17 profesörün görev yaptığı bu okulda 265 öğrenci bulunuyordu. Kuruluş yılı olan 1831 yılından beri bu okuldan (1888'e kadar) 4600 genç, mezun olmuştu. Ayrıca Beyoğlu'ndaki Rum Erkek Lisesi'nde 800 öğrenci bulunuyordu ve bu lisenin de bir ticaret kısmı açılmak üzere idi.

Buna karşılık o günlerde yeni açılan Hamidiye Ticaret Okulu'nda 200 öğrenci bulunuyordu. Bunun da yarısından fazlası yine azınlıklardan oluşmakta idi.

Bütün Avrupa, Osmanlı ülkesinin doğal kaynaklarından ve özellikle değerlendirmede çok geç kalmış olduğunu söyledikleri tanrı ve maden alanlarından bahsediyordu. Devamlı şekilde konjonktürel krizlerin etkisi altında bulunan Avrupa kapitalizmi için Osmanlı İmparatorluğu bir bakıma kapitalizmin o günlerdeki heybeti ile yaşamasını sağlayabilecek bir kaynağa sahipti. Doğal kaynaklar ve madenler yanında insangücü ve özellikle azınlıkların oluştura- cağı ara insangücü, demiryolu ve madencilik gibi işlerde çok şey vaat ediyordu. Zira bu ülke- deki az çok eğitim görmüş, Avrupa lisanlarını bilen azınlıklar sayesinde, örneğin İngiltere'nin Hindistan'da ve Fransa'nın Kuzey Afrika'da yapamadıklarını Türkiye'de yapmasını mümkün kılıyordu. Zira Osmanlı azınlıkları, gerçekleşmede de görüleceği gibi, demiryolu ve maden işletmelerinde ustabaşı kademelerinden başlayarak teknisyen, muhasebeci, kasadar, hukuk danışmanı, biletçi, şeffren, kontrolör gibi orta kademe görevlerini çok iyi bir şekilde ve kendi- lerini kullananlar için de alternatiflerinden çok daha ucuza ifa etmişlerdir. Örneğin, bu Os- manlı azınlıklarının eğitim görmedikleri sahalardan biri olarak gemi kaptanlığı ve makinistliği idi ve 1860'lara doğru Şirket-i Hayriye kurulduğu zaman, bu teknik personel tamamen dışar- dan getirilmişti. Daha sonraki seneler Rumların Heybeliada'daki okulu bu açığı kapatmış ve bu okuldan çıkanlar bir iki sene Fransa veya İngiltere'de öğretim ve staj gördükten sonra açık deniz gemi kaptanlığı makinistliği görevini ifa eder duruma girmişlerdir.

Batı Kapitalizmi için önemli olan Osmanlı devletini kendi mallarına talep yaratacak seviyeye getirmek idi. Bunun için bu memlekette gelir getiren bütün işleri teşvik etmek zo- runda kalmışlardır. Gerçekte bu çağdaş anlamdaki sömürü, mübadele hadlerini devamlı şekil- de kendi lehlerinde tutmaları ile gerçekleşmiştir. Nitekim, 1850'lerde 100 kg. kuru üzüm karşılığında İngiltere'den bir top patiska almak mümkün iken, 1900 yılında bir top patiskayı almak için 150 kg. üzüm satmak gerekmiştir. Bunun sebebi de demiryollarının gelişmesine bağlı karayollarının yapılması, örneğin bu üzümün ihraç yeri olan İzmir'de kutulama ve gemi- lere yükleme işinde sağlanan teknik gelişmeler idi. Demiryollarının ve karayollarının bağlantılı olarak; Ayvalık'tan başlayarak Aydın'ı da içine alan ve Antalya'ya kadar uzanan geniş alan- larda üzüm yetiştirilmeye başlanmış ve bu arz bolluğu ile fiyatlar seneden seneye büyük talep artışlarına rağmen değişmemişti. Oysa İngiliz patiskasını dokuyan fabrikalarda işçilere tanınan sosyal haklar dolayısıyla maliyetler artmış ve bu artışlar fiyatlara kolayca yansıtılmıştı. Demir- yolu sayesinde kuru üzüm alıcıları geniş bir üretim alanına yayıldıkları için peşin para ile çok düşük fiyata mal alabiliyorlardı. Zira yetiştiriciler, bir ucu Galata'ya uzanan tefecilerden kredi sağlamadan bu işi yürütmeye hale düşmüşlerdi. Demiryolu sayesinde tarımda büyük teknolojik değişimler olmuş ve üzüm yetiştiricileri de "imitasyon" kanununa uyarak yani hesap yapma- dan birbirlerinden görerek birçok alet ve edevat almak için borçlanmışlardı. Böylece yetiştiri- cinin peşin para ile düşük fiyata mal satması hem Galata piyasasına ve hem de üzüm alıcısı ve ihracatını yapan tüccara yarıyordu. Gerçekte 1860'lardan, yani Kırım Savaşı'ndan sonra yukarıda üzüm örneğinde gördüğümüz patiska, tarım araçları tablosu Osmanlı İmparatorlu- ğu'nun Batı sanayi ve finans kapitali için hasta adam değil bilakis sık sık kriz geçiren Batı ekonomisi için en iyi ilaç olmuştur. İleride göreceğimiz gibi, bu tür ekonomik ilişkilerin Ba- tı'da işçilere istenilen tavinin verilmesi ile sonuçlandığı için sosyal demokrasi denemesinin başarısı gibi, olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Fakat Batı ekonomisinin Osmanlı merkantilizmi ve finans kapitali ile olan ilişkisinde en anlamlı örnek, silah ticaretidir. Osmanlı İmparatorluğu bir milyon askerî devamlı -savaş olsun olmasın- silah altında tutan, sivil okullarından ziyade askerî okullarının sayısı fazla olan ve hatta öğrenci sayısında askerî okulların önde gittiği bir ülke idi ve askerî malzeme ve silah

ithalatçısı olarak özellikle 1854-1914 arası dünyanın en gözde müşterisi idi. Batı'da ise silah ve askerî malzeme imalatı katma değeri en yüksek bir sanayi kolu olarak ortaya çıkmıştı. Bu imalatı yapan şirketlerin hisse senedi ve tahvilat borsaları devamlı şekilde canlı tutmakta idi.

2. Demiryollarının Genişletilmesi, Askerî Hedefler ve Silah İthalatı

Kırım Savaşı başından beri gerek Beyoğlu ve gerek Babiâli basınında birinci sayfada yer alan en önemli haberler arasında silah ve askerî malzeme ithalatı haberleri geliyordu. Hemen hemen her gün, gazeteler Osmanlı Hükümeti'nin silah ve askerî malzeme siparişlerinden bahsetmekte idi. 19 Temmuz 1888 tarihli La Turquie gazetesinde Osmanlı Hükümeti'nin Mauser fabrikası ile yaptığı anlaşma gereği 13000 piyade tüfeğinin teslim alındığı, geri kalan kısmın taahhüt edilen tarihlerde teslim edileceğini yazıyordu. 1888 senesine kadar, daha henüz ithal edilen piyade tüfeklerinin mermisi de dışardan getirildiği için, gazetelerde bir mermi yani kartuş fabrikasının kurulması konusundaki haberler birinci sayfada yer almıştı. Nitekim 18 Nisan 1889 tarihli "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinde şöyle bir haber yer almakta idi:

Dökümhane ve Kartuşhane

"Almanya gazetelerinin rivayetlerine göre Hükümeti Seniye'yi Osmanlıya, İstanbul'da yeni bir dökümhane ile bir de kartuş fabrikası tesisi için makinalar fabrikacısı Mösyö Lorniz ile müzakerede bulunarak bu iki fabrikanın bütün levazımını imal ettirmek istediğini bildirmiştir. Bu şahsın kendisi tarafından gönderilecek makinistler vasıtası ile alet ve makinaların yerlerine konması masraflarının kendisine ait olması kaydı ile toplam olarak 35.000 Osmanlı Lirası kadar bir masrafla bu tesisi nafianın vücuda gelebileceği anlaşılmıştır."

Gerçekte 1854-1914 arası Osmanlı İmparatorluğu'nun silah ve askerî malzeme ithali hakkında şimdiye kadar hiçbir ciddi araştırma yapılmadığı için, yukarıdaki türden haberlerle yetinerek bazı yorumlar yapmak acelecilik olabilir. Fakat şurası muhakkaktır ki, Batı silah yapımcıları için Osmanlı ordusu en önde gelen müşterilerden biri olmuştur. Fakat ordunun müşteri olduğu üreticiler arasında her türlü askerî malzeme imalatçıları da girmektedir. Nitekim asrın sonlarına doğru Beyoğlu vitrinleri de subaylar için pelerin, çizme ve hatta iç çamaşırı ve çadır malzemesi, portatif yatak ve saire hepsi de marka malı ithal eşyası olarak teşhir edilmeye başlamıştı. Gazetelerde de bu mağazaların büyük resimli ilanlarına rastlamaktayız.

İşte bu açıkladığımız sebepler yüzündendir ki, politikacılar Osmanlı İmparatorluğunu hasta adam kabul edip mirasına konmak için hazırlanırken, aynı ülkelerin büyük sınai ve ticarî firmaları aynı ülkeye çok farklı bir biçimde bakıyorlardı. Zira demiryolu yapımcısı ve işleticisi şirket olarak hangi topraklarda ne ulaştırması yaptıkları onları pek ilgilendirmiyordu. Önemli olan yatırımların paranın getirisi idi. Bunun için işletmeciler şirketler ile yapımcılar kilometre hâsılatı garantisini kim verirse onun istediğini yapmaya âmade idiler. Hatta Bağdat demiryolları örneğinde görüldüğü üzere, birbirine beşikteki insanından en yaşlısına kadar ferden düşman kesilmiş ve 1870 savaşının korkunç sonuçlarını görmüş, Alman ve Fransızlar işadamları ve sermaye olarak bir araya gelmekte hiç tereddüt etmiyorlardı. Almanlar pekâlâ Fransız fabrikalarında imal edilen top mitralyöz parçalarını monte edip Osmanlılara satıyorlardı. Zira

gerek demiryolu ve gerek silah endüstrisi, bu ülkelerin ekonomisini krizden ve 1871 Paris Komünü hareketi ile Fransızların başından geçen ve 1870 savaşıdan sonra her gün Almanya'nın tehdit eden Marksist ihtilalden kurtarabilecek bir güç idi. Fakat bu gücü kullanabilmek için, devamlı olarak dünyada da savaş korkusunu ayakta tutmak gerekiyordu ki, bu da kolay bir iş değildi. Fakat Osmanlı hükümetleri, hiçbir zaman eksilmeyen isyan ve savaşlar, hudut çatışmaları sebebi ile Avrupa'da 1914'e kadar barut talebinin bir seviyenin altına inmesini önlemiş oluyordu.

Silah, askerî malzeme, her türlü demiryolu yatırım eşyası, araç ve gereçleri imali yüksek katma değer sağlayarak bu ülkelerde ücretlerin yükselmesine olanak verirken, demiryollarının yapım ve işletmesinin de dünyaya yayıldıkça mübadele hadleri dolayısı ile ana vatana büyük ek gelir sağlıyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti örneğindeki farklı durumu da hesaba katmak zorundayız. Osmanlı İmparatorluğu'nda, bilindiği gibi, 1881 yılından itibaren devletin önemli gelirleri Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştı. Bu sebeple devletin malî olarak güçlenmesi bu vergilerin hâsılatının Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşunda kabul edilen hadleri aşması ve bunların dışında kalan vergiler hâsılatının artmasına bağlı idi. Bu vergiler arasında gümrük hâsılatı en önemlisi idi. Zira devlet 1845 yılından itibaren gümrük hâsılatını en önemli kaynak olarak görmüş ve bu hâsılatı bankerlere kaptırmamak için büyük teşkilat kurmuştu. Nitekim 1881 yılında Düyun-ı Umumiye kurulurken gümrük hâsılatı devlete bırakılmıştı. Bu sebeple gümrük hâsılatını arttırıcı her türlü iktisadî gelişme hükümetin işine geliyordu. Ayrıca hükümetin gümrük hâsılatını karşılık göstermek sureti ile Galata piyasasından aldığı kısa vadeli krediler de gümrük hâsılatının gelişmesi ile hem artabiliyor ve hem de güvenli oldukları için, uygulanan faiz haddi düşük kalıyordu. İşte bu sebeptendir ki gerek Rumeli ve gerek Anadolu, Orta Doğu ve Arabistan'a kadar uzanan demiryollarının gelişmesinde hükümetçe kabul edilmiş olan en olumlu sonuç demiryollarının mal trafiğini arttıracığı ve bu suretle gümrük hâsılatının gelişeceği şeklinde açıklanabilir. Aslında 1880'lerden sonra ihracat vergileri büyük ölçüde kaldırılmış ve gümrük hâsılatı tamamen ithalata bağlı kalmıştı. Fakat demiryolu yapımı ve işletmecî işletmelerin Babiâliye yaptıkları başvurularda da açıkça görüldüğü gibi, demiryolları, ihracatı arttırmak olanağını getirerek ithalatın da artmasını sağlayacaktı. Bu sebeple, Osmanlı demiryollarının gelişmesi ile Batılı Sanayiciler ve tüccar Osmanlı İmparatorluğu ile olan dış ticaretlerinin, yani hem ithalat ve hem de İhracat olarak artacağına çok emin oldukları için, Osmanlı İmparatorluğunda demiryollarının gelişmesi ile Osmanlı devletinin de iktisaden güçleneceğini söyletme amacı ile uzmanlarını, politikacıları ve basını seferber etmişlerdir. Gerçekte demiryolları ile birlikte Osmanlı dış ticareti süratle artmaya başlamıştı.

Ve bununla beraber Demiryollarının gelişmesi sayesinde tarımsal alanların artmasıyla teknolojik bir artış da görülmüş ve ihracat standartlarına uygun tarımsal mallar üretilmeye başlanmıştır. Özellikle Osmanlı Tütün Rejisinin desteği ile tütün ekiminde ve kalitesinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu şekilde tarımda sağlanan gelir artışı ile gerek tarım girdileri ve gerek çiftçinin çeşitli ihtiyaçlarına bağlı olarak ithalat da artmıştır. Nitekim gerek Trakya'da ve gerek Anadolu'da çağdaş tarım teknolojilerini uygulayan ve genellikle azınlıklara ait yeni çiftlikler kurulmuştu. Tarımdaki bu gelişme finansman ihtiyacının da artmasına yol açmış ve Galata piyasası bir taraftan aracı mahalli bankerlerle çiftçilere kredi sağlarken, bir taraftan da aynı çiftçilere Osmanlı tahvilatı, Rumeli Demiryolları ikramiyeli tahvilatını ve Avrupa'nın ünlü piyango biletlerini de pazarlamak olanağına kavuşmuştu.

Galata Piyasası ve Osmanlı Devletinin Silah İhtiyacının Karşılanması

1. Galata Bankerlerinin Osmanlı Ordusunun Modernleşmesindeki Rolü

Galata Bankerlerinin veya Galata Piyasasının Osmanlı Ordusunun çağdaş silahlarla donatılması ile ilgilenmesi Abdülaziz devrine rastlar. Gerçekte, ordunun birbiri ardına keşfedilen yeni silahlara ve bu arada donanmanın eski ahşap gemiler yerine yeni demir zırhlı gemilere kavuşması, her şeyden önce bir finansman meselesi idi. Gerçekte Abdülaziz devrinde alınan dış borçların büyük bir kısmı kara ordusuna yeni tüfeklerin ve topların, deniz kuvvetlerine de alınan veya önemli kısımları dışarıdan gerilerek içeride tersanelerde imal edilen yeni tip savaş gemilerine harcanmıştı. Fakat bu iş ilk olarak Galata Bankerleri'nin silah satıcıları ile teması ile başlıyor ve peşinat bunlar tarafından veriliyordu. Bu sebeple, bankerler hem aracılıktan ve hem de hükümete bu yolla vermiş oldukları kredilerin faizinden faydalanmış oluyordular.

Hemen bütün Osmanlı tarihçileri ve yazarları Abdülaziz'in silah ve orduyu ve bahriyeyi donatma tutkusundan bahsederler. Bu tutkuyu olumlu değerlendirenlerden biri de Ahmet Mithat Efendidir. Bu ünlü yazar "Üssü İnkılâp" adlı yapıtının "İcraatı Askeriye ve Harbiye"⁽¹⁾ adlı bölümünde Abdülaziz devrinde her türlü silahın Avrupa'da göstermiş olduğu gelişmeyi ele alarak, Osmanlı Padişahının bu gelişmenin arkasında kalmamak için büyük gayretler sarfettiğini yazmaktadır. Abdülaziz'in tutkusu İstanbul'da bir arsenal kurmak ve zırhlı demir savaş gemileri yapmak gibi hayallere de uzanmıştı. Bu hayali gerçekleştirmek için Tershane ve Tophane ile onlara bağlı fabrika ve atölyeleri çağdaş teknolojilerle donatmak istemişti. Ustabaşılarna kadar dışardan getirtilen bu atölyelerde birkaç gemi inşa edecek kadar parçalar imal edilmişti. Fakat bu teknolojik mükemmeliyete karşılık askerî fabrikalardaki yönetim o çağa göre dahi çağ dışı idi. Hiçbir şeyin maliyetinin ne olduğunu hiçbir kimse bilmediği gibi, yabancı ustabaşılardan yanında çalışan Türk işçileri aradan o kadar zaman geçtiği halde hiçbir beceri kazanmamışlardı. Oysa bu fabrikalardaki disiplin, askerî disiplinden de öteye idi. Örneğin çalışma esnasında sessiz türkü söylemek yasaktı ve tualete gitmek izne tabi idi. Özellikle tersane fabrikalarındaki görevli teknik subaylar fabrikaların imalat meseleleri ile hiç ilgilenmiyorlardı. Bu sebeple yabancı teknisyenlerden biri aynılacak olsa işler kısmen de olsa duruyordu. Fakat Ahmet Mithat Efendinin de dediği gibi, yapılan işler cidden övünülecek şeylerdi. Ama ne bahasına olduğunu kimse aklına getiremiyordu. İçeride yapılan bütün işler,

dışarıdan satın alma haline nazaran iki üç katına mal oluyordu. Böylece Batılı silah ve askeri araç ve gereç ve bu arada savaş gemileri imalatçıları mamul mal yerine çeşitli parçalar ve demode olmuş makinalarını satmayı daha kârlı hale getirmişlerdi. Nitekim Ahmet Mithat Efendinin bir türlü akıl erdiremediği mesele de buradan kaynaklanıyordu. Silah ve gereç alıyorduk bunlar daha orduya maledilmeden demode oluyordu. Ama Galata'da işler finans kapitalinin istediği gibi yürümekte idi. Nitekim Abdülaziz devrinde aşağı yukarı 200 milyon sterlin değerinde dış borç alınmıştı. Bu paranın en az yüzde onu, bu kredilerin alınmasına aracılık etmiş olan Osmanlı Bankası yüksek memurları, Galata Bankerleri'ne ait "Credit Générale Ottoman", "Société Générale Ottomane", "Banque de Constantinople" gibi mali kuruluşlar ve bunların zaman zaman kendi adına iş yapan ortakları ele geçirmişti. Alınan bu 200 milyon sterlin dış borcun ne kadannın askerin donatımına gittiği hakkında kesin bilgiler elde edemedik, ancak bazı hesaplar yapacak durumda olduğumuzu belirtelim.

Ahmet Mithat Efendi'nin yazdığına göre Abdülaziz orduyu yeniden düzenlemeye kıyafetten başlamıştı. Bu konuda adı geçen yapıtında şunları yazıyordu:

"Padişahın ilk olarak icra ettiği şey, asker efradının kıyafetini değiştirmek olmuştur. Bilindiği üzere, bir adamın elbisesini değiştirmekle o adamın fikrini değiştirmek için pek büyük bir etki icra edilmiş olur. Aynı şekilde askeri nizamiyenin teşkil edildiği zaman bu askerin nizam askeri olduğunu bütün efradın aklına sokmak ve askeri tavırlarını da ona göre düzenlemek için, pantolon, mintan ve festen ibaret bir nizam kıyafeti tertip olunmuştu. Bu kıyafete giren adamın, yine o zamandan kalma bir tabirle, başıbozuk halinden çıkıp nizam askeri haline girmiş olduğuna inandırmak gerekiyordu."

Fakat yine üstadın dediğine göre bu kıyafet, Fransızların müstemleke, askeri olarak "Zohav" adını verdikleri askerlerin kıyafeti model alınarak kabul edilmişti: "...Fransızların zohav dedikleri askerin kisvesi olan ve başında büyük fes ve üzerinde sarık ve arkada şeritle süslenmiş salto ve bacaklarında geniş şalvar ve belde kuşak ve ayaklarda tozluktan ibaret bulunan kıyafeti tercih ederek yavaş yavaş bütün taburları bu kıyafete uygun giydirdiler. Tekrar edelim ki, bu kıyafetin güzelliğine söz yoktur. Maiyet-i Şahane için lüzumu kadar efradı bu kıyafete sokmuş olsalardı maksat bunların güzel görünüşünü seyretmek ile göz zevkini tatmin etmek olduğuna göre, maksad-ı hümayun yine hâsıl olmuş olurdu..."

Yazar, bu kıyafetin askerin muharebedeki çeşitli hareketlerini engelleyici olduğu anlaşılarak, büyük ölçüde değiştirildiği söylemektedir. Fakat ne bu askerlik bahsinde ne de mali konuları ele aldığı diğer bir bahiste süslü elbiseli askerler ile dış borçlar arasında hiçbir ilgi, hiçbir bağ kurmamaktadır. Oysa Abdülaziz devrinde askerin kıyafeti için Feshane ve Hereke fabrikaları yeni makinalar ile donatılmıştı. İngiltere'den ithal edilen iplikler boya ve sair girdiler ile bu kıyafetin gerektirdiği kumaşlar dokunmaya başlanmıştı. İşin tuhafı bu ipliklerin yapıldığı tiftik Türkiye'den ihraç ediliyordu. İngilizler iplik satın almamız şartı ile bize dokuma makinalarını kredi ile vermişlerdi. Bu makinalar tabii eski teknoloji olmaları yanında, fiziksel olarak da yıpranmışlardı. Bu sebeple Feshane ve Hereke fabrikalarında sık sık bozulan bu makinaları tamir için İngiliz teknisyenler bulundurmak gerekmişti.

Osmanlı Ordusunun savaş halinde kara ordusu mevcudunun bir milyonu aştığı düşünlürse, sadece askeri giyindirmek için bu iki fabrikanın 24 saat çalışmasının dahi yetmeyeceği anlaşılır. Zaten asker için Mısır'dan dahi kumaş ve bez ithal edilmesi 1918 yılına kadar

olağan bir şey olarak görülmüştür. Hatta iddia edildiğine göre 1914 savaşına girerken asker elbisesinin teneke düğmeleri bile ithal malı idi.

Tabii iş elbise ile bitmiyordu. Çamaşır ve ayakkabı için Bakırköy bez fabrikası ile Beykoz kundura fabrikası üç vardiya çalışıyordu. Bu fabrikalar da girdileri ile büyük ölçüde dışa bağlı idiler, iplik, boya, deri ve kösele zaman zaman tüm olarak ithal ediliyordu. Seraskerliğin tüccara verdiği senetleri tüccar, Galata'da kırdınıyordu ve böylece bu senetler birkaç bankerin eline geçiyor ve bunlar aynı seraskerlik üzerinde bir nevi tekel oluşturuyorlardı. Bu bankerlerin gösterdikleri tüccardan mal almak seraskerlik için en işlek mekanizma haline gelmişti.

2. Değişen Silah Teknolojisi Karşısında Çare Bulma Girişimleri

Ahmet Mithat Efendi, adı geçen yapıtında, Abdülaziz devrinde Osmanlı Ordusunda piyade tüfeği olarak bilinen tüfeklerin teknolojik gelişmesini anlatarak, Padişahın bu gelişmeye karşı ne kadar hassas olduğunu belirtmeye çalışıyor. Özellikle en son sistem tüfeklerin mermi tüketmedeki gücünü belirterek konunun iktisadî yönüne bir ucundan da olsa temas etmiş oluyor. Şimdi yazarın bu konuda yaptığı yorumları aynen alarak konunun asıl iktisadî yönü hakkında bazı sonuçlar elde etmeye çalışacağız.

"Sultan Abdülaziz'in en mühim ıslahat-ı askeriyesi silahlar konusundadır. Bu işi bilenlere malûm olduğu üzere, sair büyük devletler gibi Devleti Âliye dahi askeri nizamiyesini en evvel çakmaktaşı kaval tüfekler ile donatmıştı. Buluşlar ve bu yolda kaydedilen ilerlemeler derece derece geliştiği için, işbu çakmaklı tüfeklerin yağmur esnasında ateş alamamaları kapsül icadına lüzum gösterip, bu yeni buluş meydana çıktığı zaman o kadar önemli bulundu ki, karda ve yağmurda tüfeklerin mutlaka ateş alabilmelerinden maada, eski çakmaklı tüfekler ekseriya çakıldığı zaman ateş almayıp, aldattıkları halde kapsüllü tüfeklerin aldatması azdı. Çakmaklı tüfeklerde barut gazının bir hayli miktarı falyadan çıkarak bu sebeple kuvveti azaldığı halde bu kurşunu az sürmesine karşılık, çakmaklı tüfeklerin işbu tür ziyanı olmadığı için, kurşunu daha ziyade sürmek olanağı veriyordu... Bu yeni buluş Abdülaziz Han hazretlerinin saltanatlarında vuku bulmakla Osmanlı silahlarından en çoğu bu yeni tarza tahvil olunmuştur. Silahlardaki ilerlemenin ikinci kademesi milli ve yivli namluların icadı olup, kapsüllü kaval tüfeklerin yuvarlak kurşunu ancak üç-dört yüz adım mesafeye kadar vurmakta iken işbu şîşhanelilerin servi kurşunları ikibin adıma kadar atış yaptığı görülünce, âlem hayrette kalmıştı. Bundan sonra iki düşman birbirinden ikibin beşyüz adım mesafeden cenk edebilecekleri bir gerçek olunca askeriye'nin nazarı dikkatlerini çekti. Gerçi bu buluş dahi asr-ı Abdülmecid hana tesadüf eylemesine rağmen, bu padişah hazretleri bu tüfeklerden pek az satın alabilmiştir... Şu izahatı verdikten sonra anlaşıyor ki Kırım Muharebesi ekseriyet üzere kapsüllü kaval tüfekler ve birçok çakmaklı kaval tüfekler ile icra edilip şîşhaneli tüfek pek az olarak istimal olunmuştur."

Gerçekte Osmanlı'nın 1854 yılında aldığı ilk dış kredisi ve bundan bir yıl sonra alınan ile birlikte, Kırım Savaşı masraflarının finansmanına harcanmıştı. Pal mer kredisi ile anılan ve aslında İngiltere ve Fransa merkez bankalarının garantör ve düzenleyici oldukları bu ilk dış kredi antlaşması %80'den bağlanmıştı ve %6 oranında faiz yükü vardı. Aslında faiz yükü, 100 lira nominal borca karşılık 80 lira alınmış olduğu için %9'a karşılık geliyordu. Bu krediden Osmanlı hükümetinin eline geçen para 2.500.000 sterlin olduğu halde Harbiye Nezaretince yapılan hesaplarda açık 2.800.000 sterlin idi. Aslında Kırım savaşının masrafları, 27 Mayıs 1853 ile 27 Eylül 1855 arasında olmak üzere, 11 milyon sterlini geçiyordu. Bu sebeple 1855'te hemen ikinci bir dış borca girilmişti. 5 milyon sterlin olan bu yeni kredi, Londra'da meşhur Roşild bankası tarafından halka satılmıştı. Görünen rağbet sayesinde 102, 125 yani nominal değerinin üzerinde bir değer ile satılan bu tahviller %4 de faiz getiriyordu. En güçlü ve sağlam tahviller o devirde %3 getirdiğinden piyasada bu yeni kredi tahvillerinin değeri hemen 109'a yükselmişti.

Kırım Savaşı için Batı ülkelerinden hangi silahların ne miktarlarda satın alındığı hakkında hiçbir araştırma yapılmadığı gibi, her türlü rakam askerî sır olarak gizlenmiştir. Fakat Ahmet Mithat Efendi'nin dediği gibi, Osmanlı ordusu Kırım Savaşı'nda: "Kapsüllü kaval tüfekler ve birçok çakmaklı kaval tüfekler kullanılmıştı şîshaneli tüfek pek az olarak istimal olunmuştur" Fakat kısa zamanda bu şîshaneli tüfekler de yerini kuyruktan dolan tüfeklere bırakmıştı. Oysaki Ahmet Mithat Efendi adı geçen yapıtında bu hızlı gidiş karşısında Abdülâziz'in nasıl aciz kaldığını gizleye bilmek için bu konuda şunları yazıyordu:

"İşte silahlar hususunda asrın terakkiyatı bundan ibaret iken, Abdülâziz Han hazretleri evvelî emirde şîshaneli tüfekleri askerî şahaneye kullandırmayı ferman buyurarak bunun için Avrupa'dan bir takım silah satın alındığı gibi, elde mevcut bulunan kaval tüfeklerin bir haylisi Tophaneyi Amire idaresinde bulunan fabrikalarda şîshaneli tüfeğe tahvil edilerek bütün efradı askerinin bu silahlar ile donatılacağı esnada kuyruktan dolan tüfekler dahi yeni buluş olarak ortaya çıkması ile şîshanelilerin dahi önemi pek çok azalmıştır."

Gerçekte 1864 yılında çıkan Prusya-Avusturya savaşında Almanların piyade askeri, iğneli denilen arkadan dolma tüfekler ile dakikada on beş-yirmi kurşun atabilmesi sayesinde Avusturya ordusu perişan olmuştu. Haber İstanbul'a geldiği zaman, sadece askerî çevrelerde değil basında ve dolayısı ile kamuoyunda büyük yankı yapmıştı. Bu savaş sonrası adı geçen tipte tüfek satıcıları dünyanın her tarafına yayıldıkları gibi İstanbul'a da gelmişlerdi. Abdülâziz'in huzurunda bu silah denenmiş ve dakikada 15 mermi atmak gibi inanılmaz marifeti karşısında Osmanlı Padişahı büyük bir soğukkanlılıkla durumu muhakemeye koyulmuştu. 1866 yılında Girit adasında Rum çetelerinin başkaldırıp silahlı ayaklanma haline dönüşen hareketi haberi İstanbul'a gelince en yetkili kişiler bile çetelerin bu cüretini yeni çıkan tüfeklere bağlıyorlardı. Bunun üzerine isyanı bastırmak için sevk edilen askeri bu tüfekler ile donatmak için Galata piyasasından %15'i geçen faizle kısa vadeli borç almak lüzumu ortaya çıkmıştı. Fakat ordunun bu Alman Mauser'leri ile donatılması, ancak 1898 yılında Türk Yunan savaşında mümkün olacaktı. Eldeki Martini Henry tüfekleri ile 1877 Rus Savaşı yürütülecek ve böylece düşmanın piyade ateş üstünlüğüne boyun eğilecekti.

Fakat bu yeni icad edilen tüfeklerin çok mermi yakması, ortaya bazı yeni sorunlar çıkarmıştı. Bu kadar mermiyi savaş alanına taşımak için yeni bir taşıma düzeni kurmak gereki-

yordu. Sonra bu mermileri imal eden birkaç fabrika, aralarında anlaşmış ve fiyatları inanılmaz bir seviyede tutmakta idiler. Bakın bu konuda Ahmet Mithat Efendi adı geçen yapıtında neler yazıyordu: “Askerlik açısından bakmak şartı ile bu silah itirazlara hedef olmaktadır. Muharebe meydanında bunların süratli ateşi yüzünden düşmana büyük telefata verdirmek şöyle dursun, bu tüfeklere cephaneye yetiştirmek yine bir meseledir. Dakikada onbeş defa ateş eden bir tüfegin saatte dokuz yüz kurşun atmış olacağına göre, altı yüz mevcutlu bir taburun bir saat ateş etmesi için beş yüz binden fazla kartuşa ihtiyaç vardır. Bu kadar cephaneyi sevk ise ordu halinde ne kadar müşkül olduğu askerlik bilgisi yerinde olanlara ve bu kartuşların masrafı da erbab-ı hesapça malumdur. Fakat bir zamanda bütün dünya âlemi hangi silahı kullanmakta ise behemahal onlardan ve onların dahi en alasından tedarik etmek zarureti askeriyeden bulunduğuna için her devlet zorunlu olarak bunlara rağbet göstermiştir.”

Ahmet Mithat Efendi*, takip eden bölümde göreceğimiz gibi, revolver, çeşitli toplar ve donanma hakkında da çok ilginç şeyler söyleyecek önemli konuları açığa kavuşturmayı deneyecektir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu’nun o devirde Avrupa’da ve hatta dünyada en çok savaş yapan bir ülke olarak Avrupa’nın ünlü silah ve askerî malzeme fabrikalarının gelişmesine ne kadar yardımcı olduğu konusuna değinmemektedir. Oysa silah ve askerî malzeme imali bugün de olduğu gibi o zaman da ve hatta daha çok katma değer yaratan bir sanayi sektörü idi. Bu sebeple diğer sanayi kollarında aşırı rekabet dolayısı ile düşen verimin yarattığı krizlere karşı silah ve askerî malzeme imalinde tekellerin muhafaza olanağı sayesinde verim devamlı yükseliş kaydediyordu. Bu sebeple Avrupa ve hatta A.B.D. silah ve askerî malzeme sanayi, özellikle 19. asrın ikinci yarısından 1914 yılına kadar Osmanlı devletinin kendilerine yarattığı talep sayesinde devamlı olarak yüksek konjonktürlerini muhafaza edebilmişlerdir. Takip eden bölümde göreceğimiz gibi, 1897’de patlak verdiği halde 1880 yıllarından itibaren ufak tefek hudut çatışmaları ile başlayan Osmanlı-Yunan çatışması, Yunanistan hükümetlerinin bütün güçlerini askerî harcamalara yöneltmelerine sebep olmuştu. İki taraf da en modern silahları almak için birbirleri ile bugün olduğu gibi yarış etmişlerdi.

(*) Ahmet Mithat Efendi “Üssü İnkılap” İstanbul 1294 (1878) s.80-95

Bankerler ve Yeni Osmanlı Donanması

1. Kırım Savaşı'nda Osmanlı Donanması

Kırım Savaşı birkaç yıl, İstanbullularca, Boğazın renkli fenerler ile aydınlatılmış İngiliz ve Fransız donanmasının seyretmek için, yaz demeden kış demeden Boğaz kıyılarına sıralandıkları günlerle de hatırlanır. Pirinç kısımları altın gibi parılayarak gündüz güneşinde de azametlerini ortaya koyan bu gemilerin hemen tümü demir ve çelik gövdeli ve buhar makinalı idi. Sık sık Marmara açıklarında yaptıkları manevralar ve bu manevralardan sonra yapılan geçit resimleri ile belki de ilk defa olarak dost olarak gelen bu gemiler Müslim, gayri Müslim bütün İstanbul halkının sempatisini kazanmıştı. Zira herkes savaşın uzaklarda Rusya sahillerinde olacağını sanıyordu.

Kırım Savaşı ile birlikte bir dış istikraz yapılmış ve ikincisi için her şeyin hazır edildiği bir zamanda Osmanlı donanmasının ıslahı için de bir miktar para ayrılmıştı. Fakat bu para ile mevcut on parça kadar geminin ancak bir kısmının köhnemiş makinaları değiştirilmiş, buhar kazanları tamir edilebilmişti. Ama hiç olmazsa görünürde onların da yabancıların gemilerinden farkı kalmamıştı. Zira o devirde tersahanelerde istihdam edilen işçi, usta sayısı gemilerin sayısına ve yapılacak işlere göre çok fazla idi, bu sebeple gemilerin orasının burasının parlatılması kolaylaşıyordu. Zaten en az malzeme isteyen şey de bu idi. Fakat bu şekilde süslenmiş gemiler Boğaza çıkıp kendilerini gösterince, müttefik donanma kumandanlığının isteği ile bu gemiler, hemen Sinop'a, Rus donanmasını karşılamaya yollanmıştı. Kumandanlığın maksadı Rus Karadeniz filosunun gücünü anlamaktı. Ruslar bizim derme çatma gemileri birkaç saatte tahrip etmişlerdi. Bizim donanmanın akıbetini kontrol için arkadan yollanan Fransız gemisi dönüp Tarabya önüne demirleyip bu feci haberi kumandanlığa ilettiği zaman kumandan ve erkânı, İngiliz sefarethanesisinin geniş bahçesinde o yıllarda moda olan Mazarka ve Merlana danslarını yapıyorlardı. Bu arada haberci Fransız gemisi de havai fişekler atarak dansçıları coşturmuştu. O günlerde donanmayı hümayun ve Tersaneyi Amire ile yakın ilişkisi bulunan meşhur banker Baltazzi (Nası diğer Baltacı) 1845'te kurduğu "Banque de Constantinople" sayesinde Avrupa'nın büyük askerî malzeme ve mühimmat imal eden fabrikaları ve özellikle savaş gemisi tersaneleri ile de iş ilişkileri kurmuştu. Bu sebeple iki oğlunu Londra'ya yollamış ve Baltazzi firmasının işlerini orada yürütmelerini sağlamıştı. Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından Sinop'ta batırıldığını, o da Tophane sırtlarındaki etrafı kalın ve yüksek duvarlarla çevrili köşkünde bir akşamüzeri öğrenmişti. Bu köşk kendi mülkü idi ve İtalyan uyruklu olmasına rağmen, 1846'da kurduğu banka ile, hükümete yaptığı hizmetler karşılığı Abdülmecid'in emri ile kendisine Tophane sırtlarındaki arsa verilmiş ve orada ev yaptırmasına müsaade edilmişti. Böylece, Baltazzi Osmanlı İmparatorluğunda mülk sahibi olan ilk yabancı uyruklu

kişi oluyordu. O devirde Tophane etekleri Müslüman mahallesi olduğundan, izin, kalın ve yüksek duvarlarla çevrili bahçe koşulu ile verilmişti. Zira o zaman, İtalyanlar başta olmak üzere, İstanbul'da iş için bulunan yabancıların yaşantısı hiç de İslâm akidelerine uygun değildi. "Bunlar sabahlara kadar muzika çalar çıplak kadın erkek dans ederler, cengi yaparlar", deniliyordu. Ama gelin görün ki, baba Baltazzi yirmi beş odalı evinde her akşam davetliler ve eğlence eksik olmadığı halde, Kasımpaşa'ya inen yokuşun başındaki, yani tersanenin tam karşısındaki, bürosuna şafakla beraber gelirdi.

Osmanlı donanmasının yenilenmesinde Baltazzi'nin rolünü ayrıntıları ile bilmiyoruz. Ancak Kırım Savaşı'ndan hemen sonra kurulan ve Padişah Abdülmecid ve diğer saray erkânının da ortak olduğu Şirket-i Hayriye adlı vapurculuk anonim şirketinin İngiltere'den ilk partide aldığı altı yolcu gemisine Baltazzi'nin Londra'daki oğlu Leonnidas aracılık etmişti. Baltazzi'lerin bu gemilerin alınmasında ödeme ve vade işlerini de âdeta hiç faiz ve komisyon almadan da yürütmeleri bu aileye karşı kamuoyundaki sempatiyi daha da arttırmıştı. Fakat "Servetim, gücüm ve canım Padişahımız efendimizindir." diyen baba Baltazzi'ye rağmen Londra'daki oğulları bu Şirket-i Hayriye işi ile yarattıkları sempatiye Osmanlı donanmasının yenilenme planından kendilerine büyük bir pay çıkarmak amacıyla idiler.

Fakat donanmanın yenilenmesi planları, ancak Abdülaziz tahta geçtikten sonra mümkün olacaktır. Abdülaziz zamanında donanmaya verilen önemi övgü ile dile getiren Ahmet Mithat Efendi, geçen sayıda zikrettiğimiz "Üssü İnkılâp" adlı yapıtında bu konuda şunları yazmaktadır (s.88):

"... eslihayı cismiyeyi bahriye demek olan savaş gemilerinde görülen büyük değişmeler yine Abdülaziz Han'ın zamanına tesadüf eylemiş ve bu Padişah bu konuda dahi elinden gelen her şeyi yapmaya gayret etmiştir.

Savaş gemilerinde oluşan devrim, ahşap gemilerin zırhlı gemilere dönüştürülmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Fakat askerî konularda söz sahibi olanlar, yeni tip gemilerin mahzurlarını da hemen ortaya koymaktan kaçınmamışlardır. Bu gemiler küçük bir çarpışma halinde ağırlıkları dolayısıyla fazlaca sarsılmakta idiler. Bir tarafları ufak bir şekilde de olsa zedelendiğinde, deniz üzerinde tamirlerinin mümkün olamayacağı da meydana çıkmıştı. 1866 yılında Avusturya ve Prusya arasında vukua gelen muharebede Prusyalılarla ittifak ederek Avusturyalılara hücum eden İtalyan devletinin Lisa nam mevkiide Avusturya donanması ile yaptığı çarpışmada Viktor Emanüel isminde koca bir zırhlısı, Avusturya'nın bir ağaç gemisi tarafından aldığı darbeye dayanamayarak batmış ve bu suretle bu konuda fikir ileri sürmüş olanlara bir dereceye kadar hak kazandırmıştır. Fakat bu olay hiçbir devletin donanmasını bu zırhlı gemilerden oluşturmasını men edememiş ve her devlet bunlardan tedarike başlamıştır."

Gerçekte Ahmet Mithat Efendi'nin yeni zırhlı gemiler karşısında tahta gemilerin işe yaramaya devam edebileceği konusunda söylemek isteği sözler, o günlerde güncel ekonomik konular arasında idi. Gemilerin gövdelerinin demir ve çelik saca imale başlanması, demir-çelik sanayiinde büyük bir gelişmeye sebep olmuş ve 1830'lardan sonra bu işletmelerin hisse senetlerinin fiyatı devamlı bir yükseliş kaydetmişti. Ayrıca ahşap gemilerin ekonomik ömrü

bir anda sona ermiş olduğundan gemi tersaneleri de yüksek bir konjonktür içine girmişlerdi. İşte bu gelişme karşısında Abdülaziz devrinde Galata'nın ünlüleri Kristaki Zografon, Jorj Zarifi ve Baltaziler gerek yeni gemilerin alınmasında ve gerek tersanelerin modernleştirilmesinde gerekli finansman olanaklarını sağlayacakları gibi, Avrupa tersaneleri ile tüccarına Bahriye Nezaretinin borçlarına kâfil olma gayretlerini göstereceklerdir. Özellikle Jorj Zarifi 1872'de kurulan "Banque de Constantinople"ün en büyük hissedarı durumuna girip bankanın başına geçince, Londra'da bir şubesi bulunan bu bankanın, Abdülaziz devrinin son yıllarında Padişahın âdeta marazi bir tutkusu olan yeni savaş gemilerinin satın alınmasında aracılık ettiği ve finansmanına büyük ölçüde katıldığı görülmüştür. Nitekim Ahmet Mithat Efendi bu durumu şöyle değerlendirmektedir: "Saltanat-ı Seniye'yi Osmaniye bu yolda (zırhlı gemiler satın almak veya inşa etmek) dahi hizmetten geri kalmak şöyle dursun, belki peyderpey yirmi, yirmi beş kadar küçük-büyük zırhlı gemiler satın alma ve tedariki ile şanı ailesine layık olduğu üzere halen büyük devletlerin birincileri sırasına geçmiş olduğu teşekkür edilecek hususattandır."

2. Abdülaziz Devrinde Savaş Sanayiinin Kurulmasında Bankerlerin Rolü

Aşağıdaki, Ahmet Mithat Efendi'nin ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Abdülaziz devrinde Tophane ve Tersane ve bağlı fabrikaları büyük bir gelişme göstererek Türkiye'de bir savaş sanayiinin varlığını gösterecek bir seviyeye gelmişti. Ancak bu sanayii besleyecek sivil sanayi bulunmadığından ve birçok girdilerin ithal edilmesi zorunluluğu dolayısıyla ithalat güçlükleri başgöstermeye başlayınca, bu savaş sanayiinin gücünü muhafaza etmesi dahi tehlikeye giriyordu. Abdülaziz'in şahsi istek ve baskısı ile her türlü malî krize rağmen tersane ve tophanenin ihtiyaçları muntazam ithal edildiği halde daha sonraki yıllarda II. Abdülhamid devrinde bu özel ilgi gösterilmemiş ve piyasa koşulları altında bu sanayi kolu kısa zamanda bir hurda yığını haline gelmiştir. Bilindiği üzere II. Abdülhamid devrinde çıkan Yunan savaşı için gemiler Haliç'ten çıkıp Marmara sularında bozulup kalmışlardır.

Abdülaziz devrinde Padişahın isteği ile tersane ve tophane ve bağlı fabrikalar kısa zamanda modern teknolojilerin bütün gereklerine uygun hale getirilmişti. Gerçekte birçok dedikodulara rağmen Padişahın savaş sanayii kurma isteklerini yerine getirmede diğer vezirlerden daha başarılı olan Mahmut Nedim Paşa'yı da bu konudaki katkıları dolayısıyla hatırlamak gerekir. Mahmut Nedim Paşa, Rus elçisi İnyayçef'e yakınlığı dolayısıyla zamanında ve daha sonra tarihçiler tarafından Rus dostu yani en büyük düşmanın dostu olarak vasıflandırılmasına karşılık, para işlerinden çok iyi anlayan bir politikacı idi. 1875'te artık tefeci faizleri kredi veren Batılı bankerlere oynadığı oyun, zamanının ve günümüzün bütün yazarları ve yorumcuları tarafından çok kötü ve yanlış bir şekilde tefsir edilerek kamuoyuna aksettirilmiştir. İşte bu Mahmut Nedim Paşa, bazı silahları ve hatta gemileri içeride yapmanın yollarını bularak, banker Zarifi'nin büyük malî desteği ile bu işe koyulmuştur. Konunun ayrıntılarını bilememize rağmen, 1879'da kurulan "Rüsumu Sitte İdaresi" içindeki Osmanlı devleti yerli alacaklıları arasında Osmanlı devleti yerli alacaklıları arasında Osmanlı Bankası'ndan sonra Jorj Zarifi'nin gelmesi, bu savaş sanayiinin kurulması için bu bankerin finansman yönünden büyük destek olduğuna inanmak mümkündür.

Kurulan bu savaş sanayiinin o devirde uyandırdığı yankıyı anlamak için yine Ahmet Mithat Efendi'yi okumaya devam edelim (Üssü İnkılâp sb 90/91):

"Zamanın icap ve gereklerine göre yapılmış olan islahatı harbiye ne kadar teşekkür etmeyi gerektiriyorsa da en büyük bir kısmını da gelecekte geliştirmek durumundayız. Zira buraya kadar arzu ettiğimiz şeyler hep ayrıntıdan ibaret kalıp, bunların tümü içini usul ve esas konulması lazım gelen hususat ise aşağıda gösterilmiştir.

Şöyle ki:

Silahlar bakımından yeni icatlara Avrupa devletlerinin hepsi rağbet göstererek tedariklerine geçmişlerse de bunların kendi memleketlerinde ve kendi fabrikalarında imali için gerekli olan fabrikaları kurmakta en büyük devletlerin pek azı muvaffak oldukları halde, Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye bu hususta dahi emsalinden ve kendi şanına ve ihtiyacına münasip olan dereceden aşağı kalmamak için, gerekenin icrasında akran ve emsallerinin önüne bile geçmiştir.

Sultan Mahmut devrinde başlanan ve tamamlanması Abdülmecid devrinde husule getirilen Tophane-i Amiremiz pirinçten mamül top ve havan vesaire imal hususunda Avrupa'nın en meşhur fabrikaları derecesini bulmuş idiye de, yeni türlerin icadından sonra top fabrikalarının âdeta bütün bütün değiştirilmesi lazım gelmekte idi. Abdülmecid devrinde Tophane-i Amire idaresinde bulunan fabrikaların halini görenler ve bilenler bir de şimdi gidip görececek olsalar, gerçekleşen değişmeden dolayı bunların eski fabrikalar olduğunu tanımak şöyle dursun, gördükleri çok değişik manzara karşısında âdeta hayret içinde kalırlar. Eski şişhaneli tüfekleri Şnayder usulüne göre tahvil ve yeniden kuyruktan dolan tüfekler imalinden başlayarak, güzel Krupp toplarına varıncaya kadar her nevi yeni silahlar yapmak için alet ve edevatı mükemmel duruma girmiştir. Ayrıca yeni ve eski silahların mermilerini imal etmek aslında basit değil çok zor bir iş olmasına rağmen ve mensup oldukları tüfek ve topların imali kadar zanaat ve ustalığa ihtiyaç gösterdikleri için bunların imalini yapacak akıllara durgunluk verecek makinalar kâmilten tedarik olunmuş ve halen Tophane-i Amireye bağlı bulunan fabrikalarda bir devleti muazzamanın ihtiyacat-ı harbiyesini karşılayacak duruma girmiştir. Bu terakkiyatı amirede Tophane-i Amire Müşiri Halil Paşa merhumun yapmış olduğu hizmetler hiçbir zaman unutulur hususattan değildir. "Hele zırhlı gemi inşasına mahsus olan tezgâhlar ve makinalar top ve tüfek imaline mahsus olan fabrikalar ile hiçbir şekilde aynı derecede olmayıp, bunlar Avrupa'da bile yalnız birkaç devlete veyahut ehemmiyetçe ve cesametçe birer devlet demek olan kumpanyalara mahsus olabildiği halde, Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye bu muazzam işi dahi nazarı dikkatten uzak tutmayarak, icap eden alet ve edevatı satın alıp getirerek ve bunları Tershaneyi Amire fabrikalarında gerekli olduğu şekilde yerleştirip işletmiş ve hatta birçok sayıda demir zırhlı savaş gemilerini âlemin hayretleri ve aferini ile bu fabrikalarda imal ettirmiştir. Buna göre, Tophane-i Amiremiz gibi Tershane-i Amiremiz halen dünyada bahriye sanayisi bakımından en ileride bulunan devletler tersanesine eşit bir halde bulunmaktadır. Burada en küçük ve zarif vapurlardan zırhlı gemilere kadar imal edilen çeşitli vasita-

lar İngiltere ve Belçika ve saireden celbeylediğimiz mahir ustaların istiadatlı ve mahir öğrencileri olduğumuzu herkese tasdik ettirmiştir...”

Ahmet Mithat Efendi'nin Abdülaziz devrinde tersanelerimizde Avrupa'nın en güçlü donanmaları ile boy ölçüşebilecek gemiler inşa edilebildiği doğrudur. Ancak bu işin ne pahasına gerçekleştirildiğini de söylemek gerekir. Kendisi, aynı kitabın Osmanlı maliyesi ile ilgili kısmında devletin Abdülaziz devrinde gitgide çok daha ağır şartlarda borçlandığını yazmakta ve bunun kabahatini devleti yönetenlere yüklemektedir. Hiçbir sanayi deneyimi olmayan, gemi inşası gibi büyük ölçüde yan sanayiye ihtiyacı olan bir sanayi kolunun devamlı olarak ithal girdileri ile -ki bunlara yabancı mühendis ve teknik adamlara verilen yüksek ücretler de dâhildir- geliştirilmeye çalışılmasının ekonomik sonuçları Osmanlı İmparatorluğunun utanç verici bir şekilde malî yönden müflis hale gelmesine sebep olmuştu. Nitekim, gelir sağlama yönü bir tarafa üstelik devamlı yaratılmış olan gelirleri de tüketen bu tersanelere para yetiştirmek için hükümet Galata Piyasasındaki ünlü bankerlerden %30'a varan faiz hadleri ile para aldığından, bu defa bu iç borçları ödeyebilmek için, her zaman olduğu gibi, bir dış borç akdi gerektiğinde karşısında Avrupa'nın tefeciliği ile tanınmış banker ve kuruluşlarını bulmuştur. Bu da yetmeyince hazine tahvillerini %28 kadar düşen bir rayiçle piyasaya sürmek zorunda kalmıştır. 1874'de alınan ve 1875 yılı Ekim ayında ilan edilen moratoryumun sebeplerinden biri olan 1 milyar fraklık yani 40 milyon Sterlin dış borç %43,5'ten işlem görmüş ve Osmanlı hükümetinin eline 435.000.000 kadar Frank geçmişti. Fakat aynı yıl ödenmesi gerek dış borç faizleri ve ana para taksitleri bu rakamı aştığından moratoryum ilanı kaçınılmaz olmuştu. Ahmet Mithat Efendi'nin bu çok methettiği tersaneler ve gemiler yerine birkaç bez ve kumaş fabrikası kurulmuş olsaydı, Osmanlı ordusunda askerin giyim ihtiyacını karşılamak için ekte sunduğumuz iki ilana belki lüzum kalmayacaktı. Evet, Abdülaziz devrinde savaş gemisi yapılmıştır ama o zaman bağımsızlıkları için devamlı mücadele veren Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan gibi prensliklerde bile bez ve kumaş üretmek için birkaç büyük fabrika varken, Osmanlı ordusunun dikimevi ve benzer atölyelerinde kumaş almak için tahsisat bulunmadığı için, işçilere sık sık yol verilmekte idi. Hele o yapılan savaş gemileri hiçbir savaşa iştirak etmeden Haliç'te çürümeye terk edildiğini de düşünersek.

Bankerler ve Silah Satıcıları

1. Tatavla'lı Bir Rum Gencinin Hikâyesi: Banker Zagarof ve Silah Ticareti

Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi 19. asrın ikinci yarısında, özellikle Osmanlı Rumlarının öncülüğü ile bir Osmanlı Merkantilizmi ortaya çıkmıştı. Bu merkantilizmin esası, Batı'da olduğu gibi ticaret yolu ile anavatana gelir sağlamaktı. Bilindiği üzere, bu tür bir merkantilizm iki asır boyunca Batı'da egemen olmuş ve Fransa, İngiltere gibi iki büyük merkezi güç bu hareketten en çok faydalanan devletlerin başında gelmişti. Sanayi devrimi ile birlikte bu iki devlet gelir sağlamayı ve zenginleşmeyi ticaretten sanayiye aktarmakla beraber, ticarî piyasalarda egemen olmaya devam ediyorlardı. Bu sebeple Fransız ve İngiliz ticarî firmaları, eskiden olduğu gibi, 19. asır boyunca her türlü mal alış veriş ile özellikle Orta Doğuda ve Osmanlı İmparatorluğu içinde egemenliklerini muhafaza etmeye çalışacaklardır. Bu egemenliğe karşı Osmanlı azınlıkları çıkacak ve Osmanlı iç ve dış ticaretine tamamen hâkim olduktan sonra Karadeniz'den Rusya, Romanya, Bulgaristan ve İran ticareti ile Basra'dan ve hatta Süveyş'ten açılan uzak deniz ticaretine de el atacaktı. Bu arada giriştikleri transit ticaret faaliyetleri ile Osmanlı ülkesine önemli gelir aktaracaklardır.

İşte bu merkantilizmin beyni görevini gören Galata'da, günlerden bir gün hanların birinde kumaş toptancılığı yapan bir Rum tüccarının yeğeni olan, şimdiki adı ile Kurtuluş olan, İstanbul'un o zamanki Avrupa yakasının Hristiyan mahallesi Tatavla'lı bir Rum gencinin silah tüccarlığı krallığına varan hayat hikayesi başlıyordu. O devirde Osmanlı azınlıkları ticaretteki başarılarını, oyunu kurallarına göre oynamaya borçlu idiler. Bu sebeple Zagarof'un amcası yeğenini aileden biri olarak değil, herhangi bir çırak gibi kullanmakta idi. Zaman zaman hakarete varan azarlamaları da esirgemiyordu. Yine o günlerde bu azınlık tüccarlarının tuttıkları defterler, uygulanmaya başlayan "Patent Vergisi" adı altındaki kazanç vergisini gerektirdiğinden, çok daha fazla ayrıntılı ve muntazam idi. Tutulan muhasebe günü gününe her kuruşun hesabını verecek durumda idi. Basil, gündüzleri bu defterlerle ve müşterilerle uğraşp iyice yorulmasına rağmen, akşamları Beyoğlu'na çıkarak yabancı turistlere tercümanlık ediyordu. Amacı bir İngiliz ve Fransız'ın peşine takılıp şansını Avrupa'da denemektir. Ailesi ile Muğla'dan İstanbul'a Tatavla'ya göç ettikten sonra, İstanbul'a şansını denemeye gelen bütün ailelerin çocukları gibi, Rum cemaatinin çeşitli yardımları ile semtindeki Rum okuluna girmiştir ve oradan İngiliz okuluna geçerek İngilizce ve Fransızca'sını geliştirmek olanağını bulmuştu. Kısa bir müddet sonra amcasına, kârdan aldığı payın düşük olduğunu söyleyerek artırmasını istemişti. Üç sene yanında çalıştığı amcasının onun bu isteğini kabul etmeyeceğini bildiği halde bu teklifi yapmıştı. Zira o devirde ticarette hâlâ lonca usulü, kanunen değilse bile davranışlar olarak, geçerli idi. Çırak patronuna: "benim maaşımı arttır" diyemezdi. Bir gün sa-

bahleyn mağazaya gelmiş ve kasayı açarak hakkı olduğu parayı alarak bir vapura atlayıp Londra yolunu tutmuştu. Artık ihtiyarlamış olan ve bir sürü hastalığın peşini bırakmadığı amcası Sevastopolo işini devredebileceği bir yakınının olmasından çok memnundu. Bu sayede ihtiyarlığında işine gitmeden de mutlu yaşayabilecekti. O devirde hiçbir sosyal güvenlik kurumu yoktu. Fakat yeğen hayırsız çıkmıştı. Amca bu işe fena halde kızmıştı. İş Londra'da dahi takip ettirdi ve yeğenini suistimalden dolayı mahkemeye vermeye muvaffak oldu. Fakat mahkemenin ilk celsesinde Basil paltosunun astarına kaçmış olan, amcasının ona vaktiyle vermiş olduğu, ortaklık pusulasını bulup çıkarmış ve beraat etmişti.

Londra'dan sonra birkaç defa Atina'ya ve hatta İstanbul'a gelip gittikten sonra Basil Zagarof'u çok geçmeden 1877 yılının bir Ekim ayında, yani henüz yirmi sekiz yaşında iken Nordenfeldt adı ile anılan zamanın en ünlü silah firmasının Balkanlar temsilciliğine getirildiği görülmüştü. Bu firma gerçekte her türlü silah imalinde başarılı olduğu gibi Torsten Wilhelm Nordenfeldt ismindeki bu İsveçli silah yapımcısı ve satıcısı aslında bir mühendis idi ve ilk denizaltıyı inşa edip piyasaya süren kişi olarak biliniyordu.

İşte Basil, Balkanlar için tek temsilci ve satıcı olunca, hemen ilk vasıta ile Atina'ya gitmiş ve İstanbul'dan geldiğini ve Türklere denizaltılar sattığını söyleyerek Yunanistan'a ilk denizaltısını satın almıştı. Daha sonra da İstanbul'a geçmiş ve bu defa Osmanlı hükümeti ile sıkı bir pazarlıktan sonra gerçekte iki denizaltı satmıştı. Artık Tatavla'lı delikanlı, İstanbul'da hasret giderirken Beyoğlu âlemlerinin zengin müşterisi de olmuştu. Yakışıklı idi ve fakat İstanbul'da kalıp kendini zengin bir Rum banker veya tüccarının kızına kaptırmak niyetinde değildi. Daha çok kazanmak ve ününü daha da artırmak istiyordu. İstanbul'a geleli henüz daha bir ay olmamıştı ki, Viyana'da, Amerikanlı mühendis Hiram Haksim'in yeni icat etmiş olduğu meşhur soğutmalı makinalı tüfeğinin Avrupa kıtasında ilk denemelerinin yapılacağını haber almıştı. Derhal Romanya üzerinden Viyana'ya geçti ve bu yeni silahın kendi firmalarının silahı olan otomatik tüfeğe nazaran çok daha güçlü olduğunu büyük bir soğukkanlılıkla seyretti. O andan itibaren ne yaptıysa yaptı, iki aya kalmadan kendi firması ile Maksim tüfekleri firmasını birleştirdi. Nitekim 1888'de Nordenfeldt Gun and Ammunition Co. Ltd. Maxim Gun Co. ile birleşerek "Maxim Nordenfeldt Guns and Ammunition Co" adını alıyordu.

Fakat, iki yıllık bir süre sonra bu şirket dağılmış ve eski ortaklar yine kendi firmalarını kurmuşlardı. Ancak bu defa Basil Zagarof, Maxim'in şirketinde kalmış ve firmanın ticarî işlerini yüklenmişti. Zaten mühendis Maxim aslında bir laboratuvar adamı idi, ticarî işlere pek aklı ermediği gibi, ticarî işlerden hoşlanmıyordu da. Bu sebeple Basil, onun tam aradığı adamdı. O günlerde dünyada savaşlar birbirini kovalıyordu. Avrupa'da Türk-Yunan savaşı, Asya'da Çin-Japon ve Amerika'da Amerika-İspanya savaşları ve büyük devletlerin müstemleke savaşları yoğun bir şekilde sürüp gidiyordu. Bu arada, Cenevre'ye zamanın lüks hızlı treni ile giderken geniş kadife ve dantelâlarla süslü kompartıman kanepelerinde kendisini Villafranca Düşesi, soyluluğu Burbonlara kadar dayanan Maria del Pilar isminde bir İspanyol kadının karşısında bulmuştu. Bu Burbon Prensesi Madrid'de yaşamakta idi ve Basil'in uzun boyu, zayıf ve solgun benzinden hoşlanmış olacaktı ki, onunla hayatını birleştirmede ilk teklifi yapan olmuştu. Madrid'de yaşayan bu zengin prensesin kocası Basil Zagarof, bir anda soylu bir ailenin servetine de konuyordu. Kazancı ile artık rahatlıkla yeni hisse senedi satın almaya ve borsada işletmeye koyulabilirdi. Nitekim böyle oldu ve nihayet silah tüccarlığından yapımcılığına oradan da bankerliği geçecekti.

Basil Zagarof'un hikâyesi burada bitmez, tam Yunanlıların İzmir'e çıkışlarına ve Anadolu'nun içerilerine kadar yürümelerine ve Mustafa Kemal'den beklemedikleri darbeyi yiyene kadar devam edecektir. Sırası geldikçe bu ilginç iş adamı ve bankerin hayatını anlatmaya devam edeceğiz. Şimdi Osmanlı azınlıkları ve özellikle Rumlar, Zagarof gibi olmasa zihniyet ve eylem bakımından onunkine benzer gençler yetiştirirken Osmanlı Türklerinin neler yaptığını ve silah ile askerî mühimmat alımlarında Osmanlı Padişah ve hükümetlerinin politikalarını bazı örneklerle ortaya koymaya çalışacağız.

2. Cevdet Paşa'nın Yazdıkları Bosna'da Kızların Türküsi, Abdülaziz'in Fransız Donanmasına Eşit Donanma Hikâyesi

Abdülaziz devrinde Padişahın ordu ve donanma için yapmak istediklerini geçen sayıda ortaya koymuştuk. Sanayileşmeden, güçlü bir sanayi devleti olmadan güçlü bir ordu ve donanmaya sahip olunamayacağı fikri Türkiye'de bugün dahi tartışma konusudur. Bu sebeple, her şeye rağmen, güçlü bir ordu fikrinin tarihsel kökenlerini araştırmaya devam edeceğiz.

Abdülaziz devrinde devletin malî durumunu devamlı olarak sarsan olaylardan biri de Rumeli'de çıkan isyanlar ve bu isyanları bastırmak için asker sevkıyatı idi. O devirde demiryolları daha tasavvur halinde olduğundan, deniz yolu kullanılıyor, fakat karada askeri ve topunu, tüfeğini, mermisini taşımak çok masraflı oluyordu. Bu sebeple Fuat Paşa'nın Boşnaklardan, Fransızların "Colonie Militaire" dedikleri taburlar kurmak fikri benimsenerek Boşnak gençleri ilk defa olarak askere alınmıştı. Avusturya Hükümeti, Boşnak delikanlılarının bu gençlerin arasına adamlar yollayarak; "Siz asker yazılmaya razı olmuşsunuz. Oysaki Osmanlı Devleti malî kriz içindedir. Size aylık veremez..." gibi sözlerle bu yeni koloni militerlerin kurulmasını önlemeye çalışmıştı. Fakat Boşnak gençleri bunlara şu cevabı vermişlerdi: "Biz askerlik görevimizi devletimiz için ifaya mecburuz. Erkânı eyalet böyle münasip görmüşler. Kazayı Erbaa müftüleri de böyle karar vermiş, biz ondan dönmeyiz" (Bak: A. Cevdet Paşa "Maruzat" İstanbul 1980, s.94).

Boşnak delikanlıları askere yazılmaya başlayınca onlara giydirilen yeşil parlak kumaşların genç kızlar üzerindeki etkisi Türkülere bile konu olmuştur. Cevdet paşa adı geçen yapıtında bunlardan bir tanesini tek dörtlük olarak vermişti:

"Hünkâr, Müfettiş Efendiye emir etmiş demiş ki, Paranın gittiğine bakma altınları su gibi akıt Kızları tezviç et, ta ki gazi yiğitler ve yeşilli askerler doğursunlar"

Boşnak kızları bu türküleri söyleye dursunlar, İstanbul'da Galata Borsasında Boşnaklardan kurulacak yeni taburlar için hükümetin bankerlerden avans alacağı kanaati yaygın hale gelmiş ve bir kısım bankerler faizlerini yükseltmek için bu işin doğruluğunu ve geniş boyutlarını ortaya çıkaracak dedikodular ve yayımların hazırlayıcısı durumuna girmişlerdi.

Gerçekte Boşnak gençlerinin gönüllü olarak askere koşmaları, özellikle Avusturya ve Avrupa'da, bir bakıma şok yaratmıştı. Zira Avusturya ve diğer sanayi devrimi ülkelerinde gençleri askere almak önemli bir mesele haline gelmişti. Hele Fransa ve İngiltere'de subay yetiştiren okullara rağbet büyük ölçüde azalmıştı. Mecburi askerlikte ısrar edilmesi asker kaçaklarının sayısını arttırmıştı. Sanayi devriminin getirdiği yeni meslekler gençlere çok daha

cazip geliyordu. Ama Bosna'da sanayi ne gezer, tarım bile Ortaçağ'dan kalma usullerle yapılmıyordu. Bu sebeple yeşil parlak şayak elbiseler, Boşnak gençlerini toztopraklı harmanı yerinden kurtaracak tek çare idi. Hepsi askerlik şubelerinin önünde toplanıp sıralarını bekler olmuşlardı. Bakınız bu taburların kurulması maksadı ile Bosna'ya müfettiş olarak gönderilen Cevdet Paşa, aynı yapıtında bu konuda neleri yazıyor (s.98):

"Bunun üzerine Vali Paşa ve erkânı eyalet ve Belediye Meclisi üyeleri ile topluluğun içinden ayrılarak birer şerbet içmek ve biraz nefes almak üzere ve biraz teneffüs etmek üzere kışlanın meydana bakan büyük kapısından girerken, yan kapısından birçok halk içeriye hücum etmekle kışla tarafından bir gürültü koptu. Bu nedir diye araştırdık. Meğer askere yazılacak delikanlılar birbirileri ile itişerek daha evvel yazılmak için tümü birden içeriye hücum etmişler. Artık şerbet içme vakit kalmadı. Hemen gönüllülere elbiseleri dağıtılsın, dedim. Daha evvelce getirilmiş olan yeşil şeritli asker elbiseleri meydana çıkarıldı. Vilayet erkânı ve Belediye Meclisi üyeleri akşama kadar onlara elbise dağıtılma işi ile meşgul oldular. Elbise giyenler hemen kışladaki normal askerlerle de birader gibi oldular ve eskiler onları kendilerine tahsis edilen koğuşlara götürdüler."

O gün Boşnaklar, askerliğe birdenbire o kadar can ü gönülden sarıldılar ki, gönüllüler kalabalıkta yekdiğerini çiğneyerek kışlaya girmekte olup belde eşrafından bazı kişiler oğlunu yazdırmak için onları hanelerinde ve sokaklarda ararken, oğullarının gelip kendiliğinden elbise giymiş olduğunu, sonradan haber alıyorlardı.

Bu arada üç kardeş birbirinden habersiz olarak yazılmışlar. Sonra پدرleri gelip birini çıkarmak istedi. Hâlbuki üçü de çıkmaya razı olmadığından, kura çekilmek suretiyle içlerinden biri ihraç edilerek pederine teslim olundu."

Saray (Bosnasaray) delikanlılarından askere yazılıp resmî elbiseleri giyip sokaklarda gezerken kızlar tarafından "yeşillim" diye alkışlandıklarından Boşnakların askerliğe rağbeti artmakta idi. Askerlik talimine o kadar hevesli oldular ki taburlarda askerlik yapan biri çarşıya gidecek olsa iki tarafına birer Bosnalı nefer katılarak gidip gelinceye dek ona refakat ile ayak talimi ederlerdi."

Cevdet Paşanın bu yazdıkları çok anlamlıdır. Zira aynı yapıtında o günlerdeki hükümetin malî sıkıntılarını da dile getirmekte idi ve bunların, gelecek yazıda göreceğimiz gibi, askerî masrafların artmasından kaynaklandığını iddia etmekte idi. Gerçekte Bosnalı ve onlardan görerek Hersek, Mostar ve Yenipazar delikanlılarının birbirleri ile yarış edercesine orduya yazılmaları, bir bakıma da bunların işsiz güçsüz olmalarının bir göstergesi idi. Hatta İslam-Türk aileler için özellikle Rumeli'nde erkek çocuk ekonomik bakımdan büyük külfet idi. Zira kız çocuklar evlerde annelerine yardım, tarlada ve evlerdeki dokuma ve halı tezgâhlarında çalışırken, erkek çocuklar daha delikanlı bile olmadan hazır yemeye koyuluyorlardı. Oysa aynı Rumeli'nde Hristiyanlarda durum tam aksine idi.

Aynı günlerde Türk delikanlıları Bosnasaray'da askere yazılırken, Hristiyan delikanlılar tarlada ve tezgâhları başında, çarşıda dükkânlarında işlerinin başında idiler. Yaptığımız

araştırmalara göre 19. asrın ikinci yarısından sonra Rumeli'nin hemen her tarafında Türklerin iktisadî ve ticarî hayattan uzaklaştığını saptadık. Tanımda ilk önceleri pazar içinde üretim yapan Türk köyleri kapalı ekonomiye geçmişler, el tezgâhları terk edilmiş, kasaba ve kentlerde ticarî hayatta beliren yeni usuller karşısında azınlıklar kadar eğitim görmemiş olan Türkler tutunamamaya başlamışlardır. İşte bu sebeptir ki Bosna'da delikanlılar güle oynaya askere yazılmışlardır. Kendilerine askerlik dışında hiçbir alternatif verilmediği için bu kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. Nitekim Bosnasaray'daki bu askere alma olayından birkaç yıl sonra Osmanlı Devleti'nin Rusya muharebesinde yenilgisinin sonucunda büyük devletlerin yardımına sığınarak gittiği Berlin Kongresi'nde, kendi delegesi Karatodori Paşa, bu gerçeği çok acı bir şekilde dile getirmiştir. Bilindiği üzere, 1876-77 Rus Savaşı sonucu toplanan Berlin Kongresinde Osmanlı İmparatorluğu, Rumeli'de bazı önemli toprakları terk etmek zorunda kalmıştı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu için asıl önemli olan, kaybedilen topraklardan çok, bu topraklardaki İslam-Türk bürokratlar devlet görevlileri ve askerlerin durumu idi. Bu sebeple Karatodori Paşa bu kongrede bu toprakların yeni sahiplerinden, eskiden Osmanlı hükümetinden maaş ve ücret alan görevlileri bir müddet yerlerinden etmemeleri ve onlara maaş ve ücretlerini vermelerini istemişti. Mavrokordato bu teklif üzerine suratlarını asan bazı delegeleri görünce Fransız, Alman ve İngiliz delegelerine dönerek: "Söyleyin siz bu beylere biz bu yüzbinleri aşan insanları oralardan alıp nereye yerleştirip iş verir ve maaş ödeyebiliriz. Bu bizim malî bakımdan iflasımız olur" diye dert yamıştı.

Osmanlı Eğitim Politikası ve Borsacılık

1. 19. Asrın Son Çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar ve Türklerin Eğitim Seviyesi

21 Şubat 1889 tarihli “Tercüman-ı Hakikat” gazetesinde, bu gazetenin kurucusu ve başyazarı olan Ahmet Mithat Efendi, Rum gazeteci arkadaşı ile yaptığı bir konuşmayı makale haline getirip yayımlamıştır. Konu, İstanbul'daki Rum okullarının her bakımdan Atina'daki Yunan okullarından üstün olduğu ile ilgilidir. Aşağıda ayrıntılarını ele alacağımız bu yazıda ne yazık ki o devirdeki İstanbul'daki Rum ve Türk-İslâm okullarının bir karşılaştırılması yapılmamıştır. Oysaki böyle bir karşılaştırma yapıldığında Rumların üstünlüğü daha da açık bir şekilde ortaya çıkacaktı.

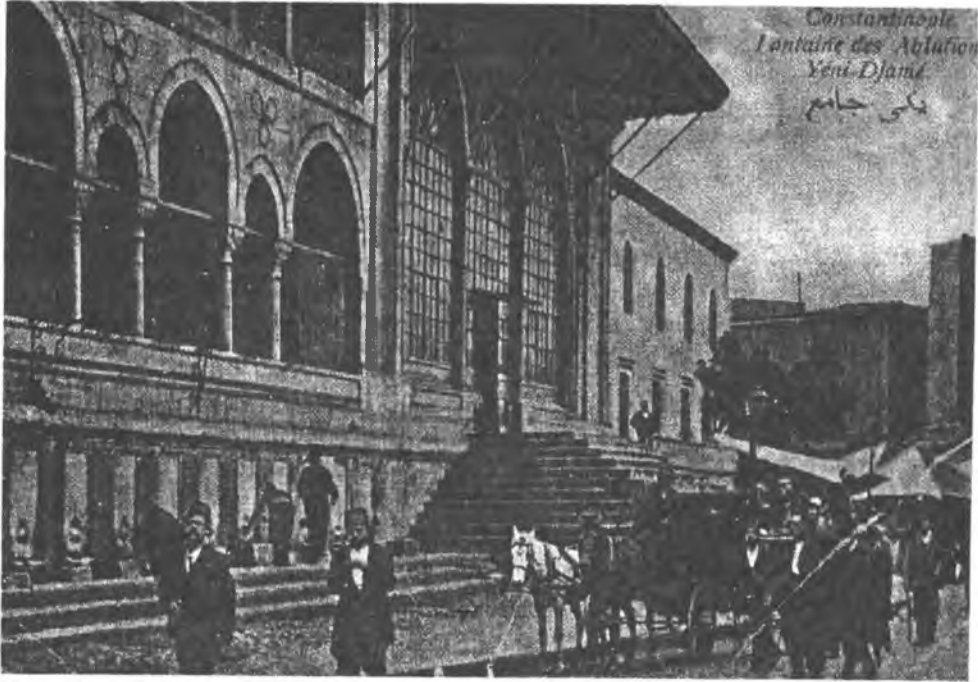
Evet, nasıl olmuştu da daha III. Selim devrinde İstanbul'daki Rumların küçük bir voyvoda azınlığı dışında, 200.000'i aşan nüfusu içinde okuryazar olanlar parmakla gösterilebileceği halde, aradan yarım asır geçtikten sonra, değil İstanbul'da, Anadolu'da bile ilkokulu olmayan hiçbir Rum köyü, mahallesi kalmadığı gibi, bu okulların eğitim seviyesi konfor ve araçları, öğretim kadroları Batı Avrupa seviyesine çıkmıştı?

Aslında bu durumda olan sadece Rumlar değildir. Diğer Osmanlı azınlıkları olan Ermeniler ve Museviler de eğitim yönünden İslâm Türklere oranla hissedilir bir üstünlük tesis etmişlerdi. Bu sebeple eğitim yönünden 19. asrın son çeyreğinde hissedilir bir duruma giren farkı açıklamak gerekmektedir. Şimdiye kadar bizim tarihçilerimiz “yanlış eğitim politikası”, “Medreselerin soysuzlaşması, fakirleşmesi” gibi aslında esasa inmek cesaretini göstermeden çözüm yolu aramışlardır. Hiçbiri, eğitimde beliren bu farkın sadece ekonomik farklılaşmanın bir sonucu olduğunu görememiştir. Görenler de Marksist yorum sayılır diye bu koşul ile uğraşmaktan çekinmişlerdir.

Bilindiği üzere Sultan II. Mahmut, Avrupa Misyoner Okulları'na Osmanlı İmparatorluğu içinde faaliyet gösterme izni verirken “İslâm çocuklarına yasak” koydurmuştur. Oysa bu okulların eğitim seviyesi, aşağıda açıklayacağımız sebeplerden dolayı, kısa bir zamanda ana vatanları olan Fransa ve İngiltere ve daha sonra Almanya'daki okullardan farksız bir duruma girmişti. Sanayi devrimi ülkeleri merkezî devletler olarak da kısa bir zamanda güçlenmişler ve devletler eğitime büyük paralar harcayabilecek duruma girmişlerdi. Böylece bu ülkelerde örneğin Napolyon Bonapart devrinde sınıf üretimi fazlası yanında bir de eğitilmiş insan fazlası ortaya çıkmıştı. İşte, tıpkı mallar gibi, bu eğitilmiş insan fazlası da nasibini Osmanlı İmparator-

luğu'nun geniş toprakları ve insan kaynağında aramaya koyuluyordu. Bütün sanayi devrimi ülkelerindeki çeşitli kiliselere bağlı vakıfların düzenlediği bu misyoner hareketi, bütün dünyada olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu içinde de ilkokuldan başlayarak üst dereceli okullara kadar eğitim kurumları açılması ve işletilmesi ile gerçekleşecekti.

İslâm-Türk çocuklarına kapalı olan bu okullar, bir çeyrek asır içinde Rum, Ermeni ve Musevi çocuklarından sanayi devriminin Osmanlı İmparatorluğu ve çevresinde kurduğu pazarın büyük tüccarlarının yetişmesine sebep olacaktı. Bunun yanında, Tanzimat ile Avrupa usulü devlet yönetim ve organizasyonu da gerekli görülen kadrolaşmada bu azınlık çocukları lisan, muhasebe, ticarî hesap, fizik, kimya ve hatta dış politika bilgileri ile üst makamları işgal etme başlayacaklardı. Fakat asıl önemli olan, bu çocukların Osmanlı merkantilizmini kurup yürütecek nesilleri oluşturmaları idi. Bir taraftan bütün Osmanlı iç ve dış ticaretinin tekeline eline geçirecek olan bu yeni kuşaklar, diğer taraftan transit ticaret güçleri ile imparatorluğun komşu ülkelerinin bir kısım ticaretini tekellerine alacaklardı. Bu şekilde ortaya çıkan merkantilizmle, borsacılık, bankerlik azınlıkların iktisaden güçlenmelerini sağlayacak ve bu güçlenme, eğitimde kendini gösterecekti.

Azınlıkların bir taraftan iktisaden güçlenmeleri, diğer taraftan misyoner okullarında devam edegelen eğitimleri kısa zamanda tüccar, işadamları, banker, imalatçı ve devlete ihtisas sahibi görevli yetişmesini sağlarken, diğer taraftan kendi dil, tarih ve benliklerini koruyan ve bunları güçlendirerek "cemaat okullarına" öğretmen ve eğitimci de yetişmesini sağlıyordu. Aşağıda göreceğimiz gibi özellikle, Rumlar ve Ermeniler bu cemaat okulları ile 19. asrın sonlarında Avrupa ortalaması üstünde bir scolarite'ye ulaşmışlardı. Başka bir deyimle, bu iki azınlığın çocukları ve gençlerinin kendi yaş gruplarına göre çeşitli kademeli okullara devam oranı, Batı Avrupa seviyesine çıkmıştı. Nitekim biraz sonra göreceğimiz gibi, Ahmet Mithat

Efendi'nin dediğine göre Anadolu'nun en uzak Rum köylerinde dahi bir ilkokul bulunduğu gibi, bu ilkokula ilkokul çağındaki çocukların tümü devam etmekte idi.

Azınlıkların eğitim düzeyi bu şekilde hızla gelişirken ve en verimsiz topraklar üzerinde kurulmuş Rum ve Ermeni köylerinde topraksız çiftçi ve gündelikçilerin çocukları dahi her türlü konforu içeren ve bütün eğitim araçlarına sahip ilkokullarda okurken, aynı bölgelerde Türk-İslam halkının, çiftçilerinin çocukları toprak zeminli penceresiz bir okul buldukları zaman kendilerini mutlu addediyorlardı. Hele memleketin sahibi gibi ortalıkta dolaşan İslam-Türk toprak ağalarının çocukları tam bir cehalet içine düşmüşlerdi. Nitekim II. Abdülhamid 19. asrın son çeyreğinde bu ağa çocukları için İstanbul'da bir okul açtırmış ve bu ayıbı ortadan kaldırmak istemişti. Fakat Padişah'ın bu gayreti de sonuç vermemişti. Artık o günlerde geniş toprakları olan bu ağalar, zaten iktisaden etraflarını çevirmiş olan Rum, Ermeni tefeci ve tüccarın ağları içine düşmüşlerdi. 19. asrın son çeyreğine gelindiğinde İmparatorluğun en uzak köşelerine kadar ağlarını örmüş olan Osmanlı merkantilizmi ve finans kapitali tarımda oluşan rantların tümünü ele geçirerek, hükümete, Osmanlı bürokratlarına ve toprak ağalarına tefeci faizi ile kredi sağlayarak gücünü daha da artırmıştı. Zira bu devirde bunlara borçlu sadece devlet değildi, yüksek tüketim seviyesinde gelir yetmezliği ile karşı karşıya kalan büyük bürokratlar dahi bunların ağına düşmüştü. Bunlardan bir örnek vermek için 11 Mayıs 1882 tarihli La Turquie gazetesindeki İstanbul Sulh Mahkemesinin aşağıdaki ilanını olduğu gibi aktarıyoruz:

"Nuri Paşa'nın Banker Jorj Zarifi'ye olan tahsil edilmemiş borcuna karşılık olmak üzere Şeriat Mahkemesince Nuri Paşa'nın İbrahimağa mahallesi Koşuyolu'ndaki 25 ve 26 numaralı köşk bahçesindeki üzüm bağı ile birlikte 136.600 kuruşa -(100 kuruş bir lira hesabı ile) açık artırma ile satışa çıkarılacaktır..."

Zarifi'nin alacağının birikmiş faizler ile ne olduğunu pek bilmiyoruz ama Koca Nuri Paşa'nın varını yoğunu alıp götüren bu borcun bu bankere sağladığı kârların büyük bir kısmının başta Rum Eğitim Vakfı olan "Syllogos" olmak üzere imparatorluğun içindeki bütün Rum okullarına gittiği bir gerçektir. Nitekim aynı günlerdeki gazetelerdeki bu habere göre, o günlerde Paris'te yaşamakta olan İstanbul'da uzun seneler bankerliği ile meşhur olmuş, bütün Padişah ve devlet adamlarının en yakın dostu olarak bilinen Kristaki, İstanbul'daki ajanı vasıtası ile bu Rum Vakfı'na 450 Osmanlı Lirası bağış yapmakta idi (La Turquie 19 Mayıs 1882). Aynı Kristaki, 22 Temmuz 1882 tarihli La Turquie gazetesinin verdiği bir habere, Padişah II. Abdülhamid'in eniştesi Mehmet Paşa'nın Paris'e geldiğini duyunca hemen Osmanlı Sefaret-hanesine gelip Paşa'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Mehmet Paşa'dan Emirgan'da yeni açılan Müslüman-Türk Kız Okulu'nun bir piyanoya ihtiyacı olduğunu öğrenmişti. Kristaki derhal en iyi marka bir piyanoya 4500 Frank ödemek suretiyle İstanbul'a yollatmıştı. Oysaki aynı günlerde İmparatorluk hudutları içinde en uzak köşelerdeki Rum ve Ermeni ilkokullarında piyanodan başka bütün Batı Müziği aletleri de mevcuttu.

2. Ahmet Mithat Efendi'nin Yazmadığı

Ahmet Mithat Efendi yukarıda adı geçen yazısında, İstanbul'daki Rum okullarının her yönü ile Atina'daki okullardan üstün olduğunu iftiharla okurlarına naklederken aynı İstan-

bul'daki Türk okulları ile bir mukayese yapmaktan çekiniyordu. Oysa aynı yıllarda okul çağındaki çocukların çağlarına göre okullara devamında, Müslüman Türkler, İstanbul'da oran olarak bütün azınlıkların gerisinde idiler. Bu acı gerçeği vurgulamak için bir konuyu daha açıklamak zorundayız: O günlerde (1888 yılı) örneğin İstanbul'daki İslam-Türk nüfusu 450.000 civarında idi. İstanbullu Rumların da 250.000 olduğu anlaşılmaktadır. Okuryazarlık oranı İslam-Türklerde, hükümet merkezinde bile %40'ın altında iken bu oran Rumlarda %80'i aşmakta idi. Hatta Ahmet Mithat Efendi'nin adı geçen yazısında belirttiği gibi, Rum okullarında Osmanlıca tedrisatının mükemmel seviyede bulunduğu düşünülürse, Osmanlıca okuryazarlıkta dahi Rumların İslâm-Türklerle üstünlüğü açıkça ortaya çıkar. Böylece İmparatorluğun merkezinde azınlıkların Osmanlıca okuryazarlık bakımından hem nisbi olarak, hem de mutlak olarak üstün durumda oldukları sanki önemli değilmiş gibi, İstanbullu Rumların eğitim bakımından Atinalıları geçmelerini Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlılık yönünden iftihar edilecek bir gösterge olarak kabul etmesi, bugün bizi şaşırtmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi, Rodos adasındaki Süleymaniye Medresesi'nde on beş yıl kadar Osmanlı lisanını tedris usulü hocalığını yapmıştı. Kendisini ziyarete gelen Rum eğitimci, Rum okullarındaki Osmanlıca öğretiminin onun metoduna göre yapılmaya başlandığını ve bu ziyaretinin sebebinin kendisine teşekkür etmek olduğunu ifade ettikten sonra, makalesine şöyle devam etmektedir:

“Söz Rum vatandaşlarımızın refah içinde kalkınmalarının sebeplerine geldi. Bu arada tabiatıyla Yunanistan'daki Rumlar ile İstanbul'daki Rumların eğitim bakımından karşılaştırılması ile konuya girildi. Muhatabım bu mukayeseyi öyle bir bilgi derecesinde yürüttü ki, beni, vatandaşlık duygusu ile ortaya çıkan bu sonucu, okurlarıma da nakletmek zorunda bıraktı.

Yunanistan İstiklalini kazandığı sırada eğitim bakımından Mora ile İstanbul arasındaki fark hemen hiç derecesinde idi. İstanbul'da Doğu Patrikliği makamı bulunduğu için, doğal olarak din eğitimi burada biraz daha ilerde iken, Yunan istiklalinden sonra gerek onlar ve gerek bizim Rumlar eğitimle her türlü ilerleme konusuna önem vermişlerdir.

Yarım asır kadar bir çaba ve gayretten sonra iki tarafın varmış bulunduğu noktaya ve seviyeyi birbiri ile kıyaslayacak olursak, Osmanlı Rumlarının ilerleme seviyesi ve gücü Yunanlılar'inkinden çok daha üstün olduğu sonucuna varırız.

Muhatabımız iddia ediyordu ki, Yunanistan'ın bir hayli köylerinde hâlâ ilkokul bulunmadığı halde Memalik-i Şahane'de Rumların yaşadığı bir köy yoktur ki, bir ilkokul bulunmasın. Bundan sonra ikinci söylediği şey ikinci derecedeki Rum okullarının programlarının Yunanistan'daki aynı dereceli okullarinkinden daha mükemmel ve daha zengin olduğu idi. Nitekim Atina'da, Pire'de ve diğer büyük kentlerde kibardan, tüccardan olan Yunan familyaları meyânında Fransız ve İngiliz lisanları epey yaygın hâle gelmişse de bu terakki, bu familyaların özel durumlarından ileri gelmekte idi, yoksa ikinci derecedeki Yunan okullarının pek azında Fransızca tedris edildiği halde, bizim ikinci derecedeki Rum okullarının çoğunda az çok Fransız lisanı tedris edildiğini söyledi.

Mekteb-i Âli'ye gelince, İstanbul'daki Fener Büyük Mektebi ve Beyoğlu'ndaki Zapyon namındaki ve Heybeliada'da "Mekteb-i Fünûn-ü Ticariye" ve İzmir'deki "Rum Lisesi" gibi Mekteb-i Âli'nin Yunanistan'da hemen emsali bulunmadığını iftiharla beyan eyledi.

Muhatabımızın mukayesesine göre, Osmanlı Rumlarının noksanı yalnız fenn-i tıbbiye oluyor. Atina'da mükemmel bir Mektebi Tıbbiye varken, İstanbul'da Rumlara mahsus bir Mektebi Tıbbiye yoksa da Saltanat-ı Seniye Osmaniy'e'nin, birisi askeriye diğeri mülkiye olmak üzere iki muazzam Mektebi Tıbbiyesi bulunmaktadır ve bu mekteplerden Rum halkı dahi eşit surette faydalandıkları için bu mahzur giderilmiş sayılır.

Hâlbuki Atina'da maarif-i mezhebiye ve bilhassa edebiyat-ı Rumiye İstanbul derecesinde bulunmadığı için, bu iki cihetten İstanbul Atina'ya büyük üstünlük gösteriyor.

Fünun ü Bahriye ve Askeriye'ye gelince, bu babta, Osmanlı Rumları bu iki tür eğitimden faydalanamıyorlarsa da Yunanistan'daki Rumların bu fenlerden istifadeleri dahi o kadar memnuniyet verici görülüyor. Yalnız bir aralık Bahriyeyi Fünun ü Askeriye'nin tedrisine heves edilerek bazı kitaplar tercüme ve telif olunmuşsa da Yunanistan'ın terakkiyatı askeriyesi hiç noktasında kalmıştı. Buna göre maarifi askeriye ilerlemediği gibi, Yunan halkının uygulamada denizciliğe olan yatkınlıkları ve maharetleri fünun ü bahriyenin tedrisini zorunlu sebep haline getirmemektedir.

İnsan kendi çocuklarının ileride mesut olduklarını görmekle tabiatıyla mesut olduğundan ve Milliyeti Muazzamayı Osmani'ye dâhil olan Rumların, bu mukayesede maarif bakımından her yönden Yunanistan Rumlarından üstün olmaları bizi memnun etmektedir..."

Ahmet Mithat Efendi'nin bu yazısı, azınlıkları da Osmanlı Milleti'nin içine dâhil ederek Fransa'da o devirde Ernest Renan tarafından ileri sürülen milliyet anlayışına uygun bir Osmanlılık tezini ortaya koymuş oluyor. Bilindiği gibi, 1870-71 Fransız-Alman savaşından sonra Fransa, Alsas ve Loren'i Almanlara terk etmişti. Bu savaştan sonra Fransa'da 3. Cumhuriyet kurulmuş ve Alsas-Loren meselesi daima gündemde kalmıştı. Fransızlar, bu yöre halkının "Fransızlarla beraber yaşamak istediğini ve Fransız kültür ve lisanına bağlı" olduğunu iddia ederek ırkçı Alman nazariyesini çürütmek istiyorlardı. Almanlar, Alsas ve Loren'lilerin Alman ırkından geldiğini ve örf ve adetleri ile Alman olduklarını iddia ediyorlardı. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nda Ahmet Mithat Efendi'nin bu makaleyi yazdığı sıralarda, tıpkı aynı günlerde Fransa'da olduğu gibi bir milliyetçilik tartışması hüküm sürüyordu. Gerçekte Osmanlı azınlıkları, başta Rumlar, Ermeniler ve Museviler, sadece biz Osmanlıyız demekle kalmıyor çocuklarına Osmanlıca ve Osmanlı tarihi ve edebiyatı öğretmede hiçbir fedakarlıktan kaçınmıyorlardı. Bu hareket o devirde Osmanlı maarifinde öğretmenliği de cazip hale getirmişti. Maarif Nezaretine bağlı okullardaki Osmanlıca ve tarih-coğrafya öğretmenleri azınlıkların cemaat okullarında görev alarak oldukça yüklü bir ücret alıyorlardı.

Fakat bu milliyetçilik anlayışı ile İslâm-Türklerin vardıgı nokta, kendileri açısından hiç de olumlu değildi. İktisadî güç tamamen azınlıklara geçmişti. Bütün ticaret odaları, Galata Borsası, barolar, çeşitli meslek kuruluşları azınlıkların yönetiminde idi. Hatta 1850'den sonra

kurulan yabancı sermayeli çeşitli kamu hizmeti şirketlerinde azınlıklar, İslâm-Türklere nazaran daha üst kademelerde görev almışlardı. Diğer taraftan azınlıkların, bu bir nevi rüçhanlı durumları Osmanlı yönetiminin Avrupa'daki büyük güçler tarafından Haçlı Seferleri'nden beri devam edegelen "Türkler Hristiyanlar'a zulüm ediyor" şeklindeki itham ve ekli taşlamalara muhatap olmasını önlememişti. Oysa gerçek, İslam-Türkler için ne kadar acı idi: Memleketin asıl sahipleri sayılıyorlardı ve hükümet merkezlerinde azınlıkların sadece ekonomik ve eğitim yönünden arkasında kalmıyor kendi öz lisanlarını okuyup yazma bakımından da geriden geliyorlardı. Ama o zamanki Osmanlı yönetimi bu utanç verici sonucu büyük bir cesaretle ele alıp Batılıların karşısına çıkarak ithamlarının yersiz ve asılsız olduğunu söyleyemeyecektir.

Galata Borsası'nda Yoğun Faaliyetler ve Hükümetin Müdahalesi

1. Hükümetin Borsa Kapandıktan Sonra, Dışarıda Borsa İşlemlerine Devam Edilmesini Yasaklaması ve Tepkiler

1888 yılının ilk altı ayında “Banque de Constantinople”, “Crédit Général Ottoman”, “Société Ottomane de Change et de Valeurs” gibi Galata'nın üç ünlü bankası, 1887 sene-sindeki başarılı faaliyetlerini ortaya koymak için yıllık ortaklık kongrelerini yaparken, Nisan başındaki bütün Beyoğlu ve Babiâli basını, hükümetin Galata Borsasındaki işlemler hakkında aldığı karara büyük yer vermekte idi. Gerçekte, Galata Borsasının gayri resmi olarak kurulduğu 1850'lerin başından itibaren, borsanın kapanışından sonra borsa işlemlerine borsa civarındaki kahvelerde devam edilmekte idi. Fakat 1888'lere gelindiğinde bu işlemler Beyoğlu'na çıkmıştı. Pera'nın önemli birahane ve kahvelerinde, akşam başlamak üzere gece yarlarına kadar halkın “Konsolid” oyunu dediği işlemlere devam edilmekte idi. Akşamları borsa kapandıktan sonra başkentin hemen her tarafında yürütülmeye devam eden işlemler, kaidesine ve âdâbına ve mevcut tüzüğe uymadığı gerekçesi ile Osmanlı Hükümeti sık sık bu borsa dışı işlemleri yasak ediyor ve bir müddet polis gücü ile bu işin peşine düşüyordu. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi, borsanın bu işlemler olmadan gücünü ve hatta varoluş sebebini yitireceği için, hükümetin yasaklama kararına karşı borsa mübayacıları basına aşağıdaki deklarasyonu yapmışlardı (la Turquié, 6 Nisan 1889):

“Aşağıda imzaları olan mübayacı ve Borsa Üyeleri şu beyanları sizlere sunmakla şeref duyarlar:

Geçen mart ayının birinci günü, Borsamız Hükümet komiseri, Borsa Nizamnamesi'nin 6, 8, 9 ve 10 maddelerine dayanılarak borsa dışında ve resmî saatler dışında her çeşit esham ve tahvilat üzerinde yapılan işlemlerin yasak edildiğine dair bir tebliğ yayımlamıştır.

Bu belgeyi imzalayanlar, savunmalarının, borsa dışı yapılan işlemlerin borsa yönetiminde kabul edilmemesi halinde ortaya çıkabilecek zararları dile getirmek olduğunu belirtmekte büyük fayda görmektedirler. Zira aşağıda sıralayacağı sebepler dolayısıyla, alınacak bu tedbir, sadece genelde herkesin menfaatine karşı düşmekle kalmayacak, fakat bazı

fevkalade hallerde büyük kayıplar ve feci sonuçlar meydana getirecektir.

1- Şunu hesaba katmak gerekir ki, bizim Borsamız Osmanlı esham ve tahvilatının kote edilmiş olduğu ve borsamızda yapılan işlemlerin sıkı sıkıya bağlı bulunduğu Avrupa borsaları ile doğrudan doğruya ilişki halindedir.

2- Şurası bir gerçektir ki, bizler işlem yapmak için Avrupa piyasalarında meydana gelen fiyat değişmelerini ve açılış fiyatlarını öğrenmek zorundayız. Bu kurumda telgraflar bize, bizim borsa kapandıktan sonra ulaşınca, Borsa dışında, yani gerek Galata ve gerek Pera'da herhangi bir yerde bu gelen telgrafları değerlendirerek, işlem yapmanın yasak edilmesi, sadece işin özüne ters düşmekle kalmaz, abes de olur.

3- Ayrıca şunu da ciddi bir şekilde gözetmek gerekir ki, mali kriz, politik sürtüşmeler veya belirli bir gelişme halinde bizim borsamız herhangi bir bayram tatili sebebiyle kapalı kalınca, Avrupa Borsaları faaliyetlerine devam edegelmektedirler. Bu durumda borsamızın büyük ölçüde zarar ve felaket kaynağı olması beklenebilir ve öyle sonuçlar ortaya çıkabilir ki, bunları telafi etmek hiçbir şekilde mümkün olmaz.

İşte bu tür sebepler ve durumlar karşısında bir tedbir olmak üzere Avrupa memleketlerinde borsalar 'küçük borsa' adı verilen sistemi getirmişlerdir. Bu Borsa'da bayram günleri ve mesai saatleri dışında yani akşamları ve geceleri resmî bültene giren bütün esham ve tahvilat ile ilgili işlemlere devam edilebilmektedir.

Yukarıda açıkladığımız sebeplere dayanarak Borsa yönetiminden sayın borsa komiseri yolu ile hükümetimize kadar uzanarak Beyoğlu'nda, Borsamızın menfaatleri açısından uygun ve yerinde olarak bir 'Küçük Borsa' kurulmasını sağlamalarını talep ederiz. Bu küçük borsa sayesinde Galata Borsası'nın kapanışta işlemleri bitmemiş olan bütün alım-satım ve sair borsa faaliyetlerinin devamı mümkün olacağı gibi, aynı borsanın bayramlar nedeni ile kapalı olduğu ve buna karşılık Avrupa borsalarının açık olduğu günlerde, işlemlere devam olanağını verecektir.

Bu Küçük Borsa, yine hükümet komiserinin nezaretinde ve borsa yöneticilerinin yönetimi altında bulunmaya devam edeceği için, ancak borsa üyesi ve işlem yetkisi olanlar açık bulunacaktır. Bu borsa sayesinde borsa dışında yapılan bütün gayri kanuni işlemler önlenmiş olacağı gibi, borsanın kapalı olması nedeni ile, yukarıda da belirttiğimiz gibi, önlenmesi güç zararlar ve hatta felaketlerin önü alınabilecektir."

Borsa ilgililerinin ve borsacılığı meslek yapmış olanların borsanın kapalı olduğu günlerde ve saatlerde küçük bir borsanın teşkilini istemeleri doğal idi. Zira aşağıda göreceğimiz gibi, Galata'nın üç ünlü Bankası olan yukarıda adlarını zikrettiğimiz mali kuruluşların asıl kârları borsa işlemlerinden oluşuyordu. Nitekim bu bankalarda çalışma saatleri, borsa kapandıktan sonra da en az iki saat devam ediyordu. Buna karşılık borsa dışında yapılan her türlü borsa muamelelerinde amatör borsacılar yanında borsadan cezai sebeplerle ihraç edilmiş

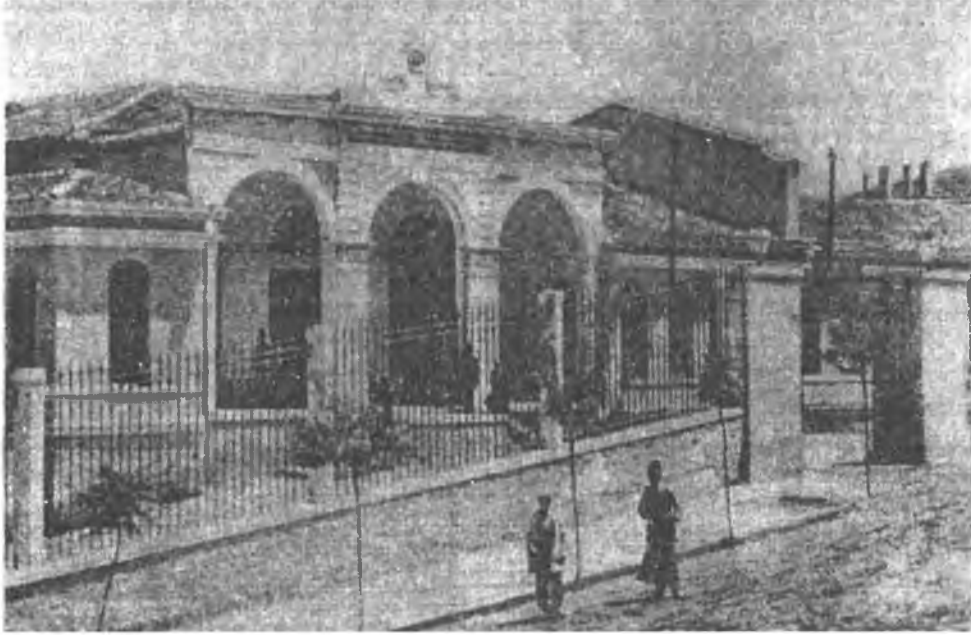
sabıkahılar büyük rol oynamakta idiler. Bu sebeple özellikle amatörler, sık sık dolandırıyor ve iş polise aksediyordu. Ayrıca kahvelerde, birahanelerde borsa oyunu oynamayı âdet edinmiş amatörler arasında bazı Türk-İslam memurların bulunması, bazı devlet dairelerinde bu tür kahve ve birahanelere memurların devam etmesini yasak eden genelgelerde yayımlanması da gerekiyordu. Fakat o devirde borsa oyunları, kumarın en cazip olanı idi ve polisiye tedbirlerle yasak edilmesi güçtü. Küçük Borsa fikri ise teknik olarak doğru ve gerekli idi. Zira Galata Borsası'nın gücü, Avrupa'nın en ünlü borsaları arasında bulunmasından kaynaklanıyordu. Bu dış borsalardaki işlemleri, telgraf sayesinde çok kısa bir süre sonra değerlendirmek mümkün olduğu gibi, Galata Borsası'ndaki işlemleri de bütün Avrupa borsaları saati saatine takip ediyorlardı. Hatta buna örnek olarak Beyoğlu'nun Cumhuriyet devrine Kanunu Esasi Kiraathanesi olarak intikal etmiş olan Tepebaşı'ndaki birahanenin geceleri Avrupa ile irtibat kurmak için, alıcı-verici telgraf ile donatıldığını gösterebiliriz.

2. Galata Bankaları ve Yunan Dış Kredileri

1889 yılının Nisan ayında "Banque de Constantinople", "Crédit Général Ottoman" ve "Société Ottomane de Change et de Valeurs" yıllık hissedarlar toplantısını yapmışlar ve her üçünün de Osmanlı Hükümeti yanında Yunan ve Mısır Hükümetlerine önemli avans ve krediler verdikleri bir defa daha ortaya çıkmıştı. Hele İstanbullu Rum bankerlerin kontrolünde olan Banque de Constantinaople 1887 yılındaki Monopol Kredisi adı ile anılan Yunan dış borcunda en önemli rolü oynamıştır. Nitekim bu yıla ait banka raporunda, 1888 yılına kalan eldeki Yunan obligasyonlarının piyasa değeri, her biri için 355 Frank'a yükselmiş bulunuyordu. Banka ayrıca 1888 yılında Yunan hükümetinden, her biri için 337 Frank ödemek sureti ile 4.061 obligasyon daha alacaktı. Bu banka ayrıca bu borcun karşılığı olan gelirleri yönetmek üzere kurulan ve bizim Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni andırın Yunan Monopol Rejisi Şirketi'ne de ortak olmuştu. Bankanın elinde bu şirkete ait, piyasa değeri 330 Frank olan 2500 hisse senedi bulunuyordu. Bu bankanın Atina şubesi müdürü Atenogenes Efendi de adı geçer şirketin idare meclisinde temsilci seçilmişti. Banka aynı yılda Yunan Hükümeti'ne 5.500.000 Frank kısa vadeli kredi açmış ve aynı yıl içinde bu krediyi tahsil etmişti. Bu bankanın elinde ayrıca Yunan demiryollarının hisse senetleri de bulunmakta idi. Örneğin Tesalya demiryollarına ait 10.000'e yakın, her biri 250 Frank değerinde yansı ödenmiş hisse senedi bu bankanın portföyünde yer alıyordu. Aynı Bankanın 31 Aralık 1888 tarihine göre Osmanlı hükümetinden 60.234 Osmanlı Lirası alacağı vardı. Ancak raporun yayımlandığı 1889 Nisan ayı sonunda bu rakam 32.000 Osmanlı Lirasına düşmüştü. Bir Osmanlı Lirasının 24 Frank ettiğine göre, bankanın Yunan Hükümeti'ne ve kurumlarına açtığı kredilerle Osmanlı hükümetine açtığı kredileri mukayese edersek banka yöneticilerinin iki tarafı da iyi idare ettiklerini görürüz.

Banque de Constantinople, o devirde Öjenidi ve Şişmanoğlu gibi iki İstanbullu Rum ailesinin elinde idi. Baba Zarifi öldükten sonra, ünlü banker oğlu Leonidas'a rağmen banka hisselerinin ailenin diğer fertlerine dağılmış olduğu için, bankanın kontrolü Zarifiler'den çıkmıştı. Banka o yıl maden işlerinde de büyük başarı göstermişti. Hükümetten satın alınan 2.700 ton bakırın (Ergani) satışından 1889'da büyük kâr sağlanacağı ifade ediliyordu. Banka ayrıca 1887 yılında Bulgardağı madenlerinin işletme hakkını satın almak üzere hükümete 120.000 Osmanlı Lirası avans vermiş, fakat açık arttırmada bu madenler başka bir sendika tarafından ele geçirilmişti. Bankanın parası iade edilmiştir.

Galata Bankalarının ve bankerlerinin özellikle Yunan hükümeti ile iş yapmaları Abdülhamid devrinde doruk noktasına çıkmıştı. Fakat bu bankaların en büyük ortakları ve yöneticilerinin Osmanlı tebaasını taşıyanları da ve taşımayanları da mesleklerini geçerli olan finans kaidelerine göre icra etmişlerdir. Nitekim aynı Abdülhamid devrinde, XIX. asrın sonuna doğru çıkan Yunan-Osmanlı savaşında gerek silah alımı ve gerek diğer askerî masrafların finansmanında bu bankerler iki tarafı da oyunun kaidesine göre finanse etmişlerdi. Hatta Yunanistan'da kamuoyu bu banka ve bankerlere karşı zaman zaman bazı iftiralarda bulunmuştur.

Babiali

Galata bankacılığının milliyeti olmayan bir bankacılık olması, çağın gerekçelerine uygun düşmektedir. Zaten Galata'nın Avrupa finans âlemindeki ünü ve ağırlığı da bu özelliğinden gelmektedir. Hatta o devirde Osmanlı ülkesinde alla Turca olmayan kurumların başında bankacılığın geldiği doğrudur. Nitekim yabancı sermaye de başka alanlardan çok, bankacılığa rağbet etmiştir. Bu konuyu belgelemek için Belçika'nın Suriye Başkonsolos'u Fréderici'nin Osmanlı Bankacılığı hakkında hazırladığı bir raporu ele alacağız (La Turquie, 26 Ocak 1889). Bu rapor her ne kadar Suriye'deki banka, banker ve sarrafların durumunu aksettiriyorsa da imparatorluğun hemen bütün ticaret merkezlerindeki finans konusunu ortaya koymaktadır. Rapora göre banka, banker ve sarraflar biri menkul ve diğeri gayrimenkul değerler üzerinde işlem yapmaktadırlar. Menkul değerler üzerinden yapılan işlemleri yürütenler sarraflardır. Bu sarraflar, piyasada kimin parası ne kadar onu çok iyi bilmekte ve kendilerine mevduat olarak verilen teslim/edilen paralara %5 veya %6 yıllık faiz ödemektedirler. Bu karşılık, kısa vadeli krediler için aylık en fazla %1 veya 1,5 faiz almakta ve uzun vadeli krediler için ise yıllık %15'e varan bir faiz oranı uygulamaktadırlar. Sarrafların bu işlemler yanında para değiştirdikleri de hatırlatılmaktadır. Fakat bu işin çok zor olduğu söylenmektedir. Zira o devirde Osmanlı İmparatorluğunda hükümetler bozuk para, yeni gümüş ve bakır para basarak ek varidat

sağlamak yoluna gittikleri için, zamanla altın ile özellikle gümüş paraların birbirine oranları altın lehine gelişme göstermişti. Fréderici'nin yazdığına göre, o günlerde sarrafların en büyük kazancı gümüş-altın para değişimine dayanıyordu ve altın lehine %10'a kadar varan bir "agio" ile büyük kazançlar sağlıyorlardı. Raporda gümüş ve bakır bozuk para değişiminde sarrafların halkı soyduğu ifade edilirken, Kudüs'te Hazreti İsa'nın bezirgânları nasıl Mabed'den kovduğunu gösteren tablolar hatırlatılıyordu. Bu bezirgânlar sarraflardan başkası olmazlardı deniyordu.

Aynı raporda Suriye ipekli kumaşlarının Lyon'a boyama ve apreleme için gönderildiği o günlerde özellikle Fransa'nın bu kentindeki Fabrika tüccar ve bankalara çekilen 'Tret'lerin %1,5 veya 1, %1,25 komisyon ile işlem gördüğü yazılmakta idi. Dâhilde çekilen ve Suriye'den başka bütün Anadolu kentlerinde en yaygın ödeme şekli olan bu 'tret'ler için yerli sarraflar, %0,5 komisyon almakta idiler. Gerek Paris, Londra, Marsilya ve Lyon gibi Avrupa kentleri yanında İstanbul, İzmir, İskenderiye gibi merkezlere çekilen tretler sayesinde sarrafların iyi para kazandıkları raporda sık sık tekrarlanmaktadır.

Aynı "Sarraf"lar rapora göre, ipekli dokumacılarına %15'ten avans verdikleri gibi bazı hallerde ipek kozası ve ipek kumaş satışını %1'den %1,5'a varan komisyon karşılığı üstlenmekte idiler. Bu şekilde sarrafların kazancı sıralandıktan sonra raporun ana teması ortaya çıkmaktadır. Meselenin Belçika sermayesini Beyrut'ta bir banka kurmaya yöneltmek olduğu anlaşılmaktadır. Zira o devirde Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her kentindeki konsolosların asıl görevi, kendi vatandaşları namına hükümetten bir maden, bir banka, bir kamu hizmeti işletmeciliği imtiyazı koparmaktı. Bu sayede aldığı komisyon ile memleketine zengin bir kişi olarak dönebiliyordu.

Raporun enteresan bir tarafı da Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney ve Doğu Anadolu ve Suriye'de o devre ait tarım kredisi hakkında bilgi vermesidir. Gerçekte o devirde arazi ipotek edilmek suretiyle %13 Faizle tarım kredisi bulmak olanağı her çiftçi için varmış. İpotekli arazi her vilayette özel sicile kaydedildiği için, krediyi veren borçlunun aczi halinde hiçbir hukuki pürüze rastlamadan icrayı yürürlüğe koydurabiliyormuş. Zaten 1870 yılında da başlatılan bu ipotek sicilinden sonra Anadolu'da birçok eski derebeyi topraklarının Ermeni ve Rumların eline geçtiği bilinmektedir.

Aynı raporda adı geçen tarımsal bölgelerde o günlerde tarımsal mahsul %2/3 toprak sahibine %1/3 de kolonlara, yeni bir tabirle yancılara, düşmekte olduğu söylenmektedir. Bu oranlar özellikle hayvan yetiştirme ve ipek böceği yetiştirme gibi Suriye'de o devirde en yaygın olan tarımsal faaliyetler için geçerli idi. Fréderici, raporunda Anadolu kentlerinin yabancı sermaye ve işadamları için tarımsal alanlara nazaran daha güvenli ve yaşanabilir olduğunu ve özellikle, ücretler düşük olduğundan Belçika sermayesi buralara ipek ve hatta pamuklu bez ve kumaş fabrikası kurmak için geleceğini bile belirtiyordu.

Fakat bütün bu Anadolu sarraflarının hepsi Galata'ya bağlı idiler. Zira paranın kaynağı Galata'da idi. Bu sebeple bu sarrafların yüksek kazançlarının büyük bir kısmı Galata'ya akıyordu. Ve Galatalı beyler akşamları bir locaya, bugünkü para ile 250.000 lira ödemek suretiyle ailece Alman Totonia Kulübüne konser dinlemeye gidiyorlardı. Locaların aylarca evvel kapatıldığı Beyoğlu'ndaki "Fransız Tiyatrosu"nda "İnci Avcıları" operasının temsilinde perde aralarında Galata'nın ünlü beyleri ailelerini localarında bırakarak kulise koşup Avrupa'dan gelen son telgrafları alıyor ve aralarında borsa konularını tartışıyorlardı.

HAYDAR KAZGAN

1921'de İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi (İÜ) İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Öğrenimini ABD'deki Chicago Üniversitesi'nde sürdürdü. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Temel Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görevli olduğu dönemde, tezlerini İÜ İktisat Fakültesi'nde vererek Doçent (1960) ve daha sonra Profesör (1967) oldu.

Araştırmalarını başlangıçta daha çok Türkiye'nin para, kredi, yerli ve yabancı sermayeli yatırım, istihdam, turizm politikaları ve sorunları üzerinde yoğunlaştırdı. Çeşitli dergi ve gazetelere Türkçe, İngilizce ve Fransızca makaleler de yazan Kazgan, Osmanlı'nın son 150 yılına ilişkin iktisadi ve mali tarihine yönelik çalışmalarını genellikle kitaplaştırmadan önce, diziler halinde yayımladı: "Galata Bankerleri", "Osmanlı Sanayisi" ve "Osmanlıdan Cumhuriyete Şirketleşme" adlı incelemeleri onun bütür çalışmalarıdır.

İTÜ İşletme Fakültesi'nde İşletme Yönetimi öğretim üyesi olarak görev yapan Kazgan'ın başlıca yapıtları: Türkiye'de Maliye Politikası (Gülten Kazgan'la birlikte; 1962), Maden İşletmesi Ekonomisi (1965), Turizm İşletmeciliği (1968), İşletme ve Yönetim Dersleri (1974), Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme (1980), Galata Bankerleri I. Cilt (1991, 2005), Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali (1995), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Finans Tarihi (1999).

Finans tarihinin gerçeklerini öğrenmeden Genel İktisat Tarihini anlamak, Genel İktisat Tarihini bilmeden de genel tarihi kavramak mümkün değildir. Bunun nedeni Batı Kapitalizminin tarihinde özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Uluslararası ilişkileri, savaşları, siyasal ve ekonomik gidişatı, finans konularını gündeme getirmeden doğru biçimde değerlendirmenin mümkün olamamasıdır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunun son seksen-yüzyılı buna iyi bir örnektir.

Finans esas itibarıyla paranın toplanması ve tahsisi için gerekli kurumların varlığına dayanır. Bu kurumların en önemlileri Banka, Borsa ve Sigorta'dır. Bunların iyi işlemesi o ülkedeki güvenlik ortamından, adalet sistemine, ulaşım olanaklarından, iletişim düzeyine kadar uzanan bir büyük mekanizmanın iyi işlemesine bağlıdır. Rönesans'tan bu yana Batı ülkeleri borç para vermek isteyenlerle, borç para almak isteyenlerin en rahat bir şekilde bir araya gelebilecekleri ortamı yaratmak için, bugün de devam eden, bir yarış içinde olmuşlardır. Batı'da ilk ticari bankanın 14. asırda, (Medici Bankası; 1397), ilk merkez bankasının 17. asırda (Sveriges Riksbank; 1668) kurulmuş olduğunu düşünürsek, Osmanlı Devleti'nin bu konuda ne kadar geç kalmış olduğunu daha iyi anlarız.

ORION YAYINEVİ

Buklüm Sok. No: 19/2
06650 Kavaklıdere - ANKARA
Tel : +90 312 418 54 74
Faks : +90 312 418 78 76

ISBN 975-6043-08-3

9 789756 043080

ISBN 975-6043-08-3